

2/2023

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

τόμος 43

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

2/2023

Τόμος 43
Απρίλιος - Ιούνιος

Ψήφισμα του ΚΔΕΟΔ για τον θάνατο του Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, Ευάγγελου Βασιλακάκη

Άρθρα

Β. Σπ. Δούκα

Αλγοριθμική διοίκηση: Η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις

Δ. Β. Σκιαδάς

Προστασία Οικονομικών Συμφερόντων της ΕΕ στη διαχείριση του Ταμείου Ανάκαμψης: Ο δύσκολος έλεγχος της ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας, συμμόρφωσης και επίδοσης

Γ. Ν. Θεοδόσης

Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2023)

- ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2023)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Ασυνήθιστα χαμηλή προσφορά σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης
- Προσωρινή αναστολή εκτέλεσης ΕΕΣ για σοβαρούς λόγους υγείας
- Ιδιωτική ζωή και ενισχυμένη προστασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών
- Αναρμοδιότητα του ΕΣΡ βάσει της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας να επιβάλλει πρόστιμα σε παρόχους τηλεοπτικών εκπομπών αποκλειστικά μέσω διαδικτύου

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων/ανατύπων, εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Γαϊτανίδου Αθηνά, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Γεωργαλής Φίλιππος-Εμμανουήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Δούκα Σπ. Βικτωρία, Ομ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Θεοδόσης Ν. Γεώργιος, Επίκ. Καθηγητής Εργατικού Δικαίου Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Καπετάνιος Γεώργιος, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Λαμπράκη Ευαγγελία, ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου Ιωάννα, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Μουαμελετζή Ευτυχία, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Προϊσταμένη Μονάδας Κρατικών Ενισχύσεων (ΜοΚΕ), ΚΔΕΟΔ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σκιαδάς Β. Δημήτριος, Καθηγητής Δημοσιονομικής Διακυβέρνησης και Δικαίου Ευρωπαϊκής Ένωσης, Έδρα Jean Monnet, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τριανταφυλλίδου Αικατερίνη-Μαρία, Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

Τσεβάς Χρήστος, Δ.Ν., Ειδικός Συνεργάτης Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 2/2023

Ψήφισμα του ΚΔΕΟΔ για τον θάνατο του Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, Ευάγγελου Βασιλακάκη	121

ΑΡΘΡΑ

Β. Σπ. Δούκα

Αλγοριθμική διοίκηση: Η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις	123

Δ. Β. Σκιαδάς

Προστασία Οικονομικών Συμφερόντων της ΕΕ στη διαχείριση του Ταμείου Ανάκαμψης: Ο δύσκολος έλεγχος της ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας, συμμόρφωσης και επίδοσης	153

Γ. Ν. Θεοδόσης

Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ	165

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ	179

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής	187

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2023)	193

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-101/22 P, Επιτροπή/Sopra Steria Benelux και Unisys Belgium, 11.05.2023 (Ασυνήθιστα χαμηλή προσφορά σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης) – Παρατηρήσεις Φ.-Ε. Γεωργαλής	225

ΔΕΕ C-699/21, E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023 (Προσωρινή αναστολή εκτέλεσης ΕΕΣ για σοβαρούς λόγους υγείας) – Παρατηρήσεις Α.-Μ. Τριανταφυλλίδου	228

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2023)	233

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 36705/16, Μάργαρη κατά Ελλάδας, 20.06.2023 (Ιδιωτική ζωή και ενισχυμένη προστασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών) – Παρατηρήσεις Χ. Τσεβάς	243

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Τμ. Δ΄ -7μ), απόφαση αριθμ. 1350/2023, 02.08.2023 (Αναρμοδιότητα του ΕΣΡ βάσει της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας να επιβάλλει πρόστιμα σε παρόχους τηλεοπτικών εκπομπών αποκλειστικά μέσω διαδικτύου – Υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ) – Παρατηρήσεις Γ. Καπετάνιος

249

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Εγκατάσταση του RTA στο Τελ Αβίβ – Πρώτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

255

Πρόγραμμα διδυμοποίησης “light” με το Μαυροβούνιο “Improving the capacities of the AFCOS System bodies in the field of irregularities management” (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Δεύτερη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

255

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Kick-Off Event – Πρώτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

255

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

257

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Α΄ Εξάμηνο 2023

261

Table of contents 2/2023

Memorial Resolution of the CIEEL on the death of Evangelos Vassilakakis, Professor at Law School of the Aristotle University of Thessaloniki	121

ARTICLES

V. Sp. Douka Algorithmic management at work: Employers' prerogatives exercised by the use of algorithms in traditional enterprises	123
D. V. Skiadas Protection of the EU's Financial Interests in the management of the Recovery Fund: The difficult balance between flexibility, compliance and efficiency	153
G. N. Theodosis Protection against dismissal in the RESC and the CFREU	165

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	179
II. Information Technology e-news	187

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU	
A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (March – May 2023)	193
B. Annotations CJEU - GCEU	
CJEU C-101/22 P, Commission/Sopra Steria Benelux and Unisys Belgium, 11.05.2023 (<i>Abnormally low tenders in public procurement procedures</i>) – Annotation F.-E. Georgalis	225
CJEU C-699/21, E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023 (<i>Temporary postponement of the execution of a EAW for serious health reasons</i>) – Annotation A.-M. Triantafyllidou	228
II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (February – April 2023)	233
B. Annotations	
ECHR, Application No 36705/16, Margari v. Greece, 20.06.2023 (<i>Private life and enhanced protection of personal data in the context of criminal proceedings</i>) – Annotation Ch. Tsevas	243
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (Section D – 7-member), Judgement No 1350/2023, 02.08.2023 (<i>Lack of competence of the Greek National Council for Radio and Television (NCRTV) under national broadcasting legislation to impose fines on providers of television broadcasts exclusively over the internet - Reference for a preliminary ruling to the CJEU</i>) – Annotation G. Kapetanios	249

CONFERENCES – RESEARCH

Twinning Programme with Israel “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Establishment of the RTA in Tel Aviv – First meeting of the Steering Committee	255
“Light” Twinning Programme with Montenegro “Improving the capacities of the AFCOS system bodies in the field of irregularities management” (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Second meeting of the Steering Committee	255
Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Kick-Off Event – First meeting of the Steering Committee	255

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews	257
II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 1st Semester 2023	261

Table des matières 2/2023

Résolution commémorative du CIEEL sur le décès d' Evangelos Vassilakakis, Professeur de la Faculté de Droit de l'Université Aristote de Thessalonique	121

DOCTRINE

V. Sp. Douka

La gestion algorithmique au travail : Prérogatives des employeurs exercées par l'utilisation d'algorithmes dans les entreprises traditionnelles	123

D. V. Skiadas

Protection des intérêts financiers de l'UE dans la gestion du Fonds pour la relance : Le difficile équilibre entre flexibilité, conformité et efficacité	153

G. N. Theodosis

Protection contre le licenciement dans la CSER et la CDFUE	165

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	179

II. @-ctualités d'informatique juridique	187

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (mars – mai 2023)	193

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-101/22 P, Commission/Sopra Steria Benelux et Unisys Belgium, 11.05.2023 (<i>Offres anormalement basses dans les procédures de marchés publics</i>) – Notes F.-E. Georgalis	225

CJUE C-699/21, E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023 (<i>Report temporaire de l'exécution d'un MAE pour des raisons de santé graves</i>) – Notes A.-M. Triantafyllidou	228

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (février – avril 2023)	233

B. Notes

CEDH, Requête No 36705/16, Margari c. Grèce, 20.06.2023 (<i>Vie privée et protection renforcée des données à caractère personnel dans le cadre des procédures pénales</i>) – Notes Ch. Tsevas	243

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Section D – 7 membres), Arrêt No 1350/2023, 02.08.2023 (<i>Incompétence du Conseil National Grec de l'Audiovisuel (NCRTV), en vertu de la législation nationale sur la radiodiffusion, pour imposer des amendes aux fournisseurs d'émissions télévisées diffusées exclusivement sur Internet – Demande de décision préjudicielle à la CJUE</i>) – Notes G. Kape-tanios	249

ÉDUCATION – RECHERCHE

Projet de jumelage avec Israël "Soutien à l'Alignement d'Israël sur les Règlements de l'Acquis Communautaire en matière de Sécurité Alimentaire" (IL 18 ENI HE 02 22) – Installation du Conseiller Résident de Jumelage (CRJ) – Première réunion du Comité de Pilotage du projet	255
Projet de jumelage léger avec le Monténégro "Amélioration des capacités des organes du système AFCOS dans le domaine de la gestion des irrégularités" (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Deuxième réunion du Comité de Pilotage du projet	255
Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Événement de lancement – Première réunion du Comité de Pilotage du projet	255

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique	257
II. Le droit européen dans les revues juridiques helléniques: 1er semestre 2023	261

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Ψήφισμα

Το Δ.Σ. του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου με αφορμή τη θλιβερή είδηση του θανάτου του Ευάγγελου Βασιλακάκη, κορυφαίου νομικού, καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και πρωτοπόρου σε θέματα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, συνήλθε σε έκτακτη συνεδρίαση και αποφάσισε τα εξής:

1^ο να εκφράσει τα ειλικρινή συλλυπητήριά του στην οικογένεια του εκλιπόντος

2^ο να δημοσιευθεί το παρόν στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου

Θεσσαλονίκη, 27 Σεπτεμβρίου 2023

Για το Διοικητικό Συμβούλιο

Ο Πρόεδρος

Καθηγητής Βασίλειος Σκουρής

και

Η Διευθύντρια

Καθηγήτρια Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου

Αλγοριθμική διοίκηση: Η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις*

Βικτωρία Σπ. Δούκα***

An algorithm is never 100% reliable.

But neither are our brains.***

Οι αλγόριθμοι έχουν αντικαταστήσει τον εργοδότη κατά την άσκηση των εξουσιών του στις επιχειρήσεις της λεγομένης *gig economy* και, αργά αλλά σταθερά, τον αντικαθιστούν και στις παραδοσιακές επιχειρήσεις. Ο εργοδότης χρησιμοποιεί αλγορίθμους που συλλέγουν και υποβάλλουν σε περαιτέρω επεξεργασία πρωτοφανούς πλήθους και ποικιλίας προσωπικά δεδομένα των εργαζομένων, από πηγές και με τρόπους που μέχρι τώρα ήταν αδιανόητο, ακόμη, δε, δημιουργούν και οι ίδιοι (οι αλγόριθμοι) νέα προσωπικά δεδομένα. Τους χρησιμοποιεί επίσης για την λήψη, πλήρως ή μερικώς, αυτοματοποιημένων αποφάσεων που αφορούν τους εργαζομένους και τους επηρεάζουν σημαντικά. Σήμερα, που ακόμη βρισκόμαστε στο στάδιο της μετάβασης προς το «αλγοριθμικό αφεντικό», είναι ανάγκη να εμπεδωθεί από τους εργοδότες ότι η χρήση των αλγορίθμων (πρέπει να) γίνεται με την τήρηση των διατάξεων του Γ.Κ.Π.Δ. και τον ν. 4624/2019. Συγχρόνως, είναι ανάγκη να διασφαλισθεί από τον νομοθέτη ότι οι αλγόριθμοι, και ιδίως τα προηγμένα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης, (θα) είναι ασφαλείς από τεχνικής άποψης, δεν (θα) προκαλούν ακούσιες ζημιές στους εργαζομένους, και ότι σε περιπτώσεις πρόκλησης τέτοιων ακούσιων ζημιών ο εργαζόμενος δεν θα εμπλακεί σε έναν εξαιρετικά δαπανηρό και (μάλλον) ατελέσφορο δικαστικό αγώνα για να εντοπίσει τον υπεύθυνο αποζημίωσης. Η παρούσα μελέτη εξετάζει την κατάσταση που υφίσταται σήμερα σε σχέση με την αλγοριθμική διοίκηση των εργαζομένων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις, εκθέτει το πρόβλημα της πρόκλησης ακούσιας ζημίας σ' αυτούς από τεχνικούς λόγους και της αδυναμίας εντοπισμού του υπευθύνου αποζημίωσης στις περιπτώσεις αυτές. Παρουσιάζει τις σημαντικότερες υπό εξέλιξη νομοθετικές πρωτοβουλίες στο πεδίο της Ε.Ε. για την θέσπιση κανόνων δεοντολογίας κατά τον σχεδιασμό, την διάθεση στην αγορά και την χρήση των αλγορίθμων και κανόνων ευθύνης σχετικά με την πρόκληση ακούσιας ζημίας. Τέλος, τονίζει την ανάγκη δραστηριοποίησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην διαμόρφωση των νέων αυτών κανόνων.

αλγοριθμική διοίκηση – εργαζόμενοι – προσωπικά δεδομένα

1. Αλγοριθμική διοίκηση: έννοια

Η χρήση της εκάστοτε νέας τεχνολογίας στην εργασία συνοδεύεται πάντα από προσδοκίες και φόβους για το μέλλον της εργασίας και των εργαζομένων. Γεννά προβληματισμούς και ερωτήματα για τις επιπτώσεις στις θέσεις και στην οργάνωση της εργασίας, στο περιεχόμενο και την λειτουργία των εργασιακών σχέσεων, στις ελευθερίες και τα δικαιώματα των εργαζομένων, καθώς και για τις κοινωνικές, οικονομικές και λοιπές συνέπειες των επιπτώσεων αυτών. Συγχρόνως, προκαλεί πολιτικές και ακαδημαϊκές συζητήσεις και αντεγκλήσεις για τον τρόπο με τον οποίο θα (πρέπει να) αντιμετωπισθούν οι επιπτώσεις αυτές και για το αν είναι σκόπιμη η θέσπιση νέων νομοθετικών ρυθμίσεων.

Στην σύγχρονη εποχή την «νέα» τεχνολογία που γεννά τέτοιους προβληματισμούς, ερωτήματα και συζητήσεις την αποτελούν οι αλγόριθμοι, τα συστήματα που βασίζονται σ' αυτούς, όπως η πληροφορική, η τεχνητή νοημοσύνη (T.N.), το διαδίκτυο των πραγμάτων, η ρομποτική, και οι παρόμοιες τεχνολογίες¹. Στην παρούσα μελέτη ο

όρος «αλγόριθμος» χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει στο σύνολό της την νέα αυτή τεχνολογία.

με τίτλο "Algorithmic Management at Work: Employers' Prerogatives Exercised by the Use of Algorithms in Traditional Enterprises", που είναι δημοσιευμένη σε: Ch. Deliyanni-Dimitrakou (ed.), *Digitalisation at Work: Challenges and Prospects*, Sakkoulas Publications, 2023, σσ. 23-75. Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Jean Monnet «Διάλογοι για τη Συνταγματική Ταυτότητα της ΕΕ» που υλοποίησε το ΚΔΕΟΔ κατά τα έτη 2020-2023.

** Ομ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

*** I. DOZE [<https://www.data-driven-hr.com/algorithms-are-as-reliable-as-you-make-them>].

1. Βλ. ενδεικτικά European Parliament's, Study Requested by the JURI committee, *Artificial Intelligence and Civil Liability*, 2020, παρ. 1.1, EUROPEAN PARLIAMENT, *The impact of the General Data Protection Regulation (GDPR) on artificial intelligence*, European Parliamentary Research Service, 2020, παρ. 2.1, Opinion of the European Economic and Social Committee on 'Artificial intelligence — The consequences of artificial intelligence on the (digital) single market, production, consumption, employment and society' (own-initiative opinion) OJ 2017 C 288 (2017/C 288/01), παρ. 2 (2.1).

---

* Η παρούσα μελέτη είναι δημοσιευμένη σε: ΕΕργΔ 3/2022, σσ. 233-271. Αποτελεί μετάφραση, από την αγγλική γλώσσα, της μελέτης

Μέχρι σήμερα ο προβληματισμός και οι συζητήσεις επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο στις δομικές αλλαγές που επιφέρει η χρήση αλγορίθμων στην αγορά εργασίας, στην απώλεια των θέσεων εργασίας, στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, αλλά και στις μεταβολές στον τόπο και τον χρόνο εργασίας². Επικεντρώνονται, επίσης, στα θέματα που συνδέονται με την χρήση των αλγορίθμων για την άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών και γενικώς την διοίκηση του προσωπικού στις επιχειρήσεις που εντάσσονται στην λεγόμενη «οικονομία του διαμοιρασμού» (gig economy ή on-demand ή digital platform economy), στις οποίες η διοίκηση του προσωπικού γίνεται αποκλειστικά με την χρήση αλγορίθμων.

Αντιθέτως, τα θέματα που αφορούν την χρήση των αλγορίθμων για την άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών και γενικώς την διοίκηση του προσωπικού στις παραδοσιακές επιχειρήσεις άρχισαν να αποτελούν αντικείμενο έρευνας και μελέτης μόλις τα τελευταία χρόνια, κατά τα οποία καθημερινώς αυξάνεται η χρήση αλγορίθμων, είτε για να βοηθήσει τα φυσικά πρόσωπα που ασκούν τις εργοδοτικές εξουσίες και προβαίνουν στην διοίκηση του προσωπικού είτε για να τα υποκαταστήσει³.

Οι όροι «αλγοριθμική διοίκηση» (algorithmic management⁴) και «διοίκηση μέσω αλγορίθμων»

(management by algorithm), χρησιμοποιούμενοι στο πεδίο της εργασίας, προσδιορίζουν ακριβώς την χρήση αλγορίθμων, και ειδικότερα της τεχνητής νοημοσύνης, για την οργάνωση και διοίκηση των εργαζομένων από την πρόσληψη μέχρι την απόλυση και κάθε ενέργεια στο ενδιάμεσο. Για την άσκηση δηλαδή των εργοδοτικών εξουσιών και της διοίκησης προσωπικού που παραδοσιακά εκτελούνταν από ανθρώπους.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η χρήση αλγορίθμων για την αυτοματοποιημένη εκπλήρωση των υποχρεώσεων που υπέχει ο εργοδότης έναντι των εργαζομένων της επιχείρησης, δεδομένου ότι αυτές θέτουν όρια στην άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών και στην διοίκηση του προσωπικού. Ενδεικτικά αναφέρεται η υποχρέωση του εργοδότη να τηρεί την αρχή της ίσης μεταχείρισης των εργαζομένων και η υποχρέωση του εργοδότη να καταβάλλει τις αποδοχές του εργαζομένου αφού προηγουμένως αφαιρέσει τον φόρο μισθωτών υπηρεσιών.

Με βάση τα παραπάνω, ο όρος «εργοδοτικές εξουσίες» προσδιορίζει, εν προκειμένω, το σύνολο των δικαιωμάτων που εμπεριέχει το διευθυντικό δικαίωμα, τόσο υπό την στενή όσο και υπό την ευρεία έννοιά του, και τις συναφείς με αυτά υποχρεώσεις του. Πρόκειται εν πολλοίς για τα δικαιώματα που εκτείνονται από την αξιολόγηση των υποψήφιων εργαζομένων και την λήψη της απόφασης για την πρόσληψή τους έως και την λήψη της απόφασης για την απόλυση του εργαζομένου και τον χειρισμό των θεμάτων που συνδέονται με αυτήν, χωρίς να αποκλείεται και η λήψη αποφάσεων για θέματα που ανακύπτουν μετά την λήξη της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας.

Αντιστοίχως, στο ειδικότερο πεδίο της διοίκησης προσωπικού ο όρος «people analytics»⁵, που μπορεί να αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα ως «ανάλυση ατόμων/ανθρώπων», προσδιορίζει την διαδικασία, άλλως την μέθοδο, που βασίζεται στην χρήση αλγορίθμων προκειμένου να γίνεται καταγραφή, μέτρηση, αξιολόγηση και περαιτέρω βελτίωση της απόδοσης των εργαζομένων, να εντοπιζο-

2. Βλ. ενδεικτικά έρευνες για τις επιπτώσεις των αλγορίθμων σε A. DESHPANDE ... [et al.], Improving working conditions using Artificial Intelligence, 2021, Publication for the Special Committee on Artificial Intelligence in a Digital Age, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg.

3. J. MEIJERINK ... [et al.], Algorithmic human resource management: Synthesizing developments and cross-disciplinary insights on digital HRM, The International Journal of Human Resource Management, 2021, σσ. 2547-2550 (<https://doi.org/10.1080/09585192.2021.1925326>). J. ADAMS-PRASSL, What if your boss was an algorithm? Economic Incentives, Legal Challenges, and the Rise of Artificial Intelligence at Work, Comparative Labor Law & Policy Journal 41, 2020, σ. 123. Για την αλγοριθμική διοίκηση στην εργασία μέσω ηλεκτρονικής πλατφόρμας και στην παραδοσιακή εργασία βλ. M. GERACI, Algorithmic Management: A liability-free method to manage workers' performance? (<https://www.redalyc.org/journal/6002/600263428002/html/>). A.J. WOOD, Algorithmic management consequences for work organisation and working conditions, JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology, No. 2021/07, European Commission, Joint Research Centre (JRC), Seville, 2021, σ. 18 (<https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/jrc124874.pdf>). M.K. LEE ... [et al.], Working with Machines: The Impact of Algorithmic and Data-Driven Management on Human Workers, In Proceedings of CHI 2015, 18-23 April 2015, Seoul, Republic of Korea, 18-23 April, New York, ACM Press, σσ. 1603-1612.

4. Ο όρος «algorithmic management» επινοήθηκε από μια ομάδα ακαδημαϊκών για να περιγράψουν τον τρόπο με την οποίο επιχειρήσεις της gig economy χρησιμοποιούν αλγορίθμους για να επιτρέψουν στους εργαζομένους τους να εγγραφούν και να

αξιολογηθούν, όπως αναφέρεται σε: A.J. WOOD, ό.π. (υποσ. 3). J. DUGGAN ... [et al.], Algorithmic management and app-work in the gig economy: A research agenda for employment relations and HRM, Human Resource Management Journal, 30(1), 2020, σσ. 114-132 (<https://doi.org/10.1111/1748-8583.12258>), σ. 119. K.C. KELLOGG / M.A. VALENTINE / A. CHRISTIN, Algorithms at work: The new contested terrain of control, Academy of Management Annals, 14(1), 2020, σσ. 366-410, σ. 396 (<https://doi.org/10.5465/annals.2018.0174>). P. BRIONE, My boss the algorithm: An ethical look at algorithms in the workplace, ACAS, 2020, σσ. 10, 17 (<https://www.ipa-involve.com/my-boss-the-algorithm-an-ethical-look-at-algorithms-in-the-workplace>). EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM(2020) 65 final.

5. «Human analytics», «talent analytics» and «human resource analytics».

νται και να αξιοποιούνται οι ιδιαίτερες ικανότητες και τα ταλέντα των εργαζομένων, να βελτιώνεται ο προγραμματισμός του εργατικού δυναμικού και η λειτουργική διαχείρισή του⁶.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζονται θέματα που αφορούν την αλγοριθμική διοίκηση στις παραδοσιακές επιχειρήσεις.

2. Αυτοματοποιημένη παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας

2.1. Τα μέσα και η έκταση

Η αλγοριθμική διοίκηση βασίζεται στην αυτοματοποιημένη συλλογή και περαιτέρω επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων της επιχείρησης με την χρήση αλγορίθμων, ήδη κυρίως συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης (T.N.), την ψηφιοποίησή τους (digitation) και την τροπή τους σε πληροφοριακά δεδομένα (datafication⁷) προκειμένου να δημιουργηθεί το προφίλ των εργαζομένων και να λαμβάνονται αυτοματοποιημένες, πλήρως ή μερικώς, αποφάσεις που τους αφορούν⁸.

Τα πεδία στα οποία ασκείται είναι οι προσλήψεις, η καθημερινή διοίκηση των εργαζομένων της επιχείρησης, όπως κατανομή των καθηκόντων τους και καθορισμός της βάρδιάς τους, καθώς και η γενικότερη διοίκηση τούτων καθ' όλη την διάρκεια της σύμβασης εργασίας τους. Στο τελευταίο πεδίο εντάσσεται, π.χ., ο καθορισμός του ύψους και η καταβολή των αποδοχών, η καταγραφή της

απόδοσης των εργαζομένων και η αξιολόγησή της προκειμένου, μεταξύ άλλων, να αποφασισθεί τυχόν μεταβολή των καθηκόντων τους ή πειθαρχική δίωξη⁹ ή η απόλυσή τους¹⁰.

Κατά την διαδικασία της πρόσληψης είναι συνήθης η συλλογή δεδομένων από το διαδίκτυο, όπως οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης, και κατά την διαδικασία της συνέντευξης ο βιομετρικός έλεγχος του προσώπου, η ανάλυση εκφράσεων (face-scanning / facial recognition) και ο ψυχομετρικός έλεγχος¹¹.

Κατά την διάρκεια λειτουργίας της σύμβασης εργασίας, οπότε ασκείται η διοίκηση των εργαζομένων¹², αυτή υλοποιείται με την επιτήρηση (surveillance), επίβλεψη (supervision) και παρακολούθηση (monitoring) των εργαζομένων και του χώρου εργασίας (του λοιπού αναφέρονται και συλλήβδην ως «παρακολούθηση»), των συσκευών και οχημάτων που χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος για την παροχή της εργασίας του, αλλά, ενδεχομένως, και άλλων συσκευών που χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος στην ιδιωτική του ζωή¹³. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι παρακολουθούνται, όχι πάντα συννόμως, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, σταθερός και φορητός (laptop), tablet, τηλέφωνο σταθερά και κινητά, φορητές και φορητές συσκευές, οχήματα κ.λπ. Η παρακολούθηση γίνεται με την χρήση πλήθους συσκευών, προγραμμάτων και εφαρμογών που καθημερινώς αυξάνονται σε ποσότητα και ποικιλία, όπως

6. PH. MOORE, Artificial Intelligence in the Workplace: What is at Stake for Workers? Work in the Age of Data, Data, Ideas, and Proposals on Digital Economy and the World of Work, Project direction and coordination BBVA OpenMind, Edition and production Turner, 2019, σ. 94 επ. (https://www-bbvaopenmind-com.translate.google/en/articles/artificial-intelligence-in-workplace-what-is-at-stake-for-workers/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=el&_x_tr_hl=el&_x_tr_pto=sc)· P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4), σ. 8· V. DE STEFANO, Negotiating the algorithm: Automation, artificial intelligence and labour protection, ILO, 2018, σ. 8.

7. J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, The datafication of the workplace, 2019, ERC-funded project 'Data Justice: Understanding datafication in relation to social justice' (DATAJUSTICE) starting grant (2018-2023), Cardiff University, σ. 27 επ. (<https://datajusticeproject.net/wp-content/uploads/sites/30/2019/05/Report-The-datafication-of-the-workplace.pdf>).

8. J. MEIJERINK ... [et al.], ό.π. (υποσ. 3), σ. 2547, που αναφέρουν: «we define algorithmic HRM as: The use of software algorithms that operate on the basis of digital data to augment HR-related decisions and/or to automate HRM activities»· A.J. WOOD, ό.π. (υποσ. 3), παρ. 2.1.1, 2.1.2· P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4), σσ. 4, 7, 10· J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 3), σ. 12 επ.· L. KRESGE, Data and Algorithms in the Workplace: A Primer on New Technologies, 2020, UC Berkeley Labor Center, σ. 20 επ.

9. Α.Π.Δ.Π.Χ. 5/2022.

10. Για τα μέσα και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η παρακολούθηση σε όλα τα πεδία της αλγοριθμικής διοίκησης βλ. J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, ό.π. (υποσ. 7), σ. 1 επ.· J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 3), σ. 14.

11. J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, ό.π. (υποσ. 7), παρ. 2· V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6), σ. 9. Για την χρήση αλγορίθμων κατά την πρόσληψη, τα μέσα και τον τρόπο που χρησιμοποιούνται βλ. P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4), σ. 7 επ.· A. ROSENBLAT / T. KNEESE / D. BOYD, Networked Employment Discrimination, Data & Society Working Paper, October 8, 2014 (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2543507)· T. COELHO MOREIRA, The Digital To Be or Not To Be: Privacy of Employees and the Use of Online Social Networks in the Recruitment Process, σε: GSTF International Journal of Law and Social Sciences (IJLSS) Vol. 2 No. 2, April 2013· M. VROMAN ... [et al.], Employer Liability for Using Social Media in Hiring Decisions, σε Social Media in Hiring Decisions, Vol. 3, No 1, July 2016.

12. Για την χρήση αλγορίθμων κατά την διάρκεια της σύμβασης εργασίας με σκοπό την διοίκηση των εργαζομένων βλ. P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4), σ. 10 επ.

13. J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, ό.π. (υποσ. 7), παρ. 3, 4· S. RISO, Working conditions – Employee monitoring and surveillance: The challenges of digitalisation, Eurofound, 2020, σ. 25 επ.· PH. MOORE, Data subjects, digital surveillance, AI and the future of work, European Parliamentary Research Service (EPRS), Scientific Foresight Unit (STOA), 2020, παρ. 1.2, 1.3.

κάμερες που ενδέχεται να προβαίνουν και σε καταγραφή εικόνας ή/και ήχου, συστήματα γεωεντοπισμού (GPS), drones¹⁴, προγράμματα που καταγράφουν δραστηριότητες στο διαδίκτυο και εκτός αυτού, κ.λπ.¹⁵.

Η συνεχής δημιουργία και ελεύθερη διάθεση στην αγορά πολυάριθμων και ποικίλων τεχνικών μέσων με χαμηλό κόστος παρέχει στον εργοδότη την δυνατότητα να προμηθεύεται τα μέσα αυτά και να προβαίνει χωρίς ιδιαίτερη δαπάνη στην παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας¹⁶.

Με την χρήση της νέας τεχνολογίας ο εργοδότης έχει πλέον την δυνατότητα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ενεργεί πάντα συννόμως, σε πραγματικό χρόνο, να παρακολουθεί και να καταγράφει τις ενέργειες των εργαζομένων, όπως τις κινήσεις τους στον χώρο εργασίας, την χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή σταθερού και φορητού, ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (χωρίς κατ' ανάγκη να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου των μηνυμάτων), τηλεφώνων κινητών και σταθερών (χωρίς κατ' ανάγκη να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου των συνομιλιών), διαδικτύου και τόπων κοινωνικής δικτύωσης. Επίσης, να παρακολουθεί την υγεία και την φυσική κατάσταση των εργαζομένων (όπως δείκτη μάζας σώματος, επίπεδα χοληστερόλης, είδος διατροφής, εκτέλεση ασκήσεων, βαδίσματος¹⁷), την συναισθηματική κατάσταση τούτων¹⁸, να προβαίνει σε ανάλυση της διάθεσης των εργαζομένων (μέσω ανάλυσης της φωνής τους, χωρίς να είναι απαραίτητη η καταγραφή των συνομιλιών τους), να αξιολογεί την ικανότητα συνδιαλλαγής και επικοινωνίας με συναδέλφους τους, προμηθευτές και πελάτες της επιχείρησης, ακόμη και να διαπιστώνει αν διαθέτουν χιούμορ¹⁹, να ανιχνεύει

ιδιαίτερα προσωπικές και απόρρητες πληροφορίες για τον εργαζόμενο, όπως το ενδεχόμενο να ασθενήσουν για συγκεκριμένο λόγο²⁰, και γενικώς να παρακολουθεί και να καταγράφει κάθε πληροφορία που αφορά τον εργαζόμενο.

Η παρακολούθηση ενδέχεται να μην περιορίζεται στον χώρο και στον χρόνο εργασίας, αλλά μπορεί να εκτείνεται, χωρίς αυτό να είναι πάντα σύνομο, σε χρόνο εκτός του ωραρίου εργασίας και σε χώρους στους οποίους δεν παρέχεται η εργασία²¹. Ενδέχεται επίσης, χωρίς αυτό να είναι πάντα σύνομο, η παρακολούθηση να μην είναι πάντα γνωστή στον εργαζόμενο ή/και να μην γίνεται πάντα αντιληπτή από αυτόν²².

Τα προσωπικά δεδομένα που συλλέγονται με την παρακολούθηση υποβάλλονται σε περαιτέρω επεξεργασία, συνδυαστικά μεταξύ τους, για να δημιουργηθεί το προφίλ του εργαζομένου, να εκτιμηθεί η απόδοση στην εργασία του, η καταλληλότητα και ικανότητά του, η κατάσταση της υγείας του. Αλλά επίσης και για να ληφθούν αποφάσεις που αφορούν ατομικά τον εργαζόμενο, όπως η πρόσληψή του, η μεταβολή των καθηκόντων του, η απόλυσή του, ή που αφορούν γενικά την διοίκηση του προσωπικού της επιχείρησης²³.

2.2. Οι λόγοι προσφυγής στην παρακολούθηση – Τα οφέλη για τον εργοδότη

14. Το Κέντρο Ερεύνες Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών της Ακαδημίας Αθηνών έχει προτείνει τον όρο «τηλεσκάφος». Τα drones στην ελληνική γλώσσα προσδιορίζονται με τον όρο «Συστήματα μη επανδρωμένων αεροσκαφών (ΣμηΕΑ)». Στην αγγλική γλώσσα ο επίσημος όρος είναι «Unmanned Aerial Vehicle (UAV)», ενώ η λέξη «Drone» σημαίνει βόμβος, βούισμα (εκτός από «κηφήνας»).

15. Για τις τεχνολογικές και λοιπές μεθόδους που χρησιμοποιούνται βλ. PH. MOORE, ό.π. (υποσ. 13), παρ. 1.4· V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6), σ. 7 επ· J. MEIJERINKA ... [et al.], ό.π. (υποσ. 3).

16. Για την τεχνολογία που χρησιμοποιείται στην παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας βλ. ενδεικτικά S. RISO, ό.π. (υποσ. 13), σσ. 5 επ., 30 επ.

17. I. MANOKHA, New Means of Workplace Surveillance From the Gaze of the Supervisor to the Digitalization of Employees, 2019 (<https://monthlyreview.org/2019/02/01/new-means-of-workplace-surveillance/>), J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, ό.π. (υποσ. 7).

18. J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, ό.π. (υποσ. 7), σ. 42.

19. V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6), σ. 7 επ· J. MEIJERINKA ... [et al.], ό.π. (υποσ. 14)· J. SÁNCHEZ-MONEDERO / L. DENCİK, ό.π. (υποσ. 7).

20. V. DE STEFANO, Algorithmic Bosses and What to Do About Them: Automation, Artificial Intelligence and Labour Protection, Economic and Policy Implications of Artificial Intelligence, Studies in Systems, Decision and Control, εκδ. Springer, Vol. 288, 2020, σ. 65 επ. (σ. 72).

21. V. DE STEFANO, Algorithmic Bosses and How to Tame Them [2020 C4eJ 52] (Symposium) (<https://c4ejournal.net/2020/07/05/valerio-de-stefano-algorithmic-bosses-and-how-to-tame-them-2020-c4ej-xxx/>)· I. MANOKHA, ό.π. (υποσ. 17)· G. LOCKWOOD, Workplace Monitoring and Surveillance: The British Context, Athens Journal of Law, Vol. 4, Issue 3, σσ. 205-228 (218) (<https://doi.org/10.30958/ajl.4-3-1> doi=10.30958/ajl.4-3-1).

22. ΣΠ. ΣΗΜΙΤΗΣ, Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές και νομική παιδεία, Αρμ, 1980, σ. 535 επ· ΕΥ. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, Το πρόβλημα της προστασίας του πολίτη απέναντι στην καταχρηστική εφαρμογή της πληροφορικής, Αρμ, 1984, σ. 865 επ· Χ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών πληροφοριών και συνταγματικά δικαιώματα, ΕφΔΔ, 1988, σ. 337· Α. ΤΑΚΗΣ, Κοινωνία της πληροφορίας και σύνταγμα – Μια πρώτη προσέγγιση, ΝοΒ, 2002, σ. 28 επ· Σ. ΣΙΜΙΤΗΣ, Quatre hypothèses et quatre dilemmes – Quelques propos sur l'état actuel de la protection des données personnelles des salariés, Droit Social, 2002, σ. 88. Για τις επιπτώσεις της νέας τεχνολογίας στις εργασιακές σχέσεις βλ. αντί πολλών W. DÄUBLER, Internet und Arbeitsrecht, 3η έκδ., εκδ. Bund & Mehr, 2004.

23. I. EBERT / I. WILDHABER / J. ADAMS-PRASSL, Big Data in the workplace: Privacy Due Diligence as a human rights-based approach to employee privacy protection, Big Data & Society, 2021, January-June: 1-14, σ. 3.

Προκειμένου να δικαιολογήσει την παρακολούθηση, ο εργοδότης επικαλείται ποικίλους, αλλά όχι πάντα σύννομους, λόγους που συνδέονται με την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος, την προστασία των συμφερόντων και δικαιωμάτων του ως εργοδότη, ως επιχειρηματία και φορέα της συγκεκριμένης επιχείρησης, την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που του επιβάλλει η νομοθεσία έναντι του εργαζομένου και τρίτων²⁴. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ακόλουθοι λόγοι, η επίκληση όμως των οποίων δεν σημαίνει ότι είναι πάντα σύννομη η παρακολούθηση: Η παρακολούθηση, η καταγραφή και αξιολόγηση της αποδοτικότητας των εργαζομένων, η αποτροπή εργατικών ατυχημάτων²⁵ και παρενοχλήσεων σε βάρος των εργαζομένων²⁶, η παρακολούθηση της ορθής εκτέλεσης των καθηκόντων των εργαζομένων (π.χ. τήρηση του ωραρίου εργασίας, ενασχόληση των εργαζομένων μόνο με τα καθήκοντά τους κατά το ωράριο εργασίας), η τήρηση των εντολών του εργοδότη, η ορθή χρήση των μέσων παραγωγής και γενικά του εξοπλισμού της επιχείρησης από τους εργαζομένους και η χρήση τους μόνο για την παροχή της εργασίας τους²⁷, η ασφάλεια των εργαζομένων και των τρίτων που προσέρχονται στην επιχείρηση καθώς και των εγκαταστάσεων και περιουσιακών στοιχείων της

επιχείρησης και των απορρήτων της²⁸, η προστασία του εργοδότη από μελλοντικές αξιώσεις των εργαζομένων ή τρίτων²⁹, η αποφυγή δολιοφθορών στην επιχείρηση, η διασφάλιση ότι δεν γίνεται παράνομη χρήση του διαδικτύου (π.χ. διακίνηση πορνογραφικού υλικού, hacking, οικειοποίηση υλικού που προστατεύεται από τον νόμο περί πνευματικών δικαιωμάτων κ.λπ.), ιδίως όταν αυτή συνεπάγεται την νομική ευθύνη του εργοδότη³⁰, ή δολιοφθορά των ηλεκτρονικών προγραμμάτων που χρησιμοποιεί η επιχείρηση (π.χ. εγκατάσταση παράνομου λογισμικού, διασπορά ιών κ.λπ.) και των ηλεκτρονικών προϊόντων που παράγει αυτή³¹, η προστασία των αγαθών της επιχείρησης από φθορές ή απώλειες³², η ικανοποίηση των πελατών της επιχείρησης³³, κ.λπ. Υποστηρίζεται, όχι χωρίς αντίλογο³⁴, ότι γενικά η αλγοριθμική διοίκηση βελτιώνει την οργάνωση και διοίκηση του προσωπικού, μειώνει το

24. ΑΘ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Ο έλεγχος από τον εργοδότη της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας και της ενασχόλησης του μισθωτού με το διαδίκτυο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 29 επ.· Β. ΔΟΥΚΑ, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στη σχέση εργασίας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 18 επ.· L. KRESGE, ό.π. (υποσ. 8), σ. 41· I. EBERT / I. WILDHABER / J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 23), σ. 3· G. LOCKWOOD, ό.π. (υποσ. 21)· P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4)· L. SMITH-BUTLER, Workplace privacy: We'll be watching you, Ohio Northern University Law Review, 2009 (<http://international.westlaw.com/search>). Βλ. ΟΕ29 Γνωμοδότηση 8/2001 και Έγγραφο εργασίας για την επιτήρηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών στον τόπο εργασίας της 29.05.2002.

25. Α.Π.Δ.Π.Χ. 5/2022.

26. G. LOCKWOOD, ό.π. (υποσ. 21).

27. Βλ. επ' αυτού Μ. RUSTAD / S. PAULSSON, Monitoring employee e-mail and internet usage: Avoiding the omniscient electronic sweatshop: Insights from Europe, University of Pennsylvania Journal of Labor and Employment Law, 2005, σ. 5 (<http://international.westlaw.com/search>). Η κυριότητα του εργοδότη επί του εξοπλισμού που χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος, σε συνδυασμό με το ότι ο εργαζόμενος υποχρεούται να υπηρετεί τα συμφέροντα του εργοδότη και το ότι ο εξοπλισμός παραχωρείται στον εργαζόμενο για να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για την παροχή της εργασίας του, αποτέλεσαν το σκεπτικό στο οποίο βασίσθηκε το Πρωτοδικείο της Ε.Ε. στην απόφαση της 19.03.1998 επί της υπόθεσης T-74/96, *Tzoanos/Commission*, και θεώρησε σύννομο τον έλεγχο του Η/Υ του εργαζομένου από τον εργοδότη. Στην υπόθεση αυτή, σε ώρα απουσίας εργαζομένου της Ε.Ε. από το γραφείο του, αξιωματούχοι της Ε.Ε. εξέτασαν τον Η/Υ που του είχε διαθέσει η Ε.Ε. για την εργασία του και βρήκαν σ' αυτόν κείμενα που οδήγησαν στην άσκηση πειθαρχικής δίωξης σε βάρος του.

28. G. LOCKWOOD, ό.π. (υποσ. 21)· P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4), σ. 11. Έτσι Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Το επιχειρηματικό απόρρητο, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σσ. 151, 175 επ., 407 επ.· Η ΙΔΙΑ, Ποινική προστασία της προσβολής απορρήτου, όχι μόνο επιχειρηματικού, σε ηλεκτρονική μορφή προβλέπει το άρθρο 370 Π.Κ. (σ. 239 επ., όπου και περαιτέρω παραπομπές).

29. G. LOCKWOOD, ό.π. (υποσ. 21).

30. Κλοπή λογισμικού και έργων κατά παράβαση των νόμων περί πνευματικής ιδιοκτησίας, απαγορευμένη προπαγάνδα κ.λπ. Στην νομική ευθύνη του εργοδότη αναφέρεται εκτενώς ο R. DIXON, With nowhere to hide: Workers are scrambling for privacy in the digital age, *Journal of Technology Law & Policy*, 1999, σ. 8 επ.

31. Βλ. την απόφαση Α.Π. 218/2007, η οποία αντιμετώπισε περίπτωση εργαζομένου ο οποίος λίγες ημέρες πριν από την οικειοθελή αποχώρησή του από την εργασία κατέστρεψε με πρόθεση και παρανόμως το περιεχόμενο δύο σκληρών δίσκων στους οποίους είχε αποθηκευτεί πρόγραμμα (πηγαίο και αντικειμενικό) που ήταν δημιουργήμα του εργοδότη ο οποίος το πουλούσε σε τρίτους, προέβη στην αφαίρεση όλων των δισκετών στις οποίες είχε καταχωρισθεί το πρόγραμμα από το αρχείο της επιχείρησης, καθώς και όλου του έντυπου υλικού που αφορούσε την περιγραφή του προγράμματος με το συνοδευτικό του υλικό από το ίδιο αρχείο. Α. ALOISI / E. GRAMANO, Artificial intelligence is watching you at work – Digital surveillance, employee monitoring and regulatory issues in the EU context, σε: V. De Stefano (ed.), *Automation, artificial intelligence and labour protection*, Special Issue of *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 2019, παρ. 2.

32. Α.Π.Δ.Π.Χ. 5/2022.

33. Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022 όπου ο εργοδότης [επιχειρηματίας φροντιστηρίου] παρακολούθησε συνεχώς τα διαδικτυακά τα μαθήματα που παρέδιδε καθηγήτρια του φροντιστηρίου και παρενέβαινε κατά την διάρκεια τούτων, επικαλέσθηκε δε ως λόγους των ενεργειών της αυτών την διασφάλιση τόσο της ικανοποίησης των πελατών του φροντιστηρίου, ιδίως δε των γονέων των ανήλικων μαθητών, όσο και τεχνικής αρτιότητας της όλης διαδικασίας.

34. V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 20), σ. 65 επ. (72)· V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 21), σ. 10.

κόστος διοίκησης των εργαζομένων και συνακόλουθα την παραγωγικότητα της επιχείρησης. Τούτο επειδή παρέχει στον εργοδότη την δυνατότητα να λαμβάνει αποφάσεις που αφορούν το προσωπικό, από την πρόσληψη μέχρι και την λήξη της σύμβασης, σε ελάχιστο χρόνο και χωρίς την απασχόληση ανθρώπων, γεγονός που επιφέρει μείωση του χρόνου, του κόπου και του κόστους που απαιτούνταν προηγουμένως για την λήψη τους. Συνακόλουθα συνεπάγεται την καλύτερη αξιοποίηση των πόρων και του προσωπικού της επιχείρησης και αυξάνει την παραγωγικότητα της επιχείρησης³⁵.

Επιπλέον, ήταν ευρέως διαδεδομένη η, εσφαλμένη όπως αποδείχθηκε³⁶ και αναφέρεται παρακάτω, άποψη ότι οι αποφάσεις που «λαμβάνονται» από αλγορίθμους έχουν πάντα έναντι των αποφάσεων που λαμβάνονται από ανθρώπους το πλεονέκτημα να είναι πιο τεκμηριωμένες, λόγω του μεγάλου όγκου των δεδομένων στα οποία βασίζονται, αντικειμενικές και απαλλαγμένες από προκαταλήψεις³⁷.

2.3. Οι κίνδυνοι για τους εργαζομένους

Τα οφέλη όμως που υποστηρίζεται ότι παρέχει ή που πράγματι παρέχει η παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας και γενικώς η αλγοριθμική διοίκηση συνοδεύονται, τουλάχιστον προς το παρόν, από κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι και απειλούν την ιδιωτικότητά τους, και σε συνάρτηση μ' αυτό παραβιάζουν την προστασία τους έναντι της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων τους και απειλούν τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες τους³⁸.

Ο πρωτοφανής αριθμός του πλήθους και της ποικιλίας των προσωπικών δεδομένων που υπόκεινται σε επεξεργασία ευλόγως προκαλεί ανησυχία στους εργαζομένους ότι ενδέχεται να έχουν συλλεγεί πληροφορίες που δεν συνδέονται με τη σχέση εργασίας ή που αποκαλύπτουν στοιχεία για τον εργαζόμενο που αυτός δικαιολογημένα θα επιθυμούσε να μην περιέλθουν σε γνώση του εργοδότη. Επίσης, ότι ενδέχεται να έχουν συλλεγεί πληροφορίες ελλιπείς, εσφαλμένες ή ψευδείς (π.χ. όταν είναι κρίσεις ή αναφορές τρίτων στο πρόσωπο του εργαζομένου που συλλέγονται από ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης), ότι ενδέχεται οι πληροφορίες αυτές να περιέλθουν (με την διάδοσή τους) σε γνώση τρίτων και να αμαυρώσουν την φήμη ή την αξιοπιστία του εργαζομένου, ότι ενδέχεται οι

πληροφορίες αυτές να οδηγήσουν σε (αθέμιτα) δυσμενή αντιμετώπιση του εργαζομένου από τον εργοδότη.

Η ανησυχία των εργαζομένων αυξάνεται από το ότι η συλλογή και περαιτέρω επεξεργασία των δεδομένων τους ενδέχεται να γίνεται χωρίς την τήρηση της οικείας νομοθεσίας, να μην είναι ευχερώς ανιχνεύσιμη ή να είναι μυστική³⁹, και από το ενδεχόμενο να είναι εκτεθειμένοι σε ενέργειες και αποφάσεις που λαμβάνονται από αλγορίθμους ή με την βοήθεια τούτων που πολλές φορές είναι δύσκολο να γίνουν κατανοητές ώστε να αμφισβητηθεί η ορθότητά τους⁴⁰ και δεν είναι άμοιρες προκαταλήψεων και δυσμενών διακρίσεων. Στις περιπτώσεις που συγκεκρινώνονται προσωπικά δεδομένα που αφορούν την υγεία του εργαζομένου ή τα γενετικά χαρακτηριστικά του, δικαιολογημένα εντείνεται ειδικότερα η ανησυχία του για ενδεχόμενο αποκλεισμό του από κάποιες θέσεις εργασίας ή απώλεια της θέσης εργασίας του⁴¹.

Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται, αντικειμενικά και δικαιολογημένα, φόβος, αίσθημα ανασφάλειας και εργασιακό στρες, που, πέραν των λοιπών επιπτώσεων που μπορεί να έχουν για τον εργαζόμενο, επηρεάζουν γενικώς την συμπεριφορά του⁴². Ο εργαζόμενος αρχίζει να συμπεριφέρεται, όχι όπως θα επιθυμούσε, αλλά όπως νομίζει ότι θα ήταν «αρεστός» στον εργοδότη, επειδή θεωρεί ότι άλλως θα επέλθουν σε βάρος του δυσμενείς συνέπειες.

Έτσι όμως περιορίζονται υπέρμετρα, και ενίοτε ενδεχομένως αναιρούνται, η ελευθερία του να διαμορφώνει τις αποφάσεις και τις επιλογές του χωρίς αθέμιτο εξωτερικό

35. P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4).

36. V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 20), σ. 65 επ. (72).

37. U. LEICHT-DEOBALD ... [et al.], The Challenges of Algorithm-Based HR Decision-Making for Personal Integrity, *Journal of Business Ethics*, 2019, vol. 160, issue 2, No 5, σ. 377 επ. P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4).

38. A. ALOISI / E. GRAMANO, ό.π. (υποσ. 31), παρ. 2· PH. MOORE, ό.π. (υποσ. 13), παρ. 2.

39. EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM(2020) 65 final, σ. 11· I. EBERT / I. WILDHABER / J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 23), σ. 3· ΣΠ. ΣΗΜΙΤΗΣ, ό.π. (υποσ. 22)· ΕΥ. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, ό.π. (υποσ. 22)· Χ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, ό.π. (υποσ. 21)· Α. ΤΑΚΗΣ, ό.π. (υποσ. 22).

40. EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM(2020) 65 final, σ. 11.

41. Ε. ΜΑΡΤΣΟΥΚΟΥ, Προστασία προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων και νέες τεχνολογίες στο χώρο της εργασίας: Προβλήματα και λύσεις, σε: Ηλεκτρονική Δημοκρατία – Προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Επιστημονικού Συμβουλίου για την Κοινωνία της Πληροφορίας, Μάρτιος 2006, σ. 264 επ.

42. Α.Π.Δ.Π.Χ. 5/2022 (ιδίως παρ. 16), 23/2021· Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 24), παρ. 2.1· S. SIMITIS, Clôture, L'approche du droit comparé, en Informatique et en relations de travail, Actes des 4èmes entretiens de Nanterre de droit de l'informatique, Economica, Paris, 1986, σ. 197· K. BALL, Electronic Monitoring and Surveillance in the Workplace. Literature review and policy recommendations, παρ. 6.2, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021, ISBN 978-92-76-43340-8, doi:10.2760/5137, JRC125716· A. DESHPANDE ... [et al.], ό.π. (υποσ. 2), σ. 21.

έλεγχο και επιβολές, η απόφασή του για άσκηση του συνδικαλιστικού του δικαιώματος⁴³, αυτό τούτο το δικαίωμα του στην εργασία ή επιμέρους δικαιώματα που έχει ως εργαζόμενος. Όσο περισσότερα είναι τα προσωπικά δεδομένα που συλλέγονται τόσο περισσότερο καθίσταται ευάλωτος ο εργαζόμενος σε πιέσεις και εξαρτήσεις και οδηγείται σε συμπεριφορά που προσβάλλει την προσωπική του αξιοπρέπεια και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του⁴⁴.

Η συνεχής αυτοματοποιημένη παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας γίνεται η νέα κανονικότητα⁴⁵, και οι εργαζόμενοι ενδέχεται, με την εντεινόμενη χρήση της νέας τεχνολογίας, να διαπιστώσουν ότι βρίσκονται διαρκώς κάτω από το άγρυπνο βλέμμα του «αλγοριθμικού εργοδότη»⁴⁶ και ότι οι ίδιοι έχουν καταστεί «ψηφιοποιημένοι εργαζόμενοι». Αυτό οδηγεί σε μια «αλγοριθμική» ενίσχυση της εξάρτησης του εργαζόμενου από τον εργοδότη⁴⁷ και καθίσταται ορατός ο κίνδυνος να μετατραπεί ο εργαζόμενος, από «υποκείμενο δικαίου», σε «αντικείμενο» και «μέσο» εξυπηρέτησης των συμφερόντων του εργοδότη.

Η αλγοριθμική διοίκηση επηρεάζει ποικιλοτρόπως το περιεχόμενο και την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος, τους όρους εργασίας, τις εργασιακές σχέσεις γενικότερα⁴⁸, αλλά δεν είναι δυνατή η ανάπτυξη του θέματος αυτού στην παρούσα μελέτη.

2.4. Οι αποφάσεις που «λαμβάνονται» από αλγορίθμους δεν είναι πάντα αντικειμενικές και ορθές

Η αλγοριθμική διοίκηση περιλαμβάνει και την λήψη πλήρως αυτοματοποιημένων αποφάσεων.

Υποστηρίζεται, εσφαλμένως, ότι οι αποφάσεις που λαμ-

βάνονται από τους αλγορίθμους [για την ακρίβεια τα συμπεράσματα (output, outcomings) στα οποία καταλήγουν αυτοί] είναι συνήθως αντικειμενικές, απαλλαγμένες από προκαταλήψεις και αδικαιολόγητες διακρίσεις σε βάρος του εργαζόμενου τον οποίον αφορούν⁴⁹. Πράγματι, οι αποφάσεις αυτές μπορεί να είναι εσφαλμένες, μεροληπτικές, να αναπαράγουν ανθρώπινες προκαταλήψεις ή να διαμορφώνουν νέες χωρίς αυτό να είναι πάντα στις προθέσεις του εργοδότη⁵⁰ και γενικώς αυτού που χρησιμοποιεί τους αλγορίθμους. Μπορεί επίσης να έχουν παραποιηθεί είτε τα δεδομένα στα οποία βασίζονται οι αποφάσεις αυτές είτε οι ίδιες οι αποφάσεις μέσω κυβερνοεπίθεσης ή άλλης δόλιας παρέμβασης τρίτου.

Οι λόγοι για τους οποίους οι αποφάσεις αυτές μπορεί να είναι εσφαλμένες και ιδίως μεροληπτικές, να αναπαράγουν ανθρώπινες προκαταλήψεις ή να διαμορφώνουν νέες, εξαρτώνται από το είδος και τον τύπο του αλγορίθμου, τον τρόπο του σχεδιασμού τους, τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται, ιδίως τα προηγμένα συστήματα Τ.Ν. (όπως είναι ο τρόπος σύνταξης του κώδικα προγραμματισμού ενός αλγορίθμου), με το γεγονός ότι τα σύνολα δεδομένων που χρησιμοποιούνται από συστήματα Τ.Ν. (τόσο για την εκπαίδευση όσο και για τη λειτουργία τους) ενδέχεται να περιλαμβάνουν εκ παραδρομής προϋπάρχουσες προκαταλήψεις ή να είναι ελλιπή ή να βασίζονται σε ακατάλληλα μοντέλα διακυβέρνησης⁵¹. Μπορεί επίσης να είναι η συνέπεια πολιτισμικών, κοινωνικών ή θεσμικών αντιλήψεων που προϋπάρχουν και αντικατοπτρίζουν τις προκαταλήψεις των ανθρώπων που προγραμματίσαν τον αλγόριθμο⁵². Μπορεί επίσης να οφείλονται σε γενικό-

43. A. DESHPANDE ... [et al.], ό.π. (υποσ. 2), σσ. 23-24.

44. Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Το συνταγματικό δικαίωμα του ιδιωτικού βίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982, σ. 172.

45. K.C. KELLOGG / M.A. VALENTINE / A. CHRISTIN, ό.π. (υποσ. 4): I. MANOKHA, The Implications of Digital Employee Monitoring and People Analytics for Power Relations in the Workplace, *Surveillance & Society*, 2020, σσ. 540-554 (<https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/index>).

46. J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 3), σ. 15 επ. Στο 31ο Διεθνές Συνέδριο των Επιτρόπων Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (31st International Conference of Data Protection and Privacy Commissioners), στη Μαδρίτη 4-6 Νοεμβρίου 2009, έγινε αναφορά σε «relentless development of information technology».

47. S. SIMITIS, Reconsidering the Premises of Labour Law: Prolegomena to an EU Regulation on the Protection of Employees' Personal Data, *European Law Journal*, 1999, σ. 48 επ. Ο ΙΔΙΟΣ, Zur Internationalisierung des Arbeitnehmerschutzes – Die Verhaltensregeln der Internationalen Arbeitsorganisation, Τμητικός Τόμος για τον T. Dieterich, München, 1999, σ. 602 επ.

48. PH. MOORE, ό.π. (υποσ. 13), παρ. 2· J. MEIJERINK ... [et al.], ό.π. (υποσ. 3).

49. V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 20), σ. 72· Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Building Trust in Human-Centric Artificial Intelligence, Brussels, 08.04.2019, COM (2019) 168 final, Independent High-level Expert Group on Artificial Intelligence set up by the European Commission, Ethics guidelines for trustworthy AI, 2019.

50. Ibid.

51. Independent High-level Expert Group on Artificial Intelligence set up by the European Commission, Ethics guidelines for trustworthy AI, 2019.

52. K.C. KELLOGG / M.A. VALENTINE / A. CHRISTIN, ό.π. (υποσ. 4), σ. 374· European Economic and Social Council, Artificial intelligence – The consequences of artificial intelligence on the (digital) single market, production, consumption, employment and society (own-initiative opinion) 31 May 2017, JO 2017 C 288/43· V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6), σ. 9· B. AYSOLMAZ / N. DAU / D. IREN, Preventing Algorithmic Bias in the Development of Algorithmic Decision-Making Systems: A Delphi Study, 2020, παρ. 2.1 (<https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/preventing-algorithmic-bias-in-the-development-of-algorithmic-dec>)· FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) (2018), #BigData: Discrimination in data-supported decision making, σ.

τερα τεχνικά θέματα ή σε προβλήματα κατά τον σχεδιασμό τους. Όταν πρόκειται για αυτόνομα συστήματα Τ.Ν. μπορεί να οφείλονται στον συχνά απρόβλεπτο τρόπο με τον οποίο λειτουργούν⁵³, σε τεχνικούς περιορισμούς κατά τον σχεδιασμό του αλγορίθμου, σε μη αναμενόμενη χρήση των αλγορίθμων ή σε χρήση τους από άτομα τα οποία κατά τον σχεδιασμό του αλγορίθμου δεν είχε προβλεφθεί ότι θα τον χρησιμοποιήσουν κ.λπ.⁵⁴.

Οι συνέπειες τέτοιων εσφαλμένων αποφάσεων μπορεί να είναι ποικίλες, όπως η παραβίαση της ιδιωτικής ζωής του εργαζομένου, η παραβίαση άλλων δικαιωμάτων και ελευθεριών του και η ενίσχυση προκαταλήψεων σε βάρος του λόγω της φυλής, του φύλου, της σεξουαλικότητας, της εθνικότητας, των πεποιθήσεών του. Ως παράδειγμα αναφέρεται⁵⁵ η περίπτωση επιχείρησης στην οποία απολύθηκαν γυναίκες εργαζόμενες με απόφαση του αλγορίθμου λόγω του προγραμματισμού του που αποτύπωνε αδικαιολόγητες διακρίσεις σε βάρος γυναικών. Διαφορετική είναι η περίπτωση που ο εργοδότης χρησιμοποιεί με παράνομο τρόπο τα προσωπικά δεδομένα που συλλέγονται με την παρακολούθηση του εργαζομένου και εξ αυτού προσβάλλονται δικαιώματα των εργαζομένων, όπως όταν η επιχείρηση ακολουθεί την πρακτική να απολύει εργαζομένους της στις περιπτώσεις που η παρακολούθηση (με μέσα νέας τεχνολογίας) εντοπίζει την συμμετοχή τους σε απεργία⁵⁶.

Τελικώς, εν πολλοίς, οι αλγόριθμοι είναι τόσο «καλοί» όσο είναι οι άνθρωποι που τους σχεδιάζουν, τους προγραμματίζουν και τους χρησιμοποιούν. Εφόσον οι ανθρώπινες κρίσεις δεν είναι 100% αξιόπιστες, το ίδιο και οι αλγόριθμοι δεν μπορεί να είναι 100% αξιόπιστοι.

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει σε

λήψη εσφαλμένων αποφάσεων από τους αλγορίθμους είναι ότι αυτοί που τους σχεδιάζουν και τους αναπτύσσουν αγνοούν ότι πρέπει να εντάξουν σ' αυτούς και τους κατά περίπτωση εφαρμοστέους νομικούς κανόνες ή ολιγογυρούν να πράξουν τούτο⁵⁷. Όμως, ακόμη και όταν είναι γνωστό και επιθυμητό να ενταχθούν στον αλγόριθμο οι κατά περίπτωση εφαρμοστέοι νομικοί κανόνες κατά τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη του αλγορίθμου, αυτό δεν είναι πάντα ευχερές. Τούτο οφείλεται στο ότι υπάρχει τεχνική αδυναμία να τραπούν σε αλγοριθμικούς κώδικες ιδίως οι αόριστες νομικές έννοιες και οι προϋποθέσεις που θέτει ένας κανόνας δικαίου για να επέλθουν οι έννομες συνέπειές του⁵⁸. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι αλγόριθμοι, πριν λάβουν την απόφαση για απόλυση, δεν εξετάζουν την δυνατότητα λήψης ηπιότερου μέτρου, όπως την δυνατότητα επιβολής πειθαρχικής ποινής. Η δυσχέρεια επιτείνεται στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει ομοφωνία στην νομολογία ή την θεωρία για το περιεχόμενο μιας νομικής έννοιας ή για τις προϋποθέσεις που απαιτούνται βάσει του ενός νομικού κανόνα για να ληφθεί μια απόφαση από τον εργοδότη⁵⁹. Το μείζον όμως πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι δεν μπορεί να τραπεί σε αλγοριθμικό κώδικα το «πνεύμα του νόμου» και οι αρχές του δικαίου που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη (και) από τους αλγορίθμους προκειμένου να λάβουν τις αποφάσεις τους⁶⁰. Επί του παρόντος οι αλγόριθμοι δεν μπορούν να σχεδιαστούν έτσι ώστε να προβαίνουν σε παρόμοιες δι-εργασίες⁶¹, αλλά «αποφασίζουν» με βάση την ποσότητα των δεδομένων, π.χ. στατιστικά δεδομένα, χωρίς μάλιστα να μπορούν να ελέγξουν την αλήθεια των πληροφοριών που αυτά περιέχουν. Δηλαδή βασίζονται στον συλλογισμό «ότι είναι συνηθέστερο είναι σωστό». Συνέπεια όλων των προαναφερθέντων είναι συχνά κατά την λήψη αποφάσεων από έναν αλγόριθμο να παραβιάζονται οι κανόνες του εργατικού δικαίου, να στερούνται οι εργαζόμενοι κάποιων δικαιωμάτων τους⁶², να μη βρίσκουν εργασία ή αδικαιολόγητα να χάνουν τη θέση εργασίας τους.

Βέβαια, η μεροληψία και οι δυσμενείς διακρίσεις δεν είναι κάτι νέο στην λήψη αποφάσεων, αλλά όταν περιλαμβάνονται σε αποφάσεις που λαμβάνονται από αλ-

53. PH. MOORE, *Artificial Intelligence ...*, ό.π. (υποσ. 6)· U. LEICHT-DEOBALD ... [et al.], ό.π. (υποσ. 37), όπου παρατίθεται πλήθος περιπτώσεων εσφαλμένων και μεροληπτικών αποφάσεων αλγορίθμων.

53. V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6), σ. 10· J.C. O'KEEFE / T.S. MARTINEZ / E.C. YOUNG, *Artificial Intelligence: Employment Law Risks and Considerations*, σε: *Global Legal Insights – AI, Machine Learning & Big Data*, 3rd ed., 2021, σ. 36· World Economic Forum, *How to Prevent Discriminatory Outcomes in Machine Learning* Global Future Council on Human Rights 2016-2018, March 2018, σ. 4· P. BRIONE, ό.π. (υποσ. 4).

54. A. TSAMADOS ... [et al.], *The ethics of algorithms: key problems and solutions*, *AI & SOCIETY*, σσ. 1-16, ιδίως σ. 5 επ. (<https://doi.org/10.1007/s00146-021-01154-8>).

55. J. DASTIN, *Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women* (<https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight-idUSKCN1MK08G>).

56. Αναφέρεται σε: ETUC, *Resolution on the European strategies on artificial intelligence and data*, July, 13th 2020 (<https://www.etuc.org/en/document/resolution-european-strategies-artificial-intelligence-and-data>).

57. L. KRESGE, ό.π. (υποσ. 8), σ. 41· I. EBERT / I. WILDHABER / J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 23), σ. 5.

58. I. EBERT / I. WILDHABER / J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 23), σ. 5· Z.R. KOSTADINOVA, *Purpose limitation under the GDPR: can Article 6(4) be automated?*, σ. 74 επ. (<https://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=146471>).

59. Z.R. KOSTADINOVA, ό.π. (υποσ. 58).

60. Στην κατεύθυνση αυτή για την νομοθεσία που αφορά τις δυσμενείς διακρίσεις βλ. J.C. O'KEEFE / T.S. MARTINEZ / E.C. YOUNG, ό.π. (υποσ. 53), σ. 40.

61. I. EBERT / I. WILDHABER / J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 23), σ. 5.

62. L. KRESGE, ό.π. (υποσ. 8), σ. 41.

γορίθμους έχουν εντονότερες επιπτώσεις για τους εργαζομένους. Αυτό οφείλεται στο ότι οι αποφάσεις αυτές μπορεί να επηρεάσουν μεγάλο αριθμό εργαζομένων, και μάλιστα χωρίς να προκαλέσουν αντιδράσεις ούτε από τους (ίδιους τους θιγόμενους ή τους λοιπούς) εργαζομένους ούτε από την κοινωνία, οι οποίες (αντιδράσεις) είναι συνήθεις όταν οι μεροληπτικές αποφάσεις λαμβάνονται από ανθρώπους και λειτουργούν ως κοινωνικοί μηχανισμοί ελέγχου⁶³. Ήδη όμως στο πεδίο της *gig economy* η λήψη μεροληπτικών και αδικαιολογήτως δυσμενών αποφάσεων σε βάρος των εργαζομένων έχει προκαλέσει μαζικές αντιδράσεις εργαζομένων⁶⁴.

3. Οι προϋποθέσεις νομιμότητας της αυτοματοποιημένης παρακολούθησης

Η ελεύθερη και σε σχετικά χαμηλό κόστος προμήθεια των τεχνικών μέσων με τα οποία γίνεται η παρακολούθηση (συσκευές, προγράμματα, εφαρμογές κ.λπ.), σε συνδυασμό με την μεγάλη έκταση που έχει προσλάβει αυτή, έχει δημιουργήσει την εντύπωση ότι ο εργοδότης μπορεί να χρησιμοποιεί ελεύθερα και χωρίς όρια αλγορίθμους για να παρακολουθεί τους εργαζομένους και τον χώρο εργασίας. Η άποψη αυτή είναι εσφαλμένη. Η παρακολούθηση υπόκειται στους κανόνες που ρυθμίζουν γενικώς την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από τον εργοδότη και την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η χρήση αλγορίθμων για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας (ανεξαρτήτως του αν πρόκειται για χρήση συσκευής, προγράμματος, εφαρμογής ή άλλου μέσου) συνιστά αυτοματοποιημένη επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων (του λοιπού οι όροι «παρακολούθηση» και «παρακολούθηση/επεξεργασία» χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι για να προσδιορίσουν την επεξεργασία που γίνεται με παρακολούθηση). Συγχρόνως, συνιστά άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος, με την στενή και την ευρεία έννοιά του, και οι αλγόριθμοι αποτελούν ένα από τα μέσα, ένα από τα εργαλεία, που έχει στην διάθεσή του ο εργοδότης για να προβεί σ' αυτήν.

Οι κανόνες που ρυθμίζουν γενικώς την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων επηρεάζουν το διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη, το οποίο οριοθετείται (και) από τις αρχές και προϋποθέσεις νομιμότητας της επεξεργασίας⁶⁵. Η επεξεργασία σε πολλές περιπτώ-

σεις παρίσταται αναγκαία για την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος⁶⁶, όπως για την πρόσληψη ή την αξιολόγηση του εργαζομένου. Παρίσταται επίσης αναγκαία για την εκπλήρωση των εννόμων υποχρεώσεων του εργοδότη όταν η εκπλήρωση αυτή επιβάλλεται εκ του νόμου να γίνει ηλεκτρονικά, όπως είναι η ανάρτηση από τον εργοδότη στο σύστημα «Εργάνη» του Υπουργείου Εργασίας στοιχείων που αφορούν τον εργαζόμενο.

Λόγω του διττού αυτού χαρακτήρα της, η παρακολούθηση επιτρέπεται, και είναι σύννομη, μόνον όταν τηρούνται τόσο οι κανόνες που ρυθμίζουν την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων όσο και αυτοί που ρυθμίζουν την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος.

Ως επεξεργασία προσωπικών δεδομένων η παρακολούθηση επιτρέπεται, όπως κάθε επεξεργασία, μόνο με την τήρηση των διατάξεων του Γ.Κ.Π.Δ.⁶⁷, ο οποίος, λόγω της οριζόντιας εφαρμογής του, ρυθμίζει και την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου από τον εργοδότη⁶⁸, και της σύμφωνης με αυτόν εθνικής νομοθεσίας του οικείου κράτους μέλους, όπως είναι στη χώρα μας ο ν. 4624/2019⁶⁹ και ο ν. 2472/1997 στο μέτρο που

και εργασιακές σχέσεις: Προστασία σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων, ΕΕργΔ, 2018, σ. 641 επ. (648)· THN ΙΔΙΑ, ό.π. (υποσ. 24), σ. 132 επ.· V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6)· A. ALOISI / E. GRAMANO, ό.π. (υποσ. 31), ιδίως παρ. IV.

66. Βλ. σχετικά Α.Π.Δ.Π.Χ. 44/2007.

67. Κάθε επεξεργασία πρέπει να τηρεί τις διατάξεις του Γ.Κ.Π.Δ., όπως παγίως δέχεται το Δ.Ε.Ε., από την νομολογία του οποίου βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-439/19, *Latvijas Republikas Saeima (Points de pénalité)*, 22.06.2021, ECLI:EU:C:2021:504, σκ. 96· ΔΕΕ C-496/17, *Deutsche Post*, 16.01.2019, ECLI:EU:C:2019:26· Α.Π.Δ.Π.Χ. Γνωμοδοτήσεις 5/2021, 3/2020, αποφάσεις 23/2021, 12/2021 που εξετάζουν περίπτωση παρακολούθησης. Ομοίως η Α.Π.Δ.Π.Χ., από τις αποφάσεις της οποίας βλ. 62/2007 (ακυρώθηκε με την απόφαση 73/2011 λόγω μη νόμιμης σύνθεσης της Αρχής), που εξετάζει εισαγωγή και χρήση συστήματος ελέγχου εισόδου και εξόδου των εργαζομένων με την μέθοδο του ελέγχου δακτυλικού αποτυπώματος, η οποία συνιστά μορφή ελέγχου τους βάσει βιομετρικού συστήματος, και την 37/2019, που εξετάζει περίπτωση παρακολούθησης εργαζομένου με σύστημα GPS σε όχημα που του είχε παραχωρήσει κατά χρήση ο εργοδότης, και την χρήση και λειτουργία συστήματος βιντεοεπιτήρησης μέσω του οποίου ο εργοδότης ήλεγχε τους εργαζομένους και τους έκανε παρατηρήσεις. Σε σχέση με την χρήση συστημάτων GPS σε οχήματα που χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος είναι ιδιαίτερα σημαντικές οι Α.Π.Δ.Π.Χ. 162/2014, 163/2014, 165/2015· σχετικώς βλ. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 24), σ. 86 επ.· PH. MOORE, ό.π. (υποσ. 13), παρ. 3· EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM(2020) 65 final, σ. 11.

68. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 65), σ. 641 επ. (σ. 642).

69. Τις παρατηρήσεις και προτάσεις της Α.Π.Δ.Π.Χ. βλ. στη Γνωμοδότηση 1/2020. Για τη νομοθεσία που διέπει την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας σε διάφορες

63. EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM (2020) 65 final, σ. 11.

64. Είναι πρόσφατη η αντίδραση των εργαζομένων και του κοινωνικού συνόλου στην απόλυση με απόφαση αλγορίθμου εργαζομένων σε εταιρεία διανομής φαγητού στην χώρα μας.

65. Α.Π.Δ.Π.Χ. Οδηγία 115/2001· Β. ΔΟΥΚΑ, Προσωπικά δεδομένα

συνάδει με τον Γ.Κ.Π.Δ. και δεν έχει καταργηθεί⁷⁰. Σε συνδυασμό με αυτά, πρέπει να τηρούνται οι κανόνες που περιέχονται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., στο άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α., στη Σύμβαση 108 «Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data» του Συμβουλίου της Ευρώπης⁷¹ και το σύνολο των κοινών δικαιικών αξιών (γενικές αρχές του δικαίου της Ε.Ε.) στις οποίες βασίζεται το δίκαιο της Ε.Ε. και περιλαμβάνει τα θεμελιώδη δικαιώματα (άρθρο 2 Σ.Ε.Ε.)⁷².

Στην ορθή ερμηνεία και εφαρμογή του νομοθετικού αυτού πλαισίου συμβάλλει η νομολογία του Δ.Ε.Ε. και των εθνικών δικαστηρίων⁷³, οι οδηγίες, γνωμοδοτήσεις, κατευθυντήριες γραμμές και αποφάσεις του Ε.Σ.Π.Δ.⁷⁴, της Ομάδας Εργασίας του άρθρου 29 (ΟΕ29) που αποδέχθηκε το Ε.Σ.Π.Δ.⁷⁵, όσες από τις υπόλοιπες οδηγίες, γνωμοδοτήσεις και κατευθυντήριες γραμμές της ΟΕ29 είναι πρόσφορες για την ερμηνεία του Γ.Κ.Π.Δ.⁷⁶, καθώς και οι οδηγίες, γνωμοδοτήσεις, κανονιστικές πράξεις και αποφάσεις της Α.Π.Δ.Π.Χ.⁷⁷ που είναι σύμφωνες με τον ίδιο Κανονισμό.

χώρες βλ. PH. MOORE, *Data subjects...*, ό.π. (υποσ. 13), παρ. 5.

70. Βλ. άρθρο 84 ν. 4624/2019.

71. Κυρώθηκε με τον ν. 2068/1992.

72. Για τους κανόνες που εφαρμόζονται κατά την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων από τον εργοδότη βλ. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 24), σ. 53 επ.

73. ΔΕΕ C-597/19, *M.I.C.M.*, 17.06.2021, ECLI:EU:C:2021:492, σκ. 107: «Δεδομένου ότι ο Κανονισμός 2016/679 κατάργησε και αντικατέστησε την Οδηγία 95/46 και ότι οι κρίσιμες διατάξεις του κανονισμού έχουν περιεχόμενο κατ' ουσίαν ταυτόσημο προς εκείνο των κρίσιμων διατάξεων της ως άνω Οδηγίας, η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την εν λόγω Οδηγία έχει επίσης εφαρμογή, καταρχήν, όσον αφορά τον Κανονισμό (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 12ης Νοεμβρίου 2020, *Sonaeocom*, C-42/19, EU:C:2020:913, σκέψη 29)».

74. Κατευθυντήριες γραμμές 5/2020 σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του Κανονισμού 2016/679. Έκδοση 1.1. Εκδόθηκαν στις 4 Μαΐου 2020· Κατευθυντήριες γραμμές 3/2019 σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα μέσω βιντεοσυσκευών. Έκδοση 2.0. Εκδόθηκαν στις 29 Ιανουαρίου 2020.

75. EDPB Endorsement 1/2018.

76. Π.χ. Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC (wp217)· Opinion 03/2013 on purpose limitation (wp203), Working document on the surveillance of electronic communications in the workplace, 2002 (wp55).

77. Βλ. ιδίως Οδηγίες 1/2011, 115/2001, Γνωμοδοτήσεις 2/2010, 1/2009, 68/2002. Η Α.Π.Δ.Π.Χ. 23/2021 ρητά αναφέρει ότι το ζήτημα της χρήσης συστημάτων βιντεοεπιτήρησης για τον σκοπό της προστασίας προσώπων και αγαθών ρυθμίζεται στην υπ' αριθμ. 1/2011 Οδηγία της Αρχής, οι διατάξεις της οποίας πρέπει να εφαρμόζονται σε συνδυασμό με τις νέες διατάξεις του Γ.Κ.Π.Δ. και του ν. 4624/2019.

Ως άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων επιτρέπεται μόνο με την τήρηση των κανόνων και των αρχών του εργατικού δικαίου που οριοθετούν τις εργοδοτικές εξουσίες και υποχρεώσεις ως προς το περιεχόμενο, τον χρόνο και τον τρόπο άσκησης και εκπλήρωσής τους, και δεν μας βρίσκουν σύμφωνους αντίθετες απόψεις⁷⁸. Άλλωστε, το εργατικό δίκαιο και το δίκαιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων είναι προφανές ότι συμπλέκονται και αλληλεπιδρούν, με την έννοια ότι «το δίκαιο περί προστασίας δεδομένων δεν λειτουργεί απομονωμένα από το εργατικό δίκαιο και την εργατική πρακτική, τα οποία, με τη σειρά τους, δεν λειτουργούν απομονωμένα από το δίκαιο περί προστασίας δεδομένων. Η αλληλεπίδραση αυτή είναι αναγκαία και πολύτιμη και πρέπει να συμβάλει στην ανάπτυξη λύσεων οι οποίες θα εξασφαλίζουν την κατάλληλη προστασία των συμφερόντων των εργαζομένων», όπως επισημαίνεται και στην Σύσταση 8/2001 της ΟΕ29 για την «Επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο εργασιακό πλαίσιο» (wp55)⁷⁹. Με την εφαρμογή των αρχών και κανόνων του εργατικού δικαίου καθορίζονται π.χ. ο χώρος και ο χρόνος εργασίας εντός των οποίων επιτρέπεται η παρακολούθηση, το αν το διευθυντικό δικαίωμα ασκείται εντός των νομίμων ορίων του ή αν ασκείται εκτός αυτών ή καταχρηστικός, κ.λπ.

Με βάση τον Γ.Κ.Π.Δ. ο εργοδότης που προβαίνει σε παρακολούθηση/επεξεργασία με την χρήση αλγορίθμων προβαίνει σε αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, και υποχρεούται να τηρεί τις αρχές που διέπουν την επεξεργασία (άρθρο 5 Γ.Κ.Π.Δ.), τις προϋποθέσεις νομιμότητάς της (άρθρο 6 Γ.Κ.Π.Δ. και κατά περίπτωση το άρθρο 9 τούτου όταν σε επεξεργασία υποβάλλονται προσωπικά δεδομένα των ειδικών κατηγοριών που ορίζει αυτό) και το σύνολο των υποχρεώσεων που θεσπίζει ο ίδιος Κανονισμός γενικά για κάθε υπόχρεο επεξεργασίας⁸⁰. Επίσης, τις διατάξεις του άρθρου 27 ν.

78. Όπως ότι «*Furthermore, strict labour law protection regulations regarding, for example, working time, vacation and dismissal protection do not apply where AI is used*» από Μ. JANKO, Germany – AI and employment law: opportunities and risks for employers (<https://iuslaboris.com/insights/germany-ai-and-employment-law-opportunities-and-risks-for-employers/>).

79. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 24), παρ. 4.4. Στη μελέτη Σ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥ-ΡΟΥ, Η προστασία του υποψήφιου εργαζόμενου: Η συμβολή του δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η αλληλεπίδραση με το δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΕΕΕυρΔ, 2019, σσ. 461-470 (ιδίως σ. 466 επ.), είναι προφανής η αλληλεπίδραση των κανόνων του εργατικού δικαίου, των κανόνων προστασίας των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων του, και η άσκηση των διευθυντικού δικαιώματος κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων· V. DE STEFANO, ό.π. (υποσ. 6)· Α. ALOISI / E. GRAMANO, ό.π. (υποσ. 31), ιδίως παρ. IV.

80. Πλ.Ολ.Α.Π. 1/2017· Α.Π. 186/2020· Πολ.Πρωτ.Θεσσ. 3425/2021·

4624/2019 που δεν είναι αντίθετες στους κανόνες του Γ.Κ.Π.Δ.⁸¹.

Έτσι, ο εργοδότης, πριν από την έναρξη της παρακολούθησης των εργαζομένων και του χώρου εργασίας, υποχρεούται⁸², εκτός άλλων: Να καθορίσει συγκεκριμένα και ρητά τον σκοπό της παρακολούθησης, ο οποίος συνιστά σκοπό της επεξεργασίας που διενεργείται με αυτήν (αρχή του περιορισμού του σκοπού, άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. β')⁸³. Να έχει αξιολογήσει ότι, σε συνάρτηση με τον σκοπό αυτό⁸⁴, δεν υπάρχει ηπιότερο μέσο για την επίτευξη του⁸⁵, δηλαδή να έχει αξιολογήσει ότι η παρακολού-

θηση/επεξεργασία αποτελεί τον αναγκαίο τρόπο για να επιτευχθεί ο σκοπός (αρχή της αναλογικότητας) και ότι γι' αυτό είναι αναπόφευκτη (έσχατο μέσο)⁸⁶. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, εάν ο εργοδότης θέλει να διασφαλίσει την σύννομη χρήση του διαδικτύου από τον εργαζόμενο, οφείλει να εξετάσει μήπως μπορεί να επιτύχει τούτο αποκλείοντας την πρόσβαση του εργαζομένου σε συγκεκριμένες ιστοσελίδες, και εάν αυτό δεν είναι εφικτό, μόνο τότε να προβεί σε παρακολούθηση του Η/Υ για να διαπιστώσει ποιες ιστοσελίδες επισκέπτεται ο εργαζόμενος⁸⁷. Σε συνάρτηση με τον σκοπό υποχρεούται επίσης

ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, *La Quadrature du Net κ.λπ.*, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:791 (διορθώθηκε με διάταξη της 16.11.2020), σκ. 108· Β. ΔΟΥΚΑ, Άκυροι όροι της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου, ΕΕργΔ, 2021, σ. 745 επ.· Ι. ΙΓΓΛΕ-ΖΑΚΗΣ, Επιτήρηση και παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών στο χώρο εργασίας (Με αφορμή την υπ' αριθμ. 61/2004 απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα), ΔιΜΕΕ, 2005, σ. 55 επ.

81. Η Α.Π.Δ.Π.Χ. στην Γνωμοδότηση 1/2020 επισημαίνει τα σημεία μη συμβατότητας του νόμου αυτού με τον Γ.Κ.Π.Δ. και επισημαίνει ιδιαίτερω τα σημεία ασυμβατότητας του άρθρου 27.
82. Για τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβεί ο εργοδότης πριν από την έναρξη της επεξεργασίας και την χρονική σειρά τούτων βλ. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 80), ιδίως παρ. 2.1, 2.3, 2.4, 2.5.
83. ΔΕΕ C-175/20, *Valsts ierēmumu dienests (Traitement des données personnelles à des fins fiscales)*, 24.02.2022, ECLI:EU:C:2022:124, σκ. 61: «[Κ]αθεμία από [...] τις πράξεις επεξεργασίας πρέπει, υπό την επιφύλαξη των παρεκκλίσεων που επιτρέπονται από το άρθρο 23 του κανονισμού 2016/679, να σέβεται τις αρχές οι οποίες διέπουν την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 5 του κανονισμού, καθώς και τα δικαιώματα του υποκειμένου» σκ. 64: «[Η] απαίτηση περί καθορισμού των σκοπών της επεξεργασίας συνεπάγεται, όπως συνάγεται από την αιτιολογική σκέψη 39 του κανονισμού, ότι οι σκοποί αυτοί πρέπει να προσδιορίζονται το αργότερο κατά τον χρόνο συλλογής των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα».
84. Όταν με την επεξεργασία ο εργοδότης θέλει να αντιμετωπίσει κάποιον κίνδυνο, η προσφορότητα και η αναγκαιότητα της βιντεοεπιτήρησης εκτιμάται με βάση τον κίνδυνο που ο υπεύθυνος επεξεργασίας θέλει να αντιμετωπίσει σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, όπως έκρινε και η Α.Π.Δ.Π.Χ. 101/2017.
85. Ε.Σ.Π.Δ. Κατευθυντήριες Οδηγίες 3/2019· Α.Π.Δ.Π.Χ Οδηγία 1/2011, σύμφωνα με την οποία βασική προϋπόθεση για την νομιμότητα της επεξεργασίας μέσω ενός συστήματος βιντεοεπιτήρησης είναι η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, όπως αυτή εξειδικεύεται στα άρθρα 6 και 7 της Οδηγίας αυτής· Α.Π.Δ.Π.Χ. αποφάσεις 12/2021, 37/2019, 101/2017. Στην αιτιολογική έκθεση Γ.Κ.Π.Δ., σκ. 39, ρητά ορίζεται ότι «[τ]α δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα θα πρέπει να υποβάλλονται σε επεξεργασία μόνο εάν ο σκοπός της επεξεργασίας δεν μπορεί να επιτευχθεί με άλλα μέσα». Βλ. σχετικώς ΣτΕ 2254/2005 και 2255/2005· ΟΛ.Α.Π. 1/2017· Α.Π. 140/2020· Α.Π. 79/2020. Ομοίως υπό το καθεστώς του ν. 2472/1997 οι Εφ.Αθ. 1437/2014, Εφ.Αθ. 3833/2003, Εφ.Θεσο. 87/2013, Εφ.Πειρ. 12/2021, Πολ.Πρωτ.Αθ. 3944/2009. Έτσι και οι

Α.Π.Δ.Π.Χ. 31/2020, 37/2019, 40/2018, 1/2018, 57/2009, 9/2005, 8/2005. Από την νομολογία του Δικαστηρίου βλ. ΔΕΕ C-439/19, *Latvijas Republikas Saeima (Points de pénalité)*, ό.π., σκ. 110· ΔΕΕ C-708/18, *Asociația de Proprietari bloc M5A-ScaraA*, 11.12.2019, ECLI:EU:C:2019:1064, σκ. 46, 47· ΔΕΕ C-345/17, *Buivids*, 14.02.2019, ECLI:EU:C:2019:122, σκ. 66· ΔΕΕ C-175/20, ό.π., που έκρινε (σκ. 73) ότι «οι παρεκκλίσεις και οι περιορισμοί όσον αφορά την αρχή της προστασίας τέτοιων δεδομένων δεν πρέπει να υπερβαίνουν το αυστηρώς αναγκαίο μέτρο [πρβλ. απόφαση της 22ας Ιουνίου 2021, *Latvijas Republikas Saeima* (Βαθμοί ποινής), C-439/19, EU:C:2021:504, σκέψη 110 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία]»· ΔΕΕ C-13/16, *Rigas satiksme*, 04.05.2017, ECLI:EU:C:2017:336, σκ. 30, που έκρινε ότι, «[ό]σον αφορά την προϋπόθεση περί αναγκαιότητας της επεξεργασίας των δεδομένων πρέπει να υπομνησθεί ότι οι παρεκκλίσεις και οι περιορισμοί της αρχής της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν πρέπει να υπερβαίνουν το αυστηρώς αναγκαίο μέτρο». Ομοίως ΔΕΕ C-212/13, *Ryneš*, 11.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2428, σκ. 28· ΔΕΕ C-473/12, *IPI*, 07.11.2013, ECLI:EU:C:2013:715, σκ. 39. Βλ. ομοίως ΔΕΕ C-92/09 και C-93/09, *Volker und Markus Schecke και Eifert*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:662, σκ. 74, 76, 77, 86, που έκρινε ότι, κατά την εκτίμηση της αναγκαιότητας της επεξεργασίας, η νομοθετική εξουσία πρέπει να λαμβάνει υπόψη εναλλακτικά, λιγότερο επεμβατικά μέτρα. Συγκεκριμένα δε στην σκ. 74 έκρινε ότι, «[κ]ατά πάγια νομολογία, η αρχή της αναλογικότητας, η οποία αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, απαιτεί να είναι τα προβλεπόμενα από διάταξη του δικαίου της Ένωσης μέσα πρόσφορα για την υλοποίηση του επιδιωκόμενου από την οικεία διάταξη σκοπού και να μην υπερβαίνουν το αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού μέτρο (απόφαση της 8ης Ιουνίου 2010, C-58/08, *Vodafone κ.λπ.*, που δεν έχει δημοσιευθεί ακόμη στη Συλλογή, σκέψη 51 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία)». Η ΟΕ29 στα έγγραφα της «Opinion 2/2017 on data processing at work» (wp249) της 08.06.2017, «Working Document 01/2016 on the justification of interferences with the fundamental rights to privacy and data protection through surveillance measures when transferring personal data (European Essential Guarantees)» (wp237) της 13.04.2016 και «Opinion 03/2013 on purpose limitation» (wp203) της 02.04.2013, σ. 18, επισημαίνει ότι, ανεξάρτητα από την νομική βάση της επεξεργασίας, πριν από την έναρξή της θα πρέπει να διενεργείται έλεγχος αναλογικότητας έτσι ώστε να εξετάζεται αν η επεξεργασία είναι αναγκαία για νόμιμο σκοπό.

86. Ibid.

87. Βλ. έγγραφο της ΟΕ29 «Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του Κανονισμού 2016/679» (wp259) της 10.04.2018. Στην εφαρμογή τη αρχής της αναλογικότητας με

να αξιολογήσει ότι τα τεχνικά μέσα με τα οποία θα γίνει η παρακολούθηση είναι τα ηπιότερα σε σύγκριση με άλλα πρόσφορα μέσα, ήτοι παρεμβαίνουν το λιγότερο δυνατόν στην ιδιωτικότητα του εργαζομένου⁸⁸.

Επίσης σε συνάρτηση με τον σκοπό υποχρεούται: Να καθορίσει την κατάλληλη νομική βάση της παρακολούθησης επιλέγοντας μία από αυτές που ορίζονται περιοριστικά⁸⁹ στο άρθρο 6 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ.⁹⁰ (και κατά περίπτωση στο άρθρο 9 τούτου όταν σε επεξεργασία υποβάλλονται προσωπικά δεδομένα των ειδικών κατηγοριών που ορίζει αυτό). Να συλλέγει και να υποβάλλει σε περαιτέρω επεξεργασία μόνον εκείνα τα προσωπικά δεδομένα του εργαζομένου που είναι κατάλληλα για την επίτευξη του

σκοπού της παρακολούθησης, συναφή με αυτόν και περιορίζονται στο αναγκαίο μέτρο για την επίτευξή του (αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων, άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. γ' Γ.Κ.Π.Δ.)⁹¹ και να διαπιστώνει καθ' όλη την διάρκεια της παρακολούθησης ότι αυτά είναι ακριβή (αρχή της ακρίβειας των δεδομένων, άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. δ' Γ.Κ.Π.Δ.). Να λαμβάνει τα αναγκαία και κατάλληλα, τεχνικά και οργανωτικά, μέτρα, ώστε τα προσωπικά δεδομένα να είναι ασφαλή από τυχόν μη εξουσιοδοτημένη ή παράνομη επεξεργασία και τυχαία απώλεια, καταστροφή ή φθορά (αρχή της ακεραιότητας και εμπιστευτικότητας, άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. στ' Γ.Κ.Π.Δ.). Να διασφαλίζει ότι, εξ ορισμού, υπόκεινται σε επεξεργασία μόνο τα προσωπικά δεδομένα που είναι απαραίτητα για τον σκοπό της παρακολούθησης/επεξεργασίας (άρθρο 25 παρ. 2 Γ.Κ.Π.Δ.)⁹². Όταν διατηρεί τα προσωπικά δεδομένα του εργαζομένου σε μορφή που επιτρέπουν την ταυτοποίηση τούτου, υποχρεούται να τα διατηρεί μόνο για το χρονικό διάστημα που απαιτείται για τον σκοπό της παρακολούθησης (αρχή του περιορισμού της περιόδου αποθήκευσης, άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. ε' Γ.Κ.Π.Δ.).

Πριν από την επεξεργασία ο εργοδότης, ως υπεύθυνος επεξεργασίας, έχει υποχρέωση να διενεργήσει εκτίμηση των επιπτώσεων των σχεδιαζόμενων πράξεων επεξεργασίας στην προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα όταν ένα είδος επεξεργασίας, ιδίως με την χρήση νέων τεχνολογιών και συνεκτιμώντας την φύση, το πεδίο εφαρμογής, το πλαίσιο και τους σκοπούς της επεξεργασίας, ενδέχεται να επιφέρει υψηλό κίνδυνο για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των εργαζομένων (άρθρο 35 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ.)⁹³.

Το αργότερο κατά την έναρξη της παρακολούθησης/επεξεργασίας, οπότε αρχίζει η συλλογή των προσωπικών δεδομένων, να προβεί σε πληροφόρηση/ενημέρωση του εργαζομένου για τα θέματα που ορίζονται στα άρθρα

σκοπό να περιορίζεται στο ελάχιστο δυνατό η επέμβαση στα δικαιώματα και τις ελευθερίες του εργαζομένου που προκαλείται από την επεξεργασία σκοπεύουν και οι Οδηγίες της Α.Π.Δ.Π.Χ., από τις οποίες ιδίως οι 115/2001, 1/2011 εφαρμόζονται και στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου από τον εργοδότη.

88. Βλ. σχετικώς Α.Π.Δ.Π.Χ. Οδηγία 1/2011, άρθρο 5. Έτσι, ορθώς έκρινε η Α.Π.Δ.Π.Χ. (βλ. ετήσια έκθεσή της έτους 2017, σ. 104) ότι η χρήση βιομετρικού συστήματος βάσει δακτυλικού αποτυπώματος των εργαζομένων, για τον σκοπό του ελέγχου της ώρας προσέλευσης ή/και αποχώρησης και της τήρησης του ωραρίου, εισάγει μια επαχθή και δυσανάλογη για τους εργαζομένους επεξεργασία σε σχέση με τον σκοπό που επιδιώκεται χωρίς αυτό να είναι απαραίτητο, καθώς ο σκοπός αυτός μπορεί να επιτευχθεί και άρα ο έλεγχος μπορεί να πραγματοποιηθεί επαρκώς με άλλα ηπιότερα εναλλακτικά μέσα, όπως με τη χρήση μαγνητικών καρτών χωρίς βιομετρικά στοιχεία, σε συνδυασμό με διενέργεια δειγματοληπτικών ελέγχων προς επιβεβαίωση της παρουσίας των υπαλλήλων. Ορθώς επίσης η Α.Π.Δ.Π.Χ. έκρινε (βλ. ετήσια έκθεσή της έτους 2017, σ. 104) ότι δεν είναι σύνομη η διάθεση στην αγορά προϊόντων «βιοταυτότητας» τα οποία θα χρησιμοποιούνται για την ταυτοποίηση εργαζομένων κατά την πρόσβασή τους σε χώρους εργασίας προβαίνοντας σε επεξεργασία βιομετρικών δεδομένων, και συγκεκριμένα σε χαρτογράφηση φλεβών της παλάμης.

89. Βλ. ΔΕΕ C-439/19, ό.π., σκ. 99· ΔΕΕ C-61/19, *Orange Romania*, 11.11.2020, ECLI:EU:C:2020:901, σκ. 34, που έκρινε ότι «... το άρθρο 7 της Οδηγίας 95/46 και το άρθρο 6 του Κανονισμού 2016/679 προβλέπουν εξαντλητικό κατάλογο των περιπτώσεων στις οποίες η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα μπορεί να κριθεί νόμιμη (βλ., όσον αφορά το άρθρο 7 της Οδηγίας 95/46, αποφάσεις της 19ης Οκτωβρίου 2016, *Breyer*, C-582/14, EU:C:2016:779, σκέψη 57 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, και της 1ης Οκτωβρίου 2019, *Planet49*, C-673/17, EU:C:2019:801, σκέψη 53) ...»· ΔΕΕ C-708/18, ό.π., σκ. 37· ΔΕΕ C-40/17, *Fashion ID*, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:629, σκ. 55.

90. Στην παρ. 1 του άρθρου ν. 4624/2019 ορίζεται ότι «1. Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων μπορούν να υποβάλλονται σε επεξεργασία για σκοπούς της σύμβασης εργασίας, εφόσον είναι απολύτως απαραίτητο για την απόφαση σύμβασης σύμβασης εργασίας ή μετά τη σύναψη της σύμβασης εργασίας για την εκτέλεσή της». Η διάταξη αυτή είναι ασύμβατη με το άρθρο 6 παρ.1 του Γ.Κ.Π.Δ. (Γνωμοδότηση 1/2020). Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 80), παρ. 2.7.5.

91. ΔΕΕ C-175/20, ό.π., σκ. 74: «[Ο] υπεύθυνος επεξεργασίας ... δεν μπορεί να προβαίνει, γενικώς και αδιακρίτως, στη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και οφείλει να απέχει από τη συλλογή δεδομένων που δεν είναι απολύτως απαραίτητα για τους σκοπούς της επεξεργασίας»· Α.Π.Δ.Π.Χ. 101/2017.

92. ΔΕΕ C-175/20, ό.π., σκ. 78: «[Στον υπεύθυνο επεξεργασίας απόκειται να αποδείξει ότι] «κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να ελαχιστοποιήσει τον όγκο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που επρόκειτο να συλλέξει».

93. Α.Π.Δ.Π.Χ. 5/2022 (ιδίως παρ. 4, 5, 17). Βλ. και ΟΕ29 «Guidelines on Data Protection Impact Assessment (DPIA) and determining whether processing is "likely to result in a high risk" for the purposes of Regulation 2016/679» (wp 248 rev.01), adopted on 4 April 2017, as last revised and adopted on 4 October 2017· και Α.Π.Δ.Π.Χ. 65/2018 «Κατάλογος με τα είδη των πράξεων επεξεργασίας που υπόκεινται στην απαίτηση για διενέργεια εκτίμησης αντίκτυπου σχετικά με την προστασία δεδομένων σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 4 του Γ.Κ.Π.Δ.» (Φ.Ε.Κ. Β' 1622/10.05.2019).

13, 14 Γ.Κ.Π.Δ.⁹⁴, όπως είναι ο σκοπός και η νομική βάση της παρακολούθησης⁹⁵, οι κατηγορίες των προσωπικών δεδομένων που υποβάλλονται σε επεξεργασία, και όταν η επεξεργασία βασίζεται στο άρθρο 6 παρ. 1 στοιχ. στ' Γ.Κ.Π.Δ. τα έννομα συμφέροντα που επιδιώκονται από αυτόν (τον εργοδότη)⁹⁶. Επίσης, το αν θα ληφθούν αυτοματοποιημένες αποφάσεις ή/και θα γίνει κατάρτιση προφίλ του εργαζομένου και στις περιπτώσεις αυτές να παρέχει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη λογική που ακολουθείται, την σημασία της και τις προβλεπόμενες συνέπειές της για τον εργαζόμενο, όπως είναι η τυχόν ύπαρξη κινδύνων γι' αυτόν⁹⁷.

Ο εργοδότης πρέπει να είναι έτοιμος, οποτεδήποτε απαιτηθεί, να επικαλεσθεί και να αποδείξει (βάρους απόδειξης) ότι προέβη ή προβαίνει σε παρακολούθηση/επεξεργασία τηρώντας τις αρχές που ορίζει το άρθρο 5 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ.⁹⁸, και να τεκμηριώνει τις επιλογές του, όπως την επιλογή του συγκεκριμένου σκοπού, το ότι η παρακολούθηση/επεξεργασία ήταν αναπόφευκτη για την επίτευξη τούτου, την επιλογή της νομικής βάσης⁹⁹, το ότι τα δεδομένα που υποβάλλονται σε επεξεργασία είναι κατάλληλα, συναφή και αναγκαία (αρχή της λογοδοσίας, άρθρο 5 παρ. 2 Γ.Κ.Π.Δ.)¹⁰⁰.

Η παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου ερ-

γασίας που γίνεται χωρίς την τήρηση όσων προαναφέρθηκαν είναι μη σύννομη ως αντίθετη στον Γ.Κ.Π.Δ.¹⁰¹ και επιφέρει συνέπειες σε βάρος του εργοδότη¹⁰².

Οι υποχρεώσεις του εργοδότη πρέπει να τηρούνται σωρευτικά¹⁰³ τόσο κατά την έναρξη της παρακολούθησης/επεξεργασίας όσο και καθ' όλη την διάρκειά της. Γι' αυτό η παράλειψη οποιασδήποτε από αυτές καθιστά άνευ ετέρου μη νόμιμη την επεξεργασία ως αντίθετη στον Γ.Κ.Π.Δ.¹⁰⁴ και παρέλκει η εξέταση της τήρησης ή μη οποιασδήποτε από τις λοιπές υποχρεώσεις του¹⁰⁵.

Έτσι, π.χ., ο καθορισμός του σκοπού δεν απαλλάσσει τον εργοδότη από τον καθορισμό της κατάλληλης νομικής

94. Σύμφωνα με την ΟΕ29, οι εργαζόμενοι πρέπει να ενημερώνονται εκ των προτέρων για την επιτήρηση των εργασιών τους, τον σκοπό επεξεργασίας των δεδομένων τους και, επίσης, πρέπει να τους παρέχονται και άλλες πληροφορίες αναγκαίες για την διασφάλιση θεμιτής και νόμιμης επεξεργασίας (βλ. Γνώμη 8/2001, σ. 25 και Γνώμη 2/2017, σσ. 8, 10, 14, 23). Βλ. ομοίως Α.Π.Δ.Π.Χ. Οδηγία 115/2001, παρ. Ε' στοιχ. 8, και αποφάσεις Α.Π.Δ.Π.Χ. 34/2018, 61/2004, 37/2007.

95. Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022.

96. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε [υπόθεση *Bărbulescu κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή Νο 61496/08), απόφαση της 05.09.2017] ότι είναι άκυρη η καταγγελία της σύμβασης εργαζομένου επειδή ο εργοδότης εξέτασε και ήλεγξε τον υπολογιστή του εργαζομένου (στον οποίο ο ίδιος τον είχε παραχωρήσει αποκλειστικά για επαγγελματική χρήση) χωρίς προηγουμένως να τον ενημερώσει για τον σκοπό της ενέργειάς του, η οποία (έλεγχος και εξέταση υπολογιστή) συνιστά επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Παρόμοια και το Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 62617/00), απόφαση της 03.04.2007.

97. Αιτιολογική έκθεση Γ.Κ.Π.Δ., σκ. 39· Α.Π.Δ.Π.Χ. 23/2021, 34/2018, 69/2016.

98. Πρβλ. ΔΕΕ C-175/20, ό.π., σκ. 77, 78, 80· Α.Π.Δ.Π.Χ. 44/2019, 26/2019, ομοίως 14/2008 υπό το καθεστώς του ν. 2476/1997. Βλ. και έγγραφο της ΟΕ29 «Opinion 3/2010 on the principle of accountability» (wp173) της 13.07.2010.

99. Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022, 44/2019, 26/2019. Πρβλ. ΔΕΕ C-61/19, ό.π., σκ. 42.

100. Για την έννοια και το περιεχόμενο της λογοδοσίας αυτής βλ. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 80), παρ. 2.2.

101. Βλ. ΔΕΕ C-496/17, ό.π., σκ. 57, και εκεί αναφερόμενες προηγούμενες αποφάσεις ΔΕΕ C-342/12, *Worten*, 30.05.2013, ECLI:EU:C:2013:355, σκ. 33, και εκεί αναφερόμενες προηγούμενες αποφάσεις. Ειδικά για την μη σύννομη συλλογή των προσωπικών δεδομένων βλ. ΔΕΕ C-201/14, *Bara κ.λπ.*, 01.10.2015, ECLI:EU:C:2015:638· Α.Π.Δ.Π.Χ. 23/2021. Ειδικά για την μη τήρηση της υποχρέωσης πληροφόρησης/ενημέρωσης βλ. Ολ.Α.Π. 3/2020· ΔΕΕ C-496/17, ό.π., σκ. 59, με αναφορά σε προηγούμενες αποφάσεις Α.Π.Δ.Π.Χ. 23/2021. Για τις συνέπειες που επιφέρει σε βάρος του εργοδότη η παράνομη παρακολούθηση βλ. ΑΘ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Ο έλεγχος από τον εργοδότη της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας και της ενασχόλησης του μισθωτού με το διαδίκτυο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 123.

102. Βλ. άρθρα 77-84 Γ.Κ.Π.Δ.· Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022.

103. Πρβλ. Ολ.ΣτΕ 2284/2001· ΣτΕ 517/2018· Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022, 5/2022, 23/2021, 43/2019. Το ΔΕΕ C-496/17, ό.π., σκ. 57, έκρινε ότι, «[ω]στόσο, κάθε επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να είναι σύμφωνη, αφενός προς τις αρχές που πρέπει να τηρούνται ως προς την ποιότητα των δεδομένων, τις οποίες θέτει το άρθρο 6 της Οδηγίας 95/46 ή το άρθρο 5 του Κανονισμού 2016/679 και, αφετέρου, προς τις βασικές αρχές της νόμιμης επεξεργασίας δεδομένων που απαριθμεί το άρθρο 7 της Οδηγίας αυτής ή το άρθρο 6 του κανονισμού αυτού (πρβλ. αποφάσεις ... C-465/00, C-138/01, C-139/01, C-131/12)».

104. Βλ. ΔΕΕ C-496/17, ό.π., σκ. 57· ΔΕΕ C-201/14, ό.π., σκ. 30· ΔΕΕ C-131/12, *Google Spain και Google*, 13.05.2014, ECLI:EU:C:2014:317, σκ. 71· ΔΕΕ C-342/12, ό.π., σκ. 33· ΔΕΕ C-468/10 και C-469/10, *ASNEF*, 24.11.2011, ECLI:EU:C:2011:777, σκ. 26· ΔΕΚ C-524/06, *Huber*, 16.12.2008, ECLI:EU:C:2008:724, σκ. 48· ΔΕΚ C-465/00, C-138/01 και C-139/01, *Osterreichischer Rundfunk κ.λπ.*, 20.05.2003, ECLI:EU:C:2003:294, σκ. 65· Α.Π.Δ.Π.Χ. 44/2019, 26/2019, 52/2018, 46/2018, 14/2008.

105. Βλ. Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022 και 23/2021, η οποία έκρινε ότι «[σ]ε περίπτωση κατά την οποία παραβιάζεται κάποια εκ των προβλεπόμενων στο άρθρο 5 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ. αρχών, η εν λόγω επεξεργασία παρίσταται ως μη νόμιμη (αντικείμενη στις διατάξεις του Γ.Κ.Π.Δ.) και παρέλκει η εξέταση των προϋποθέσεων εφαρμογής των νομικών βάσεων του άρθρου 6 Γ.Κ.Π.Δ.». Βλ. ομοίως Α.Π.Δ.Π.Χ. 44/2019· 43/2019· 26/2019. Πρβλ. ομοίως υπό το καθεστώς του ν. 2472/1997 Ολ.ΣτΕ 2285/2001, σκ. 10· ΣτΕ 517/2018, σκ. 12· ΣτΕ 2254/2005 και 2255/2005· Πολ.Πρωτ.Ροδόπη 46/2002· Α.Π.Δ.Π.Χ. 34/2007· Α.Π.Δ.Π.Χ. 38/2004.

βάσης¹⁰⁶, και αντιστρόφως ο καθορισμός της κατάλληλης νομικής βάσης δεν απαλλάσσει τον εργοδότη από τον καθορισμό του σκοπού¹⁰⁷. Ο καθορισμός του σκοπού και της νομικής βάσης δεν απαλλάσσει τον εργοδότη από την τήρηση των λοιπών υποχρεώσεων του¹⁰⁸. Η μη πληροφόρηση/ενήμερωση του εργαζομένου από τον εργοδότη καθιστά μη σύννομη την επεξεργασία και δεν αντισταθμίζεται από την τυχόν δοθείσα συγκατάθεση του εργαζομένου, ούτε από την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει ο Γ.Κ.Π.Δ. στον εργαζόμενο.

Η εκ των υστέρων εκπλήρωση των υποχρεώσεων δεν συνεπάγεται την αναδρομική νομιμοποίηση της παρακολούθησης¹⁰⁹.

Ειδικότερα, για τον σκοπό της παρακολούθησης και την σχέση του με την νομική βάση της παρακολούθησης επισημαίνονται τα ακόλουθα:

Στην πράξη είναι σύνηθες ο εργοδότης να ορίζει ως σκοπό της παρακολούθησης κάποια από τις νομικές βάσεις που ορίζονται στο άρθρο 6 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ., όπως να αναφέρει ότι τον σκοπό της συνιστά η συγκατάθεση του εργαζομένου ή η ανάγκη εκτέλεσης της σύμβασης ή η εξυ-

πηρέτηση εννόμου συμφέροντός του¹¹⁰. Ο καθορισμός αυτός δεν είναι σύννομος επειδή ο σκοπός δεν ταυτίζεται με την νομική βάση¹¹¹.

Ο σκοπός απαντάει στο ερώτημα «Γιατί είναι αναγκαία η παρακολούθηση; Σε τι εξυπηρετεί αυτή τον εργοδότη;». Συνιστά τον άμεσο στόχο που επιδιώκει ο εργοδότης με την παρακολούθηση και την δικαιολογεί¹¹². Πρέπει να είναι νόμιμος και να καθορίζεται συγκεκριμένα και ρητά¹¹³ (άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. β' Γ.Κ.Π.Δ.). Ο σκοπός θεωρείται «νόμιμος» όταν εξεταζόμενος αυτοτελώς είναι δικαίωμα ανεκτός και όταν εξεταζόμενος σε σχέση με τις νομικές βάσεις που ορίζονται στο άρθρο 6 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ. (ή στο άρθρο 9 παρ. 2 όταν πρόκειται για επεξεργασία προσωπικών δεδομένων ειδικών κατηγοριών) μπορεί να υπαχθεί και σε κάποια από αυτές ως ειδικότερη περίπτωση της¹¹⁴. Θεωρείται «καθορισμένος» όταν προσδιορίζεται και οριοθετείται συγκεκριμένα, επαρκώς και με σαφή-

106. Α.Π.Δ.Π.Χ. 26/2019. Το Ε.Σ.Π.Δ. στο έγγραφο του «Κατευθυντήριες γραμμές 2/2019 για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) του Γ.Κ.Π.Δ. στο πλαίσιο της παροχής επιγραμμικών υπηρεσιών σε υποκείμενα δεδομένων» της 08.10.2019 (έκδοση 2.0), σ. 4, επισημαίνει ότι «η δυνατότητα να βασιστεί σε αυτή ή κάποια άλλη νομική βάση από αυτές που παρατίθενται στο άρθρο 6 παράγραφος 1 δεν απαλλάσσει τον υπεύθυνο επεξεργασίας από την υποχρέωση συμμόρφωσης με τις λοιπές απαιτήσεις του Γ.Κ.Π.Δ.». Η ΟΕ29 στο έγγραφο της «Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC» (wp217) της 09.04.2014, σ. 14, επισημαίνει ότι, «[ε]πιπλέον, η ύπαρξη κατάλληλου νομικού λόγου δεν απαλλάσσει τον υπεύθυνο επεξεργασίας δεδομένων από τις υποχρεώσεις του βάσει του άρθρου 6 όσον αφορά τον θεμιτό χαρακτήρα, τη νομιμότητα, την αναγκαιότητα και την αναλογικότητα, καθώς και την ποιότητα των δεδομένων. Για παράδειγμα, ακόμη και αν η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα βασίζεται στον νομικό λόγο των ενόμων συμφερόντων ή της εκτέλεσης συμβάσεως, η συλλογή δεδομένων δεν επιτρέπεται να είναι δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό».

107. Βλ. Α.Π.Δ.Π.Χ. 23/2021, η οποία έκρινε ότι «[η] ύπαρξη ενός νόμιμου θεμελίου (άρθρο 6 Γ.Κ.Π.Δ.) δεν απαλλάσσει τον υπεύθυνο επεξεργασίας από την υποχρέωση τήρησης των αρχών (άρθρο 5 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ.) αναφορικά με τον θεμιτό χαρακτήρα, την αναγκαιότητα και την αναλογικότητα και την αρχή της ελαχιστοποίησης». Ομοίως οι Α.Π.Δ.Π.Χ. 41/2019, 26/2019.

108. Α.Π.Δ.Π.Χ. 23/2021, 43/2019, 26/2019. Ομοίως υπό το καθεστώς του ν. 2472/1997 η Α.Π.Δ.Π.Χ. 38/2004.

109. Α.Π.Δ.Π.Χ. 44/2019. Πρβλ. Α.Π.Δ.Π.Χ. 33/2010, η οποία υπό το καθεστώς του ν. 2472/1997 έκρινε ότι η γνωστοποίηση, άδεια κ.λπ. αποτελούν προϋποθέσεις, επομένως δεν μπορεί να έχουν αναδρομική ισχύ.

110. Το άρθρο 6 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ. ορίζει ότι η επεξεργασία είναι σύννομη όταν ισχύει τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες προϋποθέσεις «α. το υποκείμενο των δεδομένων έχει συναινέσει στην επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του για έναν ή περισσότερους συγκεκριμένους σκοπούς, β. είναι απαραίτητη για την εκτέλεση σύμβασης της οποίας το υποκείμενο των δεδομένων είναι συμβαλλόμενο μέρος ή για να ληφθούν μέτρα κατ' αίτηση του υποκειμένου των δεδομένων πριν από τη σύναψη σύμβασης, γ. είναι απαραίτητη για τη συμμόρφωση με έννομη υποχρέωση του υπευθύνου επεξεργασίας, δ. η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τη διαφύλαξη ζωτικού συμφέροντος του υποκειμένου των δεδομένων ή άλλου φυσικού προσώπου ε. η επεξεργασία είναι απαραίτητη για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας, στ. η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τους σκοπούς των ενόμων συμφερόντων που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή τρίτος, εκτός εάν έναντι των συμφερόντων αυτών υπερισχύει το συμφέρον ή τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων που επιβάλλουν την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα». Για την έννοια των διατάξεων αυτών βλ. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 80), παρ. 2.7. G. SARTOR / F. LAGIOIA, The impact of the General Data Protection Regulation (GDPR) on artificial intelligence, 2020, European Parliament, EPRS | European Parliamentary Research Service, παρ. 3.3.1, 3.3.2, 3.3.3.

111. Για την έννοια του σκοπού, της νομικής βάσης και την μεταξύ τους σχέση βλ. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 80), παρ. 2.6, 2.7.

112. Βλ. ΟΕ29 «Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC» (wp217), παρ. III.3.1.

113. Άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. β' Γ.Κ.Π.Δ.: «1. Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα: ... β) συλλέγονται για καθορισμένους, ρητούς και νόμιμους σκοπούς ...».

114. ΔΕΕ C-175/20, ό.π., σκ. 66: «Τέλος, οι σκοποί πρέπει να είναι νόμιμοι. Είναι, επομένως, αναγκαίο να εξυπηρετούν μια επεξεργασία σύννομη, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 του κανονισμού».

νεια¹¹⁵, ώστε να είναι κατανοητό, χωρίς να καταλείπεται περιθώριο σύγχυσης ή παρανόησης, τι ακριβώς, ευθέως και αμέσως, επιδιώκει ο εργοδότης με την συγκεκριμένη παρακολούθηση¹¹⁶. Μέσα από το πρίσμα αυτό εξετάζεται κάθε λόγος που επικαλείται ο εργοδότης για να δικαιολογήσει την παρακολούθηση, όπως αυτοί που αναφέρθηκαν παραπάνω (ενότητα 2.2.), προκειμένου να διαπιστωθεί εάν αυτός πληροί τις προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. β' Γ.Κ.Π.Δ.

Αντιθέτως, η νομική βάση απαντάει στο ερώτημα «Για ποιον λόγο δικαιούται ο εργοδότης να επιδιώξει τον σκοπό της παρακολούθησης;». Η νομική βάση διαφέρει από τον σκοπό επειδή ο σκοπός αποτελεί τον λόγο που προβάλλει ο εργοδότης για να δικαιολογήσει την παρακολούθηση, ενώ η νομική βάση αποτελεί τον λόγο για τον οποίον η έννομη τάξη αποδέχεται την επιδίωξη αυτού του σκοπού. Η νομική βάση παρέχει στον σκοπό την αναγκαία δικαιοπολιτική νομιμοποίηση και έχει ευρύτερο περιεχόμενο σε σχέση με τον σκοπό, ο οποίος συνιστά και προσδιορίζει μια ειδικότερη, συγκεκριμένη περίπτωση που εμπίπτει στο ευρύτερο αυτό περιεχόμενο της. Δηλαδή μεταξύ σκοπού και νομικής βάσης υπάρχει σχέση ειδικού (σκοπός) προς γενικό (νομική βάση), μέρους (σκοπός) προς όλον (νομική βάση).

Οι νομικές βάσεις που ορίζονται στο άρθρο 6 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ. είναι η συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων, και εν προκειμένω του εργαζομένου, και συγκεκριμένοι θεμιτοί λόγοι που η συνδρομή οποιουδήποτε από αυτούς δικαιολογεί, κατά την δικαιοτική τάξη της Ε.Ε., την διενέργεια της επεξεργασίας παρότι ελλείπει η συγκατάθεση του εργαζομένου¹¹⁷. Όπως όμως γίνεται παγίως δεκτό, η συγκατάθεση του εργαζομένου κατά κανόνα δεν συνιστά πρόσφορη νομική βάση γενικώς για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου που διενεργείται από τον εργοδότη¹¹⁸. Συνεπώς,

κατά κανόνα δεν συνιστά πρόσφορη νομική βάση ούτε για την παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας¹¹⁹.

Ός προς την νομική βάση του στοιχ. β' της παρ. 1 άρθρου 6 Γ.Κ.Π.Δ., αυτή αποτελεί μάλλον απρόσφορη νομική βάση για τον σκοπό της παρακολούθησης επειδή ο όρος «απαραίτητη για την εκτέλεση της σύμβασης» ερμηνεύεται συσταλτικά με κριτήριο το τι είναι *αντικειμενικά απαραίτητο* για την εκτέλεση της σύμβασης¹²⁰. Απαιτείται δη-

---

ων σε βάσεις δεδομένων της εταιρείας και για την περαιτέρω διοχέτευση των προσωπικών του δεδομένων σε τρίτα πρόσωπα συνιστούν επιλογή ακατάλληλης νομικής βάσης και συνεπώς παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 1 στοιχ. α' Γ.Κ.Π.Δ.

119. Μον.Πρωτ.Χανίων 6/2020. Την ίδια άποψη υποστηρίζει η Α.Π.Δ.Π.Χ. Γνωμοδότηση 1/2020, όπου υπογραμμίζεται ότι «Η εξαιρετική χρήση της νομικής βάσης της συγκατάθεσης στην επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων, εν όψει της ανισορροπίας ισχύος των μερών, είναι σύμφωνη με τον Γ.Κ.Π.Δ. εφόσον αφενός, αποκλεισθεί η εφαρμογή των λοιπών νομικών βάσεων του άρθρου 6 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ., ιδίως εκείνων των άρθρων 6 παρ. 1 εδ. β', γ' και στ', αφετέρου, διαπιστωθεί ότι πληρούνται οι όροι της έγκυρης συγκατάθεσης κατ' αρ. 4 περ. 11 και 7 Γ.Κ.Π.Δ. (βλ. Α.Π.Δ.Π.Χ. 37/2019 παρ. 5 και Α.Π.Δ.Π.Χ. 26/2019 παρ. 10-16 και ιδίως 20)», και στην Οδηγία 115/2001. Στην απόφαση 26/2019 έκρινε ότι «[σ]την περίπτωση κατά την οποία ο υπεύθυνος επεξεργασίας επιθυμεί να επεξεργαστεί δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία είναι όντως αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης, η συγκατάθεση δεν αποτελεί την κατάλληλη νομική βάση ...». Παρά ταύτα, και θεωρούμε ουχί ορθώς, στην απόφαση 69/2016 έκρινε ότι «Απαγορεύεται η εγκατάσταση και χρήση λογισμικού παρακολούθησης σταθμού εργασίας τύπου VNC (π.χ. TightVNC) σε μόνιμη βάση και σε κάθε περίπτωση χωρίς την σύμφωνη γνώμη του εργαζομένου», οπότε φαίνεται να θεωρεί ότι η συγκατάθεση του εργαζομένου μπορεί να συνιστά πρόσφορη νομική βάση. Την άποψη ότι η συγκατάθεση δεν συνιστά πρόσφορη νομική βάση για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου παγίως υποστηρίζει η ΟΕ29 στα έγγραφα της «Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του Κανονισμού 2016/679» (wp259) της 10.04.2018, σ. 10, «Opinion 2/2017 on data processing at work» (wp249) της 08.06.2017, «Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC» (wp217) της 09.04.2014, «Opinion 15/2011 on the definition of consent» (wp187) της 13.07.2011, «Opinion 8/2011 on the processing of personal data in the employment context» (wp48) της 13.09.2001, σ. 23. Για την περιορισμένη σημασία της συγκατάθεσης του εργαζομένου ως νομικής βάσης για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του βλ. Β. ΔΟΥΚΙΑ, Η λήψη «πλήρως αυτοματοποιημένων αποφάσεων» από τον εργοδότη: Το άρθρο 22 του Γενικού Κανονισμού Προσωπικών Δεδομένων (Κανονισμός 2016/679 – Γ.Κ.Π.Δ.), ΕΕργΔ, 2020, σ. 369 επ. (παρ. 4.6)· THN ΙΔΙΑ, ό.π. (υποσ. 65), σ. 651 επ.· THN ΙΔΙΑ, ό.π. (υποσ. 24), ιδίως σσ. 236 επ., 240· PH. MOORE, Data subjects..., ό.π. (υποσ. 13), παρ. 4.4.

120. Η άποψη αυτή παγίως υποστηρίζεται από την ΟΕ29 και το Ε.Σ.Π.Δ. Βλ. σχετικά το έγγραφο του Ε.Σ.Π.Δ. «Κατευθυντήριες γραμμές 2/2019 για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού

---

115. ΔΕΕ C-175/20, ό.π., σκ. 65: «[...] οι σκοποί της επεξεργασίας πρέπει να είναι ρητοί, όπερ σημαίνει ότι οι σκοποί αυτοί πρέπει να διατυπώνονται με σαφήνεια»· Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022 (παρ. 12, 13, 18, όπου επισημαίνεται η έλλειψη σαφούς καθορισμού της νομικής βάσης της παρακολούθησης του εργαζομένου).

116. Βλ. ΟΕ29 έγγραφο «Opinion 03/2013 on purpose limitation» (wp203) της 02.04.2013, σ. 15 επ.

117. Οι νομικές βάσεις βρίσκονται σε συμφωνία με το άρθρο 8 παρ. 2 εδ. α' του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., που ορίζει ότι «[η] επεξεργασία αυτών των δεδομένων [ενν.: των προσωπικών δεδομένων] πρέπει να γίνεται νομίμως, για καθορισμένους σκοπούς και με βάση τη συγκατάθεση του ενδιαφερομένου ή για άλλους θεμιτούς λόγους που προβλέπονται από το νόμο».

118. Βλ. Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022 και 26/2019, που έκρινε ότι η «Δήλωση Αποδοχής όρων Επεξεργασίας Προσωπικών Δεδομένων» που ζήτησε ο εργοδότης από τους εργαζομένους του και οι όροι ατομικών συμβάσεων εργασίας που περιέχουν συγκατάθεση του εργαζομένου για την χρήση των προσωπικών του στοιχεί-

λαδή άμεσος και αντικειμενικός σύνδεσμος του σκοπού της παρακολούθησης με την εκτέλεση της σύμβασης, με την έννοια ότι η επίτευξη του σκοπού καθιστά την επεξεργασία αναγκαία προϋπόθεση, όρο εκ των ων ουκ άνευ (conditio sine qua non), για την εκτέλεση της σύμβασης. Ως εκ τούτου, η παρακολούθηση δεν είναι «απαραίτητη για την εκτέλεση της σύμβασης» κατά την έννοια αυτή, εάν η εκτέλεση είναι δυνατή χωρίς την διενέργειά της¹²¹ ή εάν μπορεί να επιλεγεί κάποια άλλη νομική βάση¹²². Δεν είναι επίσης απαραίτητη εάν η παρακολούθηση απλώς εξυπηρετεί κάποιον επιχειρηματικό σκοπό του εργοδότη, ή είναι χρήσιμη για την εκτέλεση της σύμβασης, ή διευκολύνει την εκτέλεσή της, ή εξυπηρετεί τα συμφέροντα τρίτου, ή επιτρέπεται ή επιβάλλεται από συμβατικούς όρους (όπως όρους της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας ή κανονισμού συμβατικής ισχύος κ.λπ.)¹²³. Το ότι η

παρακολούθηση καλύπτεται από την σύμβαση ή συνδέεται με την σύμβαση ή προβλέπεται ως προϋπόθεσή της ή αναφέρεται στους όρους της δεν σημαίνει ότι άνευ ετέρου είναι απαραίτητη για την εκτέλεση της σύμβασης κατά την προαναφερθείσα έννοια. Τούτο επειδή εν προκειμένω ο όρος «απαραίτητη» για την εκτέλεση της σύμβασης δεν απαιτεί απλώς μια συμβατική ρήτρα· απαιτεί την δομική ενότητα του σκοπού της επεξεργασίας με την εκπλήρωση των παροχών των μερών που δικαιολογεί την παρέμβαση στην ιδιωτικότητα του εργαζομένου που επέρχεται με την παρακολούθηση. Αντιστρόφως, η παρακολούθηση μπορεί να είναι αντικειμενικά απαραίτητη κατά την προαναφερθείσα έννοια ακόμη κι αν αυτό δεν ορίζεται ρητώς στην σύμβαση¹²⁴. Συνεπώς, η νομική αυτή βάση κατά κανόνα δεν είναι πρόσφορη για την παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας, εκτός εάν ο εργοδότης καλούμενος σε λογοδοσία μπορεί να αποδείξει τεκμηριωμένα ότι ο σκοπός της συγκεκριμένης παρακολούθησης είναι απαραίτητος κατά την προαναφερθείσα έννοια επειδή η μη επίτευξή του καθιστά αδύνατη την εκτέλεση της σύμβασης εργασίας που τον συνδέει με τον παρακολουθούμενο εργαζόμενο.

Κατά το στάδιο της πρόσληψης η ίδια νομική βάση (άρθρο 6 παρ. 1 στοιχ. β' Γ.Κ.Π.Δ.) είναι κατάλληλη μόνο για την παρακολούθηση που είναι απαραίτητη προκειμένου να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα τα οποία αιτείται ο υποψήφιος εργαζόμενος. Ο σκοπός μιας τέτοιας επεξεργασίας είναι ακριβώς η λήψη του μέτρου που ζητήθηκε. Εάν ο εργοδότης επιθυμεί να προβεί σε παρακολούθηση του εργαζομένου κατά την πρόσληψη για άλλους λόγους, θα πρέπει να καθορίσει κάποιον σκοπό που μπορεί να υπαχθεί σε οποιαδήποτε από τις νομικές βάσεις των στοιχ. γ'-στ' παρ. 1 άρθρου 6 Γ.Κ.Π.Δ. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, εάν ο εργοδότης συλλέγει στοιχεία του υποψήφιου εργαζομένου από το διαδίκτυο, θα πρέπει να καθορίσει τον σκοπό της επεξεργασίας αυτής εξετάζοντας την δυνατότητα υπαγωγής του σε άλλη νομική βάση, όπως του άρθρου 6 παρ. 1 στοιχ. στ' Γ.Κ.Π.Δ.

Οι νομικές βάσεις στις οποίες είναι πιθανότερο να μπορεί να υπαχθεί ο σκοπός της παρακολούθησης των εργαζομένων και του χώρου εργασίας είναι αυτές που ορίζονται στα στοιχ. γ' και στ'¹²⁵ παρ. 1 άρθρου 6 Γ.Κ.Π.Δ. Ο εργοδότης μπορεί να καθορίσει ως σκοπό την εκπλήρωση συγκεκριμένης έννομης υποχρέωσής του προσδιορίζοντάς την ακριβώς (στοιχ. γ') ή την εξυπηρέτηση ενός εννόμου συμφέροντός του

χαρακτήρα σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β' του Γ.Κ.Π.Δ. στο πλαίσιο της παροχής επιγραμμικών υπηρεσιών σε υποκείμενα δεδομένων» της 08.10.2019· τα έγγραφα της ΟΕ29 «Κατευθυντήριες γραμμές για την αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων και την κατάρτιση προφίλ για τους σκοπούς του Κανονισμού 2016/679» (wp251) της 06.02.2018· «Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του Κανονισμού 2016/679» (wp259) της 10.04.2018· και στο έγγραφό της «Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC» (wp217) της 09.04.2014.

121. Βλ. Ε.Σ.Π.Δ. στο έγγραφό του «Κατευθυντήριες γραμμές 2/2019 για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) του Γ.Κ.Π.Δ. στο πλαίσιο της παροχής επιγραμμικών υπηρεσιών σε υποκείμενα δεδομένων» της 08.10.2019 (έκδοση 2.0), ιδίως σ. 8.
122. Ε.Σ.Π.Δ. έγγραφό του «Κατευθυντήριες γραμμές 2/2019 για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) του Γ.Κ.Π.Δ. στο πλαίσιο της παροχής επιγραμμικών υπηρεσιών σε υποκείμενα δεδομένων» της 08.10.2019 (έκδοση 2.0).
123. Βλ. σχετικώς Ε.Σ.Π.Δ. «Κατευθυντήριες γραμμές 2/2019 για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) του Γ.Κ.Π.Δ. στο πλαίσιο της παροχής επιγραμμικών υπηρεσιών σε υποκείμενα δεδομένων» της 08.10.2019· τα έγγραφα της ΟΕ29 «Κατευθυντήριες γραμμές για την αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων και την κατάρτιση προφίλ για τους σκοπούς του Κανονισμού 2016/679» (wp251) της 06.02.2018, «Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του Κανονισμού 2016/679» (wp259) της 10.04.2018 και στο έγγραφό της «Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC» (wp217) της 09.04.2014, στο οποίο χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο όρος «εκτέλεση της σύμβασης» «... πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά και δεν καλύπτει καταστάσεις κατά τις οποίες η επεξεργασία δεν είναι πραγματικά απαραίτητη για την εκτέλεση της σύμβασης, αλλά μάλλον επιβάλλεται μονομερώς από τον υπεύθυνο επεξεργασίας στο υποκείμενο των δεδομένων. Επίσης το γεγονός ότι κάποια επεξεργασία καλύπτεται από μια σύμβαση δεν σημαίνει αυτόμάτως ότι η επεξεργασία είναι

απαραίτητη για την εκτέλεσή της. ... Ακόμα κι αν οι εν λόγω δραστηριότητες επεξεργασίας αναφέρονται ειδικά στα ψιλά γράμματα της σύμβασης, το γεγονός αυτό από μόνο του δεν τις καθιστά 'απαραίτητες' για την εκτέλεση της σύμβασης».

124. Για όλα αυτά βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

125. Α.Π.Δ.Π.Χ. 12/2022 (παρ. 11).

προσδιορίζοντάς το συγκεκριμένα και με σαφήνεια (στοιχ. στ') και το οποίο «πρέπει να υφίσταται πραγματικά και να αφορά παρόν ζήτημα (δηλαδή το συμφέρον δεν πρέπει να είναι πλασματικό ή υποθετικό)»¹²⁶. Στην δεύτερη περίπτωση, όμως, δεν αρκεί ο καθορισμός του εννόμου συμφέροντος. Απαιτείται επιπλέον η σύγκρισή του με τα συμφέροντα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες του εργαζομένου που απειλούνται από την συγκεκριμένη παρακολούθηση και η αξιολόγησή του ως υπέρτερου τούτων¹²⁷. Στις περιπτώσεις δηλαδή αυτές η νομιμότητα του σκοπού της παρακολούθησης εξαρτάται από το αποτέλεσμα μιας εγγενώς δυσχερούς στάθμισης μεταξύ των συγκρινομένων (εννόμου συμφέροντος του εργοδότη και απειλούμενων ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων του εργαζομένου), η οποία εξαρτάται και από τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περίπτωσης¹²⁸. Εάν κριθεί ότι το συμφέρον του εργοδότη υπερέχει των απειλούμενων ελευθεριών και δικαιωμάτων του εργαζομένου, η παρακολούθηση είναι σύννομη. Εάν, αντιθέτως, κριθεί ότι έναντι αυτού υπερέχουν οι απειλούμενες ελευθερίες και δικαιώματα του εργαζομένου, η παρακολούθηση δεν είναι σύννομη¹²⁹. Πρόκειται για μια ειδικότερη εκδήλωση της στάθμισης δύο αντικρουόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων, που εν προκειμένω είναι το δικαίωμα του εργοδότη στην πληροφόρηση και του εργαζομένου στην προστασία των προσωπικών δεδομένων του και δι' αυτού των ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων του. Συνεπώς,

ο εργοδότης που επιθυμεί να προβεί σε παρακολούθηση πρέπει να εξετάσει προσεκτικά το έννομο συμφέρον του που θέλει να εξυπηρετήσει με την παρακολούθηση αυτή, να εντοπίσει ποιες ελευθερίες και θεμελιώδη δικαιώματα του εργαζομένου απειλούνται από αυτήν, να σταθμίσει το συμφέρον του σε σύγκριση με τις απειλούμενες ελευθερίες και δικαιώματα, και να αξιολογήσει τεκμηριωμένα ότι προέχει το συμφέρον του. Σε αντίθετη περίπτωση αντιμετωπίζει τον κίνδυνο καλούμενος σε λογοδοσία να μην μπορέσει να αιτιολογήσει την νομιμότητα της παρακολούθησης και να επέλθουν σε βάρος του συνέπειες¹³⁰.

Σε συνάρτηση με τον σκοπό της παρακολούθησης εξετάζεται και το αν ο εργοδότης μπορεί να παρακολουθεί τον εργαζόμενο εκτός του ωραρίου εργασίας του (όπως είναι το διάλειμμα, το χρονικό διάστημα πριν από την έναρξη ή μετά την λήξη του ωραρίου του, η διάρκεια της ετήσιας άδειας αναψυχής κ.λπ.) και εκτός του χώρου εργασίας του (όπως είναι οι τουαλέτες, τα αποδυτήρια, ο χώρος που προορίζεται για την ανάπαυση των εργαζομένων κατά την ώρα του διαλείμματός τους, κ.λπ.). Δεδομένου ότι η παρακολούθηση συνδέεται με την πρόσληψη του εργαζομένου, την παροχή της εργασίας του και γενικά την λειτουργία της σχέσης εργασίας του, η παρακολούθηση κατ' αρχήν δεν μπορεί να πραγματοποιείται ούτε πέραν του ωραρίου εργασίας ούτε εκτός του χώρου εργασίας¹³¹. Αντιστοίχως, ο εργαζόμενος δικαιούται, εκτός του χρόνου και του χώρου εργασίας του, να αξιώνει την μη παρακολούθησή του και να αποσυνδέεται από τις συσκευές μέσω των οποίων υπόκειται σε παρακολούθηση¹³². Η παρακολούθηση εκτός του χρόνου και του χώρου εργασίας μπορεί να δικαιολογείται μόνον εάν συντρέχουν συγκεκριμένοι σύννομοι λόγοι που είναι σύμφωνοι με την αρχή της αναλογικότητας και αιτιολογούν τεκμηριωμένα την παρακολούθηση¹³³.

126. Ε.Σ.Π.Δ. Κατευθυντήριες Οδηγίες 3/2019.

127. ΔΕΕ C-708/18, ό.π., σκ. 52· ΔΕΕ C-13/16, ό.π., σκ. 31· ΔΕΕ C-468/10 και C-469/10, ό.π., σκ. 40· ΟΕ29 έγγραφο «Opinion 2/2017 on data processing at work» (wp249) της 08.06.2017 και έγγραφο «Opinion 06/2014 on the notion of legitimate interests of the data controller under Article 7 of Directive 95/46/EC» (wp217) της 09.04.2014, που έγιναν αποδεκτές από το Ε.Σ.Π.Δ. με την Γνωμοδότησή του 7/2018. Πρβλ. Α.Π. 2053/2010· Α.Π. 1564/2010· Εφ.Θεσσ. 1960/2014.

128. Το Ε.Δ.Δ.Α. αντιμετώπισε δύο περιπτώσεις τοποθέτησης μυστικών καμερών σε χώρους εργασίας. Με την μία απόφαση [τμήμα ευρείας σύνθεσης, υπόθεση *López Ribalda κ.λπ. κατά Ισπανίας* (Προσφυγές Νος 1874/13 και 8567/13), απόφαση της 17.10.2019] έκρινε ότι συννόμως (μη παραβίαση του άρθρου 8 Ε.Σ.Δ.Α.) προέβη ο εργοδότης σε παρακολούθηση με μυστικές κάμερες για να διαπιστώσει την κλοπή στην επιχείρηση από εργαζομένους. Την κρίση του αυτή την βάσισε στο ότι ο σκοπός της παρακολούθησης ήταν σύννομος, η κλοπή γινόταν με συντονισμένη δράση των εργαζομένων, η παρακολούθηση διήρκεσε μόνο δέκα ημέρες, γινόταν σε χώρο προσβάσιμο στο κοινό, περιοριζόταν στην περιοχή των ταμείων, και δεν υπήρχε άλλο μέσο για να εκπληρωθεί ο σκοπός. Με την άλλη απόφαση [υπόθεση *Antonić και Mirković κατά Μαυροβουνίου* (Προσφυγή Νο 70838/13), απόφαση της 28.11.2017] έκρινε ότι τα αμφιθέατρα του πανεπιστημίου αποτελούν χώρο εργασίας για τους καθηγητές και η τοποθέτηση μυστικών καμερών είναι μη σύννομη (παραβίαση άρθρου 8 Ε.Σ.Δ.Α.).

129. ΔΕΕ C-597/19, ό.π., σκ. 105, 106.

130. Βλ. Ε.Σ.Π.Δ. στο έγγραφο του «Κατευθυντήριες γραμμές 2/2019 για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο β) του Γ.Κ.Π.Δ. στο πλαίσιο της παροχής επιγραμμικών υπηρεσιών σε υποκείμενα δεδομένων» της 08.10.2019 (έκδοση 2.0), ιδίως παρ. 2.2, και ΟΕ29 στο έγγραφο της «Opinion 2/2017 on data processing at work» (wp249) της 08.06.2017.

131. Έτσι και Α.Π.Δ.Π.Χ. 37/2019, Οδηγία 115/2001, Οδηγία 1/2011. Η θέση αυτή διατρέχει τις κάθε είδους πράξεις της ΟΕ29, του Ε.Σ.Π.Δ. και της Α.Π.Δ.Π.Χ. που αναφέρονται στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων.

132. Βλ. σχετικώς European Parliament resolution of 21 January 2021 with recommendations to the Commission on the right to disconnect (2019/2181(INL), που προτείνει το δικαίωμα των εργαζομένων στην αποσύνδεση μετά την λήξη του χρόνου εργασίας τους, κατά την άδειά τους κ.λπ. από ψηφιακά εργαλεία, συμπεριλαμβανομένων των τεχνολογιών των πληροφοριών και των επικοινωνιών (Τ.Π.Ε.), που εξυπηρετούν εργασιακού σκοπούς.

133. Π.χ. όταν υπάρχουν βάσιμες υποψίες ότι σε χώρους της επιχείρησης που δεν είναι χώροι εργασίας (τουαλέτες κ.λπ.) δι-

Ειδικότερα, για την υποχρέωση πληροφόρησης/ενημέρωσης επισημαίνονται τα ακόλουθα:

Η υποχρέωση του εργοδότη να προβεί σε πληροφόρηση/ενημέρωση του εργαζομένου αποτελεί εκδήλωση της αρχής της «νομιμότητας, αντικειμενικότητας και διαφάνειας» (άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. α' Γ.Κ.Π.Δ.). Η εκπλήρωσή της αποτελεί μία από τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να είναι σύννομη και θεμιτή η επεξεργασία, και διαφανής για τον εργαζόμενο, επειδή παρέχει στον εργαζόμενο την δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά του που του αναγνωρίζει ο Γ.Κ.Π.Δ. και να προβεί και σε όποιες άλλες σύννομες ενέργειες θεωρεί αναγκαίες για την προστασία των προσωπικών δεδομένων τους και την προάσπιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών του.

Η υποχρέωση πληροφόρησης/ενημέρωσης επιφέρει περισσότερες συνέπειες, από τις οποίες επισημαίνονται δύο.

Πρώτον, ότι η παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας δεν μπορεί να είναι μυστική και να διενεργείται εν αγνοία του εργαζομένου¹³⁴. Κατ' εξαίρεση μπορεί να είναι μυστική, δηλαδή χωρίς ενημέρωση του εργαζομένου, σε περιπτώσεις που προβλέπονται από κανονιστικές διατάξεις (συμβατές με τον Γ.Κ.Π.Δ.) ή σε περιπτώσεις που συντρέχουν εξαιρετικοί λόγοι, όπως για την διαπίστωση ποινικά κολάσιμης πράξης¹³⁵. Εάν η μυστική

παρακολούθηση δεν έγινε νομίμως, τα προσωπικά δεδομένα που συνελέγησαν στο πλαίσιο της μπορεί να υποβληθούν σε επεξεργασία από τον εργοδότη σε συνεργασία με τις αρμόδιες δικωκτικές αρχές μόνον εάν συντρέχει περίπτωση απειλής ζωής ή άλλου εξίσου σοβαρού εννόμου αγαθού ή ελευθερίας¹³⁶. Σε κάθε περίπτωση, τυχόν μη σύννομη παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας δεν «νομιμοποιεί» αντισυμβατική ή παράνομη συμπεριφορά του εργαζομένου¹³⁷.

Δεύτερον, ότι η ενημέρωση απαιτείται ανεξαρτήτως του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των συσκευών (Η/Υ, τηλέφωνα, οχήματα με σύστημα γεωεντοπισμού κ.λπ.) και προγραμμάτων που χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος μέσω των οποίων γίνεται η παρακολούθηση του ιδίου και του χώρου εργασίας, ανεξαρτήτως του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του χώρου στον οποίο εργάζεται¹³⁸ και ανεξαρτήτως του ιδιοκτησιακού καθεστώτος γενικώς των μέσων που χρησιμοποιούνται για την παρακολούθηση. Ως εκ τούτου, το γεγονός ότι η κυριότητα τούτων ανήκει στον εργοδότη ή στον εργαζόμενο ή σε τρίτον δεν αναιρεί ούτε την υποχρέωση πληροφόρησης/ενημέρωσης ούτε την εφαρμογή γενικά των διατάξεων για την προστασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου¹³⁹. Εάν η προστασία αυτή προϋπέθετε την ύπαρξη κυριότητας και γενικώς εξουσίασης του εργοδότη, ο εργαζόμενος εν πολλοίς δεν θα απολάμβανε καμία προστασία των προσωπι-

ενεργούνται πράξεις βίας ή παρενόχλησης ή διακινούνται απαγορευμένες ουσίες ή γίνεται χρήση τους κ.λπ., οπότε κατά περίπτωση απαιτείται η συνεργασία με την αρμόδια δικωκτική αρχή.

134. Μον.Πρωτ.Χανίων 6/2020. Από την νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις της 17.10.2019, υπόθεση *López Ribalda* κ.λπ. κατά Ισπανίας (Προσφυγές Νος 1874/13 και 8567/13) (τοποθέτηση κρυφών καμερών για την παρακολούθηση του προσωπικού καταστήματος υπεραγοράς, προκειμένου να βρεθούν οι υπαίτιοι κλοπών) της 05.09.2017, υπόθεση *Bărbulescu* κατά Ρουμανίας (Προσφυγή Νο 61496/08) (παρακολούθησης του λογαριασμού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου υπαλλήλου από τον εργοδότη) και της 03.04.2007, υπόθεση *Copland* κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή Νο 62617/00) (παρακολούθηση του τηλεφώνου και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου εργαζομένου και χρήση του διαδικτύου από αυτόν), με τις οποίες κρίθηκε ότι η παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας χωρίς ενημέρωση των εργαζομένων συνιστά παράβαση του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α. σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής. Βλ. έτσι και ERNST, NZA, 2002, σσ. 585, 588· T. KÖPPEN, *Rechtliche Grenzen der Kontrolle der E-Mail und Internetnutzung am Arbeitsplatz*, εκδ. Kovac, 2007, ιδίως σ. 84 επ.

135. Α.Π.Δ.Π.Χ. 43/2019. Με την έννοια αυτή και η αναφορά στον Κώδικα Πρακτικής της Δ.Ο.Ε. (σ. 16) ότι «As to secret monitoring, it is accepted as long as it is foreseen by specific provisions of national law. It might also be unavoidable in connection with investigations concerning criminal activities or other serious wrongdoings». Το Ε.Δ.Δ.Α. [τμήμα ευρείας σύνθεσης, υπόθεση *López Ribalda* κ.λπ. κατά Ισπανίας (Προσφυγές Νος 1874/13 και

8567/13), απόφαση της 17.10.2019] έκρινε ότι συννόμως (μη παραβίαση του άρθρου 8 Ε.Σ.Δ.Α.) προέβη ο εργοδότης σε παρακολούθηση με μυστικές κάμερες για να διαπιστώσει την κλοπή αντικειμένων της επιχείρησης από εργαζομένους.

136. Πρβλ. το σκεπτικό των Ολ.Α.Π. 1/2001 και Α.Π. 981/2009.

137. Βλ. περίπτωση καταγγελίας της σχέσης εργασίας λόγω της ιδιωτικής χρήσης του διαδικτύου σε NZA, 2006, σ. 194 επ.

138. ΟΕ29 Working document on the surveillance of electronic communications in the workplace (wp55), σ. 20.

139. Α.Π.Δ.Π.Χ. 43/2019· Ε.Δ.Δ.Α. *George Garamukanwa* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, απόφαση της 14.05.2019, σκ. 25. Διαφορετικό θέμα αποτελεί ο έλεγχος που διενεργείται από τον εργοδότη στα μέσα (π.χ. ηλεκτρονικό υπολογιστή, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο κ.λπ.) που έχει διαθέσει στον εργαζόμενο αποκλειστικά για την παροχή της εργασίας του. Τέτοια περίπτωση αντιμετώπισε το Πρωτοδικείο της Ε.Ε. (T-74/96, *Tzoanos/Commission*, 19.03.1998, ECLI:

EU:T:1998:58). Επρόκειτο για την διενέργεια ελέγχου του ηλεκτρονικού υπολογιστή εργαζομένου της Ε.Ε., που του είχε διατεθεί από την υπηρεσία του για την παροχή της εργασίας του, εν αγνοία τούτου σε ώρα απουσίας από το γραφείο του. Κατά τον έλεγχο διαπιστώθηκε η καταχώριση στον υπολογιστή κειμένων που λόγω του περιεχομένου τους οδήγησαν στην πειθαρχική τιμωρία του εργαζομένου. Το δικαστήριο έκρινε ότι ο έλεγχος ήταν σύννομος επειδή η κυριότητα του υπολογιστή ανήκε στον εργοδότη και είχε διατεθεί στον εργαζόμενο για να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για την παροχή της εργασίας του.

κών δεδομένων του, δεδομένου ότι δεν είναι ασύνηθες ο εργοδότης να έχει μόνο την χρήση του χώρου ή/και των μέσων που χρησιμοποιεί για την παρακολούθηση¹⁴⁰ ή να έχει αναθέσει την παρακολούθηση σε έναν τρίτο.

Ειδικά για τις περιπτώσεις που η παρακολούθηση γίνεται μέσω κλειστού κυκλώματος οπτικής καταγραφής εντός των χώρων εργασίας, το άρθρο 27 παρ. 7¹⁴¹ ν. 4624/2019, το οποίο συνιστά διάταξη που τέθηκε κατ' εφαρμογήν του άρθρου 88 Γ.Κ.Π.Δ.¹⁴², θέτει πρόσθετους περιορισμούς στην αλγοριθμική διοίκηση σε ό,τι αφορά την χρησιμοποίηση κλειστού κυκλώματος οπτικής καταγραφής στους χώρους εργασίας¹⁴³. Δηλαδή επιτρέπεται η χρήση αυτού του μέσου μόνο για έναν σκοπό που είναι η προστασία προσώπων και αγαθών και με την προϋπόθεση ότι η χρήση του συγκεκριμένου μέσου είναι απαραίτητη προς τούτο¹⁴⁴. Συνεπώς, η διενέργειά της για οποιονδήποτε

ποτε άλλο σκοπό, όπως για να διαπιστωθεί ποια είναι η παραγωγικότητα ή η συμπεριφορά των εργαζομένων ή των τρίτων που προσέρχονται στον χώρο εργασίας (π.χ. πελατών, προμηθευτών), δεν είναι σύνηθες¹⁴⁵. Σε συνάρτηση μ' αυτό απαγορεύεται τα δεδομένα που συλλέγονται με την παρακολούθηση αυτή να χρησιμοποιηθούν ως κριτήριο για την αξιολόγηση της αποδοτικότητας των εργαζομένων. Απαγορεύεται δηλαδή η επεξεργασία των δεδομένων για σκοπό διαφορετικό από αυτόν για τον οποίο συνελέγησαν. Παρότι μια τέτοια επεξεργασία (για σκοπό διαφορετικό) επιτρέπεται με τις προϋποθέσεις του άρθρου 6 παρ. 4 Γ.Κ.Π.Δ., η απαγόρευση που τίθεται με την αναφερθείσα παρ. 7 είναι σύμφωνη με τον Γ.Κ.Π.Δ. επειδή βασίζεται στο άρθρο 88 Γ.Κ.Π.Δ. Τυχόν αξιολόγηση του εργαζομένου με κριτήριο τα δεδομένα αυτά καθιστά την αξιολόγηση μη σύνηθες. Δεδομένου ότι η παρ. 7 δεν διακρίνει, η ερμηνεία της πρέπει να γίνει με βάση την αρχή της προστασίας του εργαζομένου τόσο ως τέτοιου όσο και ως υποκειμένου των δεδομένων, και συνεπώς να γίνει δεκτό ότι η διάταξη εφαρμόζεται είτε τα δεδομένα αυτά αποτελούν το μοναδικό κριτήριο της αξιολόγησης είτε όταν αποτελούν ένα από τα περισσότερα κριτήρια της αξιολόγησης.

Τέλος, με την παρ. 7 επιβάλλεται οι εργαζόμενοι να ενημερώνονται για την εγκατάσταση και λειτουργία του κυκλώματος, και μάλιστα με συγκεκριμένο τρόπο, εγγράφως. Εννοείται ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να ενημερώνονται και για όλα τα άλλα θέματα που ορίζουν τα άρθρα 13 και 14 Γ.Κ.Π.Δ. και αναφέρθηκαν παραπάνω.

4. Η αμφισβήτηση των αυτοματοποιημένων αποφάσεων¹⁴⁶

Τα προσωπικά δεδομένα του εργαζομένου που συλλέγονται με την παρακολούθηση του ίδιου και του χώρου εργασίας αποτελούν την βάση για την κατάρτιση προφίλ του εργαζομένου και για την λήψη αυτοματοποιημένων, μερικώς ή πλήρως, αποφάσεων, όπως αναφέρεται παραπάνω.

Από τον συνδυασμό των παρ. 1 και 2 στοιχ. α' του άρθρου 22 Γ.Κ.Π.Δ., προκύπτει ότι η λήψη πλήρως αυτοματοποιημένης απόφασης, δηλαδή η λήψη απόφασης από αλγόριθμο, που παράγει έννομα αποτελέσματα που αφο-

των επιχειρήσεών τους, με το επιχείρημα ότι ο σκοπός αυτός θα μπορούσε να επιτευχθεί με λιγότερο επαχθή μέτρα, όπως η τοποθέτηση καμερών μόνο στις εισόδους-εξόδους, και όχι με το επαχθές για τους εργαζομένους μέσο των καμερών.

145. Α.Π.Δ.Π.Χ. 5/2022.

146. Για την λήψη αυτοματοποιημένων αποφάσεων που αφορούν τον εργαζόμενο και την δυνατότητα αμφισβήτησης των πλήρως αυτοματοποιημένων αποφάσεων αυτών βλ. αναλυτικά Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 119), σ. 369 επ. και εκεί περαιτέρω παραπομπές.

140. Αντίθετο ακριβώς καθεστώς ισχύει στις Η.Π.Α. και τις χώρες που έχουν παρόμοιο με αυτές δικαιοσύνη, όπως ο Καναδάς, η Αυστραλία κ.λπ. Βλ. προβληματισμούς για προστασία της ιδιωτικότητας μέσω e-mail σε: ST. WINTERS, Do not fold, spindle or mutilate: An examination of workplace privacy in electronic mail, Southern California Interdisciplinary Law Journal, 1992 [διάθεσιμο σε <http://international.westlaw.com/search>], όπου γίνεται εκτενής αναφορά στις υποθέσεις *O' Connor v. Ortega* και *Shoars v. Epsom America, Inc.*, στις οποίες είχε τεθεί και το νομικό θέμα του εφαρμοστέου νόμου (ομοσπονδιακού ή πολιτειακού) για την προστασία της ιδιωτικότητας των εργαζομένων στις Η.Π.Α. Ωστόσο η επίδραση της Οδηγίας 95/46 και ήδη του Γ.Κ.Π.Δ. στα καθεστώτα προστασίας των προσωπικών δεδομένων σε χώρες της Ασίας είναι εμφανής, βλ. σχετικά L. BYGRAVE, Privacy protection in a global context - A comparative overview, Scandinavian studies in law, 2004, σ. 337 επ.

141. «7. Η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα μέσω κλειστού κυκλώματος οπτικής καταγραφής εντός των χώρων εργασίας, είτε είναι δημοσίως προσβάσιμοι είτε μη, επιτρέπεται μόνο εάν είναι απαραίτητη για την προστασία προσώπων και αγαθών. Τα δεδομένα που συλλέγονται μέσω κλειστού κυκλώματος οπτικής καταγραφής δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιηθούν ως κριτήριο για την αξιολόγηση της αποδοτικότητας των εργαζομένων. Οι εργαζόμενοι ενημερώνονται εγγράφως, είτε σε γραπτή είτε σε ηλεκτρονική μορφή για την εγκατάσταση και λειτουργία κλειστού κυκλώματος οπτικής καταγραφής εντός των χώρων εργασίας».

142. Βλ. Γνωμοδότηση 1/2020 Α.Π.Δ.Π.Χ. για το άρθρο 27 ν. 4624/2019.

143. Παρόμοιες για την τηλεργασία οι διατάξεις των άρθρων 6 παρ. 6 ν. 4807/2021 και 5 παρ. 8 εδάφιο β' ν. 3846/2010, όπως αντικαταστάθηκε το άρθρο από το άρθρο 67 ν. 4808/2021.

144. Την θέση αυτή υποστηρίζει η ΟΕ29 στη Γνώμη 2/2017 και Γνώμη 8/2001 και η Α.Π.Δ.Π.Χ. στην Οδηγία 1/2011, άρθρο 7 και στην Οδηγία 115/2001, παρ. Ε στοιχ. 6. Η Α.Π.Δ.Π.Χ. με τις αποφάσεις της 41/2018, 20/2017 έκρινε μη σύνηθες την τοποθέτηση καμερών συνεχούς παρακολούθησης των εργαζομένων με σκοπό να διαπιστωθεί η αποδοτικότητα τούτων. Έκρινε επίσης μη σύνηθες τον ισχυρισμό των εργοδοτών ότι οι κάμερες τοποθετήθηκαν για λόγους προστασίας της περιουσίας

ρούν τον εργαζόμενο ή τον επηρεάζουν σημαντικά με παρόμοιο τρόπο επιτρέπεται μόνον όταν είναι αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης εργασίας τούτου με τον εργοδότη ή για την σύναψη της σύμβασης αυτής¹⁴⁷.

Όταν λαμβάνονται τέτοιες αποφάσεις, ο εργοδότης υποχρεούται να εξασφαλίσει, εκτός άλλων, το δικαίωμα του εργαζομένου να τις αμφισβητήσει (άρθρο 22 παρ. 3 Γ.Κ.Π.Δ.)¹⁴⁸.

5. Αμφισβήτηση (;) αρχών της επεξεργασίας

Η χρήση αλγορίθμων, ιδίως προηγμένων συστημάτων Τ.Ν. που ενεργούν αυτόνομα, για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας, καταλήγει συχνά στην ανεξέλεγκτη συλλογή προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου που αφορούν κάθε πτυχή της επαγγελματικής και της ιδιωτικής του ζωής, της κατάστασης της υγείας, των συναισθημάτων, των προθέσεων του, κ.λπ. Αυτή η ανεξέλεγκτη συλλογή γεννά ερωτήματα για το αν τηρούνται στο σύνολό τους οι αρχές της επεξεργασίας που θεσπίζονται στο άρθρο 5 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ. Ενδεικτικά αναφερόμενα τέτοια ερωτήματα είναι τα ακόλουθα: Συλλέγονται προσωπικά δεδομένα μόνο για τον σκοπό που καθορίστηκε ρητώς; Τα δεδομένα που συλλέγονται είναι πάντα κατάλληλα, συναφή και αναγκαία για τον σκοπό αυτό; Είναι πάντα ακριβή; Μπορεί να υποβληθούν σε περαιτέρω επεξεργασία για άλλον σκοπό (άρθρο 6 παρ. 4 Γ.Κ.Π.Δ.); Γενώνται δηλαδή ερωτήματα για το αν τηρούνται οι αρχές του περιορισμού του σκοπού, της ελαχιστοποίησης των δεδομένων και της ακρίβειας τούτων (άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. β', γ', δ' Γ.Κ.Π.Δ.).

Η απάντηση, εκτός ενδεχομένων εξαιρετικών περιπτώσεων, είναι ότι δεν τηρούνται οι αρχές αυτές. Και εφόσον δεν τηρείται εξ αρχής η αρχή του περιορισμού του σκοπού, τα αρχικώς συλλεγόμενα δεδομένα δεν μπορεί υποβληθούν σε περαιτέρω επεξεργασία για «άλλον» σκοπό¹⁴⁹. Οι απαντήσεις αυτές σημαίνουν ότι μια τέτοια παρακολούθηση δεν είναι σύλληπη και ότι δεν είναι σύλληπη η περαιτέρω επεξεργασία των αρχικώς συλλεγέντων

δεδομένων για «άλλον» σκοπό. Αυτό όμως κατ' ουσίαν σημαίνει ότι απαγορεύεται η χρήση τέτοιων αλγορίθμων για την παρακολούθηση. Η απαγόρευση αυτή περαιτέρω σημαίνει ότι εμμέσως παρεμποδίζεται ο ελεύθερος σχεδιασμός, η ελεύθερη ανάπτυξη και χρήση αλγορίθμων που προβαίνουν σε τέτοια ανεξέλεγκτη συλλογή. Όπως ήταν αναμενόμενο, τα θέματα αυτά έχουν προκαλέσει έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις¹⁵⁰.

Η χρήση των αλγορίθμων για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας συνιστά αυτοματοποιημένη επεξεργασία που οδηγεί στην λήψη αυτοματοποιημένων αποφάσεων οι οποίες παράγουν έννομα αποτελέσματα που αφορούν τον εργαζόμενο ή τον επηρεάζουν σημαντικά με παρόμοιο τρόπο (άρθρο 22 παρ. 1 Γ.Κ.Π.Δ.). Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στις περιπτώσεις αυτές ο εργοδότης υποχρεούται να πληροφορήσει/ ενημερώσει τον εργαζόμενο για την διενέργεια μιας τέτοιας επεξεργασίας και να του παράσχει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την λογική που ακολουθείται (άρθρα 13 παρ. 2 στοιχ. στ', 14 παρ. 2 στοιχ. ζ' Γ.Κ.Π.Δ.). Πλέον τούτου, εάν ο εργαζόμενος επιθυμεί να αμφισβητήσει την πλήρως αυτοματοποιημένη απόφαση (άρθρο 22 παρ. 4 Γ.Κ.Π.Δ.), ο εργοδότης υποχρεούται να του παράσχει πρόσθετες πληροφορίες σχετικά με την διαδικασία λήψης της απόφασης, άλλως καθίσταται αδύνατη η αμφισβήτησή της¹⁵¹. Όμως, ιδίως στις περιπτώσεις που χρησιμοποιούνται αλγόριθμοι του τύπου «μαύρο κουτί» (black box), δεν είναι καν εφικτή η παροχή τέτοιων εξηγήσεων, οπότε πρέπει να αναζητηθεί η λήψη άλλων μέτρων¹⁵².

Η υποχρέωση του εργοδότη να παράσχει τις παραπάνω πληροφορίες/ενημερώσεις αμφισβητείται, εκτός άλλων και με το επιχείρημα ότι προσβάλλει τα απόρρητα της επιχείρησης του εργοδότη και το δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας, ειδικότερα δε το δικαίωμα του δημιουργού που προστατεύει το λογισμικό. Με βάση το επιχείρημα αυτό, υποστηρίζεται ότι είναι σκόπιμο να περιορισθεί ή να καταργηθεί η υποχρέωση πληροφόρησης ως προς αυτά τα θέματα. Όπως ήταν αναμενόμενο, και το θέμα αυτό έχει προκαλέσει έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις¹⁵³.

147. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 119), ιδίως παρ. 4.

148. Ibid, ιδίως παρ. 5.

149. Πράγματι, με την χρήση της τεχνολογίας αυτής γίνεται μια συστηματική, διαρκής και γενικευμένη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα η οποία δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως σύμφωνη με την γενική αρχή της αναλογικότητας, ειδικότερες εκδηλώσεις της οποίας αποτελούν οι αρχές του περιορισμού του σκοπού και της ελαχιστοποίησης των δεδομένων. Η Α.Π.Δ.Π.Χ. στις Κατευθυντήριες Γραμμές 1/2020 αποφαίνεται ότι γενικώς μια συστηματική, διαρκής και γενικευμένη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που οδηγεί στην κατάρτιση και συνεχή ανανέωση προφίλ υγείας εργαζομένων δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας.

150. G. SARTOR / F. LAGIOIA, ό.π. (υποσ. 110), παρ. 3.2.2-4, 3.3.4., 3.6.5-6· T.Z. ZARSKY, Incompatible: The GDPR in the Age of Big Data (<https://scholarship.shu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1606&context=shlr>).

151. Αιτιολογική έκθεση Γ.Κ.Π.Δ., σκ. 71· Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 119), σ. 397, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

152. Έτσι και η θέση της Επιτροπής Εμπειρογνομητόνων που διατυπώθηκαν στην έκθεση της Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence - Set up by the European Commission - Ethics Guidelines for Trustworthy AI, 2019, παρ. 53, 77.

153. J. GRZY / M. ROJSZCZAK, Black box algorithms and the rights of individuals: no easy solution to the "explainability" problem, Internet Policy Review 10 (2021) (<https://doi.org/10.14763/2021.2.1564>)· G.N. LA DIEGA, Against the Dehu-

Στο επίκεντρο των συζητήσεων και αντιπαραθέσεων που προκαλούν όλα τα προαναφερθέντα βρίσκεται το γνωστό και παλαιό δίλημμα: Τι προέχει; Η καινοτομία, στην οποία ελλοχεύουν κίνδυνοι για τις ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων, ή η προστασία των ανθρώπων από τους κινδύνους αυτούς;

Εν προκειμένω, το δίλημμα αυτό εξειδικεύεται: Τι προέχει; Ο ελεύθερος σχεδιασμός, ανάπτυξη, διάθεση και χρήση των αλγορίθμων, ιδίως των προηγμένων συστημάτων Τ.Ν. που χρησιμοποιούνται για την συλλογή και περαιτέρω επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων, ή η προστασία των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων τους;

Η χρυσή τομή βρίσκεται στην ισορροπία μεταξύ των δύο. Η αναχαίτιση, πολύ περισσότερο η απαγόρευση ανάπτυξης της καινοτομίας, δεν είναι ούτε επιθυμητή ούτε

εφικτή. Ομοίως, δεν είναι επιθυμητή η έκθεση των ανθρώπων γενικώς και των εργαζομένων ειδικότερα στους κινδύνους που ελλοχεύουν στην καινοτομία για τις ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματά τους.

Σε σχέση με τον σκοπό της παρακολούθησης, αλλά και γενικά κάθε επεξεργασίας, και σε σχέση με το ποια και πόσα προσωπικά δεδομένα θα υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση μ' αυτόν, διερωτάται κανείς αν είναι δυνατόν να διασφαλισθεί, έστω και στοιχειωδώς, η προστασία του εργαζομένου, αλλά και κάθε υποκειμένου προσωπικών δεδομένων, εάν δεν τηρηθούν οι αρχές του περιορισμού του σκοπού, της ελαχιστοποίησης και ακρίβειας των προσωπικών δεδομένων. Διερωτάται επίσης αν είναι δυνατόν να αμβλυνθούν τα όρια που θέτουν οι αρχές αυτές χωρίς η άμβλυνση αυτή να αποτελέσει την κερκόπορτα για την απειλή και προσβολή των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Άλλωστε, όσοι επιχειρηματολογούν υπέρ της μη τήρησης των αρχών αυτών, δεν φαίνεται να απαντούν σε τέτοια ερωτήματα ούτε να προτείνουν κάποια εναλλακτική δυνατότητα.

Άλλωστε, ειδικότερα σε σχέση με την υποχρέωση πληροφόρησης/ενημέρωσης, οι εργαζόμενοι δεν χρειάζεται να κατανοούν κάθε βήμα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Όμως, ιδίως εν όψει της συνεχούς εξέλιξης των αλγορίθμων και της χρησιμοποίησής τους σε τομείς ζωτικής σημασίας για τους εργαζομένους, όπως είναι η λήψη πλήρως αυτοματοποιημένων αποφάσεων, είναι καθοριστικής σημασίας να μπορούν να κατανοήσουν, έστω και στοιχειωδώς, πώς έχουν ληφθεί οι αποφάσεις αυτές. Όπως γίνεται δεκτό, η πληροφόρηση/ενημέρωση του εργαζομένου περιορίζεται σε μια τέτοια (στοιχειώδη) κατανόηση και όχι σε πλήρη γνώση του λογισμικού και των λοιπών τεχνικών παραμέτρων του αλγορίθμου¹⁵⁴.

---

manisation of Decision-Making – Algorithmic Decisions at the Crossroads of Intellectual Property, Data Protection, and Freedom of Information, παρ. 3 (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3188080). G. MALGIERI / G. COMANDÉ, Why a Right to Legibility of Automated Decision-Making Exists in the General Data Protection Regulation, International Data Privacy Law, 2017, σ. 247 επ.· A. ROIG, Safeguards for the right not to be subject to a decision based solely on automated processing (Article 22 GDPR), σε: European Journal of Law and Technology, τχ. 8, No 3, 2017, παρ. 3· M. KAMINSKI, The right to explanation, explained, Berkeley Tech. L.J. 189, 2019, σ. 12 (<https://scholar.law.colorado.edu/articles/1227>)· N. WALLACE / D. CASTRO, The Impact of the EU's New Data Protection Regulation on AI, 2018, Center for data innovation· P. DE HERT / V. PAPAKONSTANTINOY, The new General Data Protection Regulation: still a sound system for the protection of individuals?, The Computer Law & Security Review, 2016, σ. 179 επ.· S. DREYER / W. SCHULZ, The General Data Protection Regulation and Automated Decision-making: Will it deliver? – Potentials and limitations in ensuring the rights and freedoms of individuals, groups and society as a whole, Discussion Paper Ethics of Algorithms 5, 2019, Bertelsmann Stiftung, παρ. 6. Η Οδηγία 2016/943, η οποία αφορά την προστασία του εμπορικού απορρήτου, δεν θίγει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που θεσπίζονται με την Οδηγία 95/46 (βλ. ιδίως την αιτιολογική έκθεση της Οδηγίας 2016/943, τις σκ. 34, 35 και το άρθρο 9 παρ. 4) και ήδη με τον Γ.Κ.Π.Δ., και υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να γίνει και η ερμηνεία του άρθρου 1 του ν. 4605/2019, με το οποίο ενσωματώθηκε η Οδηγία αυτή στην χώρα μας. Στην σκ. 63 του προοιμίου Γ.Κ.Π.Δ. αναγράφεται σε σχέση με το δικαίωμα του εργαζομένου για πληροφόρηση/ενημέρωση ότι «[τ]ο δικαίωμα αυτό δεν θα πρέπει να επηρεάζει αρνητικά τα δικαιώματα ή τις ελευθερίες άλλων, όπως το επαγγελματικό απόρρητο ή το δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας και, ειδικότερα, το δικαίωμα δημιουργού που προστατεύει το λογισμικό. Ωστόσο, οι παράγοντες αυτοί δεν θα πρέπει να έχουν ως αποτέλεσμα την άρνηση παροχής κάθε πληροφορίας στο υποκείμενο των δεδομένων», και έτσι υπογραμμίζεται η ανάγκη για ισόρροπη προστασία των αντιτιθέμενων αυτών δικαιωμάτων (πληροφόρησης του υποκειμένου – προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων κ.λπ.).

---

154. D. KAMARINOU / C. MILLARD / J. SINGH, Machine Learning with Personal Data, Queen Mary University of London, School of Law, Legal Studies Research Paper 247/2016, passim (<https://ssrn.com/abstract=2865811>), σ. 20· F. CATE ... [et al.], Machine Learning with personal data: is data protection law smart enough to meet the challenge?, International Data Privacy Law, 2017, σ. 3· S.E. BAYAMLIOĞLU, Transparency of Automated Decisions in the GDPR: An Attempt for systemisation (PLSC 2018-draft paper), σσ. 27, 29 επ.· S. WACHTER / B. MITTELSTADT / C. RUSSELL, Counterfactual explanations without opening the black box: automated decisions and the GDPR, Harvard Journal of Law & Technology 2018, σσ. 841 επ. (864, 872)· M. GORA, Transparency in Automated Decision-Making and Profiling – Justifications, Limits, and New Directions for Canadian Privacy Policy, παρ. 4.4 (https://www.michaelgora.ca/uploads/1/1/2/0/112005403/masters_gora_2018.pdf)· M. KAMINSKI, ό.π. (υποσ. 153), σσ. 6-7, 20 επ.· G.N. LA DIEGA, ό.π. (υποσ. 153), παρ. 4.4· L. EDWARDS / M. VEALE, Slave to the algorithm? Why a 'right to an explanation' is probably not the remedy you are looking for, Duke Law & Technology Review, 2018, σσ. 28 επ., 59, 64· A. SELBST / J. POWLES, Meaningful information and the right to explanation, Interna-

Η κατανόηση στο θέμα αυτό αποτελεί κρίσιμο στοιχείο προκειμένου να καταστεί δυνατή η αμφισβήτηση των αυτοματοποιημένων αποφάσεων και να εντοπισθεί ο υπεύθυνος σε περίπτωση επέλευσης ζημίας.

6. Η ευθύνη προς αποζημίωση του εργαζομένου που ζημιώθηκε από την αυτοματοποιημένη παρακολούθηση

6.1. Η ευθύνη του εργοδότη για την αποζημίωση του εργαζομένου λόγω μη σύννομης αυτοματοποιημένης παρακολούθησης

Από τον συνδυασμό των διατάξεων του άρθρου 82 παρ. 1, 2, 3 Γ.Κ.Π.Δ.¹⁵⁵ με τις διατάξεις του άρθρου 3 στοιχ. 7, 8 Γ.Κ.Π.Δ., που ορίζουν την έννοια του «υπευθύνου επεξεργασίας» και του «εκτελούντος την επεξεργασία»¹⁵⁶, προκύπτει ότι ο εργαζόμενος δικαιούται να αξιώσει αποζημίωση από τον εργοδότη ως υπεύθυνο επεξεργασίας εάν υπέστη ζημία, υλική ή ηθική, λόγω του ότι η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του διενεργήθηκε από τον εργοδότη κατά παράβαση των κανόνων του Γ.Κ.Π.Δ. και ότι ο εργοδότης δεν υπέχει ευθύνη αποζημίωσης εάν αποδεικνύει ότι δεν φέρει καμία ευθύνη για το γενεσιουργό γεγονός της ζημίας. Προκύπτει επίσης ότι

δικαιούται να αξιώσει αποζημίωση από τον εκτελούντα την επεξεργασία, εάν έχει ορισθεί τέτοιος, στα όρια ευθύνης τούτου, όπως ορίζονται από τα προαναφερθέντα άρθρα, και ότι ο εκτελών την επεξεργασία δεν υπέχει ευθύνη αποζημίωσης εάν αποδεικνύει ότι δεν φέρει καμία ευθύνη για το γενεσιουργό γεγονός της ζημίας.

Με τις διατάξεις αυτές θεσπίζεται νόθος αντικειμενική ευθύνη¹⁵⁷ του εργοδότη και του εκτελούντος την επεξεργασία για αποζημίωση του εργαζομένου¹⁵⁸. Οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται σε συνδυασμό με τις γενικής εφαρμογής διατάξεις για την προσβολή της προσωπικότητας και την πρόκληση υλικής και ηθικής ζημίας, όπως τα άρθρα 57, 59, 914 επ., 932 Α.Κ.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο εργοδότης που προβαίνει σε αυτοματοποιημένη παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας υπέχει ευθύνη προς αποκατάσταση της υλικής ή ηθικής ζημίας που υπέστη ο εργαζόμενος εάν προέβη σ' αυτήν χωρίς να τηρήσει στο σύνολό τους τις αρχές της επεξεργασίας και γενικώς όλες τις υποχρεώσεις που επιβάλλει ο Γ.Κ.Π.Δ. σε κάθε υπεύθυνο επεξεργασίας, εκτός εάν επικαλεσθεί και αποδείξει ότι δεν φέρει ευθύνη για το ζημιογόνο γεγονός.

Ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση μη νόμιμης αυτοματοποιημένης παρακολούθησης από την οποία ο εργαζόμενος υπέστη υπερβολικό στρες, οπότε υφίσταται και περίπτωση εργατικού ατυχήματος, λόγω του ότι αμαυρώθηκε η αξιοπιστία του επειδή ανακριβή προσωπικά δεδομένα του διαβίβασθηκαν αυτομάτως σε τράπεζα συνεργαζόμενη με τον εργοδότη και ανακλήθηκε, εξ αυτού, δάνειο που μόλις του είχε χορηγήσει η τράπεζα.

Οι διατάξεις του άρθρου 82 Γ.Κ.Π.Δ. δεν επηρεάζουν τυχόν αξιώσεις αποζημίωσης ασκούμενες λόγω παραβίασης άλλων κανόνων του δικαίου της Ε.Ε. ή του εθνικού δικαίου.

6.2. Ευθύνη για αποζημίωση του εργαζομένου όταν η ζημία προκαλείται από τον αλγόριθμο ή εξ αιτίας του

Ο εργαζόμενος όμως ενδέχεται να υποστεί ζημία για λόγους που δεν συνδέονται με την παραβίαση των διατάξεων του Γ.Κ.Π.Δ. από μέρους του εργοδότη, αλλά συνδέονται με τον ίδιο τον αλγόριθμο.

Οι δραστηριότητες, οι συσκευές και οι διαδικασίες που διενεργούνται ή καθοδηγούνται από αλγόριθμους, ιδίως από προηγμένα συστήματα Τ.Ν., μπορεί για τεχνικούς λόγους να προκαλούν ζημία ή να δημιουργούν το ζημι-

tional Data Privacy Law, 2017, σ. 236. Έτσι και ΟΕ29 στο έγγραφο της με τίτλο «Κατευθυντήριες γραμμές για την αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων και την κατάρτιση προφίλ για τους σκοπούς του Κανονισμού 2016/679» του 2018 (έγγραφο wp251).

155. Άρθρο 82: «1. Κάθε πρόσωπο που υπέστη υλική ή μη υλική ζημία ως αποτέλεσμα παραβίασης του παρόντος κανονισμού δικαιούται αποζημίωση από τον υπεύθυνο επεξεργασίας ή τον εκτελούντα την επεξεργασία για τη ζημία που υπέστη. 2. Κάθε υπεύθυνος επεξεργασίας που συμμετέχει στην επεξεργασία είναι υπεύθυνος για τη ζημία που προκάλεσε η εκ μέρους του επεξεργασία που παραβαίνει τον παρόντα κανονισμό. Ο εκτελών την επεξεργασία ευθύνεται για τη ζημία που προκάλεσε η επεξεργασία μόνο εφόσον δεν ανταποκρίθηκε στις υποχρεώσεις του παρόντος κανονισμού που αφορούν ειδικότερα τους εκτελούντες την επεξεργασία ή υπερέβη ή ενήργησε αντίθετα προς τις νόμιμες εντολές του υπεύθυνου επεξεργασίας. 3. Ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών την επεξεργασία απαλλάσσεται από την ευθύνη που έχουν δύναμει της παραγράφου 2, εάν αποδεικνύει ότι δεν φέρει καμία ευθύνη για το γενεσιουργό γεγονός της ζημίας».

156. Άρθρο 3: «7) «υπεύθυνος επεξεργασίας»: το φυσικό ή νομικό πρόσωπο, η δημόσια αρχή, η υπηρεσία ή άλλος φορέας που, μόνα ή από κοινού με άλλα, καθορίζουν τους σκοπούς και τον τρόπο της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα: όταν οι σκοποί και ο τρόπος της επεξεργασίας αυτής καθορίζονται από το δίκαιο της Ένωσης ή το δίκαιο κράτους μέλους, ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή τα ειδικά κριτήρια για τον διορισμό του μπορούν να προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης ή το δίκαιο κράτους μέλους», «8) «εκτελών την επεξεργασία»: το φυσικό ή νομικό πρόσωπο, η δημόσια αρχή, η υπηρεσία ή άλλος φορέας που επεξεργάζεται δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για λογαριασμό του υπεύθυνου της επεξεργασίας».

157. Για την έννοια της νόθου αντικειμενικής ευθύνης βλ. ενδεικτικά Α.Π. 1284/2017.

158. Όμοια η ευθύνη του εργοδότη και υπό το καθεστώς της Οδηγίας 95/46/ΕΚ και του ν. 2472/1997 με τον οποίο ενσωματώθηκε αυτή στην χώρα μας. Βλ. ενδεικτικώς Α.Π. 79/2020, Α.Π. 171/2019.

ογόνο γεγονός ή καθεαυτοί να συνιστούν αυτό τούτο το ζημιογόνο γεγονός¹⁵⁹. Ενδέχεται επίσης το ζημιογόνο γεγονός να είναι αποτέλεσμα ακούσιας ή εκούσιας ανθρωπίνης ενέργειας ή παράλειψης προσώπου που εμπλέκεται στον σχεδιασμό ή την ανάπτυξη του αλγορίθμου.

Όμως, η αδιαφάνεια, η πολυπλοκότητα, η σύνδεση των αλγορίθμων μεταξύ τους και η αυτονομία τους, ιδίως των προηγμένων συστημάτων Τ.Ν., καθιστούν συχνά δυσχερή ή αδύνατο τον εντοπισμό του ζημιογόνου γεγονότος (π.χ. επειδή ενδέχεται λίγες ημέρες μετά την απόλυση του εργαζομένου από τον αλγόριθμο να μην είναι διαθέσιμα ή ευδιάκριτα τα αίτια που οδήγησαν σ' αυτήν¹⁶⁰), του εάν το ζημιογόνο γεγονός οφείλεται σε ανθρωπίνη ενέργεια ή παράλειψη, του ποιο είναι το πρόσωπο που προκάλεσε το ζημιογόνο γεγονός (π.χ. συγκεκριμένη ανθρωπίνη παρέμβαση ή αποφάσεις κατά τον σχεδιασμό). Συνέπεια τούτων είναι να μην μπορεί να διαπιστωθεί το ζημιογόνο γεγονός ή, εάν διαπιστωθεί αυτό, να μην μπορεί να αποδοθεί σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο το οποίο θα καθιστάται υπεύθυνο για αποζημίωση, και τελικώς ο εργαζόμενος να μην μπορεί να αποζημιωθεί για την ζημία που υπέστη από τον αλγόριθμο, που συνιστά ανθρωπινό κατασκευάσμα, ή εξαιτίας του¹⁶¹.

Το θέμα αυτό δεν αφορά μόνο τον εργαζόμενο που ζημιώθηκε κατά την αυτοματοποιημένη παρακολούθηση του ιδίου και του χώρου εργασίας. Αφορά κάθε πρόσωπο που χρησιμοποιεί αλγορίθμους ή παρακολουθείται από αυτούς και υφίσταται ζημία.

159. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA(2020)0276, εισαγωγή παρ. 7.

160. J. ADAMS-PRASSL, ό.π. (υποσ. 3), σ. 24. Είναι διαφορετική η περίπτωση που αντιμετώπισε η Α.Π.Δ.Π.Χ. 34/2016, όπου επρόκειτο για την πρακτική μιας επιχείρησης η οποία καταχώριζε τα στοιχεία που αφορούσαν την συγκριτική αξιολόγηση των εργαζομένων σε ηλεκτρονικό υπολογιστή της ο οποίος με ειδικό λογισμικό εξήγε τον τελικό βαθμό κάθε αξιολογούμενου εργαζομένου και στην συνέχεια διαγράφονταν όλα τα δεδομένα της συγκριτικής αξιολόγησης πλην του τελικού βαθμού. Σε μια τέτοια περίπτωση η διαγραφή των δεδομένων ήταν το αποτέλεσμα σκοπούμενης ανθρωπίνης πράξης και θα πρέπει κατά περίπτωση να εξετάζεται αν η διαγραφή αυτή συνιστά σύννομη επεξεργασία (η διαγραφή προσωπικών δεδομένων συνιστά επεξεργασία με βάση το άρθρο 4 στοιχ. 2 Γ.Κ.Π.Δ.) ή αν θα έπρεπε τα προσωπικά δεδομένα να διατηρούνται για τον κατά περίπτωση αναγκαίο χρόνο, όπως ορίζει το άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. ε' Γ.Κ.Π.Δ., που θεσπίζει την αρχή του περιορισμού της περιόδου αποθήκευσης.

161. M. GERACI, ό.π. (υποσ. 3), παρ. 2· European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA (2020) 0276, εισαγωγή παρ. 7.

Όπως επισημαίνεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹⁶², «ορισμένα συστήματα Τ.Ν. παρουσιάζουν σημαντικές νομικές προκλήσεις για το υφιστάμενο πλαίσιο ευθύνης και θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε καταστάσεις κατά τις οποίες η αδιαφάνειά τους θα μπορούσε να καταστήσει εξαιρετικά δαπανηρό ή ακόμη και αδύνατο να προσδιοριστεί ποιος ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο που συνδέεται με το σύστημα Τ.Ν. ή ποιος κώδικας, εισροή ή δεδομένα προκάλεσαν τελικά την επιβλαβή πράξη· λαμβάνοντας υπόψη ότι ο παράγοντας αυτός θα μπορούσε να δυσχεράνει τον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ της βλάβης ή της ζημίας και της συμπεριφοράς που την προκάλεσε, με αποτέλεσμα τα θύματα να μην λαμβάνουν επαρκή αποζημίωση» και ότι «ενδέχεται να υπάρχουν περιπτώσεις ευθύνης κατά τις οποίες η απόδοση ευθύνης θα μπορούσε να γίνεται με τρόπο άδικο ή ανεπαρκή ή όπου ένα πρόσωπο το οποίο υφίσταται ζημία ή βλάβη προκληθείσα από σύστημα Τ.Ν. δεν μπορεί να αποδείξει την υπαιτιότητα του παραγωγού, ενός παρεμβαίνοντος τρίτου ή του χειριστή και καταλήγει χωρίς αποζημίωση».

Στο δικαίκο σύστημα, όμως, της Ε.Ε. και των κρατών μελών η ανθρωπίνη αξιοπρέπεια αποτελεί θεμέλιο λίθο της γενικής έννομης τάξης και η αποζημίωση του ζημιωθέντος από ενέργειες ή παραλείψεις τρίτων και χωρίς δικό του πταίσμα συνιστά στοιχείο της. Στην βάση αυτή ο εργαζόμενος που ζημιώνεται από τους αλγορίθμους που χρησιμοποιεί ο εργοδότης, οι οποίοι συνιστούν ανθρωπινό κατασκευάσμα, αλλά το ζημιογόνο γεγονός είτε δεν μπορεί να εντοπισθεί είτε δεν μπορεί να αποδοθεί σε συγκεκριμένο πρόσωπο, εύλογα προσδοκά ότι θα υπάρχει μια δικαίική διέξοδος για να αποζημιωθεί. Η θέσπιση κανόνων δικαίου που θα διασφαλίζουν την δυνατότητα του εργαζομένου να αποζημιωθεί σε τέτοιες περιπτώσεις συντείνει στην προστασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου και δι' αυτού στην προστασία των ελευθεριών, των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της ιδιωτικότητάς του.

Επί του παρόντος δεν υπάρχουν κανόνες που να ρυθμίζουν τέτοια θέματα και συνεπώς υφίσταται ανάγκη θέσπισής τους. Ειδικότερα, υφίσταται ανάγκη θέσπισης κανόνων που αφενός θα αποτρέπουν, στο μέτρο του δυνατού, την δημιουργία ζημιογόνων γεγονότων και αφετέρου θα καθιστούν υπεύθυνα προς αποζημίωση τα πρόσωπα που σε ολόκληρη την διαδικασία σχεδιασμού, ανάπτυξης, διάθεσης και χρήσης των αλγορίθμων δημιουργούν, συντηρούν (πιθανότατα όχι σκοπίμως) ή ελέγχουν τον κίνδυνο που συνδέεται με τους αλγορίθμους και

162. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA (2020) 0276 σκεπτικό παρ. Η· αιτιολογική έκθεση προτεινόμενου Κανονισμού, σκ. 7, πρβλ. και εισαγωγή παρ. 7· αιτιολογική έκθεση προτεινόμενου Κανονισμού, σκ. 3.

ειδικότερα με τα συστήματα Τ.Ν.¹⁶³.

Προς τούτο θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελέσει υπόδειγμα το κανονιστικό καθεστώς για την ευθύνη λόγω ελαττωματικών προϊόντων, για την ευθύνη κατόχου ζώου και για την ευθύνη του παρέχοντος υπηρεσίες, με τις αναγκαίες παρεμβάσεις ώστε να προσαρμοστεί στον ψηφιακό κόσμο και να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που θέτουν οι υφιστάμενες και οι συνεχώς αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες¹⁶⁴.

Με βάση το σκεπτικό αυτό ήδη το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει διαμορφώσει πρόταση κανονισμού σχετικά με την ευθύνη για την λειτουργία των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης¹⁶⁵ με τον οποίο θεσπίζονται κανόνες για τις αξιώσεις αστικής ευθύνης φυσικών και νομικών προσώπων.

Η πρόταση θεωρεί ότι δεν είναι απαραίτητο να δοθεί νομική προσωπικότητα στα συστήματα Τ.Ν., απορρίπτοντας έτσι την άποψη που έχει διατυπωθεί ότι θα ήταν σκόπιμο να δοθεί νομική προσωπικότητα στα συστήματα Τ.Ν. ώστε να αποδοθεί σ' αυτά η ευθύνη για τους κινδύνους που ελλοχεύουν στο ίδιο το σύστημα λόγω της φύσης του¹⁶⁶.

Η πρόταση θεωρεί ότι, λόγω της πολυπλοκότητας και της συνδεσιμότητας του συστήματος Τ.Ν., ο χειριστής θα είναι σε πολλές περιπτώσεις το πρώτο ορατό σημείο επαφής για το θιγόμενο πρόσωπο. Για τον λόγο αυτό επι-

κεντρώνεται στις αξιώσεις αστικής ευθύνης έναντι του χειριστή ενός συστήματος Τ.Ν. θεωρώντας ότι η ευθύνη του δικαιολογείται από το γεγονός ότι αυτός ελέγχει έναν κίνδυνο που συνδέεται με το σύστημα Τ.Ν., συγκρίσιμο με την ευθύνη του ιδιοκτήτη ενός αυτοκινήτου ή (κατοικίδιου) ζώου¹⁶⁷. Ως «χειριστής», δε, ορίζει κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που ασκεί σε κάποιον βαθμό έλεγχο επί ενός κινδύνου που συνδέεται με την διαχείριση και την λειτουργία του συστήματος Τ.Ν. και αποκομίζει όφελος από την λειτουργία του (χειριστής προσκηνίου), και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που σε συνεχή βάση καθορίζει τα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας, παρέχει δεδομένα και βασικές υπηρεσίες υποστήριξης από το παρασκήνιο και, ως εκ τούτου, ασκεί επίσης έναν βαθμό ελέγχου επί του κινδύνου που συνδέεται με την διαχείριση και την λειτουργία του συστήματος Τ.Ν. (χειριστής παρασκήνιου) (άρθρο 3 στοιχ. ε', στ').

Η ευθύνη ορίζεται ότι θα υφίσταται «όταν μια φυσική ή ει-κονική δραστηριότητα, συσκευή ή διαδικασία που βασίζεται σε σύστημα Τ.Ν. έχει προκαλέσει ζημία ή βλάβη στη ζωή, την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα ενός φυσικού προσώπου, στην περιουσία ενός φυσικού ή νομικού προσώπου ή έχει προκαλέσει σημαντική ηθική βλάβη που οδηγεί σε επαληθεύσιμη οικονομική ζημία» (άρθρο 2 παρ. 1). Όταν πρόκειται για χειριστή ενός συστήματος Τ.Ν. υψηλού κινδύνου¹⁶⁸, αυτός είναι απολύτως υπεύθυνος για κάθε βλάβη ή ζημία που προκλήθηκε από φυσική ή εικονική δραστηριότητα, διάταξη ή διαδικασία καθοδηγούμενη από το εν λόγω σύστημα Τ.Ν. (άρθρο 4 παρ. 1) και δεν μπορεί να απαλλαγεί από την ευθύνη του ισχυριζόμενος ότι ενήργησε με την δέουσα επιμέλεια ή ότι η βλάβη ή η ζημία προκλήθηκε από αυτόνομη δραστηριότητα, διάταξη ή διαδικασία καθοδηγούμενη από το σύστημα Τ.Ν. (άρθρο 4 παρ. 1 εδ. α'). Ο χειριστής δεν ευθύνεται εάν η ζημία ή η βλάβη οφείλεται σε ανωτέρα βία (άρθρο 4 παρ. 1 εδάφιο β').

Ορίζεται επίσης ότι δεν θίγονται «τυχόν πρόσθετες αξιώσεις ευθύνης που απορρέουν από συμβατικές σχέσεις, καθώς και από κανονισμούς σχετικά με την ευθύνη για τα προϊόντα, την προστασία των καταναλωτών, την καταπολέμηση των διακρίσεων, την εργασιακή και περιβαλλοντική προστασία μεταξύ του χειριστή και του φυσικού ή νομικού προσώπου που υπέστη ζημία ή βλάβη λόγω του συστήματος Τ.Ν. και οι οποίες μπορούν να ασκηθούν κατά του χειρι-

163. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA (2020)0276, εισαγωγή παρ. 7.

164. Αναλυτική μελέτη για τα νομικά συστήματα των κρατών μελών της Ε.Ε. που θα μπορούσαν να αποτελέσουν οδηγό για την διαμόρφωση ενός νομικού συστήματος για την ευθύνη σε σχέση με τους αλγορίθμους βλ. σε T. EVAS, Civil liability regime for artificial intelligence – European added value assessment, European Parliamentary Research Service (EPRS), 2020, ιδίως ενότητες 3, 4, 5.

165. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA (2020)0276.

166. O. RACHUM-TWAIG, Whose robot is it anyway?: Liability for artificial-intelligence-based robots, 2019, σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3339230· N. BANTEKA, Artificially Intelligent Persons, Houston Law Review, 2020 (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3552269&dgcid=ejournal_htmlemail u.s.:constitutional:law:rights:liberties:ejournal_abstractlink.) Expert Group on Liability and New Technologies, New Technologies Formation, Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies, 2019, σε: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/JURI/DV/2020/01-09/AI-report_EN.pdf, EUROPEAN PARLIAMENT, Study Requested by the JURI committee, Artificial Intelligence and Civil Liability, 2020, παρ. 2.1, 2.2.

167. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA(2020)0276, αιτιολογική έκθεση προτεινόμενου Κανονισμού, παρ. 10.

168. Μέχρι σήμερα δεν έχει δημοσιοποιηθεί το παράρτημα που θα συνοδεύει τον προτεινόμενο Κανονισμό στο οποίο θα απαριθμηθούν εξαντλητικά όλα τα συστήματα Τ.Ν. υψηλού κινδύνου, όπως ορίζεται στην πρόταση, παρ. 16.

στή βάσει του ενωσιακού ή του εθνικού δικαίου» (άρθρο 2 παρ. 3).

Προκειμένου όμως να αντιμετωπισθεί συνολικά και αποτελεσματικά το πρόβλημα της πρόκλησης ακούσιας βλάβης από τα συστήματα T.N., θα πρέπει, πριν ρυθμισθεί το θέμα της ευθύνης προς αποζημίωση, να τεθούν με δεσμευτικούς κανόνες τα όρια εντός των οποίων θα κινούνται όσοι εμπλέκονται με τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την διάθεση στην αγορά των αλγορίθμων¹⁶⁹, η υπέρβαση των οποίων θα καθιστά τα πρόσωπα αυτά υπόχρεους σε αποζημίωση όσων τυχόν ζημιωθούν.

Ήδη, τα όρια αυτά, με σκοπό, εκτός άλλων, να διασφαλισθεί ότι τα συστήματα T.N. που διατίθενται στην αγορά και χρησιμοποιούνται είναι ασφαλή και τηρούν την ισχύουσα νομοθεσία για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αξίες της Ε.Ε., προτείνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με πρόταση άλλου κανονισμού, η οποία έχει ήδη κατατεθεί προς ψήφιση. Πρόκειται για την κατατεθείσα πρόταση «Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη (Πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη) και για την τροποποίηση ορισμένων νομοθετικών πράξεων της Ένωσης»¹⁷⁰, στην οποία ορίζεται και ποια συστήματα T.N. θεωρούνται ως «υψηλού κινδύνου».

Στο «Παράρτημα III: Συστήματα T.N. υψηλού κινδύνου που αναφέρονται στο άρθρο 6 παράγραφος 2», το οποίο είναι συνημμένο στην ανωτέρω κατατεθείσα πρόταση Κανονισμού και αποτελεί μέρος του, καθώς και στην παρ. 36 του Προοιμίου του ίδιου προτεινομένου Κανονισμού, ρητώς αναφέρεται ότι συστήματα «υψηλού κινδύνου» είναι και αυτά που χρησιμοποιούνται από τον εργοδότη. Ως τέτοια, δε, αναφέρονται τα συστήματα που χρησιμοποιούνται για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας, τα οποία μάλιστα χαρακτηρίζονται ως «υψηλού κινδύνου» επειδή προκαλούν υψηλό κίνδυνο για την υγεία και την ασφάλεια ή για τα θεμελιώδη δικαιώματα των εργαζομένων. Ομοίως, τα συστήματα T.N. που χρησιμοποιούνται για την πρόσληψη ή την επιλογή νέων εργαζομένων, ιδίως για την δημοσίευση κενών θέσεων εργασίας, τον έλεγχο ή το φιλτράρισμα των αιτήσεων, την αξιολόγηση των υποψηφίων κατά την διάρκεια συνεντεύξεων ή εξετάσεων. Επίσης, η τεχνητή νοημοσύνη που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί για την λήψη αποφάσεων σχετικά με την προώθηση και την καταγγελία συμβατικών σχέσεων εργασίας, για την κατανομή

καθηκόντων και για την παρακολούθηση και αξιολόγηση των επιδόσεων και της συμπεριφοράς των εργαζομένων¹⁷¹.

Ενδεικτικά αναφέρονται ως τέτοιοι κίνδυνοι (σκ. 36) ότι τα συστήματα αυτά ενδέχεται να επηρεάσουν σημαντικά τις μελλοντικές προοπτικές σταδιοδρομίας και τα μέσα βιοπορισμού των εργαζομένων και να διαιωνίσουν ιστορικές νοοτροπίες διακρίσεων, όπως εις βάρος γυναικών, ορισμένων ηλικιακών ομάδων, ατόμων με αναπηρία ή ατόμων συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής ή γενετήσιου προσανατολισμού. Ειδικά για τα συστήματα T.N. που χρησιμοποιούνται για την παρακολούθηση των επιδόσεων και της συμπεριφοράς των εργαζομένων αναφέρεται ως πρόσθετος κίνδυνος ότι ενδέχεται να επηρεάσουν τα δικαιώματά τους στην προστασία των δεδομένων και της ιδιωτικότητάς τους. Αυτοί οι κίνδυνοι έχουν ήδη ανακύψει ή είναι πιθανό να ανακύψουν στο εγγύς μέλλον.

Επειδή όμως τα συνεχώς δημιουργούμενα και εξελισσόμενα συστήματα T.N. ενδέχεται να συνοδεύεται από νέους κινδύνους, η κατατεθείσα πρόταση Κανονισμού επιχειρεί να καλύψει και τους ενδεχόμενους αυτούς κινδύνους από τα νέα συστήματα T.N. που θα χρησιμοποιήσει ο εργοδότης, αλλά και κάθε άλλος χρήστης τους. Για τον λόγο αυτό προβλέπει (άρθρο 7 παρ. 1) την επικαιροποίηση του παραρτήματος III (με πράξη της Επιτροπής), εάν διαπιστωθεί ότι τα συστήματα αυτά (θα) ενέχουν κίνδυνο βλάβης για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων, περιλαμβανομένων και των υποψηφίων εργαζομένων, ή κίνδυνο δυσμενών επιπτώσεων στα θεμελιώδη δικαιώματά τους. Δηλαδή, εάν διαπιστωθεί ότι από τα συστήματα αυτά προκύπτει σοβαρή πιθανότητα εμφάνισης κινδύνου ισοδύναμου ή μεγαλύτερου από τον κίνδυνο βλάβης ή δυσμενών επιπτώσεων που ενέχουν τα συστήματα T.N. υψηλού κινδύνου που ήδη έχουν καταχωρηθεί στο Παράρτημα III.

Όπως διευκρινίζεται στην αιτιολογική έκθεση (σκ. 41),

169. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, set up by the European Commission, Ethics guidelines for trustworthy AI, 2019.

170. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts, COM (2021) 206 final 2021/0106(COD) [SEC(2021) 167 final] – [SWD(2021) 84 final] – [SWD(2021) 85 final].

171. «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ III – Συστήματα T.N. Υψηλού Κινδύνου που Αναφέρονται στο άρθρο 6 παρ. 2 - Συστήματα T.N. υψηλού κινδύνου σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 2 είναι τα συστήματα T.N. που απαριθμούνται σε οποιονδήποτε από τους ακόλουθους τομείς: ... 4. Απασχόληση, διαχείριση εργαζομένων και πρόσβαση στην αυτοαπασχόληση: α) Συστήματα T.N. που προορίζονται να χρησιμοποιηθούν για την πρόσληψη ή την επιλογή φυσικών προσώπων, ιδίως για τη δημοσίευση κενών θέσεων εργασίας, τον έλεγχο ή το φιλτράρισμα των αιτήσεων, την αξιολόγηση των υποψηφίων κατά τη διάρκεια συνεντεύξεων ή εξετάσεων· β) Η τεχνητή νοημοσύνη που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την προώθηση και την καταγγελία συμβατικών σχέσεων σχετικών με την εργασία, για την κατανομή καθηκόντων και για την παρακολούθηση και αξιολόγηση των επιδόσεων και της συμπεριφοράς των προσώπων που τελούν σε τέτοιες σχέσεις».

η κατατεθείσα πρόταση Κανονισμού δεν θεωρείται ότι παρέχει νομική βάση για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, η δε ταξινόμηση ενός συστήματος Τ.Ν. ως υψηλού κινδύνου δεν σημαίνει ότι η χρήση του είναι κατ' ανάγκη νόμιμη βάσει άλλων πράξεων του δικαίου, ενωσιακού ή εθνικού (που είναι συμβατό με το δίκαιο της Ε.Ε.), όπως είναι ο Γ.Κ.Π.Δ. και η νομοθεσία για την χρήση συστημάτων για την ανίχνευση της συναισθηματικής κατάστασης φυσικών προσώπων.

Σε σχέση με τα συστήματα Τ.Ν. υψηλού κινδύνου, η κατατεθείσα πρόταση Κανονισμού αξιώνει να υπόκεινται αυτά σε ειδικές διασφαλίσεις και προς τούτο θεσπίζει για κάθε πάροχο και κάθε χρήστη τους συγκεκριμένες υποχρεώσεις που αφορούν την τεκμηρίωση, την τήρηση αρχείων, την διαφάνεια και την παροχή πληροφοριών στους χρήστες, την ανθρώπινη εποπτεία, την στιβαρότητα, την ακρίβεια και την ασφάλεια που πρέπει να έχουν τα ίδια τα συστήματα (άρθρα 9 επ.). Υποχρεώσεις θεσπίζει επίσης και για άλλα πρόσωπα που συμμετέχουν στην διάθεση συστημάτων Τ.Ν., όπως εισαγωγείς, διανομείς, εξουσιοδοτημένους αντιπροσώπους, κ.λπ. (άρθρα 16 επ.).

Ως «πάροχος» ορίζεται «το φυσικό ή νομικό πρόσωπο, η δημόσια αρχή, η υπηρεσία ή άλλος φορέας που αναπτύσσει σύστημα Τ.Ν. ή έχει στην κατοχή του σύστημα Τ.Ν. το οποίο έχει αναπτυχθεί με σκοπό να το διαθέσει στην αγορά ή να το θέσει σε λειτουργία με τη δική του επωνυμία ή εμπορικό σήμα, είτε έναντι αντιτίμου είτε δωρεάν» (άρθρο 3 στοιχ. 2). Ως «χρήστης» ορίζεται «κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, δημόσια αρχή, υπηρεσία ή άλλος φορέας που χρησιμοποιεί σύστημα Τ.Ν. υπό την ευθύνη του, εκτός εάν το σύστημα Τ.Ν. χρησιμοποιείται στο πλαίσιο προσωπικής μη επαγγελματικής δραστηριότητας» (άρθρο 3 στοιχ. 4).

Με βάση τους ορισμούς αυτούς ο εργοδότης είναι «χρήστης» επειδή αυτός χρησιμοποιεί το σύστημα Τ.Ν. με δική του ευθύνη προκειμένου να προβεί σε παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας. Με βάση τους ίδιους ορισμούς, είναι προφανές ότι ο εργαζόμενος δεν είναι ούτε πάροχος αλλά ούτε και χρήστης¹⁷².

Μέχρις ότου ψηφισθούν και τεθούν σε ισχύ αυτοί οι Κανονισμοί ή άλλου είδους δεσμευτικοί κανόνες που θα ρυθμίζουν τα όρια εντός των οποίων θα σχεδιάζονται, αναπτύσσονται, διατίθενται στην αγορά και χρησιμοποιούνται οι αλγόριθμοι και το καθεστώς αστικής ευθύνης σε σχέση μ' αυτά, ο εργαζόμενος που τυχόν ζημιωθεί από ζημιογόνες ακούσιες ενέργειες των αλγορίθμων θα πρέπει να αναλάβει έναν δυσχερή, χρονοβόρο και χρηματοβόρο αγώνα με αβέβαιη έκβαση, ή μάλλον με βέβαιη την αποτυχία, για να εντοπίσει το ζημιόγONO γεγονός και το πρόσωπο που το προκάλεσε και έτσι να (προσπαθήσει να) επιτύχει την αποζημίωσή του.

172. Αιτιολογική έκθεση, σκ. 36.

7. Επίλογος: Αναγκαία η πληρέστερη ρύθμιση για τους αλγορίθμους

Οι αλγόριθμοι έχουν εισβάλει στην ζωή μας και την μεταβάλλουν δραστικά. Στον κόσμο της εργασίας οι μεταβολές που έχουν επέλθει μεταβάλλουν όσα γνωρίζαμε και αναμένεται να τα μεταβάλουν περαιτέρω.

Η παρακολούθηση του εργαζομένου και του χώρου εργασίας αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο η εισβολή αυτή είναι παρούσα και εκτείνεται καθημερινώς. Όπως ήταν αναμενόμενο, η χρήση των αλγορίθμων (και) στο πεδίο αυτό αποφέρει οφέλη και εμπεριέχει κινδύνους. Προς το παρόν είναι σαφή τα οφέλη για τον εργοδότη, αλλά όχι και τα εν δυνάμει οφέλη που μπορεί να αποφέρει για τους εργαζομένους¹⁷³. Ως προς τους κινδύνους, έχουν διαπιστωθεί αυτοί που απειλούν κυρίως τις ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα των εργαζομένων και που αναμένεται να αυξηθούν καθώς τα νέα συστήματα Τ.Ν. συνεπάγονται την όλο και μεγαλύτερη εισβολή στην ιδιωτικότητά τους¹⁷⁴.

Η μείωση των κινδύνων αυτών μπορεί εν μέρει να επιτευχθεί με την σωστή χρήση των αλγορίθμων από τον εργοδότη για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας. Σ' αυτό μπορεί να συμβάλουν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι εκπρόσωποι των εργαζομένων αξιοποιώντας όλες τις δυνατότητες και ασκώντας όλα τα δικαιώματα που τους παρέχει το θετό δίκαιο, όπως διαβούλευσης και συναπόφασης με τον εργοδότη, και οφείλουν να δραστηριοποιηθούν στον τομέα αυτό¹⁷⁵.

Στον μεγαλύτερο της βαθμό, όμως, η αποτροπή των κινδύνων αυτών εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζονται, αναπτύσσονται και λειτουργούν οι αλγόριθμοι, ιδίως τα συστήματα Τ.Ν. Ως εκ τούτου, η αποτροπή τους εξαρτάται από ενέργειες και παρεμβάσεις που εκφεύγουν των δυνατοτήτων των εργοδοτών και των εργαζομένων και εξαρτώνται κυρίως από νομοθετικές πρωτοβουλίες. Άλλωστε, εν προκειμένω δεν πρόκειται για ατομικό πρόβλημα κάθε εργαζομένου, αλλά για γενικότερο πρόβλημα που επηρεάζει την κοινωνία και την οικονομία.

Όπως δεν συνιστά ατομικό αλλά κοινωνικό πρόβλημα η αντιμετώπιση των ιδίων κινδύνων που αντιμετωπίζει

173. A. DESHPANDE ... [et al.], ό.π. (υποσ. 2), όπου υποστηρίζεται ότι μπορεί να βελτιώσουν την ισότητα κατά την πρόσληψη και διοίκηση των εργαζομένων (σ. 19), να περιορίσουν τις προκαταλήψεις και την ανισότητα κατά την λήψη αποφάσεων από τους αλγορίθμους ή με την βοήθειά τους (σ. 22).

174. A. ALOISI / E. GRAMANO, ό.π. (υποσ. 31), σ. 126 επ.

175. Για την συμβολή των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εκπροσώπων των εργαζομένων στην ρύθμιση τέτοιων θεμάτων στα κράτη μέλη βλ. PH. MOORE, Data subjects..., ό.π. (υποσ. 13), παρ. 6.

καθένας που χρησιμοποιεί αλγορίθμους ή υφίσταται τις συνέπειες της χρήσης τους από άλλους.

Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών προβάλλει επιτακτικά η ανάγκη θέσπισης δεσμευτικών κανόνων που θα θέσουν το πλαίσιο για δεοντολογικό, θεμιτό και σύννομο σχεδιασμό, ανάπτυξη, διάθεση και χρήση των αλγορίθμων με σκοπό να συμβάλουν στον εντοπισμό των αιτίων που προκαλούν τους κινδύνους και να τους περιορίσουν. Σε συνέχεια δε τούτου να ρυθμίσουν τα θέματα της ευθύνης που συνδέονται με την ακούσια ζημία, υλική και ηθική, που τυχόν προκαλείται από τεχνικούς λόγους ή εξαιτίας τους.

Η θέσπιση ενός τέτοιου πλαισίου δεσμευτικών κανόνων πρωτίστως έχει να αντιμετωπίσει πλήθος προβλημάτων: Το ότι η ίδια η φύση των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης, που χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα, αυτονομία και έλλειψη ασφάλειας από αθέμιτες παρεμβάσεις, σε συνδυασμό με την συνεχή ανάπτυξη των συστημάτων αυτών, που οδηγεί σε νέα άγνωστα πεδία ως προς τον τρόπο της λειτουργίας τους και τις συνέπειές τους, δεν μας είναι ακόμη πλήρως γνωστή και κατανοητή¹⁷⁶. Το ότι δεν υπάρχει ακόμη γενική αποδοχή για τον ορισμό της Τ.Ν.¹⁷⁷. Συνεπώς, κάθε νομοθέτημα που θα ρυθμίζει τα προαναφερθέντα θα οριοθετεί την έννοια της Τ.Ν. όπως αυτή συνάδει με το ρυθμιζόμενο αντικείμενο και τους σκοπούς του νομοθετήματος¹⁷⁸, γεγονός που ενδέχεται να οδηγήσει σε προβλήματα ερμηνείας και εφαρμογής των σχετικών κανόνων, ιδίως στις περιπτώσεις που τυχόν παρίσταται ανάγκη συνδυαστικής εφαρμογής τους. Το ότι οι δεσμευτικοί αυτοί κανόνες θα πρέπει να αναθεωρούνται σε συνάρτηση με τα εκάστοτε νέα συστήματα Τ.Ν. που θα αναπτύσσονται, ώστε να προσαρμόζονται στην ανάγκη αντιμετώπισης των νέων κινδύνων που τυ-

χόν εμφανίζονται.

Πρωτίστως όμως η διαμόρφωση των κανόνων αυτών καλείται να αντιμετωπίσει για άλλη μία φορά το γνωστό δίλημμα: Το αν προέχει η καινοτομία, στην οποία ελλοχεύουν κίνδυνοι για τις ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων, ή η προστασία των ανθρώπων από τους κινδύνους αυτούς. Η επίτευξη της ισορροπίας ανάμεσα στην καινοτομία και στην προστασία των ανθρώπων αποτελεί μονόδρομο. Στην περίπτωση της αλγοριθμικής διοίκησης και της παρακολούθησης του εργαζομένου και του χώρου εργασίας το δίλημμα αυτό εξειδικεύεται: Το εάν προέχει ο ελεύθερος σχεδιασμός, ανάπτυξη, διάθεση και χρήση των αλγορίθμων, ιδίως των προηγμένων συστημάτων Τ.Ν. που χρησιμοποιούνται για την συλλογή και περαιτέρω επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων, ή η προστασία των ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων από τους κινδύνους που ελλοχεύουν στα συστήματα αυτά. Η απάντηση είναι (και εδώ) δεδομένη. Η επίτευξη της ισορροπίας ανάμεσα στον σχεδιασμό, ανάπτυξη, διάθεση και χρήση των αλγορίθμων και στην προστασία των εργαζομένων.

Ήδη, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο πλαίσιο της Ε.Ε. έχει ξεκινήσει η διαδικασία θέσπισης κανόνων με απώτερο στόχο να δημιουργηθεί μια αξιόπιστη και ασφαλής ανάπτυξη της Τ.Ν. με πλήρη σεβασμό των αξιών του δικαίου και των δικαιωμάτων των ανθρώπων, ώστε να διασφαλισθεί γενικά η αξιοπιστία της Τ.Ν. και να ενισχυθεί η εμπιστοσύνη των πολιτών στην νέα τεχνολογία¹⁷⁹.

Στο σύνολό τους οι κανόνες που αναμένεται να δημιουργηθούν, και όσοι άλλοι ακολουθήσουν προς τον σκοπό αυτό, θα συμβάλουν στην πληρέστερη διαμόρφωση ενός κανονιστικού συστήματος συνολικά για την τεχνητή νοημοσύνη στην Ε.Ε., το οποίο ονομάστηκε «οικοσύστημα εμπιστοσύνης» (ecosystem of trust)¹⁸⁰. Στο σύστημα αυτό ήδη εντάσσεται ο Γ.Κ.Π.Δ. [Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου], ο απώτερος στόχος του οποίου είναι η δημιουργία της εμπιστοσύνης των πολιτών στην νέα τεχνολογία, όπως ρητά διακηρύσσεται στο προοίμιό του και στην αιτιολογική

176. Στην θέση αυτή βασίζεται και η έκθεση του Independent High-level Expert Group on Artificial Intelligence set up by the European Commission, Ethics guidelines for trustworthy AI, 2019 (βλ. π.χ. παρ. 34, 40, 99,102) που συνεκτιμήθηκε για την διαμόρφωση της European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9 TA (2020)0276· T. EVAS, ό.π. (υποσ. 164).

177. T. EVAS, ό.π. (υποσ. 164)· European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9 TA (2020)0276.

178. Βλ. άρθρο 3 σε: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts, COM(2021) 206 final 2021/0106(COD) [SEC(2021) 167 final] – [SWD(2021) 84 final] – [SWD(2021) 85 final] και άρθρο 3 σε: European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) P9_TA(2020)0276.

179. EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM(2020) 65 final· EUROPEAN PARLIAMENT, Study Requested by the JURI Committee, Artificial Intelligence and Civil Liability, 2020· Expert Group on Liability and New Technologies, New Technologies Formation, Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies, European Union, 2019· A. BERTOLINI, Artificial Intelligence and Civil Liability, Study requested by the European Parliament's Committee on Legal Affairs (JURI Committee), European Union, 2020.

180. EUROPEAN COMMISSION, White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM(2020) 65 final.

έκθεση που τον συνοδεύει.

Για την δημιουργία της εμπιστοσύνης αυτής είναι κρίσιμη η ανθρώπινη εποπτεία επί των αλγορίθμων, που σημαίνει ότι ο άνθρωπος είναι εκείνος που παρεμβαίνει (human-in-the-loop – HITL), εποπτεύει (human-on-the-loop – HOTL) και ελέγχει (human-in-command - HIC) τα συστήματα Τ.Ν., η οποία επιδιώκεται (και) με τους προτεινόμενους κανόνες και αναμένεται να καθοδηγήσει και τις μελλοντικές νομοθετικές πρωτοβουλίες.

Ωστόσο, οι προτεινόμενοι κανόνες, επειδή είναι οριζόντιας εφαρμογής, δεν είναι πάντα πρόσοφοροι για την αντιμετώπιση των κινδύνων που αντιμετωπίζουν ειδικότερα οι εργαζόμενοι κατά την παρακολούθηση των ιδίων και του χώρου εργασίας. Η σχέση εξαρτημένης εργασίας και η παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που δεν απαντούν σωρευτικά σε καμία άλλη συμβατική σχέση στο πλαίσιο της οποίας ή με βάση την οποία γίνεται από το ένα μέρος επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του άλλου.

Οι ιδιαιτερότητες αυτές καθιστούν αναγκαία την θέσπιση ειδικών κανόνων για την προστασία των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων που απειλούνται από την παρακολούθηση. Αυτές άλλωστε ήταν που οδήγησαν στην θέσπιση του άρθρου 88 Γ.Κ.Π.Δ., με το οποίο παρέχεται στα κράτη μέλη και τους εθνικούς κοινωνικούς εταίρους η δυνατότητα να δημιουργήσουν ειδικούς κανόνες για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων. Η αξιοποίηση του άρθρου 88 Γ.Κ.Π.Δ. έχει ήδη οδηγήσει στην θέσπιση εθνικών κανόνων, νομοθετικών και όρων σ.σ.ε. που ρυθμίζουν την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας¹⁸¹. Οι ίδιες συνηγορούν, αν όχι στην θέσπιση στα προτεινόμενα νομοθετήματα ειδικών κανόνων για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας, τουλάχιστον στην θέσπιση ενός άρθρου παρόμοιου με το άρθρο 88 Γ.Κ.Π.Δ.

Εν συντομία, οι ιδιαιτερότητες που ενυπάρχουν στην παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας και συνηγορούν υπέρ της θέσπισης ειδικών ρυθμίσεων συνοψίζονται στα ακόλουθα¹⁸²: Η παρακολούθηση δεν συνιστά ούτε κύρια ούτε δευτερεύουσα δραστηριότητα της επιχείρησης. Συνιστά μια εσωτερική διαδικασία της που άπτεται της οργάνωσής της και της διοίκησης των εργαζομένων. Δεν αποτελεί επιλογή του εργαζομένου,

δεν εξαρτάται από την συγκατάθεσή του, δεν μπορεί να την αποφύγει ο εργαζόμενος, καλύπτει συνεχώς την καθημερινή ζωή του καθ' όλη την διάρκεια της σχέσης εργασίας, ενδέχεται να γίνεται και εκτός του χρόνου και του χώρου εργασίας, ενδέχεται να είναι μυστική και να μην μπορεί να γίνει αντιληπτή από αυτόν. Στο πλαίσιο της γίνεται συχνά ανεξέλεγκτη συλλογή των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων, ακόμη και αυστηρώς προσωπικών δεδομένων που δικαιολογημένα ο εργαζόμενος θα επιθυμούσε να παραμείνουν απόρρητα (όπως γενετικές πληροφορίες). Η αξιολόγηση του εργαζομένου και η λήψη αυτοματοποιημένων αποφάσεων με βάση τα δεδομένα που συλλέγονται κατά την παρακολούθηση επηρεάζει δραστικά την εργασιακή και προσωπική του ζωή. Η παρακολούθηση εντείνει την εξάρτηση του εργαζομένου από τον εργοδότη και απειλεί τις περισσότερες από τις ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματά του.

Εκτός όμως από την θέσπιση ειδικών κανόνων, θα πρέπει να εξετασθεί και τυχόν ανάγκη τροποποίησης ήδη υφιστάμενων κανόνων του εργατικού δικαίου προκειμένου να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικότερα οι προκλήσεις που συνδέονται με την χρήση των αλγορίθμων για την παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας.

Στην προσπάθεια της δημιουργίας νέων κανόνων και τυχόν τροποποίησης των υφιστάμενων είναι επιβεβλημένη η συμμετοχή των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εκπροσώπων των εργαζομένων¹⁸³ προκειμένου να διασφαλισθεί με τους νέους κανόνες ότι τα συστήματα Τ.Ν. που θα χρησιμοποιούνται δεν θα παραβιάζουν αθέμιτα τις ελευθερίες και τα δικαιώματα των εργαζομένων και θα συμβάλλουν στην βελτίωση των όρων και συνθηκών εργασίας. Η συμμετοχή αυτή μπορεί να εκτείνεται, επίσης, στο στάδιο της προδικασίας και στο στάδιο εφαρμογής των νέων κανόνων. Στο στάδιο της προδικασίας μπορεί να υλοποιηθεί, π.χ., με την συλλογή των εμπειρικών δεδομένων σε σχέση με τις επιπτώσεις της Τ.Ν. στους εργαζομένους, την καταγραφή, κατηγοριοποίηση και αξιολόγηση των κινδύνων, ώστε να συμβάλουν στην καλύτερη και τεκμηριωμένη γνώση και κατανόηση του προς ρύθμιση θέματος. Στο στάδιο της εφαρμογής μπορεί να

181. PH. MOORE, ό.π. (υποσ. 13), παρ. 5· A. DESHPANDE ... [et al.], ό.π. (υποσ. 2), σ. 25 επ.

182. Β. ΔΟΥΚΑ, ό.π. (υποσ. 24), παρ. 4.4· THN ΙΔΙΑ, Η σχέση εργασίας και η πρόταση γενικού Κανονισμού για την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, Δίκαιο Πληροφορικής, Legal Tech & Data Protection, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο, 2013, σ. 33 επ. (παρ. 2).

183. Με την European social partners framework agreement on digitalisation, June 2020 (https://www.etuc.org/system/files/document/file2020-06/Final%2022%2006%2020_Agreement%20on%20Digitalisation%202020.pdf) που προσαρτήθηκε στην ε.γ.σ.σ.ε. 2021 (άρθρο 4) και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της, εκκινεί η συνεργασία εργοδοτών και εργαζομένων για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που προβάλλουν για τον κόσμο της εργασίας από την ψηφιοποίηση της οικονομίας. Στην παρ. 4 «Σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και επιτήρηση» της συμφωνίας αυτής γίνεται ειδικότερη αναφορά στην παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας.

Η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις

υλοποιηθεί, π.χ., με την ενημέρωση και εκπαίδευση των εργαζομένων να προσαρμόσουν την συμπεριφορά τους ώστε, στο μέτρο του δυνατού, να αμβλύνουν και οι ίδιοι τις αρνητικές επιπτώσεις.

Η χρήση των αλγορίθμων για την παρακολούθηση μετασχηματίζει τον χώρο εργασίας, τις συνθήκες εργασίας και γενικότερα τις εργασιακές σχέσεις. Αναλόγως, οι εργαζόμενοι θα (πρέπει να) προσαρμόσουν την συμπεριφορά τους με σκοπό την προστασία τους. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι εκπρόσωποι των εργαζομένων οφείλουν να στηρίξουν τους εργαζομένους στον δύσκολο αυτό αγώνα τους.

Οι αλγόριθμοι αναλαμβάνουν σταδιακά την διοίκηση των εργαζομένων και στις παραδοσιακές επιχειρήσεις. Η συνεχής εγγήγορη για την παρακολούθηση των επιπτώσεων που επιφέρουν στις εργασιακές σχέσεις και

στους εργαζομένους ως άτομα και οι κατά περίπτωση αναγκαίες παρεμβάσεις από μέρους των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εκπροσώπων των εργαζομένων¹⁸⁴ και κυρίως από μέρους του νομοθέτη είναι απαραίτητες για να διασφαλισθεί ότι οι αλγόριθμοι δεν θα τραπούν στο «αλγοριθμικό αφεντικό» (algorithmic boss) που διοικεί αδιαφορώντας για τις δικαιοκτικές αρχές και τους κανόνες που (ακόμη) θεωρούμε ότι (πρέπει να) διέπουν την κοινωνία και την οικονομία γενικά και το εργασιακό περιβάλλον ειδικότερα.

---

184. Η ETUI ανακοίνωσε την διενέργεια συνεδρίου με θέμα «Collective bargaining and algorithmic management» για τις 24.03.2022, ενώ η μηνιαία συζήτηση που θα διεξαχθεί στο πλαίσιο της στις 26.04.2022 θα έχει θέμα «In AI we trust – Power, illusion and control of predictive algorithms».

Προστασία Οικονομικών Συμφερόντων της ΕΕ στη διαχείριση του Ταμείου Ανάκαμψης: Ο δύσκολος έλεγχος της ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας, συμμόρφωσης και επίδοσης

Δημήτριος Β. Σκιαδάς*

Το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας της ΕΕ αποτελεί μια τελείως διαφορετική επιλογή διαχείρισης πόρων σε επίπεδο Ένωσης. Ένα από τα βασικά ζητούμενα επιτυχίας του είναι η διασφάλιση, μέσω του συστήματος διακυβέρνησης που το διακρίνει, της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, ενώ παράλληλα καλείται το ΤΑΕΕ να δώσει λύσεις στο διαχρονικό πρόβλημα των καθυστερήσεων που διακρίνει τις χρηματοδοτικές δράσεις της ΕΕ, σε βαθμό που να αλλοιώνει τον επίκαιρο χαρακτήρα τους. Το άρθρο εξετάζει το θεσμικό πλαίσιο του ΤΑΕΕ ως σημείο αναζήτησης ισορροπίας μεταξύ αυτών των δυο στόχων.

μέσο ανάκαμψης και ανθεκτικότητας – Ταμείο Ανάκαμψης – προστασία οικονομικών συμφερόντων ΕΕ – απάτη – δι-αφθορά

Εισαγωγή

Η άνοιξη του 2020 αποτελεί ήδη για την παγκόσμια ιστορία σημείο αναφοράς ως η χρονική περίοδος που η ανθρωπότητα κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια υγειονομική πρόκληση που στη σύγχρονη εποχή φάνταζε αδιανόγητη. Η πανδημία του COVID-19 δημιούργησε νέα δεδομένα, τα οποία ξεπερνούν κατά πολύ το υγειονομικό πεδίο, και με μια τελείως αβέβαιη προοπτική ως προς τον τερματισμό της¹. Τα υγειονομικά μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας είχαν πολύ σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας σε όλη την ΕΕ. Μεταξύ άλλων καταγράφηκαν μείωση του ΑΕΠ, διαταραχή των αλυσίδων παραγωγής και εφοδιασμού, μείωση της καταναλωτικής ζήτησης, έλλειψη ρευστότητας ιδίως στις επιχειρήσεις, μείωση της επιχειρηματικής φερεγγυότητας, σημαντικά πλήγματα στους τομείς των μεταφορών και του τουρισμού κ.λπ. Οι διαφορετικές δημοσιονομικές δυνατότητες μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ ως προς την παροχή οικονομικής συνδρομής για την αντιμετώπιση αυτών των συνθηκών έθεσαν σε κίνδυνο τη λειτουργία της ενιαίας αγοράς της ΕΕ και την οικονομική, κοινωνική και εδαφική της συνοχή. Έτσι, κρίθηκε αναγκαίο ένα συνολικό πλαίσιο μέτρων που να υποστηρίξουν την οικονομική ανάκαμψη της ΕΕ, με την αξιοποίηση σημαντικών ποσών δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων, στο πλαίσιο μιας ενιαίας, συνεκτικής προσέγγισης σε επίπεδο ΕΕ, σε ένα πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών. Η σπουδαιότητα της δημιουργίας ενός τέτοιου πλαισίου, δεδομένων των

δραματικών επιπτώσεων της πανδημίας στην ευρωπαϊκή κοινωνία και οικονομία, έχει παρομοιαστεί με τη σημασία που είχε το Σχέδιο Μάρσαλ για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο². Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία του Μέσου Ανάκαμψης της ΕΕ (EU Recovery Instrument)³, το οποίο περιλαμβάνει ενέργειες που καλύπτουν ένα ιδιαίτερα εκτεταμένο πεδίο δράσης. Η δράση αυτή διαρθρώνεται σε έξι θεματικούς πυλώνες που περιλαμβάνουν μέτρα σε κρίσιμους τομείς πολιτικής για την ανάκαμψη στην ΕΕ, ως εξής: α) Πράσινη Μετάβαση, β) Ψηφιακή Μεταρρύθμιση, γ) Έξυπνη, Βιώσιμη και Συνεκτική Ανάπτυξη (οικονομική συνοχή, εργασία, παραγωγικότητα, έρευνα και καινοτομία, εσωτερική αγορά), δ) Κοινωνική και Περιφερειακή Συνοχή, ε) Υγεία και Οικονομική, Κοινωνική και Θεσμική Ανθεκτικότητα, στ) Πολιτικές για τις επόμενες γενεές (εκπαίδευση, απόκτηση δεξιοτήτων)⁴. Η επιλογή της δημιουργίας του Μέσου Ανάκαμψης θεωρείται ως μια συνταγματικού επιπέδου παρέμβαση στο θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ, που συμπληρώνει το πλαίσιο λειτουργίας της ΟΝΕ, καθώς αποδίδει στην Ένωση δημοσιονομική εξουσία προς μια κατεύθυνση ομοσπονδιακής προοπτικής⁵. Όμως, πρέπει να σημειω-

* Καθηγητής Δημοσιονομικής Διακυβέρνησης και Δικαίου Ευρωπαϊκής Ένωσης, Έδρα Jean Monnet, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

1. Βλ. αναλυτικά σε L. BRILLIANT ... [et al.], *The Forever Virus*, Foreign Affairs, July/August 2021, διαθέσιμο σε: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-06-08/coronavirus-strategy-forever-virus>, στις 28.07.2021.

2. Βλ. K. REGLING, *The EU Recovery Plan is the new Marshall Plan*, ομιλία της 01.07.2020, διαθέσιμο σε: <https://www.esm.europa.eu/speeches-and-presentations/eu-recovery-plan-new-marshall-plan-speech-klaus-regling>, στις 05.05.2022, S. FLEMING, *Do we need a new Marshall Plan to rebuild Europe after COVID-19?*, World Economic Forum, 09.04.2020, διαθέσιμο σε: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/marshall-plan-spain-europe-coronavirus/>, στις 31.10.2021.

3. Βλ. Κανονισμός 2020/2094 του Συμβουλίου, της 14ης Δεκεμβρίου 2020, σχετικά με τη θέσπιση Μέσου Ανάκαμψης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη στήριξη της ανάκαμψης μετά την κρίση της νόσου COVID-19, ΕΕ 2020 L 433 I/23.

4. Βλ. στοιχείο (7) του Προοιμίου του Κανονισμού 2020/2094.

5. Βλ. F. FABBRINI, *Next Generation EU: Legal Structure and Constitutional Consequences*, Cambridge Yearbook of European Legal

θεί ότι σε επίπεδο φιλοσοφίας και προσανατολισμού των στρατηγικών προτεραιοτήτων της ΕΕ, ιδίως ως προς το περιεχόμενο των δημόσιων πολιτικών που εντάσσονται σε αυτές, η δημιουργία του Μέσου Ανάκαμψης δεν σηματοδότησε κάποια δραματική αλλαγή, αλλά απλώς διατήρησε τη λογική μιας ανταγωνιστικής αλληλεγγύης που χαρακτηρίζεται από αδύναμη κοινωνική διάσταση⁶.

Ο προϋπολογισμός του Μέσου Ανάκαμψης ανέρχεται σε 750 δισ. ευρώ (τιμές 2018), τα οποία θα βρεθούν μέσω των διαδικασιών που προβλέπει το άρθρο 5 της Απόφασης για το σύστημα των ιδίων πόρων της ΕΕ⁷. Κατά την εν λόγω διάταξη, και με αποκλειστικό σκοπό τη χρηματοδότηση του Μέσου Ανάκαμψης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξουσιοδοτείται να αντλήσει τους σχετικούς πόρους μέσω δανεισμού κεφαλαίων από τις αγορές έως το αργότερο το 2026, τα δε ποσά αυτά θα διατεθούν προς τα κράτη μέλη είτε υπό τη μορφή δανείων (έως 360 δισ. ευρώ), είτε υπό τη μορφή επιδοτήσεων (έως 390 δισ. ευρώ). Η αποπληρωμή των δανείων που θα συνάψει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα ολοκληρωθεί το αργότερο έως την 31.12.2058⁸. Η επιλογή αυτή αποτελεί μια πρωτοφανή πολιτική πρωτοβουλία της ΕΕ, στην οποία έχει αποδοθεί εξαιρετικός χαρακτήρας καθώς σηματοδοτεί σημαντική απόκλιση από το βασικό πλαίσιο του συστήματος ιδίων πόρων της Ένωσης και απόκλιση από την αρχή της ισοσκελισής που διέπει τον προϋπολογισμό της ΕΕ⁹, και υπήρξε αποτέλεσμα ενός ιστορικού συμβιβασμού που έλαβε χώρα στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου τον Ιούλιο 2020¹⁰.

Η έννομη συνέπεια αυτής της επιλογής είναι ότι οι πόροι του Μέσου Ανάκαμψης της ΕΕ δεν περιλαμβάνονται στο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο 2021-2027 της ΕΕ, αλλά αποτελούν ένα διακριτό προγραμματικό πλαίσιο, υπό την ονομασία Next Generation EU. Έτσι, τα εν λόγω

κεφάλαια θεωρούνται ως εξωτερικά έσοδα για ειδικό προορισμό σύμφωνα με τον Δημοσιονομικό Κανονισμό της ΕΕ, δηλαδή χρησιμοποιούνται για τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων δαπανών υπό τη διαχείριση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹¹, και, εξ αυτής της φύσεώς τους, η διαχείρισή τους συνεπάγεται απόκλιση από την αρχή της καθολικότητας που διέπει τον προϋπολογισμό της ΕΕ¹².

Ήδη λοιπόν, από τη δημιουργία του Μέσου Ανάκαμψης της ΕΕ, καταγράφονται σημαντικές αποκλίσεις από τις βασικές αρχές της δημοσιονομικής λειτουργίας της Ένωσης, κάτι που αναδεικνύει τον εξαιρετικό (με την έννοια του διακριτού και μοναδικού) χαρακτήρα αυτού του χρηματοδοτικού σχήματος, και αυτό το στοιχείο διέπει όλη τη φιλοσοφία οργάνωσης και λειτουργίας του, όπως θα καταδειχθεί κατωτέρω.

1. Το Ταμείο Ανάκαμψης της ΕΕ – Διαχειριστικές Ιδιαιτερότητες

Για τη διαχείριση των πόρων που περιλαμβάνονται στο Next Generation EU δημιουργήθηκε ένα ειδικό εργαλείο, ο Μηχανισμός Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (γνωστός και ως Ταμείο Ανάκαμψης της Ευρωπαϊκής Ένωσης – εφεξής ΤΑΕΕ)¹³. Αρμόδια για τη διαχείριση του ΤΑΕΕ είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μια επιλογή που αντιστοιχεί στο μοντέλο άμεσης δημοσιονομικής διαχείρισης¹⁴. Όμως κρίσιμες διαχειριστικές πράξεις, όπως οι εγκριτικές αποφάσεις των Εθνικών Σχεδίων Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και οι αποφάσεις αναστολής χρηματοδότησης, λαμβάνονται από το Συμβούλιο¹⁵. Αυτή η διαφοροποίηση έρχεται ως συνέπεια της προαναφερθείσας εξαιρετικής φύσης του όλου πλαισίου του Next Generation EU, που αποτελεί την αιτιολογική βάση κάθε απόκλισης. Στην προκειμένη περίπτωση, αν και το μοντέλο κεντρικής διαχείρισης απαιτεί έναν άμεσο απευθείας σύνδεσμο μεταξύ της Επιτροπής και των τελικών δικαιούχων, που

Studies, 2022, σσ. 45-66, και τις εκεί παραπομπές (ιδίως σε σσ. 58-63).

6. Βλ. Γ. ΑΝΔΡΕΟΥ, Η στρατηγική συγκρότηση του νέου Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ, 2021, ν. 11, σσ. 79-105, σε σ. 99.

7. Βλ. άρθρο 2 παρ. 1 του Κανονισμού 2020/2094.

8. Βλ. άρθρο 5 της Απόφασης (ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) 2020/2053 του Συμβουλίου, της 14ης Δεκεμβρίου 2020, για το σύστημα των ιδίων πόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2020 L 424/1.

9. Βλ. άρθρο 17 του Κανονισμού (ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) 2018/1046 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουλίου 2018, σχετικά με τους δημοσιονομικούς κανόνες που εφαρμόζονται στον γενικό προϋπολογισμό της Ένωσης, ΕΕ 2018 L 193/1. Για ανάλυση αυτής της αρχής βλ. Β.Δ. ΚΟΥΓΕΑΣ, Οι αρχές του Κοινοτικού Προϋπολογισμού και η εφαρμογή τους, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σσ. 179-186.

10. Βλ. Συμπεράσματα Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, Έκτακτη Σύνοδος 17-21 Ιουλίου 2020, EUCO 10/20, σσ. 2-7.

11. Βλ. άρθρο 21 παρ. 2 στοιχείο α' υποστοιχείο ii) του Κανονισμού 2018/1046.

12. Με βάση την αρχή αυτή, τα έσοδα του προϋπολογισμού δεν αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες δαπάνες και δεν μπορούν να γίνουν ρυθμίσεις μεταξύ εσόδων και δαπανών, βλ. άρθρο 20 του Κανονισμού 2018/1046. Για ανάλυση αυτής της αρχής βλ. Β.Δ. ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 137-153.

13. Βλ. Κανονισμός (ΕΕ) 2021/241 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Φεβρουαρίου 2021, για τη θέσπιση του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ΕΕ 2021 L 57/17.

14. Βλ. άρθρο 62 παρ. 1 εδάφιο α' και άρθρα 125-153 του Κανονισμού 2018/1046.

15. Βλ. ενδεικτικά άρθρο 20 του Κανονισμού 2021/241 για την έγκριση των εθνικών σχεδίων ανάκαμψης και ανθεκτικότητας και άρθρο 10 του Κανονισμού 2021/241 για την αναστολή του συνόλου ή μέρους των αναλήψεων υποχρεώσεων ή των πληρωμών από το ΤΑΕΕ.

στην περίπτωση του ΤΑΕΕ είναι οι εθνικές κυβερνήσεις των κρατών μελών της ΕΕ, όλο το πλαίσιο του ΤΑΕΕ έχει έντονη πολιτική χροιά, ιδίως ως προς τις ρυθμίσεις λογοδοσίας. Επί παραδείγματι, η αρμοδιότητα του Συμβουλίου (και όχι της Επιτροπής) να αποφασίσει για την αναστολή της οικονομικής συνδρομής προς κάποιο κράτος μέλος σημαίνει ότι οι εθνικές αρχές δεν ελέγχονται από ένα υπερεθνικό όργανο όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αλλά από ένα διακυβερνητικό όργανο όπως το Συμβούλιο, που δύναται να υιοθετεί (και συχνά το πράττει) μια πιο πολιτική προσέγγιση. Ενώ λοιπόν κατά κανόνα, στο πλαίσιο της δημοσιονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή λογοδοτεί στο Ευρωκοινοβούλιο για τη διαχείριση του προϋπολογισμού της ΕΕ¹⁶, στην περίπτωση του ΤΑΕΕ τα πράγματα φαίνεται να είναι διαφορετικά, και η υποχρέωση λογοδοσίας φαίνεται να αφορά το Συμβούλιο, το οποίο έχει τις σχετικές αποφασιστικές εξουσίες. Είναι αξιοπρόσεκτη, για τους προβληματισμούς που δημιουργεί, η σχετική ρύθμιση που έχει επιλεγεί στον οικείο Κανονισμό του ΤΑΕΕ, κατά την οποία η διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ συμπεριλαμβάνεται στις ενοποιημένες δημοσιονομικές εκθέσεις και εκθέσεις λογοδοσίας που υποβάλλει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο Ευρωκοινοβούλιο¹⁷, αν και οι πόροι του ΤΑΕΕ ως εξωτερικά έσοδα για ειδικό προορισμό δεν εντάσσονται στον προϋπολογισμό της ΕΕ, επί του οποίου ασκείται ο κοινοβουλευτικός έλεγχος. Ουσιαστικά δηλαδή, με τις ρυθμίσεις του Κανονισμού 2021/241, το ΤΑΕΕ έχει ενταχθεί στο πεδίο δημοσιονομικού ελέγχου του Ευρωκοινοβουλίου, κατά τη διαδικασία απαλλαγής, αν και εκ πρώτης όψεως κάτι τέτοιο δεν βρίσκει έρεισμα στις γενικές ρυθμίσεις δημοσιονομικής διαχείρισης της ΕΕ, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων πόρων.

Εξίσου προβληματική ήταν και η περίπτωση της (μη) δημοσιοποίησης των στοιχείων διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, ενώ στο πλαίσιο του μοντέλου της άμεσης διαχείρισης προβλέπεται η καταγραφή και δημοσιοποίηση όλων των νομικών και φυσικών προσώπων που είναι αποδέκτες πόρων της ΕΕ, οι οποίες γίνονται μέσω ειδικού συστήματος που χειρίζεται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή¹⁸, ως προς τη διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ, επειδή ως τελικοί δικαιούχοι νοούνται μόνο τα ίδια τα κράτη μέλη της ΕΕ, οι σχετικές διατάξεις του οικείου Κανονισμού¹⁹ αρχικά δεν παρείχαν κάποια δυνατότητα. Έτσι, καταγράφονταν και δημοσιοποιούνταν μόνο τα ποσά που κατανέμονται στα κράτη μέλη και δεν παρέχονταν λεπτομέρειες για τους αποδέκτες (φυσικά και νομι-

κά πρόσωπα) αυτών των πόρων. Σε εθνικό δε επίπεδο, δεν είχε προβλεφθεί υποχρέωση από τον Κανονισμό να γίνεται ανάλογη δημοσιοποίηση, παρά μόνο να παρέχονται αυτά τα στοιχεία στους ελεγκτικούς μηχανισμούς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά την άσκηση των καθηκόντων τους²⁰. Η ατέλεια αυτή διορθώθηκε εν μέρει με την τροποποίηση του Κανονισμού 2021/241 και την προσθήκη διάταξης (άρθρο 25α) με το οποίο προβλέφθηκε η δημιουργία σε κάθε κράτος μέλος μιας δημόσιας πύλης στην οποία καταγράφονται και δημοσιοποιούνται οι 100 τελικοί αποδέκτες πόρων (φυσικά και νομικά πρόσωπα) του ΤΑΕΕ με τα υψηλότερα ποσά χρηματοδότησης²¹.

Σε γενικές γραμμές, το ΤΑΕΕ διακρίνεται για μια τελείως διαφορετική φιλοσοφία διαχείρισης των πόρων του, καθώς με στόχο την επιτάχυνση των διαδικασιών υλοποίησης των δράσεων, οι διαδικασίες διαχείρισης και παρακολούθησης εστιάζουν στην επίτευξη αποτελεσμάτων αντί στη συμμόρφωση με κανόνες²². Έτσι, σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του οικείου Κανονισμού, οι πληρωμές δεν υπόκεινται σε λεπτομερείς επαληθεύσεις εκταμιεύσεων αλλά βασίζονται στην επίτευξη πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων εν σχέσει με προϋπάρχοντα ορόσημα και δείκτες (τιμές-στόχους) μέσω της υλοποίησης μεταρρυθμίσεων και επενδυτικών έργων. Τα δε αιτήματα πληρωμής συνοδεύονται απλώς από μια διαχειριστική δήλωση περί χρήσης πόρων και μια σύνοψη των λογιστικών ελέγχων²³.

Είναι γεγονός ότι η νομιμότητα και η κανονικότητα των δαπανών στο πλαίσιο άλλων προγραμμάτων της ΕΕ εξαρτώνται κυρίως από την επιλεξιμότητα του δικαιούχου, του έργου και των εξόδων που δηλώνονται. Η επιλεξιμότητα της εν λόγω χρηματοδότησης διέπεται συχνά από όρους σχετικούς με τα έξοδα που μπορεί να πραγματοποιηθούν και να δηλωθούν, τα οποία ενδεχομένως να πρέπει επίσης να είναι ταυτοποιήσιμα και επαληθεύσιμα. Στους όρους επιλεξιμότητας για αυτού του είδους τη χρηματοδότηση περιλαμβάνονται επίσης οι ενωσιακοί κανόνες που διασφαλίζουν την αποτελεσματική λειτουργία της ενιαίας αγοράς (ήτοι κανόνες για τις δημόσιες συμβάσεις και τις κρατικές ενισχύσεις), καθώς και η

16. Βλ. άρθρο 319 ΣυνθΛΕΕ.

17. Βλ. άρθρο 22 παρ. 3 του Κανονισμού 2021/241 και άρθρο 247 του Κανονισμού 2018/1046.

18. Βλ. σημείο 12 του Προοιμίου του Κανονισμού 2018/1046.

19. Βλ. άρθρα 25 έως 31 του Κανονισμού 2021/241.

20. Βλ. Open spending EU Coalition, A whitepaper on Opening up Recovery and Resilience Facility spending, 23.02.2022, σ. 2, διαθέσιμο σε: <https://www.open-spending.eu/news/a-whitepaper-on-opening-up-recovery-and-resilience-facility-spending/>, στις 30.06.2023.

21. Βλ. άρθρο 1 παρ. 10 του Κανονισμού (ΕΕ) 2023/435 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Φεβρουαρίου 2023 για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) 2021/241 όσον αφορά τα κεφάλαια για το REPowerEU στα σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας και για την τροποποίηση των Κανονισμών (ΕΕ) αριθ. 1303/2013, (ΕΕ) 2021/1060 και (ΕΕ) 2021/1755 και της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, ΕΕ 2023 L 63/1.

22. Βλ. E. RUBIO, Balancing Urgency with Control, Jacques Delors Institute Policy Paper No 262, April 2021, σ. 10.

23. Βλ. άρθρα 22 και 24 του Κανονισμού 2021/241.

συμμόρφωση με τους οικείους εθνικούς κανόνες. Όμως στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ, η επιλεξιμότητα του δικαιούχου, του έργου και των εξόδων που απαιτείται για την υλοποίηση επενδυτικών έργων δεν αποτελεί προϋπόθεση που εξετάζεται στο πλαίσιο της αξιολόγησης που πραγματοποιεί η Επιτροπή με σκοπό την καταβολή πληρωμής από το ΤΑΕΕ στο κράτος μέλος²⁴.

Είναι πρόδηλη η αντίληψη των εμπνευστών του ΤΑΕΕ ότι αν και οι επιχειρησιακοί στόχοι και ο έλεγχος πρέπει να προσδιορίζονται με λεπτομερείς ρυθμίσεις και διαδικασίες ώστε να μην υπάρξουν επιπλοκές είτε κατά τη διάρκεια είτε μετά το πέρας των χρηματοδοτούμενων δράσεων, μια τέτοια ρύθμιση μπορεί να προκαλέσει υπερβολικό διοικητικό φόρτο, αστάθεια και αβεβαιότητα στην επενδυτική δραστηριότητα του ΤΑΕΕ, επηρεάζοντας την ικανότητα απορρόφησης πόρων και καθυστερώντας την εφαρμογή των μέτρων. Επιπλέον, τέτοια περίπλοκα σχήματα μετατοπίζουν το βάρος της προσοχής στη ρυθμιστική συμμόρφωση αντί της λογικής της παρέμβασης και των αποτελεσμάτων, οδηγώντας έτσι σε έμφαση στις διαδικασίες και όχι στην ουσία κατά την επιλογή έργων προς υλοποίηση. Για τον λόγο αυτό, έχει προκριθεί η προαναφερθείσα επιλογή διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ, όπως αποτυπώνεται στον οικείο Κανονισμό, ώστε να διευκολυνθεί η ταχεία εφαρμογή των έργων και η επίτευξη αποτελεσμάτων, έστω με τον σαφή κίνδυνο της αυξημένης δυσκολίας εντοπισμού της κακοδιαχείρισης πόρων. Αυτή η κατάσταση, σε συνδυασμό με τον προδιαγραφόμενο κεντρικό ρόλο των εθνικών αρχών στη διαχείριση του ΤΑΕΕ, ως τελικών δικαιούχων, δείχνει ότι είναι πολύ σημαντικές οι ρυθμίσεις που υπάρχουν σε εθνικό επίπεδο, ώστε να διασφαλιστεί η χρηστή δημοσιονομική διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ, ιδίως ως προς την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ.

2. Οι ρυθμίσεις προστασίας οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ και το ΤΑΕΕ

Οι μειωμένες προδιαγραφές διασφάλισης της νόμιμης, κανονικής και χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ που προκαλούνται από τις προαναφερθείσες «ευέλικτες» ρυθμίσεις που αφορούν τη διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ αποτελούν ίσως τον βασικότερο λόγο ύπαρξης των ρυθμίσεων περί προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ στον Κανονισμό 2021/241. Σύμφωνα με αυτές²⁵, και κατ' εφαρμογή των σχετικών διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ²⁶,

τα κράτη μέλη, ενεργώντας από κοινού με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο των οικείων αρμοδιοτήτων τους, οφείλουν να διασφαλίσουν την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, ως προς τη διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ, μεριμνώντας ώστε οι δράσεις που χρηματοδοτούνται από το ΤΑΕΕ να συμμορφώνονται με το εφαρμοστέο ενωσιακό και εθνικό δίκαιο, ιδίως όσον αφορά την πρόληψη, τον εντοπισμό και τη διόρθωση περιπτώσεων απάτης, διαφθοράς και σύγκρουσης συμφερόντων, καθώς και να αποκλείουν τη σοβαρή αθέτηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη σχετική συμφωνία χρηματοδότησης, ιδίως όσον αφορά τη διπλή χρηματοδότηση (ήτοι τη χρηματοδότηση και από άλλο χρηματοδοτικό εργαλείο πέραν του ΤΑΕΕ). Για τον σκοπό αυτό, τα κράτη μέλη πρέπει να εφαρμόζουν ένα αποτελεσματικό και αποδοτικό σύστημα εσωτερικών δικλίδων και να ανακτούν τα αδικαιολογήτως καταβληθέντα ή τα μη ορθώς χρησιμοποιηθέντα ποσά, ενώ σε περίπτωση μη ανάκτησης από τα κράτη μέλη τυχόν αχρεωστήτως καταβληθέντος ποσού σε περίπτωση απάτης, διαφθοράς ή σύγκρουσης συμφερόντων, στην ανάκτησή του μπορεί να προβεί η Επιτροπή²⁷.

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να αναφερθεί μια συναφής καινοτομία του ρυθμιστικού πλαισίου που αφορά το ΤΑΕΕ. Σύμφωνα με τις γενικές ρυθμίσεις περί προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, υπάρχουν συγκεκριμένες βασικές έννοιες των παρανόμων συμπεριφορών που απειλούν ή πλήττουν τα συμφέροντα αυτά. Η πρώτη είναι η παρατυπία, ήτοι κάθε παράβαση διάταξης του δικαίου της ΕΕ η οποία συνίσταται σε πράξη ή παράλειψη ενός οικονομικού δρώντος, και που μπορεί ή θα μπορούσε να έχει επιζήμιο αποτέλεσμα για τον προϋπολογισμό της ΕΕ ή κάθε προϋπολογισμό που διαχειρίζεται η ΕΕ, εξαιτίας μιας αδικαιολόγητης δαπάνης²⁸. Άλλη έννοια είναι η απάτη, ήτοι η εκ προθέσεως πράξη ή παράλειψη που αφορά (ως προς τις δαπάνες της ΕΕ): α) τη χρήση ή την υποβολή ψευδών, ανακριβών ή ελλιπών δηλώσεων ή εγγράφων, με αποτέλεσμα την υπεξαίρεση ή την εσφαλμένη παρακράτηση πόρων ή στοιχείων ενεργητικού που προέρχονται από τον προϋπολογισμό της Ένωσης ή από προϋπολογισμούς των οποίων η διαχείριση ασκείται από την Ένωση ή για λογαριασμό της, β) την αποσιώπηση πληροφοριών κατά παράβαση ειδικής υποχρέωσης, με τα αυτά αποτελέσματα, ή γ) την κατάχρηση αυτών των πόρων ή στοιχείων ενεργητικού, για σκοπούς άλλους από αυτούς για τους οποίους χορηγήθηκαν αρχι-

24. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Σχεδιασμός του συστήματος δικλίδων της Επιτροπής για τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, Ειδική Έκθεση 07/2023, σσ. 7-8.

25. Βλ. άρθρο 22 του Κανονισμού 2021/241.

26. Βλ. άρθρο 325 ΣυνθΛΕΕ.

27. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Σχεδιασμός του συστήματος δικλίδων ..., ό.π., σ. 8.

28. Βλ. άρθρο 1 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΚ, ΕΥΡΑΤΟΜ) αριθ. 2988/1995 του Συμβουλίου της 18ης Δεκεμβρίου 1995 σχετικά με την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕΕ 1995 L 312/1.

κώς²⁹. Τρίτη έννοια είναι η διαφθορά, η οποία σε επίπεδο ελληνικής απόδοσης του όρου της συγκεκριμένης αξιολογικής συμπεριφοράς καταγράφεται ως ενεργητική ή παθητική δωροδοκία³⁰. Ενεργητική δωροδοκία είναι η πράξη προσώπου που υπόσχεται, προσφέρει ή δίνει, άμεσα ή με τη μεσολάβηση τρίτου, πάσης φύσεως ωφέλημα σε δημόσιο λειτουργό, για τον εαυτό του ή για τρίτον, προκειμένου να ενεργήσει, ή να παραλείψει να ενεργήσει σύμφωνα με τα καθήκοντά του ή κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, κατά τρόπο που ζημιώνει ή ενδέχεται να ζημιώσει τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης, και παθητική δωροδοκία είναι η πράξη δημόσιου λειτουργού ο οποίος ζητά ή λαμβάνει, άμεσα ή με τη μεσολάβηση τρίτου, για τον εαυτό του ή για τρίτον, πάσης φύσεως ωφελήματα ή δέχεται υπόσχεση τέτοιου ωφελήματος, προκειμένου να ενεργήσει, ή να παραλείψει να ενεργήσει σύμφωνα με τα καθήκοντά του ή κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, κατά τρόπο που ζημιώνει ή ενδέχεται να ζημιώσει τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης³¹. Όπως προκύπτει από τους ορισμούς αυτούς, η παρατυπία είναι μια έννοια ευρύτερη από αυτές της απάτης ή της διαφθοράς, με βασικό διαφοροποιό στοιχείο μεταξύ τους, την κακόβουλη πρόθεση (άμεσος δόλος ή δόλος α' βαθμού) εκ μέρους του δράστη που υπάρχει στις έννοιες της απάτης και της διαφθοράς (δωροδοκίας). Στο θεσμικό πλαίσιο του ΤΑΕΕ έχει προβλεφθεί³² η έννοια της «σοβαρής παρατυπίας», η οποία περιλαμβάνει τις έννοιες της απάτης, της διαφθοράς και της σύγκρουσης συμφερόντων. Πρόκειται για μια νέα προσέγγιση που αναχωρεί από την παραδοσιακή διάκριση μεταξύ της παρατυπίας και των υπολοίπων εννοιών, κατά την οποία σημειώνεται ότι η απάτη και η διαφθορά θεωρούνταν αξιόποινες πράξεις (στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου - «απατηλές παρατυπίες»), ενώ η σύγκρουση συμφερόντων θεωρείτο παράβαση διοικητικού χαρακτήρα («μη απατηλή παρατυπία»)³³. Είναι χαρακτηριστική η πρόβλεψη στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ ότι τα κράτη μέλη πρέπει να έχουν λάβει πρόνοια για την αντιμετώπιση όλων αυτών των σοβαρών παρατυπιών³⁴,

κάτι που πρέπει να αξιολογήσει και να πιστοποιήσει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή³⁵, και ότι οι τρεις αυτές συμπεριφορές μαζί με την αθέτηση υποχρέωσης που απορρέει από την οικεία χρηματοδοτική σύμβαση, αξιολογούνται (με βάση και την αρχή της αναλογικότητας) και εάν κριθούν ότι είναι σοβαρές (ως προς το περιεχόμενο, την έκταση, τη χρονική διάρκεια, το ύψος των πόρων, και γενικά τις περιστάσεις εκδήλωσής τους), τότε εντάσσονται στην ίδια κατηγορία ως πράξεις που πλήττουν τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ και έχουν την ίδια έννομη συνέπεια (δημοσιονομική διόρθωση υπό τη μορφή ανάκλησης ή μείωσης χρηματοδότησης)³⁶.

Οι ρυθμίσεις για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ έχουν αναπτυχθεί σε δύο άξονες.

Ο πρώτος είναι οι συναφείς εθνικές ρυθμίσεις που περιλαμβάνονται στα εθνικά Σχέδια Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας που καταρτίζονται από τα κράτη μέλη³⁷, αξιολογούνται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή³⁸ και εγκρίνονται από το Συμβούλιο της ΕΕ³⁹. Η λήψη πρόνοιας εκ μέρους των κρατών μελών για την ύπαρξη και λειτουργία ελεγκτικών μηχανισμών και διαδικασιών αποτροπής και καταπολέμησης της απάτης, της διαφθοράς, της σύγκρουσης συμφερόντων και της διπλής χρηματοδότησης αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, βασικό κριτήριο για την αξιολόγηση και την έγκριση των εθνικών Σχεδίων Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Η διαδικασία κατάρτισης, αξιολόγησης και έγκρισης των εθνικών Σχεδίων Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας έλαβε χώρα κατά το 2021 και έτυχε ιδιαίτερης προσοχής, καθώς τα υποβληθέντα Σχέδια ήταν διαθέσιμα σε κάθε ενδιαφερόμενο, κάτι που επέτρεψε την αξιολόγησή τους και από φορείς της κοινωνίας των πολιτών⁴⁰. Δεν εμπίπτει στο πεδίο της παρούσας ανάλυσης η λεπτομερής παρουσίαση αυτής της διαδικασίας, αλλά κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία που θα συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόησή της. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αξιολόγησε τα

29. Βλ. άρθρο 3 παρ. 2 της Οδηγίας (ΕΕ) 2017/1371 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5ης Ιουλίου 2017 σχετικά με την καταπολέμηση, μέσω του ποινικού δικαίου, της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, ΕΕ 2017 L 198/29.

30. Για την ιδιόμορφη αυτή κατάσταση βλ. Μ. ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ / Θ. ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2019, σσ. 60-61 και τις εκεί παραπομπές.

31. Βλ. άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2017/1371.

32. Βλ. σημείο 53 του Προοιμίου του Κανονισμού 2021/241.

33. Βλ. CL. KREITH / CH. ARWIDI, Protecting the EU's Financial Interest in the New Recovery and Resilience Facility, EUCRIM, 2021, π. 3, σσ. 171-175, σε σ. 172.

34. Βλ. άρθρο 18 παρ. 4 εδάφιο ιγ' του Κανονισμού 2021/241.

35. Ibid, άρθρο 19 παρ. 3 εδάφιο ι'.

36. Ibid, άρθρο 22 παρ. 5.

37. Ibid, άρθρο 18.

38. Ibid, άρθρο 19.

39. Ibid, άρθρο 20.

40. Βλ. ενδεικτικά την αξιολόγηση ως προς τη διαφάνεια των στοιχείων διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ με βάση τους σχετικούς μηχανισμούς που αναφέρουν τα κράτη μέλη στα υποβληθέντα εθνικά Σχέδια Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας που παρουσιάζονται από το Open Contracting Partnership στο OPEN PROCUREMENT EU, The need for transparency over Europe's Recovery and Resilience Facility, June 2021, διαθέσιμο σε: https://www.open-contracting.org/wp-content/uploads/2021/06/RRF_report.pdf, στις 02.09.2023.

υποβληθέντα εθνικά Σχέδια με βάση 11 κριτήρια⁴¹ και σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις η αξιολόγηση ήταν, σε γενικές γραμμές, ιδιαίτερα θετική ως προς το περιεχόμενο των Σχεδίων, με μόνο διαπιστούμενο κοινό σημείο αδυναμίας την αιτιολόγηση του κόστους των δράσεων, κάτι που προκάλεσε προβληματισμό και κριτική εις βάρος της Επιτροπής⁴². Ειδικά ως προς τα σημεία αξιολόγησης που αφορούσαν τις ρυθμίσεις ελέγχου που πρότειναν τα κράτη μέλη για την πρόληψη και τον εντοπισμό της διαφθοράς, της απάτης, των συγκρούσεων συμφερόντων και της διπλής χρηματοδότησης, αν και η Επιτροπή έκρινε ότι τα συστήματα ελέγχου που τα κράτη μέλη συμπεριέλαβαν στα υποβληθέντα Σχέδια ήταν επαρκή (βαθμολογήθηκαν με «Α»), διαπιστώθηκε ότι η αξιολόγηση αυτή κατέγραφε κενά και ανεπάρκειες όπως π.χ. ο μη ακριβής προσδιορισμός των ρόλων, των αρμοδιοτήτων και του πεδίου της ελεγκτικής εντολής των διαφόρων φορέων ελέγχου, η ανάγκη έγκρισης ή τροποποίησης των στρατηγικών των φορέων ελέγχου με σκοπό τη σύσταση ειδικών μονάδων υπεύθυνων για το ΤΑΕΕ, η μη χρήση από ορισμένα κράτη μέλη του εργαλείου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εξόρυξη δεδομένων και τη βαθμολόγηση κινδύνου εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, και – κυρίως – ότι τα συστήματα ελέγχου, κατά την αξιολόγησή τους, δεν είχαν τεθεί σε πλήρη λειτουργία, κάτι που οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η βαθμολογία των εθνικών συστημάτων ελέγχου ως επαρκή (με «Α») έγινε γιατί η μόνη εναλλακτική ήταν η βαθμολογία τους ως ανεπαρκή (με «Γ»), κάτι που συνεπαγόταν αυτοδίκαια την απόρριψη του κάθε αξιολογούμενου Σχεδίου στο σύνολό του⁴³.

Ο δεύτερος άξονας περιλαμβάνει τις ρυθμίσεις που έχουν θεσπιστεί σε ενωσιακό επίπεδο, είτε αφορούν γενικά την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, είτε αφορούν ειδικά την προστασία αυτών των συμφερόντων στο πλαίσιο της διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ. Είναι αξιοσημείωτο ότι και σε αυτό τον άξονα, προβλεπόμενοι βασικοί δρώντες είναι πάλι οι αρμόδιες εθνικές αρχές των κρατών μελών. Υπάρχουν αναλυτικές ρυθμίσεις που προβλέπουν τις υποχρεώσεις των αρχών αυτών, ειδικά ως προς το ΤΑΕΕ, ως εξής⁴⁴:

41. Βλ. άρθρο 19 παρ. 3 του Κανονισμού 2041/241.

42. Βλ. αναλυτικά σε Z. DARVAS, An overview of the Recovery and Resilience Plans, εισήγηση στο πλαίσιο δημόσιας ακρόασης με θέμα «Capacity of proper expenditure controls of the increased budget of the MFF and NGEU», που έγινε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 25.10.2021, διαθέσιμο σε: <https://www.bruegel.org/report/overview-recovery-and-resilience-plans>, στις 30.08.2023.

43. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Η αξιολόγηση των εθνικών σχεδίων ανάκαμψης και ανθεκτικότητας από την Επιτροπή, Ειδική Έκθεση 21/2022, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σσ. 50-52.

44. Βλ. άρθρο 22 παρ. 2 του Κανονισμού 2021/241.

«α) να ελέγχουν τακτικά εάν η χορηγούμενη χρηματοδότηση χρησιμοποιείται ορθά σύμφωνα με όλους τους ισχύοντες κανόνες και εάν κάθε μέτρο για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων και επενδυτικών έργων στο πλαίσιο του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας έχει εφαρμοστεί ορθά σύμφωνα με όλους τους ισχύοντες κανόνες ειδικότερα όσον αφορά την πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση υποθέσεων απάτης, διαφθοράς και σύγκρουσης συμφερόντων,

β) να λαμβάνουν ενδεδειγμένα μέτρα για την πρόληψη, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση υποθέσεων απάτης, διαφθοράς και σύγκρουσης συμφερόντων κατά την έννοια του άρθρου 61 παράγραφοι 2 και 3 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, οι οποίες θίγουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης, και να κινούν νομικές διαδικασίες για την ανάκτηση μη ορθώς χρησιμοποιηθέντων κονδυλίων, μεταξύ άλλων σε σχέση με οποιοδήποτε μέτρο ελήφθη για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων και επενδυτικών έργων στο πλαίσιο του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας,

γ) να εξασφαλίζουν ότι το αίτημα καταβολής συνοδεύεται από: i) διαχειριστική δήλωση ότι τα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για τον σκοπό για τον οποίο προορίζονταν, ότι οι πληροφορίες που υποβλήθηκαν με το αίτημα καταβολής είναι πλήρεις, ακριβείς και αξιόπιστες και ότι τα εφαρμοζόμενα συστήματα ελέγχου παρέχουν τις αναγκαίες εγγυήσεις ότι η διαχείριση των κονδυλίων πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με όλους τους εφαρμοστέους κανόνες, ιδίως τους κανόνες σχετικά με την αποφυγή της σύγκρουσης συμφερόντων, την πρόληψη της απάτης, τη διαφθορά και τη διπλή χρηματοδότηση από τον μηχανισμό και άλλα προγράμματα της Ένωσης, σύμφωνα με την αρχή της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης, και ii) σύνοψη των λογιστικών ελέγχων που διενεργήθηκαν, συμπεριλαμβανομένων των αδυναμιών που εντοπίστηκαν και των διορθωτικών μέτρων που ελήφθησαν,

δ) για τους σκοπούς του λογιστικού και άλλου ελέγχου και για την παροχή συγκρίσιμων πληροφοριών σχετικά με τη χρήση των κονδυλίων σε σχέση με μέτρα για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων και επενδυτικών έργων στο πλαίσιο του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, να συλλέγουν και να εξασφαλίζουν την πρόσβαση στις ακόλουθες τυποποιημένες κατηγορίες δεδομένων: i) όνομα του τελικού αποδέκτη των κονδυλίων, ii) όνομα του αναδόχου και του υπεργολάβου, στην περίπτωση που ο τελικός αποδέκτης των κονδυλίων είναι αναθέτουσα αρχή κατά την έννοια του ενωσιακού ή εθνικού δικαίου δημοσίων συμβάσεων, iii) όνομα (ή ονόματα), επώνυμο (ή επώνυμα) και ημερομηνία γέννησης του πραγματικού δικαιούχου (ή των πραγματικών δικαιούχων) του αποδέκτη των κονδυλίων ή του αναδόχου, όπως ορίζεται στο άρθρο 3 σημείο 6 της οδηγίας (ΕΕ) 2015/849 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, iv) κατάλογο τυχόν μέτρων για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων και επενδυτικών έργων στο πλαίσιο του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας με το συνολικό ποσό της δημόσιας

χρηματοδότησης των εν λόγω μέτρων και με αναφορά του ποσού των κονδυλίων που πληρώθηκαν από τον μηχανισμό και από άλλα ταμεία της Ένωσης,

ε) να εξουσιοδοτούν ρητώς την Επιτροπή, την OLAF, το Ελεγκτικό Συνέδριο και, κατά περίπτωση, την Ευρωπαϊκή Εισαγγελία να ασκούν τα καθήκοντά τους όπως προβλέπονται στο άρθρο 129 παράγραφος 1 του Δημοσιονομικού Κανονισμού και να επιβάλλουν υποχρεώσεις σε όλους τους τελικούς αποδέκτες κονδυλίων που πληρώθηκαν για τα μέτρα υλοποίησης των μεταρρυθμίσεων και επενδυτικών έργων που περιλαμβάνονται στο σχέδιο ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, ή σε όλα τα άλλα πρόσωπα ή οντότητες που εμπλέκονται στην υλοποίησή τους, να εξουσιοδοτούν ρητώς την Επιτροπή, την OLAF, το Ελεγκτικό Συνέδριο και, κατά περίπτωση, την Ευρωπαϊκή Εισαγγελία να ασκούν τα δικαιώματά τους, όπως προβλέπονται στο άρθρο 129 παράγραφος 1 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, και να επιβάλλουν παρόμοιες υποχρεώσεις σε όλους τους τελικούς αποδέκτες κονδυλίων που εκταμιεύθηκαν,

στ) να τηρούν αρχεία σύμφωνα με το άρθρο 132 του δημοσιονομικού κανονισμού».

Η εξέταση του περιεχομένου των ρυθμίσεων αυτών καταδεικνύει ότι ο έλεγχος των εθνικών αρχών πρέπει να είναι τακτικός (κάτι που θα οριστεί όμως από τις ίδιες τις εθνικές αρχές), ότι η δράση των εθνικών αρχών πρέπει να αφορά όλα τα στάδια προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ (πρόληψη, εντοπισμός, αντιμετώπιση των κινδύνων και των ενεργειών που πλήττουν τα συμφέροντα αυτά), ότι θα πρέπει να διασφαλιστεί πως η απλουστευμένη διαδικασία διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ δεν θα πλήξει την αξιοπιστία της χρήσης των πόρων αυτών τόσο ως προς την επίτευξη των στόχων για τους οποίους προορίζονται όσο και ως προς την τήρηση των σχετικών κανόνων και της αρχής της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης, ότι πρέπει να καταγράφονται στοιχεία όλων των αποδεκτών των κονδυλίων σε κάθε διαχειριστικό ενδεχόμενο (π.χ. δημόσια σύμβαση, υπεργολαβία), ότι πρέπει να καταγράφονται οι ακριβείς πηγές χρηματοδότησης των δράσεων, και ότι πρέπει να υπάρχει ουσιαστική συνεργασία με τις αρμόδιες ελεγκτικές αρχές της ΕΕ ώστε αυτές να ασκούν τις αρμοδιότητές τους ως προς όλους τους αποδέκτες των πόρων του ΤΑΕΕ. Πρόκειται για ένα ευρύτατο φάσμα αρμοδιοτήτων και ευθυνών που οι εθνικές αρχές καλούνται να τηρήσουν με διακύβευμα τη χρηματοδότηση από το ΤΑΕΕ.

3. Παρατηρήσεις επί των ρυθμίσεων για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ ως προς το ΤΑΕΕ

Είναι σαφές από το προεκτεθέν κείμενο της διάταξης του Κανονισμού του ΤΑΕΕ ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ και ειδικά τα εθνικά συστήματα ελέγχου καλούνται να διαδραμα-

τίσουν έναν κεντρικό ρόλο στο λειτουργικό πλαίσιο της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ ως προς τη διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ. Είναι χαρακτηριστική η πρόβλεψη του οικείου Κανονισμού⁴⁵ ότι τα κράτη μέλη, ως δικαιούχοι ή δανειολήπτες κονδυλίων στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ, οφείλουν να λάβουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, ώστε να διασφαλιστεί πως η χρήση των πόρων του ΤΑΕΕ συνάδει με το εφαρμοστέο ενωσιακό και εθνικό δίκαιο, ιδίως όσον αφορά την πρόληψη, τον εντοπισμό και τη διόρθωση περιπτώσεων απάτης, διαφθοράς και σύγκρουσης συμφερόντων, και παράλληλα να υπάρξει πρόνοια για αποτελεσματικό και αποδοτικό σύστημα εσωτερικού ελέγχου και ανάκτησης των αδικαιολογήτως καταβληθέντων ή μη ορθώς χρησιμοποιηθέντων ποσών.

Η πρόβλεψη αυτή ουσιαστικά καθιστά έτι σαφέστερη την αρμοδιότητα (και την ευθύνη) των εθνικών αρχών, όταν ελέγχουν τη διαχείριση των πόρων του ΤΑΕΕ, να επιλαμβάνονται όχι μόνο παρατυπιών που μπορούν να θεωρηθούν ως «απατηλές» (βλ. ανωτέρω για τη σχετική ανάλυση) αλλά και κάθε άλλου είδους παρατυπίας, χωρίς διάκριση. Πρόκειται για μια πολύ εμφατικά τιθέμενη απαίτηση, η οποία είναι πολύ πιο έντονη στην περίπτωση του ΤΑΕΕ από ό,τι σε περιπτώσεις άλλων χρηματοδοτήσεων της ΕΕ (π.χ. Πολιτική Συνοχής)⁴⁶.

Η προβλεπόμενη υποχρέωση συνεργασίας των εθνικών ελεγκτικών αρχών με τα αρμόδια όργανα της ΕΕ (όπως π.χ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, OLAF, Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, Γραφείο Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας) κατά τρόπο τέτοιο ώστε τα εν λόγω όργανα να μπορούν να ασκήσουν τα καθήκοντά τους, ως εφαρμοστική εξειδίκευση, στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ, της σχετικής ρύθμισης του Δημοσιονομικού Κανονισμού, ουσιαστικά αποτελεί τη νομική βάση της παροχής δυνατότητας στα εν λόγω όργανα της ΕΕ να μπορούν να ασκήσουν όλες τις αρμοδιότητές τους επί της διαχείρισης του ΤΑΕΕ, επιβεβαιώνοντας πέραν κάθε αμφιβολίας την επέκταση της δικαιοδοσίας τους μέχρι και επί του τελευταίου αποδέκτη των σχετικών πόρων⁴⁷. Όμως η προσέγγιση αυτή δεν γίνεται πάντα αποδεκτή από τα όργανα της ΕΕ. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία αξιοποιώντας τη ρύθμιση κατά την οποία εάν ένα κράτος μέλος δεν προβεί σε ανάκτηση πόρων (αχρεωστήτως καταβληθέντος ποσού) σε περιπτώσεις απάτης, διαφθοράς ή σύγκρουσης συμφερόντων ή αθετήσει συναφείς υποχρεώσεις του τότε στην ανάκτηση μπορεί να προβεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁴⁸, γενίκευσε αυτή την προσέγγιση και όρισε για

45. Βλ. άρθρο 22 παρ. 1 του Κανονισμού 2021/241.

46. Βλ. CL. KREITH / CH. ARWIDI, ό.π.

47. Ibid.

48. Βλ. άρθρο 22 παρ. 5 του Κανονισμού 2021/241.

την ίδια ένα καθεστώς «εναπομένουσας αρμοδιότητας» ως προς την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, που σημαίνει ότι τα κράτη μέλη είναι αποκλειστικά υπεύθυνα να ελέγχουν αν η χρηματοδότηση στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ χρησιμοποιήθηκε ορθά, σύμφωνα με όλους τους εφαρμοστέους εθνικούς και ενωσιακούς κανόνες, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν θα ελέγχει τη συμμόρφωση με τους ενωσιακούς και εθνικούς κανόνες αλλά μόνο τις περιπτώσεις των σοβαρών παρατυπιών (απάτη, διαφθορά και σύγκρουση συμφερόντων) και της αθέτησης υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συμφωνία χρηματοδότησης, ιδίως όσον αφορά την αποφυγή διπλής χρηματοδότησης, εστιάζοντας στα συστήματα των κρατών μελών για την πρόληψη, τον εντοπισμό και τη διόρθωση αυτών των τριών σοβαρών παρατυπιών και της διπλής χρηματοδότησης⁴⁹. Η θέση αυτή έχει τύχει αρνητικής κριτικής καθώς είναι ευρέως διαδεδομένη η μη συμμόρφωση με εθνικούς ή ενωσιακούς κανόνες (π.χ. για δημόσιες συμβάσεις ή κρατικές ενισχύσεις) και οι έλεγχοι συστημάτων που κάνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν επαρκούν και επομένως δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες για τον τρόπο ελέγχου συμμόρφωσης. Αυτή η κατάσταση αποτελεί σημαντικό κίνδυνο ο οποίος επηρεάζει άμεσα τη διασφάλιση νομιμότητας της διαχείρισης, η οποία πρέπει να παρέχεται και για τους πόρους του ΤΑΕΕ, στο πλαίσιο της ευθύνης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (κάτι που ελέγχεται και κατά τη διαδικασία απαλλαγής του άρθρου 319 ΣυνθΛΕΕ), και σηματοδοτεί σημαντικές ελλείψεις σε επίπεδο λογοδοσίας στο θεσμικό πλαίσιο της Ένωσης⁵⁰.

Σε κάθε περίπτωση, η αρμοδιότητα της Επιτροπής να προτείνει τη μείωση των πόρων του ΤΑΕΕ που διατίθενται στα κράτη μέλη σε περίπτωση που τα τελευταία δεν έχουν αντιμετωπίσει επαρκώς περιπτώσεις απάτης, διαφθοράς και σύγκρουσης συμφερόντων, θυμίζει τον μηχανισμό δημοσιονομικών διορθώσεων που υπάρχει σε άλλες πολιτικές της ΕΕ. Η διαμόρφωση ενός απλού, αυτόματου, άμεσου και εστιασμένου μηχανισμού εφαρμογής αυτών των ανακτήσεων θα καταστήσει τη σχετική απειλή πιο αξιόπιστη και πιο αποτελεσματική. Αυτό είναι πολύ κρίσιμο, δεδομένου του προαναφερθέντος πολιτικού στοιχείου που υπάρχει στη λήψη των σχετικών αποφάσεων από το Συμβούλιο, μια και δικαιούχοι είναι οι κυβερνήσεις των κρατών μελών. Μια πρόταση μείωσης αυτής της πολιτικής διάστασης είναι να επιτραπεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να χρησιμοποιήσει το Σύστημα Έγκαιρου Εντοπισμού και Αποκλεισμού Early Exclusion and Detection System EDES ώστε να αποκλείει αιτιολογημένα οικονομικούς φορείς που ήδη έχουν διαπράξει

απάτη κατά της ΕΕ στο παρελθόν από τις διαδικασίες του ΤΑΕΕ, έτσι ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος έκθεσης και των τελικών δικαιούχων των πόρων του ΤΑΕΕ. Αυτό απαιτεί τροποποίηση/προσαρμογή του νομοθετικού πλαισίου του EDES το οποίο εστιάζει σε τελικούς δικαιούχους που, στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ, είναι οι κυβερνήσεις των κρατών μελών⁵¹. Έχει διαπιστωθεί πως το γεγονός ότι τα κράτη μέλη δεν είναι υποχρεωμένα να χρησιμοποιούν το EDES στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ αποτελεί αδυναμία στο πλαίσιο προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, και πρέπει να υπάρχει ενίσχυση του περιεχομένου του εν λόγω συστήματος ώστε να καταστεί πιο αποτελεσματικό, με αξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με επικίνδυνους αντισυμβαλλόμενους⁵².

Ως προς την υποχρέωση των κρατών μελών να συλλέγουν στοιχεία για όλους τους τελικούς αποδέκτες των πόρων (ακόμη και ιδιοκτητών δικαιούχων φορέων, εργολάβων ή υπεργολάβων), πρόκειται για μια καινοτομία (ιδίως συγκρινόμενη με τις συνήθεις υποχρεώσεις που προβλέπονται στις ρυθμίσεις δημοσιονομικής διαχείρισης του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου 2021-2027) καθώς για πρώτη φορά τα κράτη μέλη πρέπει να προβαίνουν συστηματικά σε τέτοιες ενέργειες, υιοθετώντας τη λογική «follow the money», μια προσέγγιση που μπορεί να αποδειχθεί κρίσιμη για τη διερεύνηση περιπτώσεων κακοδιαχείρισης όπου υπάρχει ενδεχόμενο απάτης, διαφθοράς κ.λπ.⁵³.

Η συνεργασία μεταξύ εθνικών και ενωσιακών αρχών είναι κρίσιμη στο πλαίσιο του ΤΑΕΕ καθώς επιτρέπει την αμοιβαία υποστήριξη με την παροχή συμβουλών εστιασμένων στην αντιμετώπιση φαινομένων απάτης, διαφθοράς κ.λπ. σε επίπεδο εθνικών και ενωσιακών συστημάτων δημοσιονομικής διαχείρισης. Η κοινή εμπειρία διαχείρισης και ελέγχου πόρων του ΤΑΕΕ θα έχει προστιθέμενη αξία για διαμόρφωση προειδοποιήσεων (red flags) και θα βοηθήσει τα κράτη μέλη να αναπτύξουν, σε συνεργασία με τα ενωσιακά όργανα, εξειδικευμένα σχήματα ελέγχου, προσαρμοζόμενα σε τέτοιες απαιτήσεις.

Υπό αυτό το πρίσμα, τέλος, έχει προδηλώνει μεγάλο ενδιαφέρον να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο η Ελλάδα έχει ανταποκριθεί στις απαιτήσεις αυτού του πλαισίου. Το Ελληνικό Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας εγκρίθηκε πολύ νωρίς από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁵⁴, και υπεγράφη η σχετική σύμβαση χρη-

49. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Σχεδιασμός του συστήματος δικλίδων ..., ό.π., σ. 20.

50. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Σχεδιασμός του συστήματος δικλίδων ..., ό.π., σ. 21.

51. Βλ. E. RUBIO, ό.π., σ. 12.

52. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Σχεδιασμός του συστήματος δικλίδων ..., ό.π., σ. 35.

53. Βλ. CL. KREITH / CH. ARWIDI, ό.π.

54. Βλ. Εκτελεστική Απόφαση 10152/21/06.07.2021 του Συμβουλίου για την έγκριση της αξιολόγησης του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας της Ελλάδας, διαθέσιμο σε: <https://greece20.gov.gr/to-plires-sxedio/>, στις 05.05.2022.

ματοδότησης, η οποία κυρώθηκε με τον ν. 4822/2021 (ΦΕΚ Α' 135). Επίσης, είχε θεσπιστεί με το άρθρο 200 του ν. 4820/2021 (ΦΕΚ Α' 130) ειδικό πλαίσιο άσκησης του προσυμβατικού ελέγχου από το Ελεγκτικό Συνέδριο ειδικά για συμβάσεις στο πλαίσιο έργων που χρηματοδοτούνται από το ΤΑΕΕ. Στόχος της διάταξης αυτής ήταν η επιτάχυνση του ελέγχου (παρ. 1) και έτσι προβλέφθηκαν διαδικασίες επίσπευσης, όπως π.χ. ο ορισμός εισηγητή προσυμβατικού ελέγχου σε φάση προγενέστερη από την αποστολή του σχετικού φακέλου προς έλεγχο (παρ. 1), η δυνατότητα διενέργειας ελέγχου πριν την ολοκλήρωση της φάσης της προδικασίας (παρ. 2), ή η δυνατότητα ορισμού ειδικών ελεγκτικών ομάδων κατά τη διαδικασία προετοιμασίας συμβάσεων που χρηματοδοτούνται από το ΤΑΕΕ (παρ. 3). Παράλληλα, ισχύουν οι γενικές διατάξεις περί προσυμβατικού ελέγχου από το Ελεγκτικό Συνέδριο που περιλαμβάνονται στο άρθρο 324 του ν. 4700/2020 (ΦΕΚ Α' 127), οι οποίες αποτελούν την εκπλήρωση της συνταγματικής επιφύλαξης υπέρ του νομοθέτη⁵⁵ σχετικά με τη ρύθμιση του τρόπου άσκησης του προσυμβατικού ελέγχου σε συμβάσεις μεγάλης αξίας. Στην εν λόγω διάταξη (παρ. 1 και 2) ορίζεται ένα γενικό όριο αξίας σύμβασης, ύψους τριακοσίων χιλιάδων (300.000) ευρώ, άνω του οποίου κάθε σύμβαση έργου, προμήθειας ή υπηρεσίας, ή αγοράς ακινήτου που συνάπτει το Δημόσιο, τα ΝΠΔΔ, οι ΟΤΑ και τα νομικά πρόσωπα αυτών, και οι δημόσιες επιχειρήσεις, υπόκειται σε προσυμβατικό έλεγχο (εάν η αξία της σύμβασης ξεπερνά το ένα εκατομμύριο (1.000.000) ευρώ ο έλεγχος διενεργείται από Κλιμάκιο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ενώ σε συμβάσεις με αξία από 300.000 έως 1.000.000 ευρώ ο έλεγχος διενεργείται από τον αρμόδιο Επίτροπο του Ελεγκτικού Συνεδρίου). Στην ίδια διάταξη (παρ. 3) προβλέφθηκε ότι εάν οι συμβάσεις συγχρηματοδοτούνται από ενωσιακούς πόρους, το όριο αξίας άνω της οποίας διενεργείται προσυμβατικός έλεγχος είναι πέντε εκατομμύρια (5.000.000) ευρώ, προφανώς για λόγους ευελιξίας, διευκόλυνσης και επιτάχυνσης των συγχρηματοδοτούμενων έργων, στο πλαίσιο των οποίων συνάπτονται οι εν λόγω συμβάσεις.

Κατά την εφαρμογή όλων αυτών των διατάξεων στο πλαίσιο υλοποίησης έργων που χρηματοδοτούνται από πόρους του ΤΑΕΕ διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει *ad hoc* ρύθμιση ορίου άνω του οποίου να υπάγονται οι σχετικές δημόσιες συμβάσεις σε προσυμβατικό έλεγχο από το Ελεγκτικό Συνέδριο. Περί της κάλυψης αυτού του κενού κλήθηκε να αποφανθεί ερμηνευτικά η Ολομέλεια του

55. Βλ. άρθρο 98 παρ. 1 στοιχείο β' του Συντάγματος. Ανάλυση των νομικών βάσεων και των ζητημάτων του προσυμβατικού ελέγχου δημοσίων συμβάσεων μεγάλης αξίας βλ. ενδεικτικά σε Ν. ΜΗΛΙΩΝΗΣ, Το Ελεγκτικό Συνέδριο – Σύγχρονες Τάσεις και Εξελίξεις, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σσ. 201-219, ΕΥ. ΜΠΑΛΤΑ, Ο προληπτικός έλεγχος των δημοσίων δαπανών από το Ελεγκτικό Συνέδριο, εκδ. Σάκκουλα, 2009, σσ. 148-167.

Ανωτάτου Δημοσιονομικού Δικαστηρίου.

Το Ελεγκτικό Συνέδριο έκρινε κατά πλειοψηφία⁵⁶ ότι συντρέχουν τέσσερις λόγοι για τους οποίους οι συμβάσεις που χρηματοδοτούνται από πόρους του Ταμείου Ανάκαμψης δεν εμπίπτουν στην εξαιρετική ρύθμιση του άρθρου 324 παρ. 3 του ν. 4700/2020 με το αυξημένο όριο των 5.000.000 ευρώ, αλλά στον γενικό κανόνα των δύο πρώτων παραγράφων του άρθρου 324 του ν. 4700/2020 με το βασικό όριο των 300.000 ευρώ. Ο πρώτος λόγος είναι ο χαρακτήρας της ρύθμισης του άρθρου 324 παρ. 3 του ν. 4700/2020, ήτοι το ότι πρόκειται για εξαίρεση η οποία εκ φύσεως είναι στενά ερμηνευτέα, πολλώ δε μάλλον όταν η διαφορά των δυο ορίων (βασικό-εξαιρετικό) είναι τόσο μεγάλη, και δεδομένης της σπουδαιότητας του προσυμβατικού ελέγχου ως εγγύησης νομιμότητας που απορρέει από την αρχή του κράτους δικαίου, δεν πρέπει να μην λαμβάνεται υπόψιν και το ιστορικό υπόβαθρο θέσπισης αυτής της εξαίρεσης, δηλαδή το ότι προβλέφθηκε για πολύ συγκεκριμένη κατηγορία δημοσίων συμβάσεων τις οποίες ο ιστορικός νομοθέτης θέλησε να περιβάλλει με ιδιαίτερο καθεστώς για τον προσυμβατικό έλεγχό τους. Συναφής είναι και ο δεύτερος λόγος που επικαλέστηκε η πλειοψηφία, δηλαδή ότι το ΤΑΕΕ αποτελεί ένα έκτακτο εργαλείο αντιμετώπισης των συνεπειών της πανδημίας COVID-19, που δεν σχετίζεται με τα Διάρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία της ΕΕ, για τα οποία ο ιστορικός νομοθέτης προέβη στη ρύθμιση του άρθρου 324 παρ. 3 του ν. 4700/2020, και συνεπώς δεν μπορεί να επιφυλάσσεται ίδια νομική μεταχείριση για τις συμβάσεις και των δυο αυτών χρηματοδοτικών εργαλείων. Ο τρίτος λόγος εστιάζει στη γραμματική ερμηνεία των επίμαχων διατάξεων, αναδεικνύοντας ότι στην παρ. 3 του άρθρου 324 του ν. 4700/2020 γίνεται αναφορά σε συμβάσεις που «*συγχρηματοδοτούνται από ενωσιακούς πόρους*», ενώ στο άρθρο 200 του ν. 4820/2021 που αφορά ειδικά τις συμβάσεις του ΤΑΕΕ γίνεται αναφορά σε σχέδια συμβάσεων «*που χρηματοδοτούνται από το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας*», κάτι που σηματοδοτεί ότι πρόκειται για διαφορετικούς μηχανισμούς χρηματοδότησης που δεν μπορούν να τύχουν ίδιας νομικής μεταχείρισης. Ο τέταρτος λόγος εστιάζει στο ότι ο Έλληνας νομοθέτης προέβλεψε ειδική ρύθμιση για τον προσυμβατικό έλεγχο των συμβάσεων του ΤΑΕΕ, με ειδικές διαδικασίες (βλ. ανωτέρω), αλλά όμως δεν συμπεριέλαβε σε αυτή τη ρύθμιση κάποια αναφορά σχετικά με το όριο αξίας για την υπαγωγή των εν λόγω συμβάσεων, κάτι που κατά την πλειοψηφία του Ελεγκτικού Συνεδρίου σημαίνει ότι «*επιδιώκεται η επιτάχυνση των διαδικασιών, όχι διά της μείωσης των εγγυήσεων του κράτους δικαίου με αποδοχή του αυξημένου ορίου του προσυμβατικού ελέγχου της παραγράφου 3 του άρθρου 324 του ν. 4700/2020, αλλά διά της εισαγωγής*

56. Βλ. ΕλΣυν (Ολομ) 380/2022 (σκ. 11-12), διαθέσιμο σε: <https://www.elsyn.gr/el/node/1554>, στις 02.09.2023.

οικονομικών διαρρυθμίσεων και διοικητικών διαδικασιών ικανών να διατηρήσουν το τακτικό όριο του προσυμβατικού ελέγχου».

Στη σχολιαζόμενη απόφαση υπήρξε και άποψη μειοψηφίας, η οποία έθεσε ορισμένες ενδιαφέρουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις⁵⁷. Πιο συγκεκριμένα, η μειοψηφία εστίασε στη φύση και στον μηχανισμό λειτουργίας του ΤΑΕΕ, αναδεικνύοντας την ανάγκη έγκαιρης υλοποίησης των δράσεων που χρηματοδοτεί το εν λόγω Ταμείο, ήτοι εντός συγκεκριμένων και αυστηρών χρονικών πλαισίων (και μάλιστα με δυνατότητα λήψης προχρηματοδότησης ύψους 13% των συνολικών πόρων – κάτι που η Ελλάδα αξιοποίησε). Συνεπώς, κατά την άποψη της μειοψηφίας, εφόσον η αναφορά της διάταξης του άρθρου 324 παρ. 3 του ν. 4700/2020 είναι γενικόλογη και δεν προβλέπει καμία εξαίρεση για κάποιον μηχανισμό ενωσιακής χρηματοδότησης, και εφόσον καταδεικνύεται η ανάγκη ταχείας υλοποίησης για τις συμβάσεις του ΤΑΕΕ κατά τις ρυθμίσεις του άρθρου 200 του ν. 4820/2021, «*συντρέχει ο ίδιος δικαιολογητικός λόγος επιτάχυνσης της υλοποίησής τους όπως και επί των συγχρηματοδοτούμενων από τα διαρθρωτικά και επενδυτικά ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*», και επομένως πρέπει οι συμβάσεις για δράσεις του ΤΑΕΕ να υπαχθούν στην εξαιρετική ρύθμιση της παρ. 3 του άρθρου 324 του ν. 4700/2020.

Είναι σαφές από το περιεχόμενο της απόφασης πως ζητούμενο του όλου προβληματισμού ήταν να βρεθεί ένας τρόπος εξισορρόπησης μεταξύ, αφενός, της ανάγκης για ευελιξία των διαδικασιών υλοποίησης των δράσεων του ΤΑΕΕ και, αφετέρου, της ανάγκης προστασίας των πόρων του ΤΑΕΕ από φαινόμενα κακοδιαχείρισης μέσω μηχανισμών ελέγχου, όπως ο προσυμβατικός έλεγχος. Δεδομένου του προαναφερθέντος σχήματος διαχείρισης του ΤΑΕΕ σε ενωσιακό επίπεδο, και της σημασίας που έχει, στο πλαίσιο αυτού του σχήματος, η δράση των αρμοδίων εθνικών αρχών, ιδίως σε διαδικασίες ελέγχου, είναι πολύ σημαντικό να διασφαλιστεί ότι οι πόροι του ΤΑΕΕ, ενός χρηματοδοτικού εργαλείου με εμπροσθοβαρή χαρακτηριστικά (ήτοι οι δαπάνες του πρέπει να διενεργηθούν γρήγορα για να επιτευχθεί το δυνατόν συντομότερα ο στόχος της ανάκαμψης της οικονομίας των κρατών μελών της ΕΕ), θα τύχουν χρηστής και αξιόπιστης διαχείρισης. Η νομολογιακή θέση του Ελεγκτικού Συνεδρίου αποτέλεσε μια πολύ χρήσιμη συμβολή σε αυτή την κατεύθυνση, για την περίπτωση της Ελλάδας, καθώς η τήρηση του γενικού κατώτατου ορίου για τη διενέργεια προσυμβατικού ελέγχου στις συμβάσεις του ΤΑΕΕ, σε συνδυασμό με τις διαδικαστικές διευκολύνσεις του άρθρου 200 του ν. 4820/2021, συνθέτουν ένα ευέλικτο αλλά ασφαλές πλαι-

σιο διαχείρισης των σχετικών πόρων⁵⁸.

Όμως, στη συνέχεια υπήρξε νομοθετική πρωτοβουλία που ανέτρεψε άρδην την κατάσταση. Πιο συγκεκριμένα, η επίδικη υπόθεση συζητήθηκε ενώπιον της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου στις 02.02.2022, και η απόφαση 380/2022 εκδόθηκε στις 09.02.2022 και δημοσιεύθηκε στις 09.03.2022. Με τροπολογία που κατατέθηκε στις 18.04.2022 σε νομοσχέδιο μη συναφές⁵⁹, προβλέφθηκε τροποποίηση της παρ. 3 του άρθρου 324 του ν. 4700/2020 σύμφωνα με την οποία προστέθηκαν στο ρυθμιστικό πεδίο της εν λόγω διάταξης και οι συμβάσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο του Ταμείου Ανάκαμψης. Η τροπολογία αυτή ψηφίστηκε ως άρθρο 135 του ν. 4926/2022 (ΦΕΚ Α' 82). Έτσι, διά ειδικής νομοθετικής ρύθμισης που ανέτρεψε την προσέγγιση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ο προσυμβατικός έλεγχος σε συμβάσεις έργων που χρηματοδοτούνται από το ΤΑΕΕ μπορεί να γίνει μόνο εάν η αξία τους ξεπερνάει τα 5.000.000 ευρώ. Μάλιστα, ως μεταβατική ρύθμιση προβλέφθηκε η νέα διάταξη να ανατρέξει και σε ήδη συναφθείσες συμβάσεις. Η αιτιολογική έκθεση της σχετικής τροπολογίας ανέφερε ως βασικό λόγο για την εν λόγω πρωτοβουλία τη σαφέστερη αποτύπωση των εξαιρέσεων που περιλαμβάνονται στην τροποποιηθείσα διάταξη ώστε να επιτευχθεί ασφάλεια δικαίου ως προς το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης⁶⁰. Η προσέγγιση αυτή μάλλον δεν πείθει καθώς η ερμηνευτική προσέγγιση του ίδιου θέματος από το Ελεγκτικό Συνέδριο εμφανίζει πληρέστερη τεκμηρίωση και είναι πιο εύλογη, τόσο ως προς την άποψη της πλειοψηφίας (που είναι αντίθετη προς τη ρύθμιση του άρθρου 135 του ν. 4926/2022), όσο και ως προς την άποψη της μειοψηφίας (η οποία κατατείνει στο ίδιο αποτέλεσμα με τη ρύθμιση του άρθρου 135 του ν. 4926/2022). Το όριο των 5 εκατ. ευρώ για ένα χρηματοδοτικό εργαλείο όπως το ΤΑΕΕ, του οποίου οι δράσεις θα έχουν εμπροσθοβαρή χαρακτηριστικά (δηλ. οι πιο πολλές χρηματοδοτήσεις του θα γίνουν γρήγορα), είναι ριψοκίνδυνο καθώς πολλές συμβά-

57. Βλ. ΕΛΣυν (Ολομ) 380/2022 (σκ. 13), διαθέσιμο σε: <https://www.elsyn.gr/el/node/1554>, στις 02.09.2023.

58. Βλ. Δ. ΣΚΙΑΔΑΣ, Η χρηστή δημοσιονομική διαχείριση του Ταμείου Ανάπτυξης ως πεδίο διαλόγου μεταξύ νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας – Σχόλιο στην απόφαση ΕΛΣυν (Ολομ) 380/2022, ΕφημΔΔ, 2022, ν. 2, σσ. 159-164, σε σ. 163.

59. Βλ. Τροπολογία υπ' αρ. 1291/28/18.4.2022 στο νομοσχέδιο «Εκσυγχρονισμός του θεσμικού πλαισίου για τη δραστηριοποίηση των πλοίων αναψυχής και των τουριστικών ημερόπλοιων, την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κλάδου των επαγγελματικών πλοίων αναψυχής και άλλες διατάξεις» με επισπεύδον Υπουργείο το Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής.

60. Βλ. Τροπολογία υπ' αρ. 1291/28/18.4.2022 στο νομοσχέδιο «Εκσυγχρονισμός του θεσμικού πλαισίου για τη δραστηριοποίηση των πλοίων αναψυχής και των τουριστικών ημερόπλοιων, την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κλάδου των επαγγελματικών πλοίων αναψυχής και άλλες διατάξεις» με επισπεύδον Υπουργείο το Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής, σσ. 11, 13 και 14.

σεις θα είναι κάτω του ορίου αυτού και δεν θα ελεγχθούν προληπτικά. Αντίθετα, η νομολογιακή προσέγγιση του Ελεγκτικού Συνεδρίου αποσαφίνισε με τρόπο ιδιαίτερα ισορροπημένο το πλαίσιο εντός του οποίου μπορούσε να κινηθεί η ελεγκτική διαδικασία των συγκεκριμένων συμβάσεων για να διασφαλίσει τόσο τις αρχές του κράτους δικαίου όσο και την ανάγκη ταχείας υλοποίησης των σχετικών δράσεων. Έχει άλλωστε επισημανθεί ορθά ότι ο προσυμβατικός έλεγχος εμπλουτίζεται, τουλάχιστον νομολογιακά, με την εφαρμογή αρχών όπως η αρχή της οικονομικότητας, της αναγκαιότητας και της αποδοτικότητας, οι οποίες επεκτείνουν το ελεγκτικό έργο, πέρα από το πεδίο της τυπικής νομιμότητας, στο πεδίο της ουσίας, και ειδικά στην περίπτωση του ΤΑΕΕ, η ανάγκη εξισορρόπησης μεταξύ σωστής αποτελεσματικής δράσης και διαχείρισης διαδικασιών και χρόνου για την έγκαιρη απορρόφηση των πόρων, καθιστά τη χρήση τέτοιων αρχών ιδιαίτερα κρίσιμη, ως στοιχείο διαφάνειας και εμπέδωσης αρχών του κράτους δικαίου⁶¹. Δυστυχώς, η επίμαχη νομοθετική πρωτοβουλία στερείται οποιασδήποτε άλλης αιτιολογίας και καθίσταται επίφοβη, καθώς εν ονόματι μιας κακώς νοούμενης ευελιξίας υποχωρεί σημαντικά ο προσυμβατικός έλεγχος νομιμότητας ως εγγύηση του κράτους δικαίου σε αυτά τα έργα. Και με δεδομένη την πολύ ιδιαίτερη (και αρκετά «αφαιρετική» για λόγους επίσπευσης διαδικασιών) δομή του συστήματος διαχείρισης των πόρων του ΤΑΕΕ, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, διαπιστώνεται ότι είναι πολύ εύκολη γενικά η παράκαμψη τέτοιων εγγυήσεων του κράτους δικαίου, ιδίως όταν υπάρχει πίεση πολιτικών εξελίξεων που μετατοπίζει το κέντρο βάρους του ενδιαφέροντος (βλ. π.χ. την περίπτωση της Πολωνίας⁶²) από την προστασία των αρχών του κράτους δικαίου ως συστηματική επιλογή σε ζητήματα διαχείρισης της εξελισσόμενης πολιτικής επικαιρότητας⁶³.

Ως Κατακλείδα...

Έχει καταστεί σαφές από την προηγηθείσα ανάλυση ότι οι παράμετροι και οι προδιαγραφές της διαχείρισης του ΤΑΕΕ αποτελούν ένα τελείως νέο μοντέλο χρηματοδότησης και διακυβέρνησης δημόσιων πολιτικών στην ΕΕ που σηματοδοτεί μια ριζική αλλαγή από τα μέχρι τώρα ισχύοντα, καθώς υιοθετείται μια τελείως νέα προσέγγιση διαχείρισης που στηρίζεται κυρίως στην απόδοση/επίδο-

ση πολιτικών, ενώ η συμμόρφωση με κανόνες εξετάζεται μεν αλλά όχι στον βαθμό έντασης που είχε καταγραφεί στην εφαρμογή άλλων δημόσιων πολιτικών της Ένωσης.

Είναι γεγονός ότι το ΤΑΕΕ, ως χρηματοδοτικό εργαλείο, έχει γίνει αντιληπτό ως η άλλη όψη του νομίσματος ως προς το μοντέλο χρηματοδοτήσεων της ΕΕ, με την πρώτη όψη να σχηματίζεται στο μοντέλο διαχείρισης της Πολιτικής Συνοχής της ΕΕ. Οι δυο όψεις αυτές θεωρητικά έπρεπε να λειτουργήσουν συμπληρωματικά⁶⁴ αλλά όμως η συνύπαρξη μεγάλου αριθμού χρηματοδοτικών εργαλείων, με διαφορετικά χρονικά περιθώρια επιλεξιμότητας και υλοποίησης δράσεων και διαφορετικές δομές διακυβέρνησης το κάθε ένα⁶⁵, είχε ως αποτέλεσμα να υπάρξει ένας ιδιότυπος ανταγωνισμός μεταξύ των εργαλείων αυτών ως προς τις απαιτήσεις που έπρεπε να καλύψουν τα κράτη μέλη σε όρους διακυβέρνησης, χρονικής ανταπόκρισης, προτεραιότητας στόχων, κ.λπ.⁶⁶, κάτι που οδήγησε σε μεγάλες καθυστερήσεις για όλα τα χρηματοδοτικά εργαλεία και προκάλεσε αμφιβολίες για την αξιοπιστία τους ως μέσα έγκαιρης και αποτελεσματικής αντιμετώπισης προβλημάτων.

Σε αυτό το πλαίσιο, το ΤΑΕΕ αποτελεί ένα βασικό «στοίχημα» για τους εμπνευστές του. Εάν αυτό το νέο μοντέλο αποδειχθεί αποτελεσματικό τόσο ως προς την υποστήριξη της γρήγορης εφαρμογής μέτρων όσο και ως προς την αποτροπή κακοδιαχείρισης μεγάλων ποσών ευρωπαϊκών πόρων, θα αξίζει να εξεταστεί η επέκτασή του και σε άλλες πολιτικές της ΕΕ που περιλαμβάνουν μεγάλα ποσά δαπανών. Σε πολιτικό επίπεδο έχει ήδη καταγραφεί το ΤΑΕΕ ως ένα πρώτο βήμα προς την καθιέρωση μιας πλήρως ανεπτυγμένης ευρωπαϊκής δημοσιονομικής ένωσης ιδίως λόγω του καινοτόμου συστήματος χρηματοδότησης αυτού του εργαλείου. Η επιβεβαίωση της αξιοπιστίας του και της ικανότητάς του να προστατεύει τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτησή του ως ένα πρότυπο συνολικής αναμόρφωσης της δημοσιονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ και των πόρων που διατίθενται μέσω του προϋπολογισμού της γενικότερα, αποτελώντας έτσι το επόμενο βήμα στην εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου της Ένωσης.

61. Βλ. Α. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ, Η έννοια της αποδοτικότητας στον προσυμβατικό έλεγχο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΘΠΔΔ, 2022, ν. 15(6), σσ. 601-607, σε σσ. 605-606.

62. Βλ. ανάλυση των εξελίξεων άρσης των δημοσιονομικών μέτρων της ΕΕ ως μέσο προστασίας του κράτους δικαίου στην Πολωνία σε W. VAN GAAL, 'Systemic' lack of scrutiny on EU's €723.7bn recovery fund, διαθέσιμο σε: <https://euobserver.com/news/155125>, στις 03.06.2022.

63. Βλ. Δ. ΣΚΙΑΔΑΣ, ό.π., σ. 164.

64. Βλ. G. JAN KOOPMAN, Cohesion policy and the Recovery and Resilience Facility: not just two sides of the same coin, ECA Journal, 2022, σσ. 27-31.

65. Βλ. χαρακτηριστικά τη σύγκριση μεταξύ ΤΑΕΕ και Πολιτικής Συνοχής της ΕΕ σε ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Η χρηματοδότηση της ΕΕ μέσω της πολιτικής συνοχής και του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας: συγκριτική ανάλυση, Επισκόπηση 1/2023, διαθέσιμο σε: https://www.eca.europa.eu/el/publications/rw23_01, στις 02.09.2023.

66. Βλ. Α. NOVAKOV, Cohesion & NextGenerationEU: Europe's double-act for recovery?, ECA Journal, 2022, n. 1, σσ. 116-119.

Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ*

Γεώργιος Ν. Θεοδόσης**

Στην παρούσα μελέτη αναλύεται το νομικό πλαίσιο της προστασίας από την απόλυση, υπό το πρίσμα του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και του άρθρου 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θεμελιώδη δικαιώματα και φυσικό συμπλήρωμα του Δικαιώματος στην Εργασία. Ειδικότερα, αναλύεται το περιεχόμενο της προστασίας που παρέχουν οι δύο διατάξεις, το πεδίο εφαρμογής τους, τα προστατευτέα ουσιαστικά και διαδικαστικά δικαιώματα, αλλά και τα όρια που υφίστανται στην άμεση εφαρμογή των δύο διατάξεων στις εθνικές έννομες τάξεις.

προστασία από την απόλυση – βάσιμος λόγος απόλυσης – αδικαιολόγητη απόλυση – επαρκής αποζημίωση – κατάλληλη επανόρθωση – δικαίωμα προσφυγής – βάρος απόδειξης – άμεση εφαρμογή ΑΕΚΧ και ΧΘΔΕΕ

I. Εισαγωγικά

Το δικαίωμα της προστασίας σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, που θεμελιώνεται ευθέως, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τόσο στον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (άρθρο 24) όσο και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 30), αποτελεί, ίσως, ένα από τα σημαντικότερα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα και, ασφαλώς, το απαραίτητο συμπλήρωμα του δικαιώματος στην εργασία, που διασφαλίζουν και οι δύο αυτοί Χάρτες (άρθρο 1 παρ. 2 ΑΕΚΧ¹ και 15 ΧΘΔΕΕ)².

Η ιδέα της συμπερίληψης στον ΕΚΧ μιας διάταξης σχετικά με τις αδικαιολόγητες ή καταχρηστικές απολύσεις γεννήθηκε ήδη από τα πρώτα στάδια των συζητήσεων για την αναθεώρηση του ΕΚΧ του 1961 και, αρχικά, προτάθηκε ως προσθήκη στο δικαίωμα σε δίκαιες συνθήκες εργασίας που προβλέπεται στο άρθρο 2 του ΕΚΧ³. Το γεγονός ότι τελικά κατοχυρώθηκε αυτοτελώς το 1996 στο άρθρο 24 του ΑΕΚΧ υπογραμμίζει την ιδιαιτερότητα της απόλυ-

σης, σε σχέση με άλλους όρους εργασίας, καθώς και τη σημασία μιας γενικής και αποτελεσματικής προστασίας από αναιτιολόγητες και άδικες απολύσεις ως εργαλείου για τη διατήρηση της σταθερότητας στις εργασιακές σχέσεις⁴.

Από την άλλη, το άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ αποτελεί την πρώτη διάταξη του δικαίου της ΕΕ, αλλά και την πλέον πρόσφατη σε ευρωπαϊκή συνθήκη, που από το έτος 2009 με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, ορίζει κατά τρόπο νομικά δεσμευτικό τον θεμελιώδη χαρακτήρα της προστασίας από αδικαιολόγητη απόλυση, αναγνωρίζοντας έτσι την προστασία αυτή ως βασικό στοιχείο της αλληλεγγύης της ενωσιακής έννομης τάξης⁵. Πηγή έμπνευσης για το άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ αποτέλεσε το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ. Όμως, αφενός, η πολύ γενική και χωρίς πρόβλεψη εννόμων συνεπειών διατύπωσή του και, αφετέρου, η παραπομπή στο ενωσιακό και το εθνικό δίκαιο για την εφαρμογή του, καθιστούν προβληματική, τόσο την οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής του όσο και τον ακριβή προσδιορισμό του περιεχομένου του προστατευόμενου δικαιώματος, καθιστώντας τη διάταξη ατελή.

Πριν την ανάλυση των δύο αυτών πηγών του ευρωπαϊκού δικαίου προστασίας κατά της απόλυσης, σκόπιμο είναι να γίνει αναφορά και στις λοιπές πηγές διεθνούς και ευρωπαϊκής προστασίας, κοινός παρονομαστής των οποίων είναι η προστασία από τις αδικαιολόγητες απολύσεις.

* Η παρούσα μελέτη είναι δημοσιευμένη σε: Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ / Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ (επιμ.), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης – Θεσμικά ζητήματα και βασικά εργασιακά δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, 2023, σσ. 99-128. Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Jean Monnet «Διάλογοι για τη Συνταγματική Ταυτότητα της ΕΕ» που υλοποίησε το ΚΔΕΟΔ κατά τα έτη 2020-2023. Οι απόψεις που διατυπώνονται αφορούν μόνο τον συγγραφέα τους.

** *Επίκ. Καθηγητής Εργατικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων*

1. Κ. LUKAS, The Revised European Social Charter, An Article by Article Commentary, Elgar Publishing, 2021, σ. 286.

2. Α. ΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 30, σε: Β. Τζέμος (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 354.

3. D. HARRIS, The European Social Charter, Cambridge, Transnational Publishers, 2001.

4. A. SWIATKOWSKI, Charter of Social Rights of the Council of Europe, The Hague, Kluwer Law International, 2007, σ. 168.

5. Το άρθρο 30 βρίσκεται υπό τον τίτλο IV – Αλληλεγγύη του ΧΘΔΕΕ. Βλ. για μια πληρέστερη ανάλυση, M. SCHMITT, Article 30, σε: F. Dorssemont / K. Lörcher / S. Clauwaert / M. Schmitt (eds), The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Employment Relation, Hart Publishing, 2019, σ. 505. Βλ., επίσης, Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, Εργατικό Δίκαιο, Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, εκδ. Σάκκουλα, 2022, σ. 1414.

II. Διεθνείς και ευρωπαϊκές πηγές για την προστασία κατά των αδικαιολόγητων απολύσεων

1. Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 158 του 1982 «Για τη λύση της σχέσης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη» και Διεθνής Σύσταση Εργασίας 166 του 1982 «Για την καταγγελία της σύμβασης εργασίας»

Η ΔΣΕ 158 και η αντίστοιχη Σύσταση 166 διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της προστασίας έναντι της απόλυσης. Η ΔΣΕ 158 αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ και κατ' επέκταση του άρθρου 30 του ΧΘΔΕΕ και, ως εκ τούτου, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως σημείο αναφοράς και για τον προσδιορισμό του περιεχομένου και την ερμηνεία των δύο παραπάνω ευρωπαϊκών διατάξεων⁶.

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Σύμβασης, «ένας εργαζόμενος δεν πρέπει να απολύεται αν δεν υπάρχει βάσιμος λόγος απόλυσης που να συνδέεται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργαζόμενου ή να βασίζεται στις λειτουργικές ανάγκες της επιχείρησης, του καταστήματος ή της υπηρεσίας», ενώ στο άρθρο 5 περιλαμβάνεται ένας μη εξαντλητικός κατάλογος με τους λόγους που δεν μπορεί να αποτελούν βάσιμο λόγο απόλυσης⁷. Περαιτέρω, ο εργαζόμενος που θεωρεί ότι απολύθηκε χωρίς βάσιμο λόγο έχει δικαίωμα να προσφύγει κατά της απόλυσης σε αμερόληπτο όργανο, όπως δικαστήριο, εργατικό δικαστήριο, επιτροπή διαιτησίας ή διαιτητή (άρθρο 8 παρ. 1). Το εν λόγω όργανο πρέπει να έχει την εξουσία να εξετάσει τους λόγους της καταγγελίας και τις λοιπές περιστάσεις της υπόθεσης και να αποφανθεί αν η καταγγελία ήταν δικαιολογημένη (άρθρο 9 παρ. 1), ενώ εάν το όργανο αυτό δεν έχει την εξουσία ή δεν το κρίνει εφικτό, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία και πρακτική, να κηρύξει άκυρη την καταγγελία ή/και να διατάξει ή να προτείνει την επαναπρόσληψη του εργαζόμενου, να έχει την εξουσία να διατάξει την καταβολή επαρκούς αποζημίωσης ή κάθε άλλου βοηθήματος που κρίνεται κατάλληλο (άρθρο 10).

Συναφώς, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της ΔΟΕ για την εφαρμογή των συμβάσεων και των συστάσεων διατύπωσε τη γνώμη ότι η απαίτηση να βασίζεται η απόλυση σε βάσιμο λόγο αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο των διατάξεων της προαναφερθείσας Σύμβασης της ΔΟΕ, και «σύμφωνα με τη «θεμελιώδη αρχή της αιτιολόγησης», η σχέση

εργασίας του εργαζομένου να μην λύεται, εκτός αν υπάρχει βάσιμος λόγος για την καταγγελία αυτή που να συνδέεται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργαζομένου ή να βασίζεται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης»⁸.

2. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα

Το δικαίωμα προστασίας σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης δεν κατοχυρώνεται ως τέτοιο στο Διεθνές Σύμφωνο του ΟΗΕ για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα του 1966, όπως στη σύμβαση ΔΣΕ 158. Εντούτοις, η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα στο Γενικό Σχόλιό της (General Comment) αρ. 18 της 24.11.2005, επί του άρθρου 6, στο οποίο θεμελιώνεται το δικαίωμα στην εργασία⁹, σημείωσε ότι παραβιάσεις του δικαιώματος στην εργασία μπορούν να συμβούν και μέσω παραλείψεων, όπως, για παράδειγμα, όταν τα συμβαλλόμενα κράτη δεν ρυθμίζουν τις δραστηριότητες ατόμων ή ομάδων, για να τους αποτρέψουν να εμποδίσουν το δικαίωμα άλλων στην εργασία. Έτσι, η Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων, αναφερόμενη ρητά στη Σύμβαση 158 της ΔΟΕ, σημειώνει ότι επιβάλλει την απαίτηση ύπαρξης βάσιμων λόγων απόλυσης, καθώς και το δικαίωμα της επανόρθωσης σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης.

3. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Στην ΕΣΔΑ δεν υφίσταται κάποια διάταξη που να παρέχει άμεση προστασία από την απόλυση. Ωστόσο, πολλά από τα δικαιώματα που προστατεύει συμπλέκονται με το δίκαιο της απόλυσης. Καταρχάς, όπως και το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει, οι εργατικές διαφορές που αφορούν τις απολύσεις, συμπεριλαμβανομένων και των απολύσεων στη Δημόσια Διοίκηση, εμπίπτουν γενικώς στο άρθρο 6 της Σύμβασης (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη)¹⁰. Μάλιστα, μολονότι δεν μπορεί να στηριχθεί κανένα γενικό δικαίωμα στην απασχόληση στο άρθρο 8, η ιδιωτική ζωή υπό την ευρεία έννοια δεν αποκλείει καταρχήν τη συμπερίληψη

6. K. LÖRCHER, Interpretation and Minimum Level of Protection, σε: F. Dorssemont ... [et al.] (eds), The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Employment Relation, ό.π., σ. 135.

7. Π.χ. συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, υποβολή καταγγελίας κατά εργοδότη για παραβίαση νομοθετικών ή κανονιστικών διατάξεων ή προσφυγή στις αρμόδιες διοικητικές αρχές, η φυλή, το χρώμα, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, οι οικογενειακές ευθύνες, η εγκυμοσύνη, η θρησκεία, τα πολιτικά φρονήματα, η εθνική καταγωγή ή η κοινωνική προέλευση, η απουσία από την εργασία κατά τη διάρκεια της άδειας μητρότητας.

8. CEACR direct request – Luxembourg (2007). Βλ. Report of the ILC at its 67th Session όπου αναφέρεται: "Thus, today the justification principle has become the centerpiece of the law governing termination of employment by the employer ...", ILC, 67th Session, 1981, Report VIII(1), σ. 7.

9. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Thirty-fifth session, Geneva, 7-25 November 2005, Item 3 of the provisional agenda, THE RIGHT TO WORK, General Comment No. 18, Adopted on 24 November 2005, Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, GE.06-40313 (E) 080206.

10. ΕΔΔΑ *Vilho Eskelinen και άλλοι κατά Φινλανδίας* (Προσφυγή No 63235/00), απόφαση της 19ης Απριλίου 2007 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 62· ΕΔΔΑ *Denisov κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 76639/11), απόφαση της 25ης Σεπτεμβρίου 2018 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 51-52.

σε αυτή δραστηριοτήτων επαγγελματικής ή εμπορικής φύσεως¹¹, εφόσον οι τελευταίες έχουν αντίκτυπο στον τρόπο με τον οποίο το άτομο δομεί την κοινωνική του ταυτότητα μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της συναφούς ανάπτυξης σχέσεων με άλλους¹². Επίσης, η ΕΣΔΑ προστατεύει το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση και στον χώρο εργασίας (άρθρο 10) και, επομένως, είναι δυνατόν σε αυτό το άρθρο να εμπίπτει και μια απόλυση που γίνεται λόγω της άσκησης του δικαιώματος αυτού¹³. Ομοίως, προστατεύεται η θρησκευτική ελευθερία στον χώρο εργασίας (άρθρο 9), η συμμετοχή σε πολιτικό κόμμα (άρθρο 11), ο σεξουαλικός προσανατολισμός (άρθρο 8), η υγεία (άρθρο 8), οι «whistleblowers» (άρθρο 10), η συνδικαλιστική δράση (άρθρο 11) κ.λπ.¹⁴.

Αξιοσημείωτη, τέλος, είναι η απόφαση *ΚΜC κατά Ουγγαρίας*, με την οποία το ΕΔΔΑ, αφού κάνει μνεία των άρθρων 24 ΑΕΚΧ και 30 ΧΘΔΕΕ (προφανώς ως εργαλεία ερμηνείας του άρθρου 6 της Σύμβασης), αποφάνθηκε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, διότι δεν γνωστοποιήθηκε στον εργαζόμενο ο λόγος της απόλυσής του και, ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να ασκήσει αποτελεσματικά τα δικονομικά του δικαιώματα¹⁵.

4. Ο Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Ο Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων υιοθετήθηκε τον Νοέμβριο του 2017 από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά τη διάρκεια της κοινωνικής συνόδου κορυφής του Γκέτεμποργκ για τη δίκαιη απασχόληση και την ανάπτυξη.

Με βάση την 7η Αρχή του, «*α. [ο]ι εργαζόμενοι έχουν το δικαίωμα να ενημερώνονται γραπτώς στην αρχή της απασχό-*

λησής τους για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη σχέση απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένης της δοκιμαστικής περιόδου. β. Πριν από τυχόν απόλυση, οι εργαζόμενοι έχουν το δικαίωμα να πληροφορούνται τους λόγους αυτής και να λαμβάνουν έγκαιρη προειδοποίησης. Έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε αποτελεσματικό και αμερόληπτο μηχανισμό επίλυσης διαφορών και, σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, δικαίωμα επανόρθωσης, όπου περιλαμβάνεται η καταβολή εύλογης αποζημίωσης».

Δεδομένου ότι ο Πυλώνας δεν παρέχει στην Ευρωπαϊκή Ένωση περισσότερες εξουσίες ή αρμοδιότητες, αλλά έχει ως στόχο να αποτελέσει εργαλείο για την προώθηση των κοινωνικών δικαιωμάτων με κοινή συνεργασία και ευθύνη των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων από κοινού με τα κράτη μέλη, την κοινωνία των πολιτών, τους κοινωνικούς φορείς και τους κοινωνικούς εταίρους, θα πρέπει να ληφθούν σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες στο πλαίσιο των άρθρων 151 και 153 ΣΛΕΕ. Μέχρι σήμερα, δεν έχει ληφθεί καμία τέτοια πρωτοβουλία, ενώ λαμβάνοντας υπόψη και το περιορισμένο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ, για το οποίο γίνεται λόγος κατωτέρω, στην παρούσα φάση η 7η αυτή αρχή του Πυλώνα μόνον συμβολικό – διακηρυκτικό χαρακτήρα μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει.

III. Το περιεχόμενο της προστασίας από την απόλυση κατά το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ

Το άρθρο 24 με τίτλο «[τ]ο δικαίωμα προστασίας σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας» προβλέπει: «[μ]ε σκοπό τη διασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος προστασίας των εργαζομένων σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας, τα Μέρη αναλαμβάνουν να αναγνωρίζουν: α. το δικαίωμα όλων των εργαζομένων να μη λυθεί η εργασιακή τους σχέση χωρίς βάσιμο λόγο που να συνδέεται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά τους ή να βασίζεται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, της εγκατάστασης ή της υπηρεσίας β. το δικαίωμα των εργαζομένων, των οποίων η εργασιακή σχέση λυθεί χωρίς βάσιμο λόγο, σε επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση. Για αυτόν το σκοπό τα Μέρη αναλαμβάνουν να διασφαλίζουν ότι ο εργαζόμενος, που θεωρεί ότι η σχέση εργασίας του έχει λυθεί χωρίς βάσιμο λόγο, έχει το δικαίωμα προσφυγής σε αμερόληπτο όργανο».

1. Γενικές επισημάνσεις

Με το άρθρο 24 προστέθηκε, στο πλαίσιο της αναθεώρησης του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του 1961, ένα νέο δικαίωμα, αυτό της προστασίας από την απόλυση. Το άρθρο 24 είχε ως πηγή έμπνευσης τη Σύμβαση 158 της ΔΟΕ του 1982 «[γ]ια τη λύση της σχέσης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη». Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, και η ερμηνεία του γίνεται λαμβάνοντας υπόψη τα όσα ορίζει η Σύμβαση 158, αλλά και τη «νομολογία»

11. ΕΔΔΑ *Oleksandr Volkov κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 21722/11), απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2013, παρ. 165-167· ΕΔΔΑ *Denisov κατά Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 115.

12. ΕΔΔΑ *Fernández Martínez κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 56030/07), απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 109-110.

13. ΕΔΔΑ *Guja κατά Μολδαβίας* (Προσφυγή No 14277/04), απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2008 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 70· ΕΔΔΑ *Kudeshkina κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 29492/05), απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2009, παρ. 93.

14. Βλ. CEDH, *Guide sur la jurisprudence de la Convention européenne des droits de l'homme, Droits sociaux*, 31.08.2022, https://echr.coe.int/Documents/Guide_Social_rights_FRA.pdf.

15. ΕΔΔΑ *ΚΜC κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή No 19554/11), απόφαση της 10ης Ιουλίου 2012, παρ. 115. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σύμφωνη γνώμη του Δικαστή Pinto de Albuquerque, σύμφωνα με την οποία το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα τόσο του άρθρου 24 του ΑΕΚΧ όσο και του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ σε συνδυασμό και με την ΔΣΕ 158 αλλά και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα του ΟΗΕ.

της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για την εφαρμογή των Συμβάσεων και Συστάσεων¹⁶.

Λόγω της σπουδαιότητας της προστασίας που παρέχει το άρθρο 24 θα πρέπει, κατά την κύρωσή του, να γίνεται αποδεκτό στο σύνολό του από τα συμβαλλόμενα κράτη¹⁷, καθώς οι επιμέρους προβλέψεις του αντικατοπτρίζουν μία «ουσιαστική ενότητα»¹⁸.

Η προστασία που παρέχει το άρθρο 24 διακρίνεται σε ουσιαστικές εγγυήσεις και στο δικαίωμα προσφυγής.

Οι πρώτες απορρέουν από δύο γενικές αρχές που προβλέπει το άρθρο 24, ήτοι το δικαίωμα να μην απολύεται κανείς χωρίς βάσιμους λόγους (άρθρο 24 παρ. α') και, σε περίπτωση άδικης απόλυσης, το δικαίωμα σε επαρκή αποζημίωση ή άλλο κατάλληλο μέσο (άρθρο 24 παρ. β'). Η αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαιώματος επανόρθωσης προϋποθέτει την παροχή του δικαιώματος αμφισβήτησης του λόγου της απόλυσης ενώπιον αμερόληπτου οργάνου. Οι ουσιαστικές εγγυήσεις πρέπει, συνεπώς, να νοούνται σε σχέση με αυτή τη δικαστική εγγύηση και σε συνδυασμό με αυτήν.

Όπως προκύπτει από την ανάγνωση του άρθρου 24, σε αυτό δεν περιλαμβάνεται κάποιος θετικός ορισμός της έννοιας του βάσιμου λόγου της απόλυσης. Ένας αρνητικός ορισμός του βάσιμου λόγου απόλυσης παρέχεται από το Παράρτημα του άρθρου 24, όπου περιέχεται ένας μη εξαντλητικός κατάλογος μη έγκυρων λόγων καταγγελίας της σύμβασης εκ μέρους του εργοδότη, όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια. Οι περιπτώσεις αυτές αντιστοιχούν στην ουσία στα άρθρα 5 και 6 παρ. 1 της προαναφερθείσας Σύμβασης 158 της ΔΟΕ.

Περαιτέρω, ο εργαζόμενος, ο οποίος θεωρεί ότι έχει απολυθεί χωρίς βάσιμο λόγο (παρ. α' του άρθρου 24), έχει το δικαίωμα να προσφύγει σε αμερόληπτο όργανο¹⁹ για να

διεκδικήσει τα δικαιώματά του, όπως αυτά καθορίζονται στην παρ. β', ήτοι λήψη επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης, όπως άλλωστε αυτό προβλέπεται και στο άρθρο 8 της Σύμβασης 158 της ΔΟΕ.

Σημειωτέον, ότι η Επιτροπή Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων (όπως ονομαζόταν τότε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων) πρότεινε κατά το στάδιο των συζητήσεων για την αναθεώρηση του ΕΚΧ να συμπληρωθεί η διατύπωση της παρ. 1 στοιχείο β' που προβλέπει ότι ο εργαζόμενος δικαιούται επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση σε περίπτωση καταγγελίας χωρίς βάσιμο λόγο, και να προστεθεί η φράση: «στις περιπτώσεις που η νομοθεσία δεν προβλέπει ότι η σύμβαση εργασίας δεν λύεται ή ότι ο εργαζόμενος πρέπει να επαναπροσληφθεί» (*"where legislation does not provide that the employment contract shall not be terminated or that the worker shall be reinstated"*). Η προσθήκη αυτή είχε ως στόχο να λάβει υπόψη το νομικό καθεστώς που επικρατεί σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες θεωρούν την επανένταξη ως το κύριο μέσο αποκατάστασης, σε περίπτωση παράνομης απόλυσης και τη χρηματική αποζημίωση ως εναλλακτική λύση μόνο όταν δεν είναι δυνατή η επανένταξη²⁰. Ωστόσο, η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή.

Παρά τη σαφώς συγκεκριμένη διατύπωσή του ως προς τα δικαιώματα που προστατεύει και τις έννομες συνέπειες που συνεπάγεται η μη τήρηση αυτών, η αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 24 προσκρούει, αφενός, στο γενικότερο σύστημα εφαρμογής του ΑΕΚΧ, που δεν προβλέπει αποτελεσματικές κυρώσεις σε περίπτωση που ένα κράτος παραβιάζει τις διατάξεις του Χάρτη²¹ και, αφετέρου, στο σύστημα της μεταβλητής γεωμετρίας (ή «à la carte») που προβλέπεται στο Τρίτο Μέρος, άρθρο Α του ΑΕΚΧ, το οποίο δεν επιτρέπει μια ομοιόμορφη εφαρμογή των δικαιωμάτων του ΕΚΧ μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών. Σημειώνεται ότι ναι μεν τα κράτη μέρη στον ΑΕΚΧ πρέπει να κυρώσουν το άρθρο 24 ως σύνολο, όπως προαναφέρθηκε (δεν μπορούν δηλαδή να κυρώσουν μόνο μερικές παραγράφους αυτού, σύμφωνα με την ευχέρεια που δίνεται για άλλα άρθρα από το άρθρο Α), ωστόσο,

16. Βλ., συναφώς, ILO, Protection against unjustified dismissal, General Survey on the Termination of Employment Convention (No 158) and Recommendation (No 166) 1982, International Labour Conference, 82nd Session 1995, Report III (Pt 4B) (Geneva, ILO, 1995). ILO, Termination of employment instruments, Background paper for the Tripartite Meeting of Experts to Examine the Termination of Employment Convention, 1982 (No 158), and the Termination of Employment Recommendation, 1982 (No 166) (Geneva, ILO, 2011).

17. COUNCIL OF EUROPE, Explanatory Report to the European Social Charter (Revised) (CETS No. 163), Strasbourg, 03.05.1996, παρ. 84. Και αυτό παρά τη δυνατότητα που τους δίνεται από το Μέρος III, άρθρο Α παρ. 1 β' και γ', για μία à la carte δέσμευση στη βάση συγκεκριμένων άρθρων και παραγράφων.

18. Ibid, παρ. 84. M. SCHMITT, Article 24, σε: N. Bruun ... [et al.] (eds), The European Social Charter and the Employment Relation, Hart Publishing, 2017, σσ. 412-438.

19. Όπως, άλλωστε, αυτό προβλέπεται και στο άρθρο 8 της Σύμβασης 158 της ΔΟΕ, ILO (1982), Convention concerning Termination of Employment at the Initiative of the Employer, No 158.

nation of Employment at the Initiative of the Employer, No 158.

20. COUNCIL OF EUROPE, Committee of Ministers, Opinion of the Committee of Independent Experts on the draft revised European Social Charter, CM(95)53, 13 April 1995.

21. Οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων δεν είναι νομικά δεσμευτικές, γεγονός που μειώνει σημαντικά την αποτελεσματικότητα του ελέγχου της, ενώ η βαρύτερη κύρωση που μπορεί να υποστεί ένα συμβαλλόμενο κράτος είναι να διατυπωθεί μία «Σύσταση» (Recommendation) εκ μέρους του Συμβουλίου Υπουργών, μια δυνατότητα, ωστόσο, που στην πράξη δεν έχει αξιοποιηθεί, βλ. S. CLAUWAERT, The Charter's Supervisory Procedures, σε: F. Dorsemont ... [et al.] (eds), The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Employment Relation, ό.π., σ. 107.

μέχρι σήμερα, από τα 35 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν κυρώσει τον ΑΕΚΧ²², μόνον τα 8 δεν έχουν αποδεχθεί το άρθρο 24 αυτού²³. Δηλαδή, σε σύνολο 46 κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, μόνον 27 έχουν κυρώσει το άρθρο 24, ενώ απουσιάζουν οι κυρώσεις και από κράτη μέλη της ΕΕ, όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γερμανία, η Ουγγαρία ή η Σουηδία. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μακριά από την εγκαθίδρυση ενός ενιαίου καθεστώτος προστασίας από την απόλυση, ακόμα και μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ.

Ασφαλώς, το μεγαλύτερο ζήτημα και η μεγαλύτερη πρόκληση αναφορικά με την ουσιαστική αποτελεσματικότητα του άρθρου 24 στις έννομες τάξεις των κρατών που το έχουν κυρώσει, είναι εάν αυτό, ενόψει του συγκεκριμένου χαρακτήρα των ρυθμίσεων που προβλέπει, μπορεί να τυγχάνει άμεσης εφαρμογής, δηλαδή εάν οι ιδιώτες μπορούν να το επικαλεστούν ενώπιον των δικαστηρίων στις μεταξύ τους σχέσεις²⁴. Βασική αντίρρηση ως προς την αμεσότητα εφαρμογής (επαναλαμβάνουμε παρά τη σαφή διατύπωσή του) αποτελεί, από τη μία, η ίδια η διατύπωση της διάταξης που αναθέτει υποχρέωση δράσης στα συμβαλλόμενα μέρη και δεν φαίνεται να θεσπίζει άμεσο δικαίωμα («τα Μέρη αναλαμβάνουν να αναγνωρίζουν») και, από την άλλη, η γενικότερη αναφορά στο Πρώτο Μέρος του ΑΕΚΧ ότι «[τ]α Συμβαλλόμενα Μέρη αποδέχονται ως στόχο της πολιτικής τους, την εφαρμογή της οποίας θα επιδιώξουν με κάθε πρόσφορο μέσο, τόσο εθνικού όσο και διεθνούς χαρακτήρα, την πλήρωση των προϋποθέσεων υπό τις οποίες τα παρακάτω δικαιώματα και

αρχές μπορούν να υλοποιούνται αποτελεσματικά». Επίσης, στο Τρίτο Μέρος του Παραρτήματος του ΑΕΚΧ αναφέρεται ότι ο Χάρτης περιλαμβάνει νομικές υποχρεώσεις διεθνούς χαρακτήρα, η εφαρμογή των οποίων ανατίθεται αποκλειστικά στον έλεγχο που προβλέπεται στο Μέρος IV του Χάρτη. Όλες αυτές οι ρυθμίσεις, όπως έχουν συμφωνηθεί από τα συμβαλλόμενα μέρη, που διαθέτουν την «διοικησία» του Χάρτη, συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι αφήνουν σημαντικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στα συμβαλλόμενα μέρη να ρυθμίσουν το ζήτημα και, επομένως, η διάταξη του άρθρου 24 δεν μπορεί να θεωρηθεί «αυτοεκτελεστή»²⁵.

Πάντως, δεδομένο είναι ότι ως προς το ζήτημα αυτό δικαιοδοσία έχουν τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία ανάλογα με τις συνταγματικές και νομικές παραδόσεις τους, μπορούν να αναγνωρίσουν, ή όχι, τέτοια αμεσότητα εφαρμογής του άρθρου 24. Για παράδειγμα, το γαλλικό Ανώτατο Ακυρωτικό με δύο γνωμοδοτήσεις του²⁶ σχετικά με τη συμβατότητα του ανώτατου ορίου της αποζημίωσης απόλυσης, που έχει θεσπιστεί στο γαλλικό δίκαιο, με το άρθρο 24, γνωμοδότησε ότι η διάταξη του άρθρου 24, λαμβανομένης υπόψη της εκτάσεως της διακριτικής ευχέρειας που αφήνει στα συμβαλλόμενα μέρη, σε συνδυασμό με τις ρυθμίσεις των Μερών I και III του ΑΕΚΧ, δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα στο εσωτερικό (γαλλικό) δίκαιο σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών. Αντίστοιχα, το Ανώτατο Ακυρωτικό της Γαλλίας, με πρόσφατη απόφασή του, έκρινε ότι το άρθρο 24 αποβλέπει στην αναγνώριση αρχών και στόχων η εφαρμογή των οποίων απαιτεί την έκδοση συμπληρωματικών εκτελεστικών πράξεων, ο δε έλεγχος εφαρμογής του έχει ανατεθεί αποκλειστικά στο ειδικό σύστημα που προβλέπει ο ΑΕΚΧ (ήτοι, στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων)²⁷ (και άρα, εξ αντιδιαστολής, όχι στα εθνικά δικαστήρια). Αντίστοιχα, ο Άρει-

22. <https://www.coe.int/fr/web/european-social-charter/signatures-ratifications>.

23. <https://www.coe.int/fr/web/european-social-charter/provisions-of-the-charter>.

24. Βλ. υπέρ της θέσης ότι η διάταξη του άρθρου 24 είναι άμεσου εφαρμογής, Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 518 επ.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τι αλλάζει στο εργατικό δίκαιο μετά την κύρωση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ΕΕργΔ, 2016, σ. 129 επ.· Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Χάρτη και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, ΕΕργΔ, 2017, σ. 899 επ.· Χ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ, Αρχή του τέλους για την «αναιτιώδη» εργοδοτική καταγγελία; Με αφορμή την Μον.Πρωτ.Πειρ. 3220/2017, ΕΕργΔ, 2017, σ. 1395 επ.· Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1351· Π. ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Το άρθρο 117 παρ. 2 ν. 4623/2019 και ο βάσιμος λόγος στο ισχύον δίκαιο καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, ΕΕργΔ, 2020, σ. 213 επ.· βλ. όμως και την άποψη του γράφοντος, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ, Η αιτιολογημένη καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 527. Βλ. και γενικότερα Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 357 επ., ιδίως σ. 363 επ.

25. Βλ. και ανάλυση Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, Εργατικό Δίκαιο, Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, ό.π., σ. 1422 και τις εκεί παραπομπές.

26. Avis n° 15012 et n° 15013 du 17 juillet 2019, Demande d'avis n° R 19-70.010.

27. Cour de cassation, Chambre sociale, arrêt du 11 mai 2022, pourvoi n° 21-15.247. Για την εν γένει αρνητική στάση των ανωτάτων γαλλικών δικαστηρίων, βλ. C. NIVARD, L'effet direct de la Charte sociale européenne devant les juridictions suprêmes françaises, Revue des droits et libertés fondamentaux (RDLF), 2012, Chron. 28. Και τούτο παρά την αρχική αναγνώριση του άμεσου αποτελέσματος από το γαλλικό Συμβούλιο Επικρατείας στην υπόθεση *Fischer*, Conseil d'État, 7ème et 2ème sous-sections réunies, 10/02/2014, 358992, www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000028583868, το οποίο έκρινε ότι οι ρυθμίσεις του άρθρου 24 δεν διέπουν αποκλειστικά τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και δεν απαιτούν καμία πρόσθετη κανονιστική παρέμβαση για να αποκτήσουν νομική ισχύ μεταξύ ιδιωτών («ces stipulations, dont l'objet n'est pas de régir exclusivement les relations entre les Etats et qui ne requièrent l'intervention d'aucun acte complémentaire pour produire des effets à l'égard des particuliers...»).

ος Πάγος, ως προς το ζήτημα του εάν η καταγγελία της σύμβασης εργασίας στη χώρα μας, από αναϊτιώδης δικαιοπραξία μετετράπη σε αιτιώδης μετά την κύρωση του ΑΕΚΧ, έκρινε ότι το σύστημα αυτό δεν άλλαξε και, επομένως, εμμέσως πλην σαφώς δέχεται την άμεση εφαρμογή του άρθρου 24²⁸.

Πάντως, ανεξαρτήτως της άμεσου εφαρμογής ή όχι του άρθρου 24, είναι προφανές ότι αποτελεί έναν νομικά δεσμευτικό κανόνα δικαίου, ο οποίος μπορεί να παράσχει χρήσιμες κατευθυντήριες γραμμές στην ερμηνεία και εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου των κρατών μερών που τον έχουν κυρώσει. Έτσι, θα μπορούσε να αποτελέσει βάση ερμηνείας, συγκεκριμενοποίησης και διευρύνσης του άρθρου 281 ΑΚ στη χώρα μας, βάσει του οποίου ελέγχεται η καταχρηστικότητα της απόφασης του εργοδότη να προβεί σε απολύσεις²⁹, ή θα μπορούσε να εφαρμοστεί συνδυαστικά με διατάξεις του εσωτερικού δικαίου, όπως συνέβη στην περίπτωση της απόφασης 194/2018 του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου που εφήρμοσε το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ συνδυαστικά με τις ιταλικές συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις³⁰.

2. Πεδίο εφαρμογής

(α) Υλικό πεδίο εφαρμογής

Καταρχάς, το άρθρο 24 αφορά τη λύση της σχέσεως εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη³¹. Ωστόσο, με καταγγελία εκ μέρους του εργοδότη θα πρέπει να εξομοιωθεί και η περίπτωση της καταγγελίας που γίνεται με πρωτοβουλία του εργαζόμενου σε περίπτωση μονομερούς βλαπτικής μεταβολής των όρων εργασίας του ή, αλλιώς, οι λεγόμενες *constructive dismissals*³². Όπως έχει κρίνει η ΕΕΚΔ, η περίπτωση κατά την οποία καθορίζεται από τον νόμο όριο ηλικίας υποχρεωτικής συνταξιοδότησεως, συννεπεία της οποίας η σχέση εργασίας παύει αυτοδικαίως, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της διάταξης αυτής. Ωστόσο, η δυνατότητα που έχει ο εργοδότης για καταγγελία της σύμβασης για τον λόγο και μόνον ότι ο εργαζόμενος έχει συμπληρώσει την ηλικία συνταξιοδότησης, δεν δικαιολογείται, διότι η συμπλήρωση της ηλικίας συνταξιοδότησης δεν αποτελεί ούτε λόγο που σχετίζεται με την απόδοση του εργαζόμενου ούτε με τις λειτουργικές ανάγκες της επιχείρησης³³.

(β) Προσωπικό πεδίο εφαρμογής

Στο πεδίο εφαρμογής της προστασίας του άρθρου 24 εντάσσονται όλοι οι εργαζόμενοι που συνδέονται με σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, είτε εργάζονται στον ιδιωτικό είτε στον δημόσιο τομέα³⁴. Αντιθέτως, υπάλληλοι «που εκλέγονται ή διορίζονται σε αξίωμα ή υπάλληλοι διοικητικής υπηρεσίας» βρίσκονται εκτός του προσωπικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 24³⁵.

Επίσης, σύμφωνα με το Παράρτημα του ΑΕΚΧ, που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος αυτού και παρέχει λεπτομέρειες σχετικά με την ερμηνεία του, το συμβαλλόμενο μέρος δύναται να εξαιρέσει εν μέρει ή συνολικά από το πεδίο εφαρμογής του τις ακόλουθες κατηγορίες εργαζομένων: (α) εργαζόμενους που απασχολούνται με σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου ή ορισμένου έργου. Στον δημόσιο τομέα, η μη ανανέωση συμβάσεων ορισμένου χρόνου ή η μη μετατροπή των συμβάσεων αυτών σε συμβάσεις αορίστου χρόνου, έστω και αν υπάρχουν κενές θέσεις εργασίας, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως απολύσεις αντίθετες προς το άρθρο 24 του Χάρτη³⁶. (β) εργαζόμενους που βρίσκονται σε δοκιμαστική ή εισαγωγική περίοδο απασχόλησης, με την προϋπόθεση ότι αυτή η περίοδος καθορίζεται εκ των προτέρων και είναι εύλογης διάρκειας. Σύμφωνα με το άρθρο 24, ο αποκλεισμός των εργαζομένων από την προστασία από την απόλυση για έξι μήνες κατά τη διάρκεια της δοκιμαστικής περιόδου δεν είναι εύλογος εάν εφαρμόζεται αδιακρίτως, ανεξάρτητα από τα προσόντα του εργαζόμενου³⁷. Η περίοδος αποκλεισμού ενός έτους είναι προδήλως παράλογη και, ως εκ τούτου, δεν συνάδει με τον Χάρτη³⁸. (γ) εργαζόμενους που απασχολούνται περιστασιακά για μικρή χρονική περίοδο.

Ο κατάλογος αυτός είναι εξαντλητικός. Ο αποκλεισμός οποιασδήποτε άλλης κατηγορίας εργαζομένων, όπως των εργαζομένων που έχουν συμπληρώσει τη συνήθη ηλικία συνταξιοδότησεως, από την προστασία από την καταχρηστική απόλυση δεν συνάδει με τον Χάρτη³⁹. Περαιτέρω, η μη εφαρμογή στο ιταλικό δίκαιο της προστασίας από τις απολύσεις για τους οικιακούς εργαζόμενους, τους επαγγελματίες αθλητές και τους εργαζόμενους άνω των 60 ετών κείται προφανώς πέραν των εξαιρέσεων

28. ΑΠ 366/2020 και ΑΠ 1512/2018, Δημοσίευση ΤΝΠ/ΔΣΑ.

29. Βλ. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, ό.π., σ. 1424.

30. https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?param_ecli=ECLI:IT:COST:2018:194.

31. Παράρτημα ΑΕΚΧ, ECSR, Conclusions (2012), Statement of interpretation – Article 24.

32. M. SCHMITT, Article 24, σε: N. Bruun ... [et al.] (eds), The European Social Charter and the Employment Relation, ό.π., σ. 421.

33. ECSR, Conclusions (2020), Malta· ECSR, Conclusions (2012), State-

ment of interpretation – Article 24.

34. ECSR, Conclusions (2003), Italy.

35. ECSR, Conclusions (2005), Estonia.

36. ECSR *Associazione Professionale e Sindacale (ANIEF) v. Italy* (Complaint No 146/2017), Decision on the merits of 7 July 2020, παρ. 104-106.

37. ECSR, Conclusions (2012), Ireland· ECSR, Conclusions (2012), Cyprus· ECSR, Conclusions (2003), Italy.

38. ECSR, Conclusions (2012), Ireland.

39. Ibid.

του Παραρτήματος⁴⁰. Επίσης, πρέπει να υπάρχουν δι- κλείδες ασφαλείας που να εγγυώνται ότι οι εργοδότες που προσλαμβάνουν εργαζομένους στην οικονομία των πλατφορμών ή της περιστασιακής απασχόλησης δεν καταστρατηγούν το εργατικό δίκαιο, όσον αφορά την προστασία από την απόλυση, με την αιτιολογία ότι το πρόσωπο που εκτελεί εργασία για λογαριασμό τους είναι αυτοαπασχολούμενο, ενώ στην πραγματικότητα, μετά την εξέταση των συνθηκών υπό τις οποίες παρέχεται η εργασία αυτή, είναι δυνατόν να εντοπιστούν ορισμένες ενδείξεις ύπαρξης σχέσης εξαρτημένης εργασίας⁴¹. Τέ- λος, ελλείψει σαφούς διάταξης, η προστασία από την καταχρηστική απόλυση πρέπει να παρέχεται ανεξάρτητα από το μέγεθος της επιχείρησης⁴².

3. Επιμέρους προστατευτέα δικαιώματα

(α) Απόλυση μόνο για βάσιμο λόγο

Η ανάγκη να βασίζεται η καταγγελία σε βάσιμο λόγο απο- τελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της προστασίας που παρέχει το άρθρο 24.

Το άρθρο 24 καθορίζει εξαντλητικά τους βάσιμους λό- γους για τους οποίους ο εργοδότης μπορεί να καταγγεί- λει μια σχέση εργασίας. Έτσι, κατά το άρθρο 24, δύο είδη λόγων θεωρούνται βάσιμοι. Πρόκειται, αφενός, για τους λόγους, που συνδέονται με την ικανότητα ή τη συμπερι- φορά του εργαζομένου και, αφετέρου, για τους λόγους που βασίζονται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχεί- ρησης (οικονομοτεχνικοί λόγοι).

(i) Λόγοι που συνδέονται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του μισθωτού

Όπως προκύπτει από την ανάγνωση τόσο του άρθρου 24 όσο και του Παραρτήματος του ΑΕΚΧ, δεν περιέχεται κανένας θετικός ορισμός της έννοιας του βασίμου λό- γου που συνδέεται με την ικανότητα του εργαζόμενου. Βέβαια, η ανυπαρξία ενός τέτοιου θετικού ορισμού οφεί- λεται, αφενός, στην εγγενή αδυναμία πρόβλεψης εκ των προτέρων του τι αποτελεί βάσιμο λόγο και, αφετέρου, στον κίνδυνο περιορισμού της προστατευτικής εμβέλει- ας του άρθρου 24.

Χρήσιμες ερμηνευτικές κατευθύνσεις περιέχει το Παράρ- τημα, στο οποίο περιλαμβάνεται ένας μη εξαντλητικός κατάλογος λόγων (ουσιαστικά, πρόκειται για τους λόγους που προβλέπονται στα άρθρα 5 και 6 παρ. 1 της ΔΣΕ 158), οι οποίοι δεν μπορούν να αποτελούν βάσιμους λόγους για τη λύση της σχέσης εργασίας (αρνητικός ορισμός)⁴³.

40. ECSR, Conclusions (2003), Italy.

41. ECSR, Conclusions (2020), Albania.

42. ECSR, Conclusions (2003), Bulgaria.

43. Βλ. Council of Europe, European Social Charter (Revised), Ap- pendix – Scope of the Revised European Social Charter in terms of persons protected (CETS No. 163), Strasbourg, 03.05.1996.

Έτσι, δεν θεωρείται βάσιμος λόγος απόλυσης:

«α. η συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση ή σε συνδι- καλιστικές δραστηριότητες εκτός ωραρίου εργασίας ή, με τη συναίνεση του εργοδότη, εντός ωραρίου εργασίας,

β. η αναζήτηση αξιώματος με την ιδιότητα του προσώπου που ενεργεί ή έχει ενεργήσει ως εκπρόσωπος των εργαζο- μένων,

γ. η υποβολή καταγγελίας ή η συμμετοχή σε νομικές διαδι- κασίες κατά ενός εργοδότη που αφορούν σε ενδεχόμενη παράβαση νομοθετικών ή κανονιστικών διατάξεων ή προ- σφυγή στις αρμόδιες διοικητικές αρχές,

δ. η φυλή, το χρώμα, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, οι οικογενειακές υποχρεώσεις, η εγκυμοσύνη, το θρήσκευμα, οι πολιτικές πεποιθήσεις, η εθνική προέλευση ή η κοινωνική καταγωγή,

ε. η άδεια μητρότητας ή η γονική άδεια,

στ. η προσωρινή απουσία από την εργασία λόγω ασθένειας ή τραυματισμού».

Επίσης, συστηματικά η ΕΕΚΔ υπενθυμίζει, κατά την εξέ-ταση των εθνικών αναφορών σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 24, ότι μια σειρά διατάξεων του Χάρτη προ- βλέπουν αυξημένη προστασία έναντι της απόλυσης για ορισμένους λόγους. Πρόκειται για τα άρθρα 1 παρ. 2, 4 παρ. 3 και 20 σχετικά με τις διακρίσεις, το άρθρο 5 για τη συνδικαλιστική δραστηριότητα, το άρθρο 6 παρ. 4 για τη συμμετοχή σε απεργία, το άρθρο 8 παρ. 2 για την προ- στασία της μητρότητας, το άρθρο 15 για την προστασία της αναπηρίας, το άρθρο 27 για τις οικογενειακές ευθύ- νες, το άρθρο 28 για την εκπροσώπηση των εργαζομέ- νων. Για τον λόγο αυτό, η ΕΕΚΔ εξετάζει τη συμμόρφωση των συμβαλλόμενων κρατών με τον Χάρτη όσον αφορά τους λόγους απόλυσης σε συνδυασμό και με τις ανωτέρω διατάξεις.

Όπως προκύπτει από τη νομολογία της ΕΕΚΔ, η έννοια του βασίμου λόγου που συνδέεται με την ικανότητα του μισθωτού ή τη συμπεριφορά του μισθωτού αντιμετωπί- ζεται και θα αντιμετωπιστεί περιπτώσιολογικά.

Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι η ποινή φυλάκισης που επιβάλλεται από ένα δικαστήριο μπορεί να αποτελέσει βάσιμο λόγο καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, που συνδέεται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργα- ζόμενου, εάν η ποινή αυτή επιβάλλεται για αδικήματα που σχετίζονται με την απασχόληση⁴⁴, ενώ δεν μπορεί να απο- τελεί βάσιμο λόγο η ποινή φυλάκισης για αδικήματα που δεν σχετίζονται με την απασχόληση του εργαζόμενου, εκτός εάν η διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποι- νής εμποδίζει το πρόσωπο να εκτελέσει την εργασία του⁴⁵.

44. ECSR, Conclusions (2008), Lithuania.

45. ECSR, Conclusions (2005), Estonia.

Έτσι, ως μια γενικότερη προσέγγιση θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι βάσιμοι λόγοι, που συνδέονται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργαζομένου, είναι αυτοί που επηρεάζουν την εργασία του εργαζομένου ή το εργασιακό περιβάλλον⁴⁶, είναι αποτέλεσμα πειθαρχικού παραπτώματος ή σχετίζονται με μη αποδεκτή εργασιακά συμπεριφορά⁴⁷, καθιστώντας αντικειμενικά αδύνατη τη συνέχιση της σχέσης εργασίας.

Ειδικότερα, η ΕΕΚΔ έχει ασχοληθεί με τις ακόλουθες επιμέρους περιπτώσεις απολύσεων, στο πλαίσιο του ελέγχου της εφαρμογής του άρθρου 24 (κυρίως μέσω των εθνικών εκθέσεων και κατ' εξαίρεση ως αποτέλεσμα συλλογικών προσφυγών):

ια. Υποβολή καταγγελίας ή συμμετοχή σε διαδικασία κατά του εργοδότη που περιλαμβάνει εικαζόμενη παραβίαση νόμων ή κανονισμών ή προσφυγή σε αρμόδιες διοικητικές αρχές

Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, η εθνική νομοθεσία ή η νομολογία πρέπει να παρέχει σαφείς εγγυήσεις έναντι εκδικητικών απολύσεων ή και αντιποίνων (retaliation) στις περιπτώσεις που η απόλυση οφείλεται στην υποβολή καταγγελίας ή συμμετοχή σε διαδικασία κατά του εργοδότη που περιλαμβάνει εικαζόμενη παραβίαση νόμων ή κανονισμών ή προσφυγή σε αρμόδιες διοικητικές αρχές⁴⁸. Επίσης, η προστασία των μισθωτών που προσφεύγουν στα δικαστήρια ή σε άλλες αρμόδιες αρχές για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους έναντι αντιποίνων είναι ουσιώδης σε κάθε περίπτωση κατά την οποία ένας εργαζόμενος ισχυρίζεται παραβίαση του νόμου⁴⁹. Τέλος, σε περίπτωση έλλειψης ρητής νομοθετικής απαγόρευσης, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να είναι σε θέση να αποδείξουν με ποιον τρόπο η εθνική νομοθεσία συμμορφώνεται με την απαίτηση αυτή του Χάρτη⁵⁰.

ιβ. Η απουσία από την εργασία λόγω ασθένειας ή τραυματισμού

Σύμφωνα με το Παράρτημα, η προσωρινή απουσία από την εργασία λόγω ασθένειας δεν αποτελεί βάσιμο λόγο απόλυσης. Ωστόσο, σε τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να τίθεται κάποιο χρονικό όριο πέρα από το οποίο αίρεται η προστασία από την απόλυση⁵¹. Επίσης, η απουσία από την εργασία μπορεί να συνιστά βάσιμο λόγο απόλυσης, εφόσον διαταράσσει σοβαρά την ομαλή λειτουργία της επιχείρησης και πρέπει να προβλέπεται πραγματική και

μόνιμη αντικατάσταση για τον απόντα εργαζόμενο⁵².

Όσον αφορά την απόλυση χωρίς προειδοποίηση σε περίπτωση μόνιμης αναπηρίας, για την αξιολόγηση λαμβάνονται υπόψη οι ακόλουθοι παράγοντες⁵³:

– Εάν επιτρέπεται η απόλυση χωρίς προειδοποίηση λόγω μόνιμης αναπηρίας ανεξάρτητα από την προέλευση της αναπηρίας και, ειδικότερα, εάν μπορεί αυτό να συμβεί σε περιπτώσεις εργατικών ατυχημάτων ή επαγγελματικών ασθενειών.

– Εάν οι εργοδότες υποχρεούνται να καταβάλλουν αποζημίωση για την καταγγελία σε τέτοιες περιπτώσεις.

– Στην περίπτωση που ο εργαζόμενος εξακολουθεί να μπορεί να εκτελεί ελαφρές εργασίες παρά τη μόνιμη αναπηρία του, εάν υποχρεούται ο εργοδότης να προσφέρει διαφορετική θέση εργασίας και εάν ο εργοδότης δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί στην απαίτηση αυτή, ποιες εναλλακτικές λύσεις είναι διαθέσιμες.

Για παράδειγμα, η νορβηγική νομοθεσία είναι συμβατή με αυτές τις απαιτήσεις, διότι προστατεύει τους εργαζομένους από την απόλυση για τους πρώτους έξι μήνες μετά από μια περίοδο ανικανότητας και τους πρώτους δώδεκα μήνες, εάν ο εργαζόμενος έχει απασχοληθεί στην εταιρεία για πέντε συναπτά έτη ή περισσότερο. Εάν η ανικανότητα οφείλεται σε εργατικό ατύχημα ή επαγγελματική ασθένεια, η απόλυση δεν μπορεί να δικαιολογηθεί επί δώδεκα μήνες μετά την περίοδο ανικανότητας⁵⁴.

ιγ. Απόλυση του εργαζομένου λόγω συμπλήρωσης της συνήθους ηλικίας συνταξιοδότησης

Η ηλικία ως λόγος δυσμενούς διάκρισης δεν μνημονεύεται στον Χάρτη ή στο Παράρτημα του άρθρου 24 ως μη βάσιμος λόγος απόλυσης της σχέσης εργασίας. Δεδομένου ότι το Παράρτημα δεν είναι εξαντλητικό, η ΕΕΚΔ «λαμβάνει υπόψη τις διατάξεις που προστατεύουν τους εργαζομένους από την απόλυση λόγω ηλικίας»⁵⁵. Έτσι, καταρχήν, η απόλυση λόγω ηλικίας δεν συνιστά βάσιμο λόγο καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, εκτός εάν η καταγγελία δικαιολογείται, στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου, αντικειμενικά και λογικά από θεμιτό στόχο, όπως η θεμιτή πολιτική απασχόλησης, οι στόχοι της αγοράς εργασίας ή οι λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, της εγκατάστασης ή της υπηρεσίας και υπό την προϋπόθεση ότι τα μέσα επίτευξης του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία⁵⁶.

46. "Reasons connected with the capacity or conduct of the worker to be considered as valid, they must have a bearing on the work of the worker or the working environment", ILC, 67th Session, 1981, Report VI11(2) 33.

47. ILO, Protection against unjustified dismissal (n 14), παρ. 89.

48. ECSR, Conclusions (2016), Latvia.

49. ECSR, Conclusions (2016), North Macedonia.

50. ECSR, Conclusions (2016), Russian Federation.

51. ECSR, Conclusions (2012), Ukraine.

52. ECSR, Conclusions (2016), Latvia.

53. ECSR, Conclusions (2016), Azerbaijan.

54. ECSR, Conclusions (2005), Norway.

55. Ibid.

56. ECSR, Conclusions (2008), Lithuania· ECSR, Conclusions (2007), Statement of interpretation – Article 24.

Επομένως, η νομοθεσία, η οποία επιτρέπει την άμεση απόλυση λόγω ηλικίας, δεν εγγυάται αποτελεσματικά το δικαίωμα προστασίας σε περίπτωση καταγγελίας της σχέσης εργασίας και είναι αντίθετη στο άρθρο 24⁵⁷.

(ii) Λόγοι που συνδέονται με τις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης

Από την άλλη, σε ό,τι αφορά στους λόγους, για τους οποίους δικαιολογείται μια απόλυση και σχετίζονται με τις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, η ΕΕΚΔ έχει αποφύγει να παράσχει κάποιον συγκεκριμένο ορισμό, καθώς η *ad hoc* εκτίμηση περί ύπαρξης ή μη των οικονομικών λόγων βασίζεται στην ερμηνεία του νόμου από τα εθνικά δικαστήρια⁵⁸. Ωστόσο, η ΕΕΚΔ είχε την ευκαιρία να οριοθετήσει εάν οι λόγοι που βασίζονται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης αφορούν μόνον τις περιπτώσεις που οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα. Έτσι, κατά την ΕΕΚΔ, ορθότερο είναι, λαμβάνοντας υπόψη τη γενική διατύπωση του άρθρου («λειτουργικές απαιτήσεις»), να περιλαμβάνεται στην έννοια αυτή κάθε οικονομοτεχνική απόφαση η οποία έχει ως επίπτωση τη μείωση των θέσεων εργασίας. Σύμφωνα, επομένως, με την ΕΕΚΔ, ο όρος «επιχειρησιακές απαιτήσεις» που περιλαμβάνεται στο άρθρο 24 μπορεί να καλύπτει πολλές διαφορετικές καταστάσεις. Ειδικότερα, ο όρος «λειτουργικές απαιτήσεις» μπορεί να καλύπτει βιομηχανικά ή στρατηγικά μέτρα που θεωρούνται απαραίτητα από την επιχείρηση για τη διατήρηση ή τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας σε μια παγκοσμιοποιημένη αγορά, ακόμη και όταν η επιχείρηση αυτή καθαυτή δεν αντιμετωπίζει οικονομικές δυσχέρειες, ενώ, υπό προϋποθέσεις, η εξωτερική ανάθεση εργασιών (*outsourcing*) ή η χρησιμοποίηση προσωρινά απασχολούμενων μετά από απολύσεις για οικονομικούς λόγους, θα μπορούσε να είναι αντίθετη προς το άρθρο 24. Αυτό που απαιτεί, γενικώς, το άρθρο 24 είναι η δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος των εργοδοτών να διαχειρίζονται την επιχείρησή τους κατά το δοκούν και της ανάγκης προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων⁵⁹. Τέλος, κατά την ΕΕΚΔ, τα δικαστήρια πρέπει να είναι αρμόδια να εξετάζουν μια υπόθεση βάσει των πραγματικών οικονομικών περιστάσεων, στα οποία βασίζονται οι λόγοι της απόλυσης, και όχι μόνο για νομικά ζητήματα⁶⁰.

57. ECSR *Fellesforbundet for Sjøfolk (FFFS) v. Norway* (Complaint No 74/2011), Decision on the merits of 2 July 2013, παρ. 86, 89, 97, 99.

58. ECSR, Conclusions (2016), Latvia· ECSR, Conclusions (2012), Turkey.

59. ECSR *Finnish Society of Social Rights v. Finland* (Complaint No 107/2014), Decision on admissibility and the merits of 6 September 2016, παρ. 50-51. Βλ. και ECSR, Conclusions (2016), Latvia.

60. ECSR, Conclusions (2012), Turkey.

(β) Δικαίωμα επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης

Δυνάμει του άρθρου 24 στοιχείο β', τα κράτη οφείλουν να εξασφαλίζουν στους εργαζόμενους, των οποίων η απόλυση αναγνωρίζεται ως αδικαιολόγητη από αμερόληπτο όργανο, «επαρκή αποζημίωση ή άλλα κατάλληλα μέτρα».

Τα συστήματα αποζημίωσης θεωρείται ότι συμμορφώνονται με τον Χάρτη, όταν πληρούν τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

– προβλέπουν την αποκατάσταση της οικονομικής ζημίας που προκλήθηκε μεταξύ της ημερομηνίας απόλυσης και της απόφασης του δικαιοδοτικού οργάνου,

– προβλέπουν τη δυνατότητα επαναπρόσληψης του εργαζομένου, ή/και

– προβλέπουν αποζημίωση αρκετά υψηλού επιπέδου, ώστε να λειτουργεί αποτρεπτικά για τον εργοδότη, και η αποζημίωση αυτή επαρκεί για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη ο μισθωτός λόγω της άνευ βασίμου λόγου καταγγελίας της σύμβασης εργασίας του⁶¹.

Συναφώς, οποιοδήποτε ανώτατο όριο αποζημίωσης, που μπορεί να αποκλείει το ενδεχόμενο η αποζημίωση να είναι ανάλογη με τη ζημία που υπέστη ο εργαζόμενος και, ταυτόχρονα, επαρκώς αποτρεπτική για τον εργοδότη στο να προβεί στην καταγγελία της σύμβασης, είναι, καταρχήν, αντίθετο προς τον Χάρτη. Εάν υπάρχει ένα τέτοιο ανώτατο όριο αποζημίωσης για χρηματική ζημία, ο μισθωτός θα πρέπει να είναι σε θέση να ζητήσει αποζημίωση για μη περιουσιακή ζημία μέσω άλλων νομικών οδών (π.χ. με βάση τη νομοθεσία κατά των διακρίσεων)⁶². Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι το ανώτατο όριο των 24 μηνών που προβλέπει η φινλανδική νομοθεσία ενδέχεται να μην επαρκεί για την αποκατάσταση της οικονομικής ζημίας που προκλήθηκε από την απόλυση⁶³. Ομοίως, σε ό,τι αφορά τα ανώτατα όρια αποζημίωσης (*barèmes*), που προβλέπει η γαλλική εργατική νομοθεσία για την απαλλαγή του εργοδότη από την υποχρέωση επαναπρόσληψης του μισθωτού σε περίπτωση απόλυσής του χωρίς αληθή και σπουδαίο λόγο και τα οποία μπορεί να φτάσουν τους 20 μισθούς σε περίπτωση που ο μισθωτός έχει τουλάχιστον 29 έτη προϋπηρεσίας, η ΕΕΚΔ έκρινε σε δύο περιπτώσεις ότι δεν διασφαλίζεται το δικαίωμα εύλογης αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης αποκατάστασης κατά

61. ECSR *Finnish Society of Social Rights v. Finland* (Complaint No 106/2014), Decision on admissibility and the merits of 8 September 2016, παρ. 45· ECSR *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) v. Italy* (Complaint No 158/2017), Decision on the merits of 11 September 2019, παρ. 87.

62. ECSR, Conclusions (2012), Slovenia.

63. ECSR *Finnish Society of Social Rights v. Finland* (Complaint No 106/2014), ό.π., παρ. 49.

την έννοια του άρθρου 24 στοιχείο β' του Χάρτη⁶⁴.

Σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα επαναπρόσληψης του μισθωτού, καταρχήν, το άρθρο 24 δεν αναφέρεται ρητά στην επαναπρόσληψη, αλλά σε αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕΚΔ θεωρεί ότι η κατάλληλη επανόρθωση θα πρέπει να περιλαμβάνει και την επαναπρόσληψη του μισθωτού ως μια από τις επιλογές που έχουν οι μισθωτοί, όταν προσφεύγουν στα εθνικά δικαστήρια και, μάλιστα, στην ίδια ή παρόμοια θέση εργασίας⁶⁵. Το κατά πόσον η επαναπρόσληψη είναι κατάλληλη σε μια συγκεκριμένη υπόθεση εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να το αποφασίσουν⁶⁶.

(γ) Διαδικαστικές εγγυήσεις

(i) Δικαίωμα προσφυγής

Για να είναι αποτελεσματική η άσκηση του δικαιώματος στην κατάλληλη επανόρθωση σε περίπτωση απόλυσης χωρίς βάσιμο λόγο, θα πρέπει, αυτονόητα, οι εργαζόμενοι να έχουν δικαίωμα να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα της απόλυσής τους ενώπιον αμερόληπτου οργάνου (βλ. άρθρο 24 τελ. εδάφιο). Το δικαίωμα αυτό πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης 158 της ΔΟΕ, το οποίο διευκρινίζει την ταυτότητα και τις αρμοδιότητες του οργάνου αυτού. Ως τέτοια όργανα θεωρούνται, κυρίως, τα «δικαστήρια, εργατοδικεία, επιτροπές διαιτησίας ή ένας διαιτητής»⁶⁷. Σημειώνεται ότι η ΕΕΚΔ έχει διαπιστώσει ότι σε όλα τα συμβαλλόμενα κράτη είναι δυνατή η προσφυγή σε δικαστήριο⁶⁸.

(ii) Διάρκεια διαδικασιών

Στο άρθρο 24 δεν προβλέπεται συγκεκριμένη διάρκεια για τις διαδικασίες βάσει των οποίων ο μισθωτός θα επιδιώξει την κατάλληλη επανόρθωση σε περίπτωση αμφισβήτησης του κύρους της απόλυσης. Η ΕΕΚΔ το μόνο που έχει κρίνει είναι ότι τα δικαστήρια που είναι αρμόδια για την επιδίκαση αποζημίωσης για χρηματική ζημία και

ηθική βλάβη πρέπει να είναι σε θέση να αποφασίσουν εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος⁶⁹, χωρίς περαιτέρω ενδείξεις ως προς το ποιο χρονικό διάστημα θεωρείται εύλογο.

(iii) Το βάρος απόδειξης

Το άρθρο 24 δεν προβλέπει ρητά, σε ό,τι αφορά τις δικαστικές διαδικασίες, ποιος φέρει το βάρος απόδειξης των ισχυρισμών ότι η απόλυση δεν έγινε για βάσιμο λόγο. Ωστόσο, προφανώς αναγνωρίζοντας τη μειονεκτική θέση του μισθωτού στη δίκη περί την απόλυση, ήδη σε ό,τι αφορούσε τα ζητήματα διακριτικής μεταχείρισης, η ΕΕΚΔ είχε κρίνει ότι το βάρος της απόδειξης δεν θα πρέπει να βαρύνει εξ ολοκλήρου τον καταγγέλλοντα, αλλά θα πρέπει να αποτελεί αντικείμενο κατάλληλης προσαρμογής⁷⁰. Εκκινώντας από τη βάση αυτή, με την Ερμηνευτική Δήλωση για το άρθρο 24 στα Συμπεράσματα του 2008, η ΕΕΚΔ διευκρίνισε ότι εφαρμόζει τη γενική της θέση σχετικά με το βάρος της απόδειξης και σε σχέση με τις άλλες περιπτώσεις καταγγελίας της σύμβασης εκτός αυτών που βασίζονται σε διακρίσεις⁷¹, χωρίς, ωστόσο, να διευκρινίζει εάν η κατάλληλη αυτή προσαρμογή αντιστοιχεί σε αντιστροφή του βάρους απόδειξης ή, απλώς, σε παροχή κάποιων αποδεικτικών διευκολύνσεων στον μισθωτό.

IV. Το άρθρο 130 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ

Το άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ, με τίτλο «[π]ροστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης», παρά το γεγονός ότι εμπνεύστηκε από το άρθρο 24 ΑΕΚΧ⁷², έχει σαφώς πιο λιτό και γενικό περιεχόμενο σε σχέση με αυτό, και ορίζει ότι «[κ]άθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα προστασίας έναντι κάθε αδικαιολόγητης απόλυσης, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές».

1. Γενικές επισημάνσεις

Το άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ είναι η πρώτη διάταξη του δικαίου της ΕΕ που ορίζει ρητά τον θεμελιώδη χαρακτήρα

64. ECSR *Confédération Générale du Travail Force Ouvrière (CGT-FO) v. France* (Complaint No 160/2018) and *Confédération Générale du Travail (CGT) v. France* (Complaint No 171/2018), Decision on the merits of 23 March 2022. ECSR *Syndicat CFDT de la métallurgie de la Meuse v. France* (Complaint No 175/2019), Decision on the merits of 5 July 2022.

65. ECSR, Conclusions (2003), Bulgaria. ECSR *Finnish Society of Social Rights v. Finland* (Complaint No 106/2014), ό.π., παρ. 55. Βλ. και ECSR *Confédération Générale du Travail Force Ouvrière (CGT-FO) v. France* (Complaint No 160/2018) and *Confédération Générale du Travail (CGT) v. France* (Complaint No 171/2018), ό.π. ECSR *Syndicat CFDT de la métallurgie de la Meuse v. France* (Complaint No 175/2019), ό.π., παρ. 87.

66. ECSR *Finnish Society of Social Rights v. Finland* (Complaint No 106/2014), ό.π., παρ. 55.

67. ILO, Protection against unjustified dismissal (n 14), παρ. 178.

68. M. SCHMITT, Article 24, σε: N. Bruun ... [et al.] (eds), *The European Social Charter and the Employment Relation*, ό.π., σ. 428.

69. ECSR, Conclusions (2012), Slovenia. ECSR, Conclusions (2012), Finland. Βλ., επίσης, ECSR *Confédération Générale du Travail Force Ouvrière (CGT-FO) v. France* (Complaint No 160/2018) and *Confédération Générale du Travail (CGT) v. France* (Complaint No 171/2018), ό.π.

70. ECSR *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) v. Bulgaria* (Complaint No 41/2007), Decision on the merits of 3 June 2008, παρ. 52.

71. ECSR, Conclusions (2008), Statement of interpretation – Article 24.

72. Βλ. Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (2007/C 303/02), ΕΕΕΕ C 303/17 C 303/17, 14.12.2007, οι οποίες, όμως, δεν είναι νομικά δεσμευτικές, βλ. άρθρο 52 παρ. 7 ΧΘΔΕΕ.

του δικαιώματος προστασίας από αδικαιολόγητη απόλυση, αναγνωρίζοντας, έτσι, την προστασία αυτή ως βασικό στοιχείο της ενωσιακής αλληλεγγύης⁷³. Σύμφωνα με τις Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔΕΕ, η διάταξη αυτή εμπνέεται από το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ, και, ως εκ τούτου, θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των όσων δέχεται η «νομολογία» της ΕΕΚΔ⁷⁴ και, κατ' επέκταση, της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της ΔΟΕ, δεδομένου ότι πηγή έμπνευσης του άρθρου 24 του ΑΕΚΧ είναι η Σύμβαση 158 της ΔΟΕ. Βεβαίως, δεν πρέπει να παραγνωριστεί μια δυσκολία στην προσέγγιση αυτή, που έγκειται στο γεγονός ότι ούτε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν κυρώσει το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, πολύ δε περισσότερο μόλις 10 κράτη της ΕΕ έχουν κυρώσει, μέχρι σήμερα, τη Σύμβαση 158 της ΔΟΕ⁷⁵, με αποτέλεσμα να υπάρχει έλλειψη σύμπτωσης εθνικών προσεγγίσεων σχετικά με το περιεχόμενο της διάταξης και ασυμμετρία στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

Περαιτέρω, η διατύπωση του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ, που υιοθετήθηκε, είναι σαφώς πιο περιορισμένη από την αρχική διατύπωση που προτάθηκε στο Σχέδιο του ΧΘΔΕΕ (Σύμφωνο 18 της 27ης Μαρτίου 2000), σύμφωνα με το οποίο «οι εργαζόμενοι έχουν το δικαίωμα να μην απολύονται χωρίς βάσιμο λόγο και επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη ελάφρυνση εάν η απασχόλησή τους τερματιστεί χωρίς βάσιμο λόγο», μια διατύπωση που σαφώς βρισκόταν εγγύτερα στο άρθρο 24 ΑΕΚΧ, καθώς προέβλεπε και τις έννομες συνέπειες για την παραβίαση. Ωστόσο, η τελική γενική διατύπωση του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ δεν προβλέπει κανένα μέσο προστασίας από τις αδικαιολόγητες απολύσεις, με αποτέλεσμα το προστατευτικό του πεδίο να περιορίζεται σημαντικά.

Όμως, πέραν αυτού του γενικόλογου περιεχομένου του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ, το μεγαλύτερο πρόβλημα ως προς την εφαρμογή του άρθρου αυτού είναι ότι, σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν τον Χάρτη «μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης»⁷⁶. Τούτο σημαίνει ότι το άρθρο 30 ΧΘΔΕΕ, καταρχήν, δεσμεύει μόνον την Ένωση και τα κράτη μέλη, όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Συνεπώς, Ένω-

ση και τα κράτη μέλη οφείλουν να σέβονται το περιεχόμενο του άρθρου 30, μόνον όταν τελούν σε θέση εργοδότη, με αποτέλεσμα οι ιδιώτες να μην φέρουν άμεσες υποχρεώσεις απορρέουσες από αυτό⁷⁷.

Βεβαίως, οι ιδιώτες εργοδότες είναι δυνατόν να δεσμευτούν έμμεσα από το περιεχόμενο του άρθρου 30, μέσω νομοθετικών διατάξεων που προστατεύουν τους εργαζόμενους έναντι της αδικαιολόγητης απόλυσης⁷⁸. Όμως, τέτοια γενικά μέτρα προστασίας από τις αδικαιολόγητες απολύσεις δεν υφίστανται ούτε φαίνεται ορατό το ενδεχόμενο να υιοθετηθούν στο άμεσο μέλλον.

Και αυτό, παρά τη διατύπωση του άρθρου 153 παρ. 1 δ' της ΣΛΕΕ, βάσει της οποίας η Ένωση έχει αρμοδιότητα να υποστηρίζει και να συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών, μεταξύ άλλων και στον τομέα της προστασίας των εργαζομένων σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας. Έτσι, μέχρι σήμερα, μόνον αποσπασματικές ρυθμίσεις έχουν υιοθετηθεί, όπως π.χ. η Οδηγία 98/59/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 1998, για προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις ή η Οδηγία 2001/23/ΕΚ του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων. Δηλαδή, η Ένωση δεν έχει κάνει χρήση των εξουσιών που της παρέχει το άρθρο 153 της ΣΛΕΕ στην κατεύθυνση της δημιουργίας ενός κανονιστικού πλαισίου γενικής προστασίας από την απόλυση, ούτε κάτι τέτοιο διαφαίνεται πιθανόν στο εγγύς μέλλον⁷⁹, προφανώς λόγω του γεγονότος ότι τα κράτη μέλη θεωρούν ότι το «γενικό δίκαιο» της απόλυσης ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητά τους και σχετίζεται με τις διαφορετικές παραδόσεις στην προστασία των εργαζομένων στο εσωτερικό τους. Συναφώς, μια διαδικαστικής φύσης δυσκολία, ασφαλώς, είναι ότι η υιοθέτηση τέτοιων μέτρων απαιτεί ομοφωνία μεταξύ των κρατών μελών στο πλαίσιο του Συμβουλίου Υπουργών.

Κρίσιμο, επίσης, ζήτημα για την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ είναι ασφαλώς και το εάν αυτό θεσπίζει ένα θεμελιώδες δικαίωμα ή απλώς μια αρχή της ενωσιακής έννομης τάξης. Υπενθυμίζεται ότι η

73. Το άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ βρίσκεται στον τίτλο IV του Χάρτη υπό την αξία της αλληλεγγύης.

74. M. SCHMITT, Article 24, σε: N. Bruun ... [et al.] (eds), *The European Social Charter and the Employment Relation*, ό.π.

75. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::p11300_instrument_id:312303.

76. Κατά τη διατύπωση του ΔΕΕ, τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην έννομη τάξη της Ένωσης μπορούν να εφαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης, αλλά όχι πέραν των καταστάσεων αυτών (ΔΕΕ C-617/10, *Åkerberg Fransson*, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:105, σκ. 19 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

77. Βλ. και Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων ..., ό.π., σ. 357 επ., ιδίως σ. 369 επ. Ν. ΓΑΒΑΛΑΣ, Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ό.π., σ. 516 επ.

78. J. KENNER, Article 30, σε: S. Peers ... [et al.] (eds), *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Hart Publishing, 2014, σσ. 805-832.

79. Βλ. και Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, ό.π., σσ. 1414-1415.

διαφοροποίηση έγκειται στο γεγονός ότι τα δικαιώματα θα πρέπει να «γίνονται σεβαστά» (“respected”), ενώ οι αρχές θα πρέπει να «τηρούνται» (“observed”). Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο κατηγοριών είναι ότι οι αρχές έχουν περιορισμένη μόνο αγωγιμότητα, ενώ τα υποκειμενικά δικαιώματα μπορούν να διεκδικηθούν απευθείας στα εθνικά δικαστήρια⁸⁰.

Το ΔΕΕ δεν είχε ακόμη την ευκαιρία να διευκρινίσει τη φύση αυτής της διάταξης ως δικαιώματος ή αρχής. Εντούτοις, από το γεγονός ότι το άρθρο 30 έχει παρόμοια διατύπωση με το άρθρο 27 σχετικά με το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης, θα πρέπει μάλλον να γίνει δεκτό ότι κατοχυρώνει μια αρχή του Χάρτη με αποτέλεσμα να μην μπορεί να γίνει άμεση επίκληση αυτού, στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών, προκειμένου να υποστηριχθεί ότι μια διάταξη του εθνικού δικαίου δεν πρέπει να εφαρμόζεται λόγω της ασυμβατότητάς της με τη διάταξη αυτή⁸¹. Ειδικότερα, μάλιστα, το ΔΕΕ σε περιπτώσεις προδικαστικών προσφυγών που είχαν ως αντικείμενο το γενικό δίκαιο της απόλυσης ενός κράτους μέλους (εν προκειμένω, πρόκειται για την ισπανική ρύθμιση, η οποία προβλέπει σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου με δοκιμαστική περίοδο ενός έτους) έκρινε ότι το άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ δεν τυγχάνει εφαρμογής, διότι, σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1, διατάξεις του Χάρτη απευθύνονται στα κράτη μέλη μόνον όταν τα κράτη αυτά εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης (σκ. 27-28) και ότι, μολονότι η προστασία των εργαζομένων σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας αποτελεί ένα από τα μέσα επίτευξης των σκοπών, τους οποίους καθορίζει το άρθρο 151 ΣΛΕΕ, και ότι ο νομοθέτης της Ένωσης είναι αρμόδιος στον τομέα αυτόν, υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 153 παρ. 2 ΣΛΕΕ, σε περίπτωση που δεν υφίσταται σχετική ενωσιακή νομοθεσία που να ρυθμίζει τις καταστάσεις αυτές, τυχόν ληφθέντα εθνικά μέτρα δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης⁸² και, κατά συνέπεια,

το ΔΕΕ δεν έχει αρμοδιότητα να κρίνει επ’ αυτών. Συναφώς, στην υπόθεση *Nagy*⁸³, το ΔΕΕ έκρινε ότι η ουγγρική νομοθεσία που επιτρέπει την καταγγελία της εργασιακής σχέσης των δημοσίων υπαλλήλων χωρίς καμία αιτιολόγηση δεν αφορά «την ερμηνεία ή την εφαρμογή κανόνα της Ένωσης εκτός από εκείνους που περιέχονται στον Χάρτη», και «όταν μια νομική κατάσταση δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να επιλαμβάνεται και οι διατάξεις του Χάρτη των οποίων γίνεται επίκληση και δεν μπορούν από μόνες τους να θεμελιώσουν την αρμοδιότητα αυτή». Είναι σαφές ότι με βάση την ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη αποκλειστικά και μόνον για τα ζητήματα που συνδέονται με το δίκαιο της ΕΕ, το ΔΕΕ εμμέσως πλην σαφώς έχει απορρίψει το ενδεχόμενο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 30 του ΧΘΔΕΕ.

Άλλωστε, όπως επισημαίνεται, η διάταξη του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ δεν είναι επαρκώς ορισμένη, καθώς δεν προβλέπει συγκεκριμένες υποχρεώσεις⁸⁴ και καμία έννομη συνέπεια, με αποτέλεσμα να απαιτεί συγκεκριμενοποίησή της με διατάξεις είτε του δευτερογενούς δικαίου της Ένωσης είτε του εθνικού δικαίου. Επομένως, και για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να έχει άμεση εφαρμογή στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών⁸⁵. Πάντως, ανεξαρτήτως των ανωτέρω, η πρακτική χρησιμότητα της διάταξης είναι το να παρέχει κατευθυντήριες γραμμές για την ερμηνεία του υπάρχοντος (ή αυτού που θα υιοθετηθεί) παράγωγο δικαίου των απολύσεων της Ένωσης, όπως π.χ. σχετικά με τις συνέπειες της αφερεγγυότητας των εργοδοτών, των ομαδικών απολύσεων ή των μεταβιβάσεων επιχειρήσεων⁸⁶.

2. Πεδίο εφαρμογής

(α) Υλικό πεδίο εφαρμογής

Με βάση τον γενικό κανόνα του άρθρου 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, το άρθρο 30 εξασφαλίζει την προστασία των εργαζομένων έναντι κάθε αδικαιολόγητης απόλυσης, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Καταρχάς, ως απόλυση στην προκειμένη περίπτωση, νοείται η καταγγελία της εργασιακής σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη, χωρίς, όμως, να αποκλείεται στην έννοια της απόλυσης να ενταχθεί και η περίπτωση της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας εκ μέρους του

80. O. DE SCHUTTER ... [et al.], *Les droits et principes sociaux dans la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, σε: J.-Y. Carlier / O. De Schutter, *La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, Bruylant, Bruxelles, 2002, σσ. 117-148. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The CFREU and its Specific Role to Protect Fundamental Social Rights*, σε: F. Dorssemont ... [et al.] (eds), *The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Employment Relation*, ό.π., σ. 24 επ.

81. ΔΕΕ C-176/12, *Association de médiation sociale*, 15.01.2014, ECLI:EU:C:2014:2, βλ. και J. KENNER, Article 30, ό.π. Βλ. όμως Α. ΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 30, ό.π., σ. 360, όπου υποστηρίζει ότι πρόκειται για δικαίωμα και όχι για αρχή υπό την έννοια του άρθρου 52 παρ. 5 ΧΘΔΕΕ καθώς αυτό θεμελιώνει μια υποκειμενική αξίωση κάθε εργαζομένου έναντι της Ένωσης και των κρατών μελών – τηρουμένων των προϋποθέσεων του άρθρου 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ – να το προστατεύουν από κάθε αδικαιολόγητη απόλυση.

82. ΔΕΕ C-117/14, *Nisttahuz Poclava*, 05.02.2015, ECLI:EU:C:2015:60-

ΔΕΚ C-361/07 (διάταξη), *Polier*, 16.01.2008, ECLI:EU:C:2008:16.

83. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-488/12, C-489/12, C-490/12, C-491/12 και C-526/12 (διάταξη), *Nagy κ.λπ.*, 10.10.2013, ECLI:EU:C:2013:703.

84. Βλ. ΓεΔΕΕ T-107/11 P, *ETF/Schuerings*, 04.12.2013, ECLI:EU:T:2013:624, σκ. 100, και ΓεΔΕΕ T-108/11 P, *ETF/Michel*, 04.12.2013, ECLI:EU:T:2013:625, σκ. 101.

85. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, *Εργατικό Δίκαιο, Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις*, ό.π., σ. 1417.

86. J. KENNER, Article 30, ό.π., σσ. 805-832.

εργαζόμενου σε συνέχεια μονομερούς βλαπτικής μεταβολής των όρων της σύμβασης εργασίας του εκ μέρους του εργοδότη⁸⁷ (πρβλ. και την προσέγγιση σχετικά με το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ), ή η τροποποιητική καταγγελία⁸⁸.

(β) Προσωπικό πεδίο εφαρμογής

Το άρθρο 30 προστατεύει «κάθε εργαζόμενο» από την αδικαιολόγητη απόλυση. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η έννοια του εργαζομένου δεν επιδέχεται ερμηνεία διαφορετική ανάλογα με το εθνικό δίκαιο, αλλά έχει αυτοτελές περιεχόμενο στο δίκαιο της Ένωσης. Πρέπει να ορίζεται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων που χαρακτηρίζουν την εργασιακή σχέση αναλόγως των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των οικείων προσώπων. Το κύριο χαρακτηριστικό της εργασιακής σχέσης είναι ακριβώς το γεγονός ότι ένα άτομο παρέχει, κατά τη διάρκεια ορισμένου χρόνου, σε άλλο και υπό τη διεύθυνσή του, υπηρεσίες έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή⁸⁹.

3. Επιμέρους προστατευτέα δικαιώματα

(α) Προστασία από αδικαιολόγητες απολύσεις

Η διάταξη του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ επιλέγει μια αρνητική προσέγγιση στην παρεχόμενη προστασία, αυτή της προστασίας από τις αδικαιολόγητες απολύσεις. Εάν η έννοια του βάσιμου λόγου που προβλέπεται στο άρθρο 24 του ΑΕΚΧ είναι δύσκολο να οριοθετηθεί, αντίστοιχες δυσκολίες παρουσιάζει και η έννοια της «αδικαιολόγητης» απόλυσης. Όπως επισημάνθηκε από τον Γεν. Εισαγγελέα Mengozzi, η παρεχόμενη προστασία από το άρθρο 30 δεν αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα για κάθε είδος παρατυπίας που μπορεί να χαρακτηρίζει μια απόλυση, αλλά υποδηλώνεται σαφώς ότι η παρατυπία πρέπει να είναι σοβαρή, για παράδειγμα να αφορά την ίδια την ουσία της επιλογής του εργοδότη να προβεί στην απόλυση. Στο πλαίσιο αυτό, κατά τη γνώμη του Γεν. Εισαγγελέα, οι παραβάσεις της Οδηγίας 98/59 για τις ομαδικές απολύσεις δεν φαίνεται να είναι τέτοιες, ώστε να δικαιολογούν την επίκληση του άρθρου 30 του Χάρτη, δεδομένου ότι προκαλούν, λαμβανομένου υπόψη του περιεχομένου της Οδηγίας, τυπικής/διαδικαστικής φύσεως αντίθεση προς τον νόμο⁹⁰. Συναφώς, σε ό,τι αφορά την έννοια του τι συνιστά «δικαιολογημένη απόλυση» στο πλαίσιο μιας αναδιάρθρωσης, κατά τον Γεν. Εισαγγελέα Wahl, το όριο δεν μπορεί να είναι πολύ υψηλό, διότι τούτο θα είχε ως συνέπεια να αναγκάζεται η επιχείρηση να αναβάλλει τα

σχέδια αναδιάρθρωσής της επ' αόριστον, με κίνδυνο να παραμένει οικονομικά αναποτελεσματική⁹¹.

Πάντως, δεδομένου ότι οι εξηγήσεις επί του άρθρου 30 του Χάρτη αναφέρουν ότι η διάταξη αυτή «εμπνέεται από το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ», στο Παράρτημα του οποίου περιέχεται μια μη εξαντλητική απαρίθμηση παράνομων λόγων απόλυσης, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η ενδεικτική αυτή απαρίθμηση θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την ερμηνεία του περιεχομένου του άρθρου 30. Εκ πρώτης όψεως, τόσο βάσει όσων αναλύθηκαν υπό το άρθρο 24 ΑΕΚΧ όσο και της ανάγκης ευελιξίας των επιχειρήσεων, όταν εφαρμόζουν σχέδια αναδιάρθρωσης, όπως επισήμανε ο Γεν. Εισαγγελέας Wahl, οι οικονομοτεχνικές απολύσεις φαίνεται ότι δεν αποτελούν λόγο αδικαιολόγητης απόλυσης.

(β) Έννομες συνέπειες – διαδικαστικές διευκολύνσεις

(i) Δικαίωμα επανόρθωσης

Ενόψει της γενικότατης διατύπωσης του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ, αυτό δεν προβλέπει συγκεκριμένες έννομες συνέπειες μιας ενδεχόμενης παράβασης του περιεχομένου του. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τη συσχέτισή του με το άρθρο 24 ΑΕΚΧ, μπορεί να υποστηριχθεί και στην περίπτωση των παραβιάσεων του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ ότι ο εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση, στο πλαίσιο των όσων προβλέπονται από το άρθρο 24 ΑΕΚΧ, όπως έχουν ερμηνευτεί και από την ΕΕΚΔ (βλ. ανωτέρω ανάλυση). Στην προσέγγιση αυτή συνηγορεί και η 7η Αρχή του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων, βάσει της οποίας, σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, οι εργαζόμενοι έχουν δικαίωμα επανόρθωσης, στην οποία περιλαμβάνεται η καταβολή εύλογης αποζημίωσης.

(ii) Δικαίωμα προσφυγής

Αντίστοιχα, λόγω της συσχέτισης του άρθρου 30 ΧΘΔΕΕ με το άρθρο 24 ΑΕΚΧ, ο μισθωτός έχει δικαίωμα πρόσβασης σε κατάλληλη δικαστική προστασία. Το δικαίωμα αυτό διατυπώνεται και στην 7η Αρχή του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων, βάσει της οποίας παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους το δικαίωμα πρόσβασης σε αποτελεσματική και αμερόληπτη επίλυση διαφορών αδικαιολόγητης απόλυσης.

(iii) Δικαίωμα προειδοποίησης

Το δικαίωμα αυτό αντλείται, επίσης, από την 7η Αρχή του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων, βάσει της οποίας «οι εργαζόμενοι έχουν το δικαίωμα να (...) τους χορηγείται εύλογη περίοδος προειδοποίησης». Να υπενθυμίσουμε ότι, βάσει του άρθρου 24 του ΑΕΚΧ, τέτοιο δικαίωμα δεν προβλέπεται. Ωστόσο, στο άρθρο 4 παρ. 4 του ΑΕΚΧ, η εύλογη προθεσμία προειδοποίησης προβλέπε-

87. M. SCHMITT, Article 30, ό.π., σ. 524.

88. ΔΕΕ C-149/16, *Socha κ.λπ.*, 21.09.2017, ECLI:EU:C:2017:708.

89. ΔΕΕ C-428/09, *Union syndicale Solidaires Isère*, 14.10.2010, ECLI:EU:C:2010:612, σκ. 28, ΔΕΚ C-66/85, *Lawrie-Blum/Land Baden-Württemberg*, 03.07.1986, ECLI:EU:C:1986:284, σκ. 16-17, ΔΕΚ C-138/02, *Collins*, 23.03.2004, ECLI:EU:C:2004:172, σκ. 26.

90. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Mengozzi στην C-12/08, *Mono Car Styling*, 21.01.2009, ECLI:EU:C:2009:24, σημ. 97.

91. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Wahl στην C-201/15, *AGET Iraklis*, 09.06.2016, ECLI:EU:C:2016:429, σημ. 61.

ται ως στοιχείο του δικαιώματος σε δίκαιη αμοιβή.

(iv) Δικαίωμα αιτιολόγησης

Ως συναφές προς το δικαίωμα προσφυγής, έχει κριθεί από το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης της ΕΕ ότι από το άρθρο 30 ΧΘΔΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 41 παρ. 2, τρίτη παύλα, του ΧΘΔΕΕ που, υπό το γενικότερο πρίσμα της χρηστής διοίκησης, προβλέπει «την υποχρέωση της διοίκησης να αιτιολογεί τις αποφάσεις της», απορρέει η υποχρέωση της αρμόδιας αρχής να αιτιολογεί την απόφασή της για απόλυση, ώστε να παρέχεται στους ενδιαφερόμενους η δυνατότητα να διαπιστώσουν εάν τα έννομα συμφέροντά τους έγιναν ή όχι σεβαστά και να εκτιμήσουν τη σκοπιμότητα της προσφυγής στη δικαιοσύνη, στη δε τελευταία να παρέχεται η δυνατότητα να ασκήσει τον έλεγχό της⁹².

V. Συγκριτικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα

Οι διατάξεις των άρθρων 24 ΑΕΚΧ και 30 ΧΘΔΕΕ αποτελούν, αναμφισβήτητα, πηγές κατοχύρωσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο ενός από τα σημαντικότερα εργασιακά δικαιώματα: αυτού της προστασίας από τις αδικαιολόγητες απολύσεις. Ωστόσο, κάθε μία από τις ρυθμίσεις αυτές παρουσιάζει, για τους δικούς της λόγους, προβλήματα ως προς το πεδίο εφαρμογής της και την αποτελεσματικότητά της. Να υπενθυμίσουμε, βεβαίως, ότι και οι δύο ρυθμίσεις είναι σχετικά νέες και από την υιοθέτησή τους μέχρι σήμερα έχουν λειτουργήσει για μεγάλο χρονικό

διάστημα σε πλαίσιο οικονομικής κρίσης και προγραμμάτων λιτότητας που αποτέλεσαν σοβαρό αντικίνητρο για τα ευρωπαϊκά κράτη για τη λήψη σοβαρών πρωτοβουλιών στον τομέα των κοινωνικών δικαιωμάτων. Μακροπρόθεσμα, όμως, και οι δύο αυτές ευρωπαϊκές ρυθμίσεις, αλληλοτροφοδοτούμενες και σε συνδυασμό με τη διαρκώς εξελισσόμενη νομολογία του ΕΔΔΑ που, έστω και υπό το περιορισμένο πρίσμα των διατάξεων της ΕΣΔΑ, διαμορφώνει και αυτή, κατά τρόπο άμεσο, ένα ελάχιστο περιεχόμενο προστασίας σε περίπτωση απόλυσης, θα μπορούσαν να συνδράμουν στη διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου ευρωπαϊκής πολιτικής στο δίκαιο των απολύσεων. Το μεν άρθρο 30 ΧΘΔΕΕ, με την ώθηση και από τις πρόσφατες (πολιτικές) δεσμεύσεις που ανέλαβαν τα κράτη μέλη της ΕΕ στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων, θα μπορούσε να αποτελέσει την κινητήριου δύναμη για την υιοθέτηση μιας γενικής δευτερογενούς νομοθεσίας σχετικά με το δίκαιο της απόλυσης. Η εξέλιξη αυτή, ασφαλώς, θα επηρέαζε και τα κράτη μέλη της ΕΕ που δεν έχουν κυρώσει το άρθρο 24 του ΑΕΚΧ, τα οποία πλέον δεν θα έχουν κανέναν λόγο να εξακολουθήσουν να απέχουν από την κύρωσή του. Αντιστρόφως, η συνεχώς εξελισσόμενη νομολογία της ΕΕΚΔ, στο πλαίσιο του ελέγχου της εφαρμογής του άρθρου 24 του ΑΕΚΧ από τα συμβαλλόμενα μέρη, είτε μέσω των εθνικών αναφορών είτε μέσω των συλλογικών προσφυγών, συγκεκριμενοποιεί τις απορρέουσες από το άρθρο αυτό υποχρεώσεις και θα μπορούσε σταδιακά να επηρεάσει τα κράτη που δεν έχουν συμβατές με το άρθρο 24 ΑΕΚΧ νομοθεσίες να προσαρμόσουν αντίστοιχα το εθνικό δίκαιο της απόλυσης.

92. ΔΔΔ F-1/05 (ολομέλεια), *Landgren/ETF*, 26.10.2006, ECLI:EU:F:2006:112, σκ. 70 και 74.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Βασιλική Στάθη, Αικατερίνη-Μαρία Τριανταφυλλίδου

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► Brexit – Συμφωνία συνεργασίας σε θέματα ανταγωνισμού (06.06.2023)

αποχώρηση – σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας – δίκαιο ανταγωνισμού – ανταλλαγή εμπιστευτικών πληροφοριών

Στις 6 Ιουνίου 2023, οι υπουργοί Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων ενέκριναν απόφαση με την οποία εγκρίνεται η έναρξη διαπραγματεύσεων με το Ηνωμένο Βασίλειο σχετικά με τη συνεργασία σε θέματα ανταγωνισμού.

Η επικείμενη συμφωνία έρχεται να συμπληρώσει τη συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας και θα καλύπτει θέματα που σχετίζονται με την εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού της ΕΕ.

Η συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, αφενός, και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, αφετέρου («συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας»), συνήφθη από την Ένωση με την Απόφαση (ΕΕ) 2021/689 του Συμβουλίου και άρχισε να ισχύει την 1η Μαΐου 2021, αφού εφαρμόστηκε προσωρινά από την 1η Ιανουαρίου 2021.

Μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ένωση, δεν υφίστανται πλέον οι δυνατότητες συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών με την αρχή ανταγωνισμού του Ηνωμένου Βασιλείου στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Δικτύου Ανταγωνισμού, μέσω του οποίου η Επιτροπή και οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού των κρατών μελών συνεργάζονται στενά μεταξύ τους.

Η συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας δεν προβλέπει αυτή τη στενή συνεργασία και επιτρέπει αποκλειστικά τη βάση των εθνικών κανόνων επιτρεπόμενη συνεργασία στον τομέα του ανταγωνισμού. Εντούτοις, δυνάμει του άρθρου 361 παρ. 4 της συμφωνίας εμπορίου και συνεργασίας, τα μέρη μπορούν να συνάψουν συμφωνία συνεργασίας και συντονισμού μεταξύ της Επιτροπής, των αρχών ανταγωνισμού των κρατών μελών και της αρχής ή των αρχών ανταγωνισμού του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει όρους για την ανταλλαγή και τη χρήση εμπιστευτικών πληροφοριών.

Θα πρέπει συνεπώς να αρχίσουν διαπραγματεύσεις με σκοπό τη σύναψη συμπληρωματικής συμφωνίας, κατά την έννοια του άρθρου 2 της συμφωνίας εμπορίου και συνεργασίας, με το Ηνωμένο Βασίλειο για τη συνεργασία

και την ανταλλαγή πληροφοριών σε θέματα ανταγωνισμού.

Η εν λόγω απόφαση, η οποία εγκρίνει την έναρξη διαπραγματεύσεων με το Ηνωμένο Βασίλειο σχετικά με τη συνεργασία σε θέματα ανταγωνισμού, δομείται από 4 άρθρα. Το άρθρο 1 αποτελεί την εξουσιοδότηση προς την Επιτροπή για την έναρξη των διαπραγματεύσεων για τη συμπληρωματική συμφωνία. Ακόμη, η Επιτροπή είναι ο διαπραγματευτής της Ένωσης και το σώμα στο οποίο απευθύνεται η απόφαση.

Τέλος, σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται σε συνεννόηση με την ομάδα «Ηνωμένο Βασίλειο» και σύμφωνα με τις οδηγίες που περιέχονται στο προσάρτημα της παρούσας απόφασης, με την επιφύλαξη τυχόν οδηγιών τις οποίες ενδεχομένως απευθύνει το Συμβούλιο μεταγενέστερα προς την Επιτροπή (άρθρο 3).

<https://www.consilium.europa.eu/el/meetings/jha/2023/06/08-09/>

► Νέα πορεία όσον αφορά το πρωτόκολλο για τις Ιρλανδία / Βόρεια Ιρλανδία: Πράσινο φως από το Συμβούλιο για τα κύρια στοιχεία του πλαισίου του Ουίνδσορ (21.03.2023)

αποχώρηση – πρωτόκολλο για τη Βόρεια Ιρλανδία – εταιρική σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – τροποποιήσεις – μεταφορά εμπορευμάτων – νέες νομοθετικές προτάσεις – υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα

Το Συμβούλιο εξέδωσε δύο αποφάσεις σχετικά με το πλαίσιο του Ουίνδσορ, τη νέα κοινή πορεία όσον αφορά το πρωτόκολλο για τις Ιρλανδία / Βόρεια Ιρλανδία, επί του οποίου η Επιτροπή και η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου κατέληξαν σε κατ' αρχήν πολιτική συμφωνία στις 27 Φεβρουαρίου 2023.

Η κατ' αρχήν πολιτική συμφωνία για το πλαίσιο του Ουίνδσορ περιλαμβάνει ένα ολοκληρωμένο σύνολο κοινών λύσεων που αποσκοπούν στην οριστική αντιμετώπιση των πρακτικών προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι πολίτες και οι επιχειρήσεις στη Βόρεια Ιρλανδία, παρέχοντάς τους με αυτόν τον τρόπο διαρκή ασφάλεια και προβλεψιμότητα. Ακόμη, αποτυπώνει τη μακροχρόνια δέσμευση της ΕΕ για εξεύρεση λύσεων με το Ηνωμένο Βασίλειο προς όφελος των πολιτών και των επιχειρήσεων στη Βόρεια Ιρλανδία, καθώς και τη δέσμευσή της να προστατεύσει όλα τα μέρη της Συμφωνίας της Μεγάλης Παρασκευής. Η έκδοση των αποφάσεων αυτών δείχνει ακριβώς αυτή τη δέσμευση της ΕΕ για εφαρμογή κοινών

λύσεων που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση πρακτικών δυσκολιών κατά την επιτόπια εφαρμογή του πρωτοκόλλου για τις Ιρλανδία / Βόρεια Ιρλανδία.

Η πρώτη απόφαση του Συμβουλίου παρέχει στην ΕΕ τη δυνατότητα να συμφωνήσει με απόφαση της μικτής επιτροπής¹ και με σειρά κοινών συστάσεων που θα διατυπωθούν κατά την εν λόγω συνεδρίαση, καθώς και να λάβει υπό σημείωση μονομερείς δηλώσεις του Ηνωμένου Βασιλείου.

Το κύριο στοιχείο αυτής της δέσμης μέτρων είναι το σχέδιο απόφασης της μικτής επιτροπής, το οποίο καθορίζει στοχευμένες τροποποιήσεις του πρωτοκόλλου για τις Ιρλανδία / Βόρεια Ιρλανδία, νέες διατάξεις σχετικά με τον προσδιορισμό των εμπορευμάτων για τα οποία δεν υπάρχει κίνδυνος μεταγενέστερης μεταφοράς τους στην ΕΕ, και ενισχυμένο μηχανισμό συντονισμού για θέματα που σχετίζονται με τον ΦΠΑ και τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης που αφορούν τα προϊόντα.

Συνολικά, η απόφαση, οι συστάσεις και οι δηλώσεις καλύπτουν τις περισσότερες πτυχές της συμφωνίας για το πλαίσιο του Ουίνδσορ στους τομείς των τελωνείων, των κρατικών ενισχύσεων, του ΦΠΑ και των ειδικών φόρων κατανάλωσης, καθώς και της διακυβέρνησης και της συμμετοχής των ενδιαφερόμενων μερών.

Επιπλέον, η μικτή συμβουλευτική ομάδα εργασίας, η οποία λειτουργεί ως φόρουμ για την ανταλλαγή πληροφοριών και τη διαβούλευση μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου για θέματα που αφορούν τη Βόρεια Ιρλανδία, αναμένεται να τροποποιήσει τον εσωτερικό κανονισμό της σε προσεχή συνεδρίαση ώστε να προβλεφθεί η σύσταση δομημένων υποομάδων.

Η δεύτερη απόφαση του Συμβουλίου παρέχει στην ΕΕ τη δυνατότητα να συμφωνήσει και με την αλλαγή αυτή, με την οποία θα διασφαλίζεται καλύτερα ότι το Ηνωμένο Βασίλειο θα μπορεί να συζητά τις απόψεις του σχετικά με τις πράξεις της ΕΕ που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του πρωτοκόλλου, μεταξύ άλλων με βάση τη συμβολή των ενδιαφερόμενων μερών στη Βόρεια Ιρλανδία.

Για να τεθεί σε εφαρμογή η συμφωνία από την πλευρά της ΕΕ, η Επιτροπή υπέβαλε επίσης τρεις νομοθετικές προτάσεις σχετικά με υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα, τα φάρμακα που προορίζονται για ανθρώπινη χρήση και τις δασμολογικές ποσοστώσεις.

Στις 17 Μαΐου του 2023, οι προτάσεις εγκρίθηκαν από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο μέσω ταχείας διαδικασίας. Οι νέοι κανόνες θα διευκολύνουν σημαντικά τη μεταφορά μιας σειράς εμπορευμάτων από τη Μεγάλη Βρετανία στη Βόρεια Ιρλανδία, εφόσον αυτά προορίζο-

1. Η μικτή επιτροπή απαρτίζεται από εκπροσώπους της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου και είναι αρμόδια για την εποπτεία της εκτέλεσης και της εφαρμογής της συμφωνίας αποχώρησης.

νται για τελική κατανάλωση στο έδαφος της τελευταίας. Ταυτόχρονα, θα θεσπιστούν διασφαλίσεις ώστε να αποτρέπεται η είσοδος των εν λόγω αγαθών στην ενιαία αγορά της ΕΕ και να διασφαλίζεται η προστασία της δημόσιας υγείας, της υγείας των ζώων και των φυτών, καθώς και των συμφερόντων των καταναλωτών στην ΕΕ.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα αγροδιατροφικά προϊόντα και τα φυτά, οι Κανονισμοί αυτοί θα καταστήσουν δυνατή τη μεταφορά αγροδιατροφικών προϊόντων λιανικής πώλησης από τη Μεγάλη Βρετανία στη Βόρεια Ιρλανδία για τελική κατανάλωση εκεί, με ελάχιστες απαιτήσεις πιστοποίησης και ελάχιστους ελέγχους.

Όσον αφορά τα ζώα συντροφιάς, τα ταξίδια από τη Μεγάλη Βρετανία στη Βόρεια Ιρλανδία θα καταστούν δυνατά με ένα απλό ταξιδιωτικό έγγραφο για ζώα συντροφιάς, ένα μικροτσίπ και μια δήλωση του ιδιοκτήτη ότι το ζώο συντροφιάς δεν θα ταξιδέψει στην ΕΕ.

Μια άλλη δέσμη νέων κανόνων θα διασφαλίσει ότι όλα τα φάρμακα, συμπεριλαμβανομένων των νέων φαρμάκων, θα είναι διαθέσιμα στη Βόρεια Ιρλανδία ταυτόχρονα με το υπόλοιπο Ηνωμένο Βασίλειο και θα διατίθενται στην αγορά σύμφωνα με τους κανόνες και τις διαδικασίες αδειοδότησης του Ηνωμένου Βασιλείου. Παράλληλα, η τρίτη νομοθετική πράξη, η οποία αφορά τα προϊόντα χάλυβα, θα καταστήσει δυνατή τη μεταφορά του από τη Μεγάλη Βρετανία στη Βόρεια Ιρλανδία στο πλαίσιο των δασμολογικών ποσοστώσεων της ΕΕ.

Οι τρεις Κανονισμοί θα τεθούν σε ισχύ μετά τη δημοσίευσή τους στην Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ και στη συνέχεια θα συμπληρωθούν από σειρά εκτελεστικών πράξεων που θα εκδοθούν από την Επιτροπή. Όσον αφορά τα υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα και τα φάρμακα, οι νέες ρυθμίσεις θα αρχίσουν να εφαρμόζονται σταδιακά, μόλις η ΕΕ λάβει τις κατάλληλες γραπτές εγγυήσεις από το Ηνωμένο Βασίλειο σχετικά με την εφαρμογή των διασφαλίσεων που έχουν συμφωνηθεί.

<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2023/03/21/new-way-forward-on-the-protocol-on-ireland-northern-ireland-council-greenlights-main-elements-of-the-windsor-framework/>

<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2023/05/30/eu-uk-relations-eu-takes-further-steps-to-implement-the-windsor-framework/>

II. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► **Επικαιροποίηση της καθοδήγησης της Επιτροπής για τα μέτρα στήριξης της πράσινης μετάβασης (04.04.2023)**

κρατικές ενισχύσεις – υποδείγματα καθοδήγησης – πράσινη μετάβαση – μηχανισμός ανάκαμψης και ανθεκτικότητας

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε επικαιροποιημένα υποδείγματα καθοδήγησης για τις κρατικές ενισχύσεις, προκειμένου να βοηθήσει τα κράτη μέλη να σχεδιάσουν τα μέτρα, τα οποία θα συμπεριληφθούν στα εθνικά τους σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (ΣΑΑ), σύμφωνα με τους κανόνες της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις. Συγκεκριμένα, τα επικαιροποιημένα τεχνικά έγγραφα θα βοηθήσουν τα κράτη μέλη να σχεδιάσουν μέτρα που συμβάλλουν περαιτέρω στην εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και παράλληλα συνεισφέρουν στην απεξάρτηση από τα ρωσικά ορυκτά καύσιμα και στην ταχεία προώθηση της πράσινης μετάβασης, όπως ορίζει το σχέδιο REPowerEU.

Ο μηχανισμός ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (ΜΑΑ), το βασικό μέσο στο επίκεντρο του σχεδίου ανάκαμψης NextGenerationEU για την Ευρώπη, στηρίζει τον συντονισμένο σχεδιασμό και τη χρηματοδότηση διασυνοριακών και εθνικών υποδομών, καθώς και ενεργειακών έργων και μεταρρυθμίσεων, για τον μετριασμό των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων της πανδημίας του κορονοϊού, την επιτάχυνση της πράσινης και της ψηφιακής μετάβασης και την ενίσχυση της συνολικής ανθεκτικότητας της Ένωσης. Τον Φεβρουάριο του 2023, ο Κανονισμός ΜΑΑ τροποποιήθηκε με στόχο την ενσωμάτωση ειδικών κεφαλαίων για το REPowerEU στα υφιστάμενα ΣΑΑ των κρατών μελών.

Το Δεκέμβριο του 2020, η Επιτροπή δημοσίευσε υποδείγματα καθοδήγησης για να βοηθήσει τα κράτη μέλη να σχεδιάσουν μέτρα κρατικών ενισχύσεων στο πλαίσιο των ΣΑΑ τους, τα οποία καλύπτουν διάφορα είδη επενδυτικών έργων, σύμφωνα με τις «ευρωπαϊκές εμβληματικές πρωτοβουλίες» της ετήσιας στρατηγικής της Επιτροπής για τη βιώσιμη ανάπτυξη 2021. Για να βοηθήσει τα κράτη μέλη να τροποποιήσουν τα σχέδιά τους στο πλαίσιο του REPowerEU, η Επιτροπή προέβη σε στοχευμένες επικαιροποιήσεις των σημαντικότερων υποδειγμάτων για τον σχεδιασμό νέων μέτρων εντός των κεφαλαίων για το REPowerEU.

Αρκετά από τα εν λόγω υποδείγματα έχουν προσαρμοστεί στις νέες κατευθυντήριες γραμμές του 2022 για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του κλίματος, της προστασίας του περιβάλλοντος και της ενέργειας, στο αναθεωρημένο πλαίσιο σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις για την έρευνα και ανάπτυξη και την καινοτομία, στο νέο προσωρινό πλαίσιο κρίσης και μετάβασης και στην εγκεκριμένη τροποποίηση του Γενικού Κανονισμού απαλλαγής κατά κατηγορία (ΓΚΑΚ).

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_2090

III. ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

► Πρόταση Κανονισμού σχετικά με τη διαβίβαση ποινικών δικογραφιών μεταξύ των κρατών μελών (05.04.2023)

πρόταση Κανονισμού – διαβίβαση ποινικών δικογραφιών – διασυνοριακό έγκλημα

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε πρόταση Κανονισμού σχετικά με τη διαβίβαση ποινικών δικογραφιών μεταξύ των κρατών μελών. Η αύξηση του διασυνοριακού εγκλήματος έχει οδηγήσει σε όλο και περισσότερες υποθέσεις, στις οποίες περισσότερα κράτη μέλη έχουν δικαιοδοσία να ασκήσουν δίωξη για την ίδια υπόθεση. Οι παράλληλες ή πολλαπλές δίωξεις μπορεί να είναι αναποδοτικές και αναποτελεσματικές, αλλά και ενδεχομένως επιζήμιες για τα δικαιώματα των ενδιαφερομένων, καθώς κανένα πρόσωπο δεν επιτρέπεται να διώκεται ούτε να τιμωρείται δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη.

Ως εκ τούτου, η εν λόγω πρόταση θα συμβάλει στην πρόληψη της επανάληψης των διαδικασιών και στην αποφυγή περιπτώσεων ατιμωρησίας σε περίπτωση άρνησης παράδοσης βάσει ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Ακόμη, θα συμβάλει στη διασφάλιση της διεξαγωγής των ποινικών διαδικασιών στο πλέον κατάλληλο κράτος μέλος, για παράδειγμα, στο κράτος, στο οποίο τελέστηκε το μεγαλύτερο μέρος του εγκλήματος. Οι εν λόγω κοινοί κανόνες θα περιλαμβάνουν:

- κατάλογο κοινών κριτηρίων για τη διαβίβαση δικογραφιών, καθώς και τους λόγους άρνησης διαβίβασης δικογραφιών
- προθεσμία για τη λήψη απόφασης αναφορικά με τη διαβίβαση της δικογραφίας
- κανόνες σχετικά με τα έξοδα μετάφρασης και τα αποτελέσματα της διαβίβασης δικογραφιών
- υποχρεώσεις όσον αφορά τα δικαιώματα των υπόπτων και των κατηγορουμένων και των θυμάτων
- κανόνες αναφορικά με τη χρήση του διασυνοριακού ψηφιακού διαύλου επικοινωνίας μεταξύ των αρμόδιων αρχών.

Για να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας διαβίβασης, ο προτεινόμενος Κανονισμός περιέχει, επίσης, διατάξεις για τη δικαιοδοσία σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ο εν λόγω προτεινόμενος Κανονισμός αναμένεται να μειώσει το επίπεδο κατακερματισμού, να παράσχει μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου και, εν τέλει, να αυξήσει τον αριθμό των ποινικών δικογραφιών που διαβιβάζονται επιτυχώς.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_2107

IV. ΥΓΕΙΑ

► **Πρόταση για μεταρρύθμιση των φαρμακευτικών προϊόντων για πιο προσβάσιμα, οικονομικά προσιτά και καινοτόμα φάρμακα (26.04.2023)**

■ *φαρμακευτικά προϊόντα – μικροβιακή αντοχή – «Μία υγεία»*

Η Επιτροπή προτείνει την αναθεώρηση της φαρμακευτικής νομοθεσίας της ΕΕ, προκειμένου η εν λόγω νομοθεσία να καταστεί πιο ευέλικτη και προσαρμοσμένη στις ανάγκες των πολιτών και των επιχειρήσεων σε ολόκληρη την ΕΕ. Η αναθεώρηση θα καταστήσει τα φάρμακα περισσότερο διαθέσιμα, προσβάσιμα και οικονομικά προσιτά. Θα στηρίξει την καινοτομία και θα τονώσει την ανταγωνιστικότητα και την ελκυστικότητα της φαρμακευτικής βιομηχανίας της ΕΕ, προωθώντας ταυτόχρονα υψηλότερα περιβαλλοντικά πρότυπα. Πέραν της μεταρρύθμισης αυτής, η Επιτροπή προτείνει σύσταση του Συμβουλίου για την ενίσχυση της καταπολέμησης της μικροβιακής αντοχής (ΜΑ).

Η αναθεώρηση περιλαμβάνει προτάσεις για νέα Οδηγία και νέο Κανονισμό, που αναθεωρούν και αντικαθιστούν την υφιστάμενη φαρμακευτική νομοθεσία, συμπεριλαμβανομένης της νομοθεσίας για τα φάρμακα για παιδιά και για σπάνιες νόσους. Η αναθεώρηση αποσκοπεί στην επίτευξη των παρακάτω κύριων στόχων:

- Δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς φαρμάκων, η οποία θα διασφαλίζει ότι όλοι οι ασθενείς σε ολόκληρη την ΕΕ θα έχουν έγκαιρη και ισότιμη πρόσβαση σε ασφαλή, αποτελεσματικά και οικονομικά προσιτά φάρμακα.
- Διατήρηση ενός ελκυστικού και φιλικού προς την καινοτομία πλαισίου για την έρευνα, την ανάπτυξη και την παραγωγή φαρμάκων στην Ευρώπη.
- Δραστική μείωση της διοικητικής επιβάρυνσης, με την επιτάχυνση των διαδικασιών, με αποτέλεσμα να μειώνεται σημαντικά ο χρόνος έγκρισης των φαρμάκων, προκειμένου αυτά να φθάνουν ταχύτερα στους ασθενείς.
- Ενίσχυση της διαθεσιμότητας και διασφάλιση ότι τα φάρμακα μπορούν πάντα να παρέχονται στους ασθενείς, ανεξάρτητα από τον τόπο διαμονής τους στην ΕΕ.
- Αντιμετώπιση της μικροβιακής αντοχής (ΜΑ) και της παρουσίας φαρμακευτικών προϊόντων στο περιβάλλον μέσω της προσέγγισης «Μία υγεία».
- Παραγωγή πιο βιώσιμων από περιβαλλοντική άποψη φαρμάκων.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων, η μεταρρύθμιση αφορά ολόκληρο τον κύκλο ζωής των φαρμάκων.

Η εν λόγω πρόταση υποστηρίζει τη συνετή χρήση των αντιμικροβιακών ουσιών, προτείνοντας απτούς και μετρήσιμους στόχους για τη μείωση της χρήσης τους και

την προώθηση υψηλών επιπέδων πρόληψης των λοιμώξεων, κυρίως στα νοσοκομεία, και ελέγχου στον τομέα της ανθρώπινης υγείας. Η πρόταση βελτιώνει, επίσης, την ευαισθητοποίηση του κοινού, την εκπαίδευση και την κατάρτιση των αρμόδιων επαγγελματιών και προωθεί τη συνεργασία μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών από όλους τους σχετικούς τομείς.

Επιπλέον, η πρόταση θα ενισχύσει τα εθνικά σχέδια δράσης στο πλαίσιο της προσέγγισης «Μία υγεία» για τη ΜΑ, θα προωθήσει την έρευνα και την καινοτομία, θα ενισχύσει την επιτήρηση και την παρακολούθηση της ΜΑ και της κατανάλωσης αντιμικροβιακών ουσιών, θα βελτιώσει τις παγκόσμιες δράσεις, θα συμβάλει στον σχεδιασμό ενός πολυκρατικού οικονομικού κινήτρου στην ΕΕ για τη βελτίωση της πρόσβασης σε αντιμικροβιακές ουσίες και θα παράσχει κίνητρα για την ανάπτυξη άλλων ιατρικών αντιμέτρων κατά της ΜΑ, όπως τα εμβόλια και τα μέσα ταχείας διάγνωσης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_1843

V. ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗ ΕΝΩΣΗ

► **Όραμα βασισμένο στα δεδομένα με στόχο μια απλούστερη, εξυπνότερη και ασφαλέστερη τελωνειακή ένωση (17.05.2023)**

■ *τελωνειακή ένωση – τελωνειακοί έλεγχοι – ηλεκτρονικό εμπόριο*

Η Επιτροπή υπέβαλε προτάσεις για την πλέον φιλόδοξη και ολοκληρωμένη μεταρρύθμιση της τελωνειακής ένωσης της ΕΕ από την ίδρυσή της το 1968.

Τα μέτρα που προτείνονται παρουσιάζουν ένα παγκοσμίως πρωτοπόρο όραμα για τα τελωνεία της ΕΕ με βάση τα δεδομένα, το οποίο θα απλουστεύσει σε μεγάλο βαθμό τις τελωνειακές διαδικασίες για τις επιχειρήσεις, κυρίως για τους πλέον αξιόπιστους εμπόρους. Στο πλαίσιο της υιοθέτησης του ψηφιακού μετασχηματισμού, η μεταρρύθμιση θα περιορίσει τις επαχθείς τελωνειακές διαδικασίες, αντικαθιστώντας τις παραδοσιακές διασαφήσεις με μια εξυπνότερη προσέγγιση βάσει δεδομένων όσον αφορά την επιτήρηση των εισαγωγών. Παράλληλα, οι τελωνειακές αρχές θα διαθέτουν τα εργαλεία και τους πόρους που χρειάζονται για να αξιολογούν σωστά και να σταματούν τις εισαγωγές που ενέχουν πραγματικούς κινδύνους για την ΕΕ, τους πολίτες της και την οικονομία της.

Η παρούσα μεταρρύθμιση ανταποκρίνεται στις τρέχουσες πιέσεις υπό τις οποίες λειτουργούν τα τελωνεία της ΕΕ, όπως η τεράστια αύξηση του όγκου των εμπορικών συναλλαγών, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, ο ταχέως αυξανόμενος αριθμός προτύπων της ΕΕ που πρέπει να αποτελούν αντικείμενο ελέγχου στα σύνορα, καθώς

και η μεταβαλλόμενη γεωπολιτική πραγματικότητα και οι κρίσεις. Θα καταστήσει το τελωνειακό πλαίσιο κατάλληλο για μια πιο πράσινη, πιο ψηφιακή εποχή και θα συμβάλει σε μια ασφαλέστερη και πιο ανταγωνιστική ενιαία αγορά. Η μεταρρύθμιση απλουστεύει και εξορθολογίζει τις τελωνειακές απαιτήσεις υποβολής στοιχείων για τους εμπόρους, για παράδειγμα μειώνοντας τον χρόνο που απαιτείται για την ολοκλήρωση των διαδικασιών εισαγωγής, παρέχοντας μία ενιαία ενωσιακή διεπαφή και διευκολύνοντας την περαιτέρω χρήση των δεδομένων.

Η νέα τελωνειακή αρχή της ΕΕ θα επιβλέπει τον τελωνειακό κόμβο δεδομένων της ΕΕ, ο οποίος θα λειτουργεί ως κινητήρια δύναμη του νέου συστήματος. Με την πάροδο του χρόνου, ο κόμβος δεδομένων θα αντικαταστήσει την υφιστάμενη τελωνειακή υποδομή ΤΠ στα κράτη μέλη της ΕΕ, με αποτέλεσμα την εξοικονόμηση έως και 2 δισ. ευρώ ετησίως σε λειτουργικές δαπάνες. Η νέα τελωνειακή αρχή θα συμβάλει, επίσης, στην επίτευξη της βελτιωμένης προσέγγισης της ΕΕ όσον αφορά τη διαχείριση κινδύνων και τους τελωνειακούς ελέγχους.

Στη μεταρρυθμισμένη τελωνειακή ένωση της ΕΕ, οι επιχειρήσεις που επιθυμούν να μεταφέρουν εμπορεύματα στην ΕΕ θα μπορούν να καταγράφουν όλες τις πληροφορίες σχετικά με τα προϊόντα και τις αλυσίδες εφοδιασμού τους σε ένα ενιαίο διαδικτυακό περιβάλλον: στον νέο τελωνειακό κόμβο δεδομένων της ΕΕ. Αυτή η τεχνολογία αιχμής θα συγκεντρώνει τα δεδομένα που παρέχουν οι επιχειρήσεις και μέσω της εκμάθησης μηχανής, της τεχνητής νοημοσύνης και της ανθρώπινης παρέμβασης θα παρέχει στις αρχές μια επισκόπηση 360 μοιρών όσον αφορά τις αλυσίδες εφοδιασμού και την κυκλοφορία των αγαθών.

Ταυτόχρονα, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να αλληλεπιδρούν μόνο με μία ενιαία πύλη κατά την υποβολή των τελωνειακών τους πληροφοριών και θα πρέπει να υποβάλλουν δεδομένα μόνο μία φορά για πολλαπλές αποστολές. Σε κάποιες περιπτώσεις, όταν οι επιχειρηματικές διαδικασίες και οι αλυσίδες εφοδιασμού είναι απολύτως διαφανείς, οι πλέον έμπιστοι έμποροι, οι έμποροι «Trust and Check», θα μπορούν να θέτουν τα εμπορεύματά τους σε κυκλοφορία στην ΕΕ χωρίς καμία ενεργή τελωνειακή παρέμβαση. Η κατηγορία «Trust and Check» ενισχύει το ήδη υφιστάμενο πρόγραμμα εγκεκριμένων οικονομικών φορέων (ΑΕΟ) για έμπιστους εμπόρους.

Πρόκειται για νέα εταιρική σχέση με τις επιχειρήσεις, η οποία είναι η πρώτη παγκοσμίως. Αποτελεί ένα νέο ισχυρό εργαλείο για τη στήριξη των επιχειρήσεων, του εμπορίου και της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας της ΕΕ. Ο τελωνειακός κόμβος δεδομένων της ΕΕ θα επιτρέψει την εισαγωγή εμπορευμάτων στην ΕΕ με ελάχιστη τελωνειακή παρέμβαση, χωρίς να υποβαθμίζονται οι απαιτήσεις ασφάλειας, προστασίας ή καταπολέμησης της απάτης.

Σύμφωνα με τις προτάσεις, ο κόμβος δεδομένων θα ανοίξει για αποστολές ηλεκτρονικού εμπορίου το 2028, ενώ θα ακολουθήσουν (σε προαιρετική βάση) άλλοι εισαγωγείς το 2032, με αποτέλεσμα άμεσα οφέλη και απλουστεύσεις. Οι έμποροι «Trust and Check» θα μπορούν, ακόμη, να εκτελωνίζουν όλες τις εισαγωγές τους στις τελωνειακές αρχές του κράτους μέλους, στο οποίο είναι εγκατεστημένοι, ανεξαρτήτως του σημείου εισόδου των εμπορευμάτων στην ΕΕ. Με την επανεξέταση του 2035 θα αξιολογηθεί κατά πόσον η δυνατότητα αυτή μπορεί να επεκταθεί σε όλους τους εμπόρους όταν ο κόμβος θα είναι υποχρεωτικός, από το 2038 και μετά.

Το προτεινόμενο νέο σύστημα θα δώσει στις τελωνειακές αρχές μια σφαιρική εικόνα των αλυσίδων εφοδιασμού και των διαδικασιών παραγωγής των εμπορευμάτων που εισέρχονται στην ΕΕ. Όλα τα κράτη μέλη θα έχουν πρόσβαση σε δεδομένα σε πραγματικό χρόνο και θα μπορούν να συγκεντρώνουν πληροφορίες, προκειμένου να ανταποκρίνονται με μεγαλύτερη ταχύτητα, συνέπεια και αποτελεσματικότητα στους κινδύνους.

Η τεχνητή νοημοσύνη θα χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση και την παρακολούθηση των δεδομένων, καθώς και για την πρόβλεψη προβλημάτων πριν ακόμη τα εμπορεύματα ξεκινήσουν το ταξίδι τους προς την ΕΕ. Αυτό θα επιτρέψει στις τελωνειακές αρχές της ΕΕ να επικεντρώσουν τις προσπάθειες και τους πόρους τους εκεί όπου χρειάζονται περισσότερο: στην παρεμπόδιση της εισόδου στην Ένωση μη ασφαλών ή παράνομων εμπορευμάτων και στην εξασφάλιση του σεβασμού των ολοένα και περισσότερων νομοθετικών πράξεων της ΕΕ που απαγορεύουν ορισμένα εμπορεύματα τα οποία αντιβαίνουν στις κοινές αξίες της ΕΕ, όπως, για παράδειγμα, στους τομείς της κλιματικής αλλαγής, της αποψίλωσης των δασών και της καταναγκαστικής εργασίας, μεταξύ άλλων. Θα συμβάλει, επίσης, στη διασφάλιση της ορθής είσπραξης δασμών και φόρων, προς όφελος των εθνικών προϋπολογισμών και του προϋπολογισμού της ΕΕ.

Προκειμένου να βοηθηθούν τα κράτη μέλη να δώσουν προτεραιότητα στους σωστούς κινδύνους και να συντονίσουν τους ελέγχους και τις επιθεωρήσεις τους, κυρίως σε περιόδους κρίσης, οι πληροφορίες και η εμπειρογνωσία θα συγκεντρώνονται και θα αξιολογούνται σε επίπεδο ΕΕ μέσω της νέας τελωνειακής αρχής της ΕΕ, η οποία θα ενεργεί βάσει των δεδομένων που παρέχονται μέσω του τελωνειακού κόμβου δεδομένων της ΕΕ. Το νέο καθεστώς θα βελτιώσει σημαντικά τη συνεργασία μεταξύ των τελωνειακών αρχών και των αρχών εποπτείας της αγοράς και επιβολής του νόμου σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο, μεταξύ άλλων χάρη στην ανταλλαγή πληροφοριών μέσω του τελωνειακού κόμβου δεδομένων.

Με τη συγκεκριμένη μεταρρύθμιση οι διαδικτυακές πλατφόρμες καθίστανται βασικοί παράγοντες που θα διασφαλίζουν ότι τα εμπορεύματα που πωλούνται διαδι-

κτυακά στην ΕΕ συμμορφώνονται με όλες τις τελωνειακές υποχρεώσεις. Αυτό συνιστά σημαντική απόκλιση από το ισχύον τελωνειακό σύστημα, βάσει του οποίου η ευθύνη βαρύνει τους μεμονωμένους καταναλωτές και μεταφορείς. Οι πλατφόρμες θα είναι υπεύθυνες για τη διασφάλιση της καταβολής των τελωνειακών δασμών και του ΦΠΑ κατά την αγορά και, ως εκ τούτου, οι καταναλωτές δεν θα βρίσκονται πλέον αντιμέτωποι με κρυφές χρεώσεις ή απρόβλεπτα τελωνειακά έγγραφα κατά την άφιξη του δέματος. Με τις διαδικτυακές πλατφόρμες ως επίσημους εισαγωγείς, οι καταναλωτές και οι καταναλώτριες της ΕΕ μπορούν να έχουν τη βεβαιότητα ότι έχουν καταβληθεί όλοι οι δασμοί και ότι οι αγορές τους είναι ασφαλείς και σύμφωνες με τα πρότυπα της ΕΕ για το περιβάλλον, την ασφάλεια και τη δεοντολογία.

Επιπλέον, η μεταρρύθμιση καταργεί το υφιστάμενο όριο που επιτρέπει την απαλλαγή των εμπορευμάτων αξίας κάτω των 150 ευρώ από δασμούς, γεγονός το οποίο εκμεταλλεύονται σε μεγάλο βαθμό οι απατεώνες.

Η μεταρρύθμιση απλουστεύει, επίσης, τον υπολογισμό των τελωνειακών δασμών για τα συνηθέστερα εμπορεύματα χαμηλής αξίας που αγοράζονται από χώρες εκτός της ΕΕ, με αποτέλεσμα να μειώνονται οι χιλιάδες πιθανές κατηγορίες τελωνειακών δασμών σε τέσσερις μόνο. Αυτό θα διευκολύνει σηματικά τον υπολογισμό των τελωνειακών δασμών για τα μικρά δέματα και θα βοηθήσει τόσο τις πλατφόρμες όσο και τις τελωνειακές αρχές να διαχειρίζονται καλύτερα τις αγορές μέσω ηλεκτρονικού εμπορίου που εισέρχονται στην ΕΕ, των οποίων ο αριθμός ανέρχεται σε ένα δισεκατομμύριο κάθε χρόνο. Ακόμη, θα εξαλείψει το ενδεχόμενο απάτης. Το νέο, ειδικά προσαρμοσμένο καθεστώς ηλεκτρονικού εμπορίου αναμένεται να αποφέρει πρόσθετα τελωνειακά έσοδα ύψους 1 δισ. ευρώ ετησίως.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_2643

VI. ΝΑΥΤΙΛΙΑ

► Προτάσεις για τη στήριξη της καθαρής και σύγχρονης ναυτιλίας (01.06.2023)

ασφάλεια στη θάλασσα – ρύπανση από τα πλοία – Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια στη Θάλασσα (EMSA)

Η Επιτροπή παρουσίασε πέντε νομοθετικές προτάσεις στοχεύοντας στον εκσυγχρονισμό των κανόνων της ΕΕ για την ασφάλεια στη θάλασσα και την πρόληψη της ρύπανσης των υδάτων από τα πλοία. Δεδομένου ότι το 75% του εξωτερικού εμπορίου της ΕΕ πραγματοποιείται διά θαλάσσης, οι θαλάσσιες μεταφορές δεν αποτελούν απλώς τη ραχοκοκαλιά μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αλλά είναι ζωτικές για τα νησιά της ΕΕ, τις περι-

φερειακές και τις απομακρυσμένες θαλάσσιες περιοχές. Παρά το γεγονός ότι τα ύδατα της ΕΕ είναι επί του παρόντος πολύ ασφαλή, καθώς παρατηρούνται λίγοι μόνο θάνατοι και δεν έχει προκύψει κανένα σοβαρό περιστατικό δημιουργίας πετρελαιοκηλίδας πρόσφατα, κάθε χρόνο εξακολουθούν να αναφέρονται περισσότερα από 2.000 ατυχήματα και συμβάντα στη θάλασσα.

Οι συγκεκριμένες προτάσεις θα εξοπλίσουν την ΕΕ με νέα εργαλεία για τη στήριξη της καθαρής και σύγχρονης ναυτιλίας. Οι κανόνες της ΕΕ θα ευθυγραμμιστούν με τους διεθνείς κανονισμούς, εξασφαλίζοντας ισότιμους όρους ανταγωνισμού για τον τομέα, ενώ παράλληλα η εφαρμογή και η επιβολή της νομοθεσίας θα βελτιωθεί μέσω της ψηφιοποίησης και της ενίσχυσης της συνεργασίας εντός της ΕΕ. Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια στη Θάλασσα (EMSA) θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην εφαρμογή των νέων απαιτήσεων μέσω της στήριξης που θα προσφέρει στη διοίκηση των κρατών μελών για την επιβολή των νέων κανόνων.

Τρεις από τις πέντε προτάσεις επικεντρώνονται στον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση των κανόνων για την ασφάλεια στη θάλασσα. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον έλεγχο από το κράτος λιμένα και στη διερεύνηση θαλάσσιων ατυχημάτων, ενισχύοντας την επιβολή των κανόνων για τη μείωση των συμβάντων και των ατυχημάτων, με τελικό στόχο να αποτραπούν η απώλεια ανθρώπινων ζωών και η ρύπανση του περιβάλλοντος.

Οι προτάσεις περιλαμβάνουν τα ακόλουθα:

- Σαφείς απαιτήσεις για τις επιθεωρήσεις των κρατών σημαίας, με βάση τους διεθνείς κανόνες, καθώς και ειδικά προγράμματα κατάρτισης του EMSA για τις εθνικές διοικήσεις με σκοπό την ενίσχυση των ελέγχων που διενεργούν οι αρχές των κρατών μελών στους στόλους τους. Με τον τρόπο αυτό θα βελτιωθεί η ασφάλεια στη θάλασσα και θα μειωθούν οι κίνδυνοι περιβαλλοντικής ρύπανσης, ενώ παράλληλα θα διασφαλιστεί ότι τα κράτη σημαίας της ΕΕ θα συνεχίσουν να παρέχουν υψηλής ποιότητας υπηρεσίες θαλάσσιων μεταφορών. Η πρόταση διευκολύνει την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των κρατών σημαίας σχετικά με τα αποτελέσματα των επιθεωρήσεων που διενεργούν και με ζητήματα συμμόρφωσης εν γένει. Ο EMSA θα υποστηρίξει αυτή τη συνεργασία μέσω ενός αναθεωρημένου προγράμματος επαγγελματικής εξέλιξης και κατάρτισης για τους επιθεωρητές των κρατών σημαίας.

Ο έλεγχος από το κράτος λιμένα θα επεκταθεί ώστε να καλύπτει κι άλλους διεθνείς κανόνες, όπως νέες συμβάσεις για τη διαχείριση του ερματικού ύδατος και των ιζημάτων και για την ανάνηψη ναυαγίων. Η πρόταση επικαιροποιεί, επίσης, τον τρόπο στόχευσης των πλοίων προς επιθεώρηση, ώστε να αντικατοπτρίζει νέες απαιτήσεις και θα αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στις περιβαλ-

λοντικές επιδόσεις και ελλείψεις των πλοίων, κατά τον καθορισμό της κατηγορίας κινδύνου τους.

Το πεδίο εφαρμογής του ελέγχου από το κράτος λιμένα και της διερεύνησης ατυχημάτων θα επεκταθεί, ώστε να καλύπτει και τα αλιευτικά σκάφη, για τα οποία εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές ανησυχίες σε θέματα ασφάλειας. Τα κράτη μέλη μπορούν να επιλέξουν να διενεργούν έλεγχο κράτους λιμένα σε αλιευτικά σκάφη μήκους άνω των 24 μέτρων που καταπλέουν σε λιμένες της ΕΕ. Ταυτόχρονα, τα κράτη μέλη θα υποχρεούνται να αναφέρουν τα πλέον σοβαρά ατυχήματα στα οποία εμπλέκονται μικρότερα αλιευτικά σκάφη μήκους κάτω των 15 μέτρων και να τα αναλύουν για την άντληση πιθανών διδαγμάτων. Οι δραστηριότητες ελέγχου από το κράτος σημαίας και το κράτος λιμένα θα ψηφιοποιηθούν και θα ενθαρρυνθεί η χρήση ηλεκτρονικών πιστοποιητικών. Αυτό θα καταστεί δυνατό κυρίως χάρη στα συστήματα ΤΠ και τις βάσεις δεδομένων του EMSA.

Οι εθνικοί φορείς διερεύνησης ατυχημάτων θα λάβουν περαιτέρω στήριξη από τον EMSA. Μια ομάδα εμπειρογνομόνων από διάφορους επιστημονικούς κλάδους καθώς και εξειδικευμένα εργαλεία και εξοπλισμός θα είναι διαθέσιμα κατόπιν αιτήματος.

Οι παρούσες προτάσεις αποσκοπούν, επίσης, στην πρόληψη κάθε είδους παράνομων απορρίψεων στις ευρωπαϊκές θάλασσες, που είναι απαραίτητη για να μειωθεί ο περιβαλλοντικός αντίκτυπος των δραστηριοτήτων θαλάσσιων μεταφορών και να διατηρηθεί το θαλάσσιο οικοσύστημα. Για να επιτευχθεί αυτό, είναι απαραίτητο να εντοπίζονται οι παράνομες απορρίψεις, να διώκονται οι παραβάσεις και να επιβάλλονται κυρώσεις στους δράστες παράνομων δραστηριοτήτων.

Για τον σκοπό αυτό, με την πρόταση:

- Ευθυγραμμίζονται οι κανόνες της ΕΕ με τους διεθνείς κανονισμούς και επεκτείνεται το πεδίο εφαρμογής τους, ώστε να καλύπτει ευρύτερο φάσμα ρυπογόνων ουσιών. Εκτός από τις παράνομες απορρίψεις πετρελαίου και επιβλαβών υγρών ουσιών, οι οποίες καλύπτονταν ήδη από τους υφιστάμενους κανόνες, η Επιτροπή προτείνει να συμπεριληφθούν και οι παράνομες απορρίψεις επιβλαβών ουσιών που μεταφέρονται σε συσκευασμένη μορφή, λυμάτων, απορριμμάτων και απορριπτόμενων υδάτων και υπολειμμάτων από συστήματα καθαρισμού καυσαερίων (πλυντρίδες).

- Βελτιστοποιείται η βάση δεδομένων επιτήρησης και ανταλλαγής πληροφοριών CleanSeaNet του EMSA και προβλέπονται υποχρεώσεις ανταλλαγής πληροφοριών και παρακολούθησης από τις εθνικές αρχές που είναι αρμόδιες για τον εντοπισμό και την επαλήθευση πιθανής ρύπανσης. Το ενισχυμένο σύστημα θα διευκολύνει την έγκαιρη επιβολή καθώς και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών σε περίπτωση διασυννοριακών περιστατικών ρύπανσης από πλοία.

- Θεσπίζεται ενισχυμένο νομικό πλαίσιο για τις κυρώσεις και την επιβολή τους, το οποίο επιτρέπει στις εθνικές αρχές να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα σε περίπτωση παράνομων απορρίψεων και να επιβάλλουν κυρώσεις, όπως για παράδειγμα πρόστιμα. Η πρόταση περιλαμβάνει ελάχιστα κριτήρια για την αποτελεσματική επιβολή διοικητικών κυρώσεων, όπως η σοβαρότητα της απόρριψης, ο αντίκτυπος της στο περιβάλλον ή η οικονομική ευρωστία της υπεύθυνης οντότητας.

Σημειώνεται ότι η εν λόγω πρόταση επικαιροποιεί την εντολή του EMSA, ώστε να αντικατοπτρίζει καλύτερα τον αυξανόμενο ρόλο που διαδραματίζει ο Οργανισμός σε πολλούς τομείς των θαλάσσιων μεταφορών, στους οποίους περιλαμβάνονται η ασφάλεια, η πρόληψη της ρύπανσης και η προστασία του περιβάλλοντος, η δράση για το κλίμα, η ασφάλεια, η επιτήρηση και η διαχείριση κρίσεων, και η ψηφιοποίηση, συμπεριλαμβανομένων των νέων καθηκόντων στους τομείς της ασφάλειας και της βιωσιμότητας που απορρέουν από αυτή τη νομοθετική δέσμη.

Για παράδειγμα, η Επιτροπή και τα κράτη μέλη θα βασιστούν στη στήριξη του EMSA κατά την εφαρμογή του Κανονισμού FuelEU Maritime και κατά την επέκταση του συστήματος εμπορίας εκπομπών της ΕΕ στις θαλάσσιες μεταφορές. Ο Οργανισμός θα συνεχίσει επίσης να συνδράμει την Επιτροπή και τα κράτη μέλη στους τομείς της θαλάσσιας επιτήρησης, της ανθεκτικότητας σε θέματα κυβερνοασφάλειας και της ετοιμότητας για την αντιμετώπιση κρίσεων και θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην απλούστευση της υποβολής εκθέσεων μεταξύ των κρατών μελών μέσω της χρήσης εργαλείων ΤΠ, συνεχίζοντας ταυτόχρονα να προσφέρει κατάρτιση και ανάπτυξη ικανοτήτων στις διοικήσεις των κρατών μελών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_2919

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ψηφιοποίηση της διασυνοριακής δικαστικής συνεργασίας

Περί τα τέλη Απριλίου του 2023, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέδωσε νέα νομοθεσία της Ένωσης για τη δημιουργία ψηφιακής πλατφόρμας που θα διευκολύνει τους εισαγγελείς και τους δικαστές – οι οποίοι συνεργάζονται στο πλαίσιο κοινών ομάδων έρευνας – να ανταλλάσσουν πληροφορίες και να προσάγουν τους εγκληματίες ενώπιον της δικαιοσύνης.

Η πλατφόρμα αυτή θα καθιστά δυνατή την ανταλλαγή και προσωρινή αποθήκευση επιχειρησιακών πληροφοριών και αποδεικτικών στοιχείων, θα διασφαλίζει την ασφαλή επικοινωνία και θα διευκολύνει την ιχνηλασιμότητα των αποδεικτικών στοιχείων. Επίσης, θα συνδέεται με τα εργαλεία ΤΠ που χρησιμοποιούν οι αρχές που συμμετέχουν στις κοινές ομάδες έρευνας (ΚΟΕ), διευκολύνοντας τον καθημερινό συντονισμό και τη διοίκησή τους. Στις ΚΟΕ συμμετέχουν – για περιορισμένο χρονικό διάστημα – αρχές δύο ή περισσότερων χωρών της Ένωσης και ενδεχομένως τρίτων χωρών που διεξάγουν έρευνα για συγκεκριμένες διασυνοριακές ποινικές υποθέσεις. Τα μέλη των ομάδων αυτών μπορούν να ανταλλάσσουν αποδεικτικά στοιχεία απευθείας μεταξύ τους, απαλείφοντας την ανάγκη χρήσης παραδοσιακών διαδικασιών δικαστικής συνεργασίας. Οι ΚΟΕ υφίστανται από το 2002, αλλά έχουν προκύψει ορισμένες τεχνικές δυσκολίες που σχετίζονται, για παράδειγμα, με την ασφαλή ηλεκτρονική ανταλλαγή πληροφοριών και αποδεικτικών στοιχείων και την ασφαλή ηλεκτρονική επικοινωνία. Η χρήση της νέας πλατφόρμας θα παραμείνει προαιρετική, παρότι συσιστάται ιδιαίτέρως.

Ο σχεδιασμός, η ανάπτυξη και η λειτουργία της πλατφόρμας θα ανατεθεί στον eu-LISA, τον Οργανισμό της Ένωσης για τη Λειτουργική Διαχείριση Συστημάτων ΤΠ Μεγάλης Κλίμακας στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Ο σχετικός Κανονισμός (2023/969) θα αρχίσει να ισχύει την 20ή ημέρα από τη δημοσίευσή του στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ημερομηνία έναρξης λειτουργίας της πλατφόρμας θα είναι το αργότερο δύομισι έτη μετά την έναρξη ισχύος του Κανονισμού.

Σχετικά links:

Ο νέος Κανονισμός 2023/969:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023R0969>

Βλ. επίσης:

<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2023/04/24/council-green-lights-eu-law-which-im>

proves-information-exchange-between-law-enforcement-authorities/

► Νέοι κανόνες για τις αγορές κρυπτοστοιχείων (MiCA)

Μετά από τρία έτη νομοθετικών διαδικασιών και διαβουλεύσεων, η Ένωση ενέταξε εν τέλει τα κρυπτοστοιχεία, τους εκδότες κρυπτοστοιχείων και τους παρόχους υπηρεσιών κρυπτοστοιχείων σε κανονιστικό πλαίσιο, θεσπίζοντας για πρώτη φορά νομικό πλαίσιο σε επίπεδο Ένωσης για τον συγκεκριμένο τομέα με τον Κανονισμό για τις αγορές κρυπτοστοιχείων (MiCA) που εκδόθηκε στις 16 Μαΐου 2023.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε την πρόταση MiCA στις 24 Σεπτεμβρίου 2020. Αποτελεί μέρος της ευρύτερης δέσμης μέτρων για τον ψηφιακό χρηματοοικονομικό τομέα, η οποία αποσκοπεί στη διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής προσέγγισης που προάγει την τεχνολογική ανάπτυξη και διασφαλίζει τη χρηματοοικονομική σταθερότητα και την προστασία των καταναλωτών. Επιπλέον της πρότασης MiCA, η δέσμη περιλαμβάνει στρατηγική για τον ψηφιακό χρηματοοικονομικό τομέα, πράξη για την ψηφιακή επιχειρησιακή ανθεκτικότητα (DORA) – η οποία αφορά και τους παρόχους υπηρεσιών κρυπτοστοιχείων – και πρόταση σχετικά με πιλοτικό καθεστώς για την τεχνολογία καταμεμημένου καθολικού (DLT) για χρήσεις χονδρικής.

Η δέσμη αυτή καλύπτει ένα κενό στην υφιστάμενη νομοθεσία της Ένωσης, διασφαλίζοντας ότι το ισχύον νομικό πλαίσιο δεν θέτει εμπόδια στη χρήση νέων ψηφιακών χρηματοοικονομικών μέσων ενώ, ταυτόχρονα, διασφαλίζει ότι τέτοιου είδους νέες τεχνολογίες και προϊόντα εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του χρηματοπιστωτικού κανονιστικού πλαισίου και των ρυθμίσεων διαχείρισης λειτουργικού κινδύνου των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ένωση. Ως εκ τούτου, η δέσμη μέτρων αποσκοπεί στη στήριξη της καινοτομίας και της υιοθέτησης νέων χρηματοοικονομικών τεχνολογιών, ενώ παράλληλα παρέχεται κατάλληλο επίπεδο προστασίας σε καταναλωτές και επενδυτές.

Ο Κανονισμός MiCA θα προστατεύσει τους επενδυτές αυξάνοντας τη διαφάνεια και θεσπίζοντας ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο για τους εκδότες και τους παρόχους υπηρεσιών που θα περιλαμβάνει τη συμμόρφωση με τους κανόνες για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες. Οι νέοι κανόνες καλύπτουν τους εκδότες συναλλακτικών μαρκών, μαρκών με αναφορά σε περιουσιακά στοιχεία και των

αποκαλούμενων «σταθερών κρυπτονομισμάτων». Καλύπτονται επίσης οι πάροχοι υπηρεσιών, όπως οι τόποι διαπραγμάτευσης και τα πορτοφόλια όπου τηρούνται κρυπτοστοιχεία. Το εν λόγω κανονιστικό πλαίσιο έχει ως στόχο την προστασία των επενδυτών και τη διαφύλαξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, προάγοντας παράλληλα την καινοτομία και ενισχύοντας την ελκυστικότητα του τομέα των κρυπτοστοιχείων.

Εισάγει επίσης εναρμονισμένο κανονιστικό πλαίσιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο, λόγω του παγκόσμιου χαρακτήρα των αγορών κρυπτοστοιχείων, αποτελεί βελτίωση σε σύγκριση με την παρούσα κατάσταση όπου ορισμένα μόνο κράτη μέλη διαθέτουν εθνική νομοθεσία.

Σχετικά links:

Το κείμενο του σχετικού Κανονισμού:

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-54-2022-INIT/el/pdf>

Βλ. επίσης:

<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/digital-finance/>

<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2022/06/30/digital-finance-agreement-reached-on-european-crypto-assets-regulation-mica/>

► Νέο ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας

Από την 1η Ιουνίου 2023 τέθηκε σε λειτουργία το ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, χάρη στο οποίο θα είναι πιο απλό και πιο εύκολο για τις επιχειρήσεις να προστατεύσουν τις καινοτομίες τους στην Ευρώπη και να αξιοποιήσουν τη διανοητική τους ιδιοκτησία. Το ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας θα ενισχύσει την καινοτομία και την ανταγωνιστικότητα της Ένωσης και θα ολοκληρώσει την ενιαία αγορά διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας. Αρχικά θα καλύψει 17 κράτη μέλη, αλλά η συμμετοχή είναι ανοικτή και σε άλλα κράτη μέλη στο μέλλον.

Με το ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας παρέχεται υπηρεσία μίας στάσης για την καταχώριση και την επιβολή των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη. Αυτό συνεπάγεται χαμηλότερο κόστος, λιγότερη γραφειοκρατία και μείωση του διοικητικού φόρτου για τους φορείς καινοτομίας, και ιδίως για τις ΜΜΕ. Δίνεται η δυνατότητα στις εταιρείες και σε άλλους φορείς καινοτομίας να αποκτήσουν ένα «ενιαίο» δίπλωμα ευρεσιτεχνίας για τις εφευρέσεις τους, το οποίο θα ισχύει σε όλα τα συμμετέχοντα κράτη μέλη. Έτσι, δεν χρειάζεται πλέον κάποιος να αντιμετωπίσει ένα πολύπλοκο συνονθύλευμα εθνικών νομοθεσιών και διαδικασιών για τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, ενώ επιπλέον παύουν να υφίστανται οι πιο δαπανηρές εθνικές απαιτήσεις επικύρωσης που ισχύουν για τα ευρωπαϊκά διπλώματα ευρεσιτεχνίας.

Επιπλέον, το νέο Ενιαίο Δικαστήριο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (ΕΔΔΕ), το οποίο θα έχει δικαιοδοσία τόσο για

τα ενιαία διπλώματα ευρεσιτεχνίας όσο και για τα υφιστάμενα ευρωπαϊκά διπλώματα ευρεσιτεχνίας, θα επιτρέψει στις εταιρείες να ασκούν πιο αποτελεσματικά τα δικαιώματά τους ευρεσιτεχνίας. Το ΕΔΔΕ θα παρέχει ένα πιο συνεκτικό νομικό πλαίσιο για τις διαφορές σχετικά με διπλώματα ευρεσιτεχνίας και θα μειώσει τον κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων.

Τα κύρια πλεονεκτήματα του νέου ενιαίου συστήματος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας είναι τα εξής:

- Χαμηλότερο κόστος για την προστασία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη: Το νέο σύστημα προσφέρει έναν οικονομικά αποδοτικό τρόπο για την προστασία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στα συμμετέχοντα κράτη μέλη, καθώς εξαλείφει την ανάγκη για εθνικές διαδικασίες επικύρωσης και ανανέωσης σε κάθε χώρα της ΕΕ, οι οποίες είναι πιο δαπανηρές και πιο επαχθείς. Το ενιαίο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας θα κοστίζει λιγότερο από 5.000 ευρώ σε τέλη ανανέωσης για διάστημα 10 ετών, αντί για τα 29.000 ευρώ περίπου που κοστίζει σήμερα η ανανέωση στα συμμετέχοντα κράτη μέλη. Το ενιαίο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας θα μειώσει επίσης σημαντικά το χάσμα μεταξύ του κόστους για την προστασία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην ΕΕ και του αντίστοιχου κόστους σε σημαντικούς εμπορικούς εταίρους, όπως οι ΗΠΑ ή η Ιαπωνία.

- Υπηρεσία μίας στάσης για την καταχώριση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας: Χάρη σε μια νέα, εξορθολογισμένη διαδικασία που βασίζεται στο υφιστάμενο ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, στο πλαίσιο της οποίας θα υποβάλλεται ένα μόνο δωρεάν αίτημα για τη χορήγηση ενιαίας ισχύος από το Ευρωπαϊκό Γραφείο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας, θα μειωθούν ο χρόνος και το κόστος που απαιτούνται ώστε να εξασφαλιστεί η προστασία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε παραπάνω από μία χώρες της ΕΕ.

- Ομοιόμορφη προστασία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες της Ένωσης: Το ενιαίο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας είναι ένας ενιαίος τίτλος ευρεσιτεχνίας που παρέχει ομοιόμορφη προστασία σε 17 συμμετέχοντα κράτη μέλη, τα οποία καλύπτουν περίπου το 80% του ΑΕΠ της Ένωσης και περιλαμβάνουν τις τρεις μεγαλύτερες οικονομίες της Ένωσης, δηλαδή τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία. Μελλοντικά αναμένεται να προσχωρήσουν στο σύστημα και άλλα κράτη μέλη, με απώτερο στόχο να παρέχεται κάλυψη σε ολόκληρη την Ένωση.

- Μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου όσον αφορά την επιβολή των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας: Το νέο Ενιαίο Δικαστήριο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (ΕΔΔΕ) θα διευκολύνει τον χειρισμό των διαφορών σχετικά με διπλώματα ευρεσιτεχνίας και θα παράσχει ένα πιο συνεκτικό και προβλέψιμο δικαστικό πλαίσιο. Θα εξαλείψει επίσης τον κίνδυνο αποκλινοσών νομικών αποφάσεων στα συμμετέχοντα κράτη μέλη, καθώς αντί για πολλαπλές παράλ-

ληλες διαδικασίες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων θα μπορεί να κατατεθεί μια ενιαία αγωγή ενώπιον του ΕΔΔΕ. Ένα σημαντικό πλεονέκτημα του ΕΔΔΕ είναι ότι θα εκδικάζει διαφορές που αφορούν όχι μόνο τα νέα ενιαία διπλώματα ευρεσιτεχνίας, αλλά και τα άλλα ευρωπαϊκά διπλώματα ευρεσιτεχνίας.

• Καινοτομία, ανταγωνιστικότητα και οικονομική ανάπτυξη: Καθώς θα παρέχει στους εφευρέτες και τις επιχειρήσεις έναν απλούστερο και οικονομικά αποδοτικότερο τρόπο προστασίας και επιβολής της διανοητικής ιδιοκτησίας τους στην Ένωση, το νέο ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας θα ενθαρρύνει την καινοτομία. Επιπλέον, θα προαγάγει την ανάπτυξη και την εμπορική εκμετάλλευση νέων τεχνολογιών και προϊόντων και θα βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα και την οικονομική ανάπτυξη, ενώ παράλληλα θα συμβάλει στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων στην Ένωση.

Όσον αφορά τη διαδικασία για την απόκτηση ενιαίου διπλώματος ευρεσιτεχνίας, το πρώτο στάδιο είναι η υποβολή αίτησης για ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας στο Ευρωπαϊκό Γραφείο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (ΕΓΔΕ). Στη συνέχεια, το ΕΓΔΕ εξετάζει την αίτηση και, σε περίπτωση θετικής έκβασης, προχωρά στη χορήγηση ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Η φάση αυτή υφίσταται ήδη σήμερα και παραμένει αμετάβλητη.

Ακολούθως, εντός ενός μήνα από τη χορήγηση του διπλώματος ευρεσιτεχνίας, ο κάτοχος του μπορεί να ζητήσει από το ΕΓΔΕ να χορηγήσει ενιαία ισχύ για τα συμμετέχοντα κράτη μέλη. Ταυτόχρονα, ο κάτοχος του ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας μπορεί επίσης να το επικυρώσει και σε άλλες χώρες που δεν καλύπτονται από το ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, σύμφωνα με τις εθνικές διαδικασίες που ισχύουν ήδη σήμερα, ανάλογα με την επιδιωκόμενη γεωγραφική κάλυψη.

Σχετικά links:

Συχνές ερωτήσεις και απαντήσεις για το νέο ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_23_3005

Βλ. επίσης:

https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/factsheet-unitary-patent_el

https://www.unified-patent-court.org/sites/default/files/upc_documents/agreement-on-a-unified-patent-court.pdf

<https://www.epo.org/en/applying/european/unitary>

https://www.unified-patent-court.org/sites/default/files/upc_documents/enhanced-european-patent-system.pdf

► **Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα του ΔΕΕ ως προς την αλληλέγγυα ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κρατών μελών για ζημία λόγω εσφαλμένης επεξεργασίας δεδομένων**

Κατόπιν της δολοφονίας του Σλοβάκου δημοσιογράφου Ján Kuciak και της μνηστής του Martina Kušnírová, στις 21 Φεβρουαρίου 2018 στη Σλοβακία, οι σλοβακικές αρχές διεξήγαγαν εκτενή έρευνα. Βάσει αιτήματος των εν λόγω αρχών, ο Οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία στον Τομέα της Επιβολής του Νόμου (Ευρωπόλ) εξήγαγε τα δεδομένα που ήταν αποθηκευμένα σε δύο κινητά τηλέφωνα, τα οποία φέρεται ότι ανήκαν στον Marian Kočner, και σε ένα μέσο αποθήκευσης USB. Η Ευρωπόλ κοινοποίησε τις επιστημονικές εκθέσεις της και παρέδωσε έναν σκληρό δίσκο ο οποίος περιείχε τα εξαχθέντα κρυπτογραφημένα δεδομένα.

Τον Μάιο του 2019, δημοσιεύθηκαν μέσω του Τύπου πληροφορίες σχετικές με τον Μ. Κοčner προερχόμενες από τα εν λόγω κινητά τηλέφωνα, συμπεριλαμβανομένων των απομαγνητοφωνήσεων προσωπικών του επικοινωνιών. Επιπλέον, σε μία από τις εκθέσεις της, η Ευρωπόλ ανέφερε ότι ο Μ. Κοčner τελούσε υπό κράτηση από το 2018 λόγω υπονοιών διάπραξης οικονομικού εγκλήματος και ότι το όνομά του συνδεόταν άμεσα, μεταξύ άλλων, με τους λεγόμενους «καταλόγους μαφιόζων» και τα «Panama Papers».

Ο Μ. Κοčner άσκησε αγωγή αποζημίωσης ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΓΕΔΕΕ), ζητώντας χρηματική ικανοποίηση ύψους 100.000 ευρώ για την ηθική βλάβη που θεωρεί ότι υπέστη. Με απόφαση της 29ης Σεπτεμβρίου 2021 (Τ-528/20, Κοčner/Ευρωπόλ), το ΓΕΔΕΕ απέρριψε την αγωγή του. Έκρινε ότι ο Μ. Κοčner, αφενός, δεν απέδειξε την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της προβαλλόμενης ζημίας και της συμπεριφοράς της Ευρωπόλ και, αφετέρου, δεν απέδειξε ότι οι λεγόμενοι «κατάλογοι μαφιόζων» καταρτίστηκαν και τηρούνταν από όργανο της Ένωσης και, συγκεκριμένα, από την Ευρωπόλ. Ο Μ. Κοčner άσκησε αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ).

Με τις Προτάσεις που ανέπτυξε στις 15 Ιουνίου 2023 ενώπιον του ΔΕΕ, ο Γεν. Εισαγγελέας Αθανάσιος Ράντος διευκρινίζει ότι η υπόθεση παρέχει στο Δικαστήριο, για πρώτη φορά, την ευκαιρία να αποφανθεί, μεταξύ άλλων, σχετικά με τη φύση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ευρωπόλ και, ειδικότερα, σχετικά με την ύπαρξη ειδικού καθεστώτος αλληλέγγυας και εις ολόκληρον ευθύνης της Ευρωπόλ και του κράτους μέλους εντός του οποίου επήλθε ζημία λόγω εσφαλμένης επεξεργασίας δεδομένων από την Ευρωπόλ ή από το κράτος μέλος.

Κατ' αρχάς, ο Α. Ράντος υπενθυμίζει ότι, όσον αφορά την εξωσυμβατική ευθύνη, η Ένωση υποχρεούται να αποκαθιστά τη ζημία που προξενούν τα θεσμικά όργανα ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Ο κανόνας αυτός ισχύει για την Ευρωπόλ. Κατά τον Κανονισμό Ευρωπόλ, τα πρόσωπα που έχουν υποστεί ζημία εξαιτίας παράνομης επεξεργασίας δεδομένων δικαιούνται αποζημίωση για τη ζημία που υπέστησαν, είτε εκ

μέρους της Ευρωπόλ είτε εκ μέρους του κράτους μέλους στο οποίο επήλθε το ζημιογόνο γεγονός, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία του. Το (μη δεσμευτικό) προοίμιο του Κανονισμού διευκρινίζει ότι, στην περίπτωση φυσικού προσώπου, ενδέχεται να μην είναι σαφές κατά πόσον η βλάβη την οποία υπέστη το πρόσωπο αυτό εξαιτίας παράνομης επεξεργασίας δεδομένων είναι αποτέλεσμα ενέργειας της Ευρωπόλ ή κράτους μέλους και ότι, κατά συνέπεια, σε μια τέτοια περίπτωση, η Ευρωπόλ και το κράτος μέλος στο έδαφος του οποίου επήλθε το ζημιογόνο γεγονός πρέπει να ευθύνονται αλληλεγγύως και εις ολόκληρον.

Επ' αυτού, ο Α. Ράντος επισημαίνει ότι, καταρχήν, η αλληλέγγυα και εις ολόκληρον εξωσυμβατική ευθύνη συνεπάγεται ότι, εάν η ζημιογόνος πράξη μπορεί να καταλογισθεί σε περισσότερα πρόσωπα, αυτά υποχρεούνται αλληλεγγύως και εις ολόκληρον σε αποκατάσταση της ζημίας.

Υπενθυμίζει ότι για την ερμηνεία διάταξης του δικαίου της Ένωσης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όχι μόνον το γράμμα της, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο αυτή εντάσσεται, καθώς και οι στόχοι και ο σκοπός που επιδιώκει η πράξη της οποίας η επίμαχη διάταξη αποτελεί μέρος.

Ο Γεν. Εισαγγελέας εξετάζει το σύνολο των σχετικών νομικών διατάξεων και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το δίκαιο της Ένωσης καθιερώνει σύστημα αλληλέγγυας και εις ολόκληρον ευθύνης της Ευρωπόλ και του οικείου κράτους μέλους για τις ζημίες που προκλήθηκαν από παράνομη επεξεργασία δεδομένων συνεπεία ενέργειας της Ευρωπόλ ή του εν λόγω κράτους μέλους.

Συνεπώς, ο Γεν. Εισαγγελέας προτείνει να αναιρεθεί η απόφαση του ΓεΔΕΕ καθ' ο μέρος η απόφαση αυτή απέκλεισε την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της ζημίας που φέρεται ότι υπέστη ο Μ. Κοčner και ενδεχόμενης συμπεριφοράς της Ευρωπόλ για μόνο τον λόγο ότι, επί ορισμένο χρονικό διάστημα, τόσο η Ευρωπόλ όσο και οι σλοβακικές αρχές είχαν στην κατοχή τους τα δεδομένα που περιείχονταν στα επίμαχα κινητά τηλέφωνα.

Αντιθέτως, όσον αφορά την προβαλλόμενη εγγραφή του ονόματος του Μ. Κοčner στον λεγόμενο «κατάλογο μαφιάζων», ο Γεν. Εισαγγελέας προτείνει στο ΔΕΕ να απορρίψει την αίτηση αναιρέσεως, επικυρώνοντας το σκεπτικό του ΓεΔΕΕ.

Σχετικά links:

Το πλήρες κείμενο των σχετικών Προτάσεων:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:62021CC0755>

► Συμφωνία Συμβουλίου της ΕΕ και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την ευρωπαϊκή ψηφιακή ταυτότητα (eID)

Με σκοπό την ασφαλή, αξιόπιστη και απρόσκοπτη πρόσβαση σε διασυνοριακές δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες στην Ένωση, οι εκπρόσωποι της Προεδρίας του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατέληξαν, περί τα τέλη Ιουνίου 2023, σε προσωρινή πολιτική συμφωνία σχετικά με τα βασικά στοιχεία ενός νέου πλαισίου για την ευρωπαϊκή ψηφιακή ταυτότητα (eID).

Ο αναθεωρημένος σχετικός Κανονισμός συνιστά σαφή αλλαγή παραδείγματος για την ηλεκτρονική ταυτότητα στην Ευρώπη, καθώς έχει ως στόχο να εξασφαλίσει την καθολική πρόσβαση των πολιτών και των επιχειρήσεων σε ασφαλή και αξιόπιστη ηλεκτρονική ταυτοποίηση και επαλήθευση ταυτότητας μέσω ενός προσωπικού ψηφιακού πορτοφολιού που θα αποθηκεύεται στο κινητό.

Ένας από τους κύριους στόχους πολιτικής του αναθεωρημένου Κανονισμού είναι η παροχή στους πολίτες και σε λοιπούς κατοίκους, όπως ορίζονται από το εθνικό δίκαιο, ενός εναρμονισμένου ευρωπαϊκού μέσου ψηφιακής ταυτότητας με βάση την ιδέα ενός ευρωπαϊκού πορτοφολιού ψηφιακής ταυτότητας.

Αυτό το ευρωπαϊκό πορτοφόλι θα εκδίδεται σε εθνικό επίπεδο και θα μπορεί να χρησιμοποιείται ως μέσο ηλεκτρονικής ταυτοποίησης (μέσω eID) χωρίς να απαιτείται η επίδειξη άλλου μέσου ταυτοποίησης. Το κείμενο της προσωρινής συμφωνίας αναλύει λεπτομερέστερα την έννοια του πορτοφολιού και πώς αυτό συνδυάζεται με τα εθνικά μέσα ηλεκτρονικής ταυτοποίησης.

Ο βαθμός εμπιστοσύνης σε ένα μέσο ηλεκτρονικής ταυτοποίησης, δηλαδή η βεβαιότητα ότι το πρόσωπο που επικαλείται συγκεκριμένη ταυτότητα είναι πράγματι το πρόσωπο στο οποίο έχει αποδοθεί η ταυτότητα αυτή, ποικίλλει ανάλογα με το επίπεδο διασφάλισης. Από αυτήν την άποψη, το πορτοφόλι πρέπει να εκδίδεται μέσω συστήματος ηλεκτρονικής ταυτοποίησης που να πληροί τις προδιαγραφές για υψηλό επίπεδο διασφάλισης. Η προσωρινή συμφωνία διευκρινίζει επίσης ότι η έκδοση, η χρήση για επαλήθευση ταυτότητας και η ανάκληση πορτοφολιών θα πρέπει να είναι δωρεάν για τα φυσικά πρόσωπα. Επίσης, το πορτοφόλι θα παρέχει δωρεάν στα φυσικά πρόσωπα τη δυνατότητα ηλεκτρονικής υπογραφής.

Επιπλέον, για να ανταποκριθεί στη δυναμική των αγορών και στις τεχνολογικές εξελίξεις, ο αναθεωρημένος Κανονισμός επεκτείνει τον υφιστάμενο κατάλογο υπηρεσιών εμπιστοσύνης συμπεριλαμβάνοντας νέες εγκεκριμένες υπηρεσίες εμπιστοσύνης, όπως, ενδεικτικά, τα ηλεκτρονικά καθολικά και η διαχείριση συσκευών για την εξ αποστάσεως δημιουργία ηλεκτρονικών υπογραφών και σφραγίδων.

Ο αναθεωρημένος Κανονισμός προσφέρει επίσης εναρμονισμένη προσέγγιση όσον αφορά την ασφάλεια, τόσο για τους πολίτες που χρειάζονται ευρωπαϊκή ψηφιακή

νομικής πληροφορικής

ταυτότητα για την επιγραμμική τους ταυτοποίηση όσο και για τους παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών που θα μπορούν να βασίζονται πλήρως στις λύσεις ψηφιακής ταυτότητας ανεξάρτητα από τον τόπο έκδοσής τους και να τις αποδέχονται χωρίς εξαιρέσεις.

Οι νέοι κανόνες συνεπάγονται σημαντική αλλαγή για τους εκδότες λύσεων ευρωπαϊκής ψηφιακής ταυτότητας, καθώς πλέον θα διαθέτουν κοινή τεχνική αρχιτεκτονική και πλαίσιο αναφοράς, καθώς και κοινά πρότυπα που θα αναπτυχθούν σε συνεργασία με τα κράτη μέλη. Οι χρήστες θα μπορούν έτσι να βασίζονται σε ένα βελτιωμένο οικοσύστημα για υπηρεσίες ηλεκτρονικής ταυτότητας και υπηρεσίες εμπιστοσύνης, αναγνωρισμένες και αποδεκτές παντού στην Ένωση.

Ο αναθεωρημένος Κανονισμός θα πρέπει να αξιοποιεί, να έχει ως βάση και να επιβάλλει τα συναφή και ήδη υπάρχοντα συστήματα πιστοποίησης που απορρέουν από την πράξη για την κυβερνοασφάλεια, όσον αφορά την πιστοποίηση της συμμόρφωσης των πορτοφολιών με τις ισχύουσες απαιτήσεις κυβερνοασφάλειας. Προκειμένου ο αναθεωρημένος Κανονισμός για την ηλεκτρονική ταυτοποίηση και η υφιστάμενη νομοθεσία για την κυβερνοασφάλεια να ευθυγραμμιστούν όσο το δυνατόν

περισσότερο, τα κράτη μέλη θα ορίσουν δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς οι οποίοι θα είναι διαπιστευμένοι για την πιστοποίηση του πορτοφολιού, όπως προβλέπεται στην πράξη για την κυβερνοασφάλεια.

Σχετικά links:

Συχνές ερωτήσεις και απαντήσεις για την ευρωπαϊκή ψηφιακή ταυτότητα:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_21_2664

Σχετικός ιστότοπος:

https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-digital-identity_el

Βλ. επίσης:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/library/trusted-and-secure-european-e-id-regulation>

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/eidas-regulation>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2023)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Εκτέλεση απόφασης του Δικαστηρίου περί διαπίστωσης παράβασης στον τομέα της ατμοσφαιρικής ρύπανσης

Παράβαση από κράτος μέλος της υποχρέωσης που υπέχει από το άρθρο 260 παρ. 1 ΣΛΕΕ να συμμορφωθεί με απόφαση του Δικαστηρίου που διαπιστώνει παράβαση

παράβαση κράτους μέλους – Οδηγία 2008/50/ΕΚ – ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα – απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται παράβαση – άρθρο 260 παρ. 2 ΣΛΕΕ – υποχρέωση λήψης των μέτρων που συνεπάγεται η εκτέλεση τέτοιας απόφασης – παράβαση της υποχρέωσης αυτής προβαλλόμενη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή – ασάφεια της προειδοποιητικής επιστολής ως προς το ζήτημα αν, κατά την ημερομηνία αναφοράς, η απόφαση του Δικαστηρίου παρέμενε ανεκτέλεστη – αρχή της ασφάλειας δικαίου – απαράδεκτο

ΔΕΕ C-174/21, Επιτροπή/Βουλγαρία (Double manquement - Pollution par les PM10), 16.03.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2023:210 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Με την απόφαση της 5ης Απριλίου 2017 (C-488/15, Επιτροπή/Βουλγαρία), το Δικαστήριο έκρινε ότι η Βουλγαρία παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από την Οδηγία 2008/50 για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα λόγω της συστηματικής και διαρκούς, από το 2007 μέχρι και το 2014, μη τήρησης των ημερήσιων και ετήσιων οριακών τιμών που ισχύουν για τις συγκεντρώσεις ΑΣ10 σε συγκεκριμένες ζώνες. Μετά την έκδοση της απόφασης αυτής, η Επιτροπή ζήτησε από τη Βουλγαρία να της παράσχει πληροφορίες σχετικά με τα μέτρα που έλαβε για την εκτέλεση της απόφασης. Στο πλαίσιο αυτό, κατέστη σαφές ότι δεν είχαν ληφθεί τα αναγκαία μέτρα για την άρση των παραβάσεων που είχαν διαπιστωθεί με την απόφαση του Δικαστηρίου. Κατόπιν τούτου, η Επιτροπή απηύθυνε στη Βουλγαρία προειδοποιητική επιστολή δυνάμει του άρθρου 260 παρ. 1 ΣΛΕΕ, διαπιστώνοντας τη μη συμμόρφωση προς την απόφαση του Δικαστηρίου και καλώντας το εν λόγω κράτος μέλος να υποβάλει τις παρατηρήσεις του εντός προθεσμίας δύο μηνών. Οι πληροφορίες που παρέσχε η Βουλγαρία δεν ικανοποίησαν την Επιτροπή, η

οποία άσκησε στη συνέχεια προσφυγή δυνάμει της παρ. 2 του άρθρου 260 ΣΛΕΕ.

Το Δικαστήριο κλήθηκε αρχικά να εξετάσει το παραδεκτό της εν λόγω προσφυγής. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθυμίστηκε η πάγια νομολογία σύμφωνα με την οποία η Επιτροπή υποχρεούται να προβάλει και να αποδείξει, εκ πρώτης όψεως και με σαφήνεια στην προειδοποιητική επιστολή που εκδίδεται κατ'εφαρμογήν του άρθρου 260 παρ. 2 ΣΛΕΕ, ότι η απόφαση του Δικαστηρίου που διαπιστώνει παράβαση θα εξακολουθεί να μην έχει εκτελεστεί κατά την ημερομηνία αναφοράς. Πράγματι, δεν μπορεί βασίμως να προσαφθεί σε κράτος μέλος παράβαση της υποχρέωσης να λάβει τα μέτρα τα οποία συνεπάγεται η εκτέλεση απόφασης του Δικαστηρίου αν δεν προκύπτει σαφώς από την προειδοποιητική επιστολή ότι, κατά την ημερομηνία αναφοράς, η υποχρέωση εκτέλεσης της απόφασης αυτής εξακολουθεί ακόμη να ισχύει από την έκδοσή της. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η Επιτροπή δεν προέβαλε με την απαιτούμενη σαφήνεια ούτε απέδειξε εκ πρώτης όψεως στην προειδοποιητική επιστολή της ότι η απόφαση της 5ης Απριλίου 2017 παρέμενε ανεκτέλεστη κατά την ημερομηνία αναφοράς. Παραλείποντας να το πράξει, η Επιτροπή δεν προέβαλε βασίμως ότι η Βουλγαρία παρέβη την υποχρέωσή της να λάβει τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της απόφασης αυτής.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η προσφυγή λόγω παράβασης της Επιτροπής απορρίφθηκε ως απαράδεκτη.

► Κράτος δικαίου

Το όργανο που είναι επιφορτισμένο με την άσκηση πειθαρχικών διαδικασιών κατά των δικαστών πρέπει να είναι ανεξάρτητο και αμερόληπτο

προδικαστική παραπομπή – κράτος δικαίου – ανεξαρτησία της δικαιοσύνης – άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ – Απόφαση 2006/928/ΕΚ – ανεξαρτησία των δικαστών – πειθαρχική διαδικασία – Δικαστική Επιθεώρηση – προϊστάμενος επιθεωρητής που έχει εξουσίες θέσπισης ρυθμίσεων, επιλογής, αξιολόγησης, διορισμού και πειθαρχικής έρευνας

ΔΕΕ C-817/21, Inspectia Judiciară, 11.05.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2023:391 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της R.I. και,

αφετέρου, της *Inspectia Judiciară* (Δικαστικής Επιθεώρησης, Ρουμανία) και του N.L. με αντικείμενο τις αποφάσεις της Δικαστικής Επιθεώρησης περί περάτωσης της διαδικασίας σχετικά με αναφορά που υπέβαλε η R.I. κατά του N.L. και περί απόρριψης της διοικητικής ένστασης που ασκήθηκε κατά της απόφασης για περάτωση της διαδικασίας.

Αναλυτικότερα, η R.I., που είναι διάδικος σε διάφορες ποινικές διαδικασίες ενώπιον των ρουμανικών δικαστηρίων, υπέβαλε μια σειρά από πειθαρχικές αναφορές ενώπιον της Δικαστικής Επιθεώρησης κατά δικαστών και εισαγγελέων των δικαστηρίων αυτών. Δεδομένου ότι η Δικαστική Επιθεώρηση απέρριψε τις αναφορές της και ο προϊστάμενος επιθεωρητής επικύρωσε ακολούθως τις αποφάσεις της Δικαστικής Επιθεώρησης, η R.I. προσέβαλε τις αποφάσεις αυτές ενώπιον των ρουμανικών δικαστηρίων. Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, το *Curtea de Apel București* (εφετείο Βουκουρεστίου, Ρουμανία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα αναφορικά με το ζήτημα εάν εθνική ρύθμιση που καθιστά τον αναπληρωτή προϊστάμενο επιθεωρητή της Δικαστικής Επιθεώρησης αρμόδιο για την εποπτεία της εξέτασης των αναφορών που υποβάλλονται κατά του προϊσταμένου επιθεωρητή της Δικαστικής Επιθεώρησης και τυχόν πειθαρχικών ερευνών και διαδικασιών που ενδέχεται να προκύψουν από αυτήν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως με τις απαιτήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας που ισχύουν για τα δικαστήρια.

Αρχικά, υπενθυμίστηκε ότι το άρθρο 19 ΣΕΕ αναθέτει στα εθνικά δικαστήρια και στο Δικαστήριο την υποχρέωση να εγγυώνται την πλήρη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης στο σύνολο των κρατών μελών, καθώς και την ένδικη προστασία των δικαιωμάτων που αντλούν οι πολίτες από το δίκαιο αυτό. Κάθε κράτος μέλος οφείλει να διασφαλίζει, στο πλαίσιο αυτό, ότι τα δικαιοδοτικά όργανα τα οποία ενδέχεται να κληθούν να αποφανθούν επί ζητημάτων σχετικών με την εφαρμογή ή με την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης πληρούν τις απαιτήσεις περί αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, ιδίως αυτές που απορρέουν από το άρθρο 2 και το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ. Πρόκειται για τις εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, οι οποίες, μεταξύ άλλων, προϋποθέτουν την ύπαρξη κατάλληλων κανόνων όσον αφορά το πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών, προκειμένου να αποφεύγεται κάθε ενδεχόμενο χρήσης του καθεστώτος αυτού ως συστήματος πολιτικού ελέγχου του περιεχομένου των δικαστικών αποφάσεων. Προκειμένου λοιπόν να διαφυλάσσεται η ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, οι κανόνες που διέπουν συνολικά την οργάνωση και τη λειτουργία του οργάνου που είναι αρμόδιο για τη διενέργεια των ερευνών και την άσκηση πειθαρχικής δίωξης πρέπει να είναι τέτοιας φύσης, ώστε να μην καταλείπεται

οποιαδήποτε αμφιβολία ως προς τη χρήση των αρμοδιοτήτων του εν λόγω οργάνου ως μέσου άσκησης πίεσεων στο έργο των δικαστών ή ως μέσου πολιτικού ελέγχου του έργου τους.

Εν προκειμένω, διαπιστώθηκε ότι η συγκέντρωση σημαντικών εξουσιών (θέσπισης ρυθμίσεων, επιλογής, αξιολόγησης, διορισμού και πειθαρχικής έρευνας) στα χέρια του προϊσταμένου επιθεωρητή της Δικαστικής Επιθεώρησης θα μπορούσε να δημιουργήσει στους πολίτες εύλογη αμφιβολία όσον αφορά τη χρήση των εξουσιών και των αρμοδιοτήτων του εν λόγω οργάνου ως μέσου πίεσης ή πολιτικού ελέγχου του έργου των δικαστών. Προκειμένου να εξακριβωθεί αν η επίμαχη ρουμανική ρύθμιση, που απονέμει στον προϊστάμενο επιθεωρητή διευρυμένες εξουσίες, συνάδει με τις απαιτήσεις που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να την εκτιμήσει ως ισχύει και εντός του εθνικού νομικού και πραγματικού πλαισίου της.

Σε ό,τι αφορά τα στοιχεία που ενδέχεται να είναι λυσιτελή για την εξέταση στην οποία πρέπει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι, κατά το ρουμανικό δίκαιο, πειθαρχική διαδικασία με σκοπό την πάταξη των καταχρήσεων στις οποίες προέβη ο προϊστάμενος επιθεωρητής μπορεί να κινηθεί μόνον από επιθεωρητή του οποίου η σταδιοδρομία εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από τις αποφάσεις του προϊσταμένου επιθεωρητή και ο οποίος πρέπει κατ' ανάγκην να ενεργεί στο πλαίσιο της οργανωτικής δομής που αυτός καθορίζει. Επιπλέον, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι οι αποφάσεις σχετικά με τον προϊστάμενο επιθεωρητή μπορούν να ανασταθωθούν από τον αναπληρωτή προϊστάμενο επιθεωρητή, ο οποίος ορίστηκε από τον προϊστάμενο επιθεωρητή και του οποίου η θητεία λήγει ταυτόχρονα με τη θητεία του προϊσταμένου επιθεωρητή. Υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, ένα τέτοιο πειθαρχικό καθεστώς φαίνεται ότι μπορεί να εμποδίσει, στην πράξη, την αποτελεσματική άσκηση πειθαρχικής δίωξης κατά του προϊσταμένου επιθεωρητή, ακόμη κι αν υπάρχουν εις βάρος του δεόντως τεκμηριωμένες καταγγελίες.

Βεβαίως, επισημαίνεται ότι η απόφαση περάτωσης της διαδικασίας με αντικείμενο αναφορά κατά του προϊσταμένου επιθεωρητή μπορεί να προσβληθεί με προσφυγή δυνάμενη να καταλήξει, ενδεχομένως, στην ακύρωση της απόφασης περάτωσης. Εναπόκειται, ωστόσο, στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει σε ποιον βαθμό οι εξουσίες που διαθέτουν συναφώς τα ρουμανικά δικαστήρια είναι ικανές να επιτρέψουν την αποτελεσματική άσκηση πειθαρχικών διαδικασιών κατά του προϊσταμένου επιθεωρητή, καθώς και την αποτελεσματική και αμερόληπτη εξέταση των καταγγελιών που στρέφονται σε βάρος του. Αν το δικαστήριο αυτό καταλήξει στο συμπέρασμα ότι

οι πράξεις του προϊσταμένου επιθεωρητή δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο πραγματικού και αποτελεσματικού ελέγχου στο πλαίσιο της επίμαχης στην κύρια δίκη ρύθμισης, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η ρύθμιση αυτή δεν έχει διαμορφωθεί κατά τρόπον ώστε να μην υπάρχει εύλογη αμφιβολία στους πολίτες ότι οι εξουσίες και οι αρμοδιότητες της Δικαστικής Επιθεώρησης δεν θα χρησιμοποιηθούν ως μέσο άσκησης πίεσης ή πολιτικού ελέγχου στο έργο των δικαστών.

Όσον αφορά το εθνικό νομικό και πραγματικό πλαίσιο που πρέπει να ληφθεί υπόψη, φαίνεται ότι οι εξουσίες του προϊσταμένου επιθεωρητή ενισχύθηκαν στο γενικότερο πλαίσιο μεταρρυθμίσεων της οργάνωσης της ρουμανικής δικαιοσύνης που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των εγγυήσεων ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των Ρουμάνων δικαστών. Επιπλέον, φαίνεται ότι, εν προκειμένω, ο προϊστάμενος επιθεωρητής συνδέεται στενά με την εκτελεστική ή τη νομοθετική εξουσία. Τέλος, πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη η συγκεκριμένη πρακτική που ακολούθησε ο προϊστάμενος επιθεωρητής κατά την άσκηση των εξουσιών του, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για σκοπούς πολιτικού ελέγχου του δικαστικού έργου. Με την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, προκύπτει, επομένως, ότι τα στοιχεία του εθνικού νομικού και πραγματικού πλαισίου που περιήλθαν σε γνώση του Δικαστηρίου μάλλον ενισχύουν, παρά αναιρούν, ενδεχόμενη διαπίστωση ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη ρύθμιση δεν έχει διαμορφωθεί με τέτοιον τρόπο ώστε να μην είναι δυνατόν να εγείρει καμία εύλογη αμφιβολία όσον αφορά τη χρήση των εξουσιών και των αρμοδιοτήτων της Δικαστικής Επιθεώρησης ως μέσου άσκησης πίεσεων στο έργο των δικαστών ή ως μέσου πολιτικού ελέγχου του έργου τους.

► Προδικαστική παραπομπή

Αναστολή της κύριας δίκης από εθνικό δικαστήριο λόγω υποβολής προδικαστικού ερωτήματος δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ

προδικαστική παραπομπή – Οργανισμός του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 23 εδάφιο α' – αναστολή της κύριας δίκης από εθνικό δικαστήριο το οποίο υποβάλλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ – δυνατότητα μερικής αναστολής

ΔΕΕ C-176/22, ΒΚ και ΖhP (Suspension partielle de la procédure au principal), 17.05.2023, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος: L. S. Rossi, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Τ. Čarjeta, ECLI:EU:C:2023:416 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε από το Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων, Βουλγαρία) στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κατά των ΒΚ και ΖhP για την τέλεση πράξεων που χαρακτηρίστηκαν ως διαφθορά. Το εν λόγω εθνικό δικαστήριο είχε ήδη υποβάλλει προδικαστική παραπομπή στο πλαίσιο της ίδιας ποινικής διαδικασίας σχετικά με την ερμηνεία ορισμένων διατάξεων της Οδηγίας 2012/13 και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (C-175/22, ΒΚ (Requalification de l'infraction)). Διερωτάται, λοιπόν, εάν μπορεί να συνεχίσει τη συγκέντρωση αποδείξεων μετά την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο Δικαστήριο στο πλαίσιο της υπόθεσης C-175/22 υπό το πρίσμα του άρθρου 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναστέλλοντας την κύρια δίκη μόνο κατά το μέρος που αφορά τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα, ή εάν, αντίθετα, οφείλει να αναστείλει την κύρια δίκη στο σύνολό της εν αναμονή της απάντησης του Δικαστηρίου.

Προκαταρκτικά, υπενθυμίστηκε ότι η απόφαση που εκδίδεται στο πλαίσιο της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής δεσμεύει το εθνικό δικαστήριο ως προς την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης για την επίλυση της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί. Στη συνέχεια, ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι εθνικός κανόνας που επιτρέπει, εν αναμονή της απάντησης του Δικαστηρίου σε αίτηση προδικαστικής απόφασης, τη συνέχιση της κύριας δίκης με διαδικαστικές πράξεις που, κατά την κρίση του αιτούντος δικαστηρίου, είναι αναγκαίες και δεν συνδέονται με τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα, δεν μπορεί να θίξει την πρακτική αποτελεσματικότητα της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής. Σύμφωνα με την άποψη του Δικαστηρίου, το συμπέρασμα αυτό επιρρωννύεται από το ότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμά σε ποιο στάδιο της διαδικασίας είναι σκόπιμο να απευθύνει προδικαστικό ερώτημα. Επομένως, δεδομένου ότι αίτηση προδικαστικής απόφασης μπορεί να απευθυνθεί στο Δικαστήριο ακόμη και σε πρώιμο στάδιο της κύριας δίκης, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να είναι σε θέση να συνεχίσει την κύρια δίκη με διαδικαστικές πράξεις που δεν συνδέονται με τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει την έννοια ότι εθνικό δικαστήριο που υπέβαλε αίτηση προδικαστικής απόφασης επιτρέπεται να αναστείλει την κύρια δίκη μόνον ως προς τις πτυχές της υπόθεσης που μπορούν να επηρεαστούν από την απάντηση του Δικαστηρίου επί της αίτησης προδικαστικής απόφασης.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κρατικές ενισχύσεις

Μη οικονομική η δραστηριότητα των ιταλικών νοσοκομείων

αίτηση αναίρεσεως – κρατικές ενισχύσεις – παροχές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης – άμεσες επιδοτήσεις χορηγηθείσες σε δημόσια νοσοκομεία της περιφέρειας του Λατίου (Ιταλία) – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται η μη ύπαρξη κρατικής ενισχύσεως – άρθρα 106 και 107 ΣΛΕΕ – έννοιες της «επιχείρησης» και της «οικονομικής δραστηριότητας»

ΔΕΕ C-492/21 P, Casa Regina Apostolorum della Pia Società delle Figlie di San Paolo/Επιτροπή, 27.04.2023, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος: L. S. Rossi, Εισηγήτρια: O. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: M. P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:354 – Αίτηση αναίρεσεως

Στην Ιταλία, το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης οργανώνεται στο πλαίσιο της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας (ΕΥΥ). Η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη χρηματοδοτείται απευθείας από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης και από κρατικούς πόρους. Οι υγειονομικές υπηρεσίες παρέχονται, δωρεάν ή σχεδόν δωρεάν, σε όλους τους ασθενείς, είτε από δημόσιους είτε από ιδιωτικούς φορείς που συμβάλλονται με την ΕΥΥ.

Η Casa Regina Apostolorum della Pia Società delle Figlie di San Paolo (προσφεύγουσα) είναι ιδιωτικός φορέας, με έδρα το Λάτσιο και παρέχει υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης στο πλαίσιο της ΕΥΥ, καθώς επίσης και ιδιωτικές υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης. Το 2014, υπέβαλε καταγγελία στην Επιτροπή αναφορικά με ορισμένα ιταλικά μέτρα χρηματοδότησης δημοσίων νοσοκομείων από την Περιφέρεια του Λάτσιο. Υποστήριξε ότι οι ιταλικές μεταρρυθμίσεις του 1992 και του 1999 στον τομέα της υγείας είχαν μετατρέψει τις δημόσιες δομές υγείας σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, με αποτέλεσμα να υφίσταται ανταγωνισμός μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα. Με τις ίδιες μεταρρυθμίσεις, είχε δοθεί, παράλληλα, η ελευθερία στον ασθενή να επιλέξει ο ίδιος από ποιον φορέα θα λαμβάνει υγειονομικές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα οι δραστηριότητες των δημοσίων νοσοκομείων να αποκτούν, κατά την προσφεύγουσα, οικονομικό χαρακτήρα. Στο πλαίσιο αυτό, η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι η χρηματοδότηση των δημοσίων νοσοκομείων του Λάτσιο από την αντίστοιχη Περιφέρεια δεν ήταν σύμφωνη με τις αρχές που διατυπώθηκαν στη νομολογία *Altmark*.

Η Επιτροπή, με την απόφαση SA.39913, απέρριψε την καταγγελία, κρίνοντας ότι οι ιταλικές μεταρρυθμίσεις δεν είχαν μεταβάλει τα κύρια χαρακτηριστικά της ΕΥΥ και

άρα δεν της προσέδιδαν οικονομικό χαρακτήρα. Έτσι, οι υπηρεσίες της ΕΥΥ δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ότι ασκούνται από «επιχείρηση», δεδομένου ότι βασιζόνταν στις αρχές της καθολικότητας και της αλληλεγγύης και παρέχονταν για όλους τους ασθενείς, είτε δωρεάν είτε με καταβολή πολύ μικρής αμοιβής που προοριζόταν μόνο για την κάλυψη του κόστους της υπηρεσίας. Συνεπώς, η απουσία οικονομικού χαρακτήρα καθιστούσε περιττή την εξέταση ειδικότερων ζητημάτων κρατικών ενισχύσεων.

Η προσφεύγουσα άσκησε προσφυγή ακυρώσεως στο ΓεΔΕΕ. Το ΓεΔΕΕ, με την απόφασή του στην υπόθεση T-223/18, απέρριψε την προσφυγή, επιβεβαιώνοντας την αξιολόγηση της Επιτροπής περί της φύσης της ΕΥΥ. Σημείωσε ότι η ΕΥΥ επιδιώκει κοινωνικό σκοπό και τηρεί την αρχή της αλληλεγγύης. Επίσης, συμφώνησε με την Επιτροπή ότι η ελευθερία του ασθενούς να επιλέξει τον πάροχο των υγειονομικών υπηρεσιών δεν μεταβάλλει τη μη οικονομική φύση του ιταλικού συστήματος υγείας, παρά ενθαρρύνει απλώς τους σχετικούς φορείς να βελτιώσουν τις υπηρεσίες τους και να τις προσφέρουν με πιο αποδοτικό και λιγότερο δαπανηρό τρόπο, χωρίς όμως να θίγουν τις αρχές της καθολικότητας και της αλληλεγγύης. Αναφορικά με την ύπαρξη οικονομικών δραστηριοτήτων εντός των νοσοκομείων της ΕΥΥ, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι ένας φορέας, όπως ένα δημόσιο νοσοκομείο, μπορεί να ασκεί ταυτόχρονα οικονομικές και μη οικονομικές δραστηριότητες, υπό τον όρο ότι τηρεί χωριστούς λογαριασμούς για κάθε είδους δραστηριότητα, ώστε να καθίσταται σαφές σε ποιες περιπτώσεις ο ίδιος φορέας συνιστά επιχείρηση και σε ποιες όχι.

Μετά την απόρριψη της προσφυγής της, η προσφεύγουσα άσκησε αίτηση αναίρεσης στο ΔΕΕ, το οποίο απέρριψε την πλειονότητα των ισχυρισμών της προσφεύγουσας ως απαράδεκτους, για δικονομικούς λόγους. Επί της ουσίας του ζητήματος, έκρινε πλήρεις και επαρκείς τις αιτιολογίες του ΓεΔΕΕ περί της μη οικονομικής δραστηριότητας των δημοσίων νοσοκομείων στο πλαίσιο της ΕΥΥ και υπενθύμισε ότι η εισαγωγή, σε ένα σύστημα που εφαρμόζει την αρχή της αλληλεγγύης, ενός στοιχείου ανταγωνισμού που αποσκοπεί στην ενθάρρυνση των φορέων να ασκούν τη δραστηριότητά τους σύμφωνα με τις αρχές της χρηστής διοικήσεως, δεν μεταβάλλει τη φύση του συστήματος αυτού. Περαιτέρω, ως προς τη μη αξιολόγηση ορισμένων ιταλικών δικαστικών αποφάσεων επί της φύσης των δημοσίων νοσοκομείων από την Επιτροπή, το ΔΕΕ επικύρωσε την κρίση του ΓεΔΕΕ ότι η Επιτροπή δεν υποχρεούται να εκθέτει άλλα στοιχεία πέραν των πραγματικών περιστατικών και των νομικών εκτιμήσεων που θεωρεί ουσιώδους σημασίας για το σύστημα της προσβαλλόμενης αποφάσεως. Ως εκ τούτου, κρίθηκε ότι δικαιολογημένα η Επιτροπή είχε παραλείψει να αξιολογήσει ορισμένες ιταλικές δικαστικές αποφάσεις που

αφορούσαν παρεμφερή, αλλά όχι ταυτόσημα, νοσοκομεία με εκείνα της ΕΥΥ.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναίρεσης.

Ακύρωση ενίσχυσης υπέρ της Lufthansa λόγω κορωνοϊού

κρατικές ενισχύσεις – γερμανική αγορά αεροπορικών μεταφορών – ενίσχυση χορηγηθείσα από τη Γερμανία υπέρ αεροπορικής εταιρείας στο πλαίσιο της πανδημίας της COVID-19 – ανακεφαλαιοποίηση της Deutsche Lufthansa – απόφαση περί μη προβολής αντιρρήσεων – προσωρινό πλαίσιο για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσης – προσφυγή ακυρώσεως – ενεργητική νομιμοποίηση – ουσιώδης επηρεασμός της ανταγωνιστικής θέσης – παραδεκτό – σημαντική ισχύς στην αγορά – πρόσθετα μέτρα για τη διαφύλαξη αποτελεσματικού ανταγωνισμού στην αγορά – υποχρέωση αιτιολογήσεως

ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-34/21 και T-87/21, Ryanair/Επιτροπή (Lufthansa ; COVID-19), 10.05.2023, Τμήμα δέκατο (πενταμελές), Πρόεδρος (Εισηγητής): Α. Kornezov, ECLI:EU:T:2023:248 – Προσφυγή ακυρώσεως

Το 2020, η Γερμανία κοινοποίησε στην Επιτροπή μέτρο ενίσχυσης, προϋπολογισμού περί τα 6.000.000.000 ευρώ, υπέρ της αεροπορικής εταιρείας Deutsche Lufthansa AG (Lufthansa). Το μέτρο είχε τη μορφή ανακεφαλαιοποίησης της εταιρείας, η οποία είναι η μητρική εταιρεία ενός ολόκληρου ομίλου αεροπορικών εταιρειών, μεταξύ των οποίων οι: Lufthansa Passenger Airlines, Brussels Airlines SA/NV, Austrian Airlines AG, Swiss International Air Lines Ltd και Edelweiss Air AG. Το μέτρο, που αποσκοπούσε στην αποκατάσταση της θέσης των εταιρειών του ομίλου λόγω των επιπτώσεων που αντιμετώπισαν από την πανδημία του κορωνοϊού και τα συνακόλουθα περιοριστικά ταξιδιωτικά μέτρα, περιελάμβανε: α) συμμετοχή του γερμανικού δημοσίου στο κεφάλαιο της Lufthansa, β) «αφανή συμμετοχή» του γερμανικού δημοσίου, η οποία αποτελεί υβριδικό κεφαλαιακό μέσο, θεωρούμενο ως μετοχικό μέσο σύμφωνα με τα διεθνή λογιστικά πρότυπα (αφανής συμμετοχή I), και γ) «αφανή συμμετοχή» του γερμανικού δημοσίου, με τα χαρακτηριστικά μετατρέψιμου ομολόγου (αφανής συμμετοχή II). Σημειώνεται ότι το εν λόγω μέτρο αποτελούσε συνέχεια μίας σειράς μέτρων στήριξης του ομίλου Lufthansa, και συγκεκριμένα: 1) κρατικής εγγύησης ύψους 80% για δάνειο της εταιρείας, 2) κρατικής εγγύησης ύψους 90% για δεύτερο δάνειο, 3) χορήγησης δανείου στην Austrian Airlines, 4) χρηματικής συνεισφοράς σε διαθέσιμα κεφάλαια και δάνειο στην Brussels Airlines, 5) κρατικής εγγύησης ύψους 85% για δάνειο που χορήγησε η Ελβετία στη Swiss International Air Lines και στην Edelweiss Air.

Η Επιτροπή, με την απόφαση SA.57153, έκρινε το γερμανικό μέτρο συμβατό με το άρθρο 107 (3) (β) ΣΛΕΕ και το Προσωρινό Πλαίσιο 2020 λόγω κορωνοϊού. Οι αεροπορικές εταιρείες Ryanair (T-34/21) και Condor (T-87/21) προσέφυγαν στο ΓεΔΕΕ, ζητώντας την ακύρωση της εν λόγω απόφασης.

Το ΓεΔΕΕ, σε μία εκτενή απόφαση, απέρριψε, αρχικώς, ενστάσεις της παρεμβαίνουσας, Γαλλίας, ως προς την ενεργητική νομιμοποίηση των προσφευγουσών. Έκρινε ότι οι προσφεύγουσες απέδειξαν επαρκώς ότι το επίδικο μέτρο επηρέαζε ουσιωδώς την ανταγωνιστική θέση τους στην αγορά, προκαλώντας, μεταξύ άλλων, για τις ίδιες, διαφυγόντα κέρδη ή λιγότερο ευνοϊκή εξέλιξη από εκείνη που θα σημειωνόταν αν δεν είχε ληφθεί το εν λόγω μέτρο. Επισήμανε ότι ο επηρεασμός αυτός πρέπει να αξιολογείται αποκλειστικά και μόνον σε σχέση με τη θέση που είχε η καθεμία προσφεύγουσα στην αγορά πριν από τη θέσπιση του μέτρου ή που θα είχε ελλείψει του επίμαχου μέτρου, χωρίς να απαιτείται τεκμηρίωση της θέσης των ανταγωνιστών τους και η διαφοροποίησή τους σε σχέση με αυτούς. Συνεπώς, ήταν επαρκής η απόδειξη της ιδιαίτερης θέσης των προσφευγουσών στις οικείες αγορές που τις καθιστούσαν στενές ανταγωνίστριες της Lufthansa, χωρίς να χρειάζεται να αναφερθούν στα δικόγραφα τους στις αντίστοιχες θέσεις άλλων ανταγωνιστικών εταιρειών.

Εν συνεχεία, το ΓεΔΕΕ εξέτασε την αποδεικτική αξία των πολλαπλών εκθέσεων πραγματογνωμοσύνης που προσκόμισε η Ryanair, κρίνοντας ότι είναι δεκτικές δικαστικής αξιολόγησης, στο πλαίσιο της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων, χωρίς να ασκεί επιρροή το γεγονός ότι ορισμένες από αυτές είχαν καταρτιστεί κατόπιν αιτήματος της Ryanair, για τους σκοπούς της ένδικης διαφοράς. Τούτο, διότι στο σύνολό τους είχαν καταρτιστεί βάσει πληροφοριών προσβάσιμων στο κοινό ή προερχόμενων από έγκριτες, αξιόπιστες και ανεξάρτητες από την Ryanair πηγές. Ο χρόνος κατάρτισής τους ήταν μεν μεταγενέστερος της προσβαλλόμενης απόφασης, πλην όμως τα στοιχεία στα οποία βασίστηκαν υφίσταντο ήδη κατά την ημερομηνία έκδοσης της απόφασης.

Επί της ουσίας του ζητήματος, το ΓεΔΕΕ απέρριψε μία σειρά επιχειρημάτων της Ryanair, αναφορικά με επικαλούμενες παραβιάσεις των εδαφίων α' και β' του σημείου 49 του Προσωρινού Πλαισίου 2020, και συγκεκριμένα τα επιχειρήματα ότι: α) η Επιτροπή δεν είχε αποδείξει ότι, ελλείψει ενίσχυσης, η Lufthansa κατ' ανάγκη θα πτώχευε, β) η Επιτροπή είχε συγχύσει τις έννοιες της έλλειψης ρευστότητας και της αφερεγγυότητας, και γ) η Επιτροπή δεν απέδειξε τον συστημικό χαρακτήρα της Lufthansa για τη γερμανική οικονομία.

Σε ό,τι αφορά, όμως, το στοιχείο γ' του ίδιου σημείου, που προκρίνει την ιδιωτική χρηματοδότηση, όταν είναι εφι-

κτῆ, το ΓεΔΕΕ επισήμανε πως από τις εκθέσεις πραγματογνωμοσύνης προκύπτει ότι η κατάσταση του στόλου και η λογιστική κατάσταση της Lufthansa φαινόταν αρκετά σταθερή, πριν από τον χρόνο έκδοσης της απόφασης. Το γεγονός αυτό έρχεται σε αντίθεση με την ατεκμηρίωτη αξιολόγηση της Επιτροπής ότι η Lufthansa δήθεν δεν διέθετε «επαρκείς εγγυήσεις» ώστε να αναζητηθεί μέσα χρηματοδότησης στις αγορές για το συνολικό ποσό της ενίσχυσης. Η Επιτροπή είχε υποχρέωση να εξετάσει την πραγματική αδυναμία της Lufthansa να εξεύρει χρηματοδότηση στις αγορές με προσιτούς όρους και, ειδικότερα, να διερευνήσει εάν η Lufthansa θα μπορούσε να παράσχει εγγυήσεις που να καθιστούν δυνατή την πρόσβαση της σε ιδιωτική χρηματοδότηση. Στο ίδιο πλαίσιο, ήταν εσφαλμένη η παραδοχή της Επιτροπής ότι οι τυχόν «εγγυήσεις» από μέρους του δικαιούχου πρέπει να επαρκούν για την κάλυψη του συνόλου των αναγκών του, ώστε να θεωρηθεί ότι είχε δυνατότητα πρόσβασης σε ιδιωτική χρηματοδότηση. Το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι από κανένα στοιχείο του σημείου 49 (γ) δεν προκύπτει ότι ο δικαιούχος πρέπει να αδυνατεί να βρει χρηματοδότηση στις αγορές για το σύνολο των αναγκών του. Ένα τέτοιο συμπέρασμα θα αναιρούσε, ούτως ή άλλως, τις αρχές του ελάχιστου αναγκαίου επιπέδου και της αναλογικότητας των μέτρων ενίσχυσης. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή δεν είχε αξιολογήσει ορθά εάν η Lufthansa θα μπορούσε ενδεχομένως να αντλήσει μέρος της αναγκαίας χρηματοδότησής της από τις αγορές, παραβιάζοντας με τον τρόπο αυτόν το σημείο 49 (γ) του Προσωρινού Πλαισίου.

Ως προς την ύπαρξη περισσότερο κατάλληλων και στρεβλωτικών του ανταγωνισμού μέτρων, κατά το σημείο 53 του Προσωρινού Πλαισίου, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε ότι η Επιτροπή δεν έχει υποχρέωση αξιολόγησης κάθε υποθετικού πιθανού μέτρου ενίσχυσης, ούτε προέκυπτε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση είχαν κατατεθεί ενώπιόν της στοιχεία για άλλη πιθανή ενίσχυση.

Σε ό,τι αφορά στο ύψος της ενίσχυσης, το ΓεΔΕΕ επισήμανε ότι σκοπός του Προσωρινού Πλαισίου δεν είναι η αποκατάσταση της τρέχουσας αποδοτικότητας ή της κερδοφορίας του δικαιούχου ή η εξασφάλιση της μελλοντικής αποδοτικότητας μέσω της ενίσχυσης, αλλά αποκλειστικά και μόνον η διασφάλιση της επιχειρησιακής συνέχειας του δικαιούχου, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όσο και μετά από αυτήν. Τούτο επιτυγχάνεται μέσω κεφαλαιακής διάρθρωσης της επιχείρησης, όπως αυτή υφίστατο πριν την έξαρση της πανδημίας, με χορήγηση του ελάχιστου αναγκαίου επιπέδου ενίσχυσης για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Για τους λόγους αυτούς, απέρριψε, ως διαφορετική περίπτωση, το σύνολο των αιτιάσεων της Ryanair που σχετιζόνταν με κανόνες ενισχύσεων διάσωσης, οι οποίοι έχουν διαφορετικό αντικείμενο και σκοπό από τους κανόνες του Προσωρινού Πλαισίου 2020.

Κατόπιν, αφού απέρριψε μία σειρά ουσιαστικών επιχειρημάτων της Ryanair ως απαράδεκτα ή αβάσιμα, το ΓεΔΕΕ ασχολήθηκε με τον ισχυρισμό της επί της απουσίας ενός μηχανισμού κλιμάκωσης για την αύξηση της αμοιβής του δημοσίου ή εναλλακτικού μηχανισμού με τον ίδιο σκοπό, σύμφωνα με τα σημεία 61, 62 και 68 του Προσωρινού Πλαισίου, με αποτέλεσμα να μην παρέχεται κίνητρο για την έξοδο του γερμανικού δημοσίου από το μετοχικό κεφάλαιο της Lufthansa, μέσω επαναγοράς των κεφαλαίων του. Η Επιτροπή είχε κρίνει ότι, παρά την απουσία τέτοιου μηχανισμού, η συνολική διάρθρωση του μέτρου συνιστούσε εναλλακτικό μηχανισμό κλιμάκωσης. Για την αξιολόγησή της αυτή στηρίχθηκε σε διάφορα στοιχεία, όπως η σημαντική έκπτωση με την οποία το γερμανικό δημόσιο απέκτησε τις μετοχές της Lufthansa, η απροθυμία της εταιρείας να αποδεχθεί την παρουσία του γερμανικού δημοσίου στο κεφάλαιό της, το γεγονός ότι οι αφανείς συμμετοχές συνοδεύονταν από αυξανόμενα επιτόκια και το ότι η πιθανότητα μέρους της αφανούς συμμετοχής II να μετατραπεί σε μετοχικό κεφάλαιο θα αυξανόταν με την πάροδο του χρόνου και με παράλληλη απομείωση των συμμετοχών του δημοσίου, καθώς και των δεσμεύσεων για τήρηση συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Το ΓεΔΕΕ στηρίχθηκε στο γεγονός ότι το Προσωρινό Πλαίσιο δεν προβλέπει καμία παρέκκλιση από την υποχρέωση επιβολής μηχανισμού κλιμάκωσης για την αύξηση της αμοιβής ή εναλλακτικού μηχανισμού με τον ίδιο σκοπό. Επεσήμανε ότι το γεγονός πως η συμμετοχή του γερμανικού δημοσίου στο κεφάλαιο της Lufthansa ήταν, κατ' αρχήν, σύμφωνη με τους όρους του Προσωρινού Πλαισίου, δεν συνιστά λόγο παρέκκλισης από την εν λόγω υποχρέωση. Περαιτέρω, οι σχετικοί μηχανισμοί σε ό,τι αφορά τα υβριδικά κεφαλαιακά μέσα, όπως οι αφανείς συμμετοχές, εφαρμόζονται μετά τη μετατροπή τους σε μετοχικό κεφάλαιο, γεγονός που καθιστά διαφορετική περίπτωση τη δυνατότητα της Lufthansa να ζητήσει από το δημόσιο την πώληση του συνόλου των μετοχών μετά την εξόφληση της αφανούς συμμετοχής II. Στο ίδιο πλαίσιο, και τα υπόλοιπα αξιολογηθέντα στοιχεία αφορούσαν διακριτές υποχρεώσεις βάσει του Προσωρινού Πλαισίου και δεν μπορούσαν να θεωρηθούν εναλλακτικός μηχανισμός. Στη βάση αυτή, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή δεν απέδειξε επαρκώς ότι η συνολική διάρθρωση του μέτρου επέφερε τα ίδια αποτελέσματα παροχής κινήτρων για την έξοδο του δημοσίου από το κεφάλαιο της Lufthansa. Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτό τον σχετικό ισχυρισμό της Ryanair, λόγω απουσίας του μηχανισμού κλιμάκωσης για την αύξηση της αμοιβής του δημοσίου ή άλλου εναλλακτικού μηχανισμού με τον ίδιο σκοπό.

Σχετικά με την τιμή των μετοχών κατά τη μετατροπή της αφανούς συμμετοχής II σε μετοχικό κεφάλαιο, η Ryanair ισχυρίστηκε παραβίαση του σημείου 67 του Προσωρινού Πλαισίου. Το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επιτροπή δεν είχε εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους διαπίστωσε

ότι ήταν δικαιολογημένος ο καθορισμός ή υπολογισμός των τιμών των μετοχών κατά τη μετατροπή της αφανούς συμμετοχής II σε μετοχικό κεφάλαιο, χωρίς να τηρηθεί η δέουσα μεθοδολογία του σημείου 67, ούτε και προέβλεπε εξαιρετικές περιστάσεις, παρά απλώς ανέβλεπε την έκδοση απόφασης ως προς αυτό το σημείο, ενώ γνώριζε με βεβαιότητα ότι η τιμή των μετοχών κατά τη μετατροπή της αφανούς συμμετοχής II σε μετοχικό κεφάλαιο θα μπορούσε να αποδειχθεί ασύμβατη με το σημείο 67. Ως εκ τούτου, έγινε δεκτός και ο σχετικός ισχυρισμός της Ryanair.

Περαιτέρω, η Ryanair ισχυρίστηκε παραβίαση του σημείου 72 του Προσωρινού Πλαισίου, λόγω του ότι η Lufthansa κατείχε «Σημαντική Ισχύ στην Αγορά» (ΣΙΑ). Το ΓεΔΕΕ επεσήμανε, αρχικά, ότι η έννοια της «ΣΙΑ» δεν ορίζεται στο δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων, παρά μόνο στην Οδηγία 2018/1972, κατά τρόπο ισοδύναμο με την έννοια της «δεσπόζουσας θέσης». Σε περίπτωση που ο δικαιούχος δεν κατέχει ΣΙΑ κατά τον χρόνο της κοινοποίησης μέτρου ενίσχυσης, δεν είναι εφαρμοστέο το σημείο 72 του Προσωρινού Πλαισίου, ακόμα κι αν ενδέχεται να την αποκτήσει σε μελλοντικό χρόνο. Το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι η Επιτροπή είχε αξιολογήσει την ύπαρξη ΣΙΑ για την Lufthansa με κριτήριο, κατά κύριο λόγο, τους φραγμούς εισόδου και την επέκταση χωρητικότητας των κρίσιμων αερολιμένων στους οποίους δραστηριοποιείται η Lufthansa, χωρίς να λάβει υπ' όψιν τα μερίδια αγοράς στις αερομεταφορές. Ούτε και συνεκτίμησε άλλους σημαντικούς παράγοντες, όπως η πρόσβαση στις χρονοθυρίδες. Ωστόσο, τα μερίδια αγοράς συνιστούν κρίσιμη ένδειξη για τη δομή της αγοράς και τη σημασία των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε αυτήν, διότι, εάν το μερίδιο αγοράς είναι υψηλό και διατηρείται για μεγάλο χρονικό διάστημα, είναι πολύ πιθανό να θεμελιώνεται ΣΙΑ, ακόμα κι αν δεν πληρούνται τα λοιπά στοιχεία. Συνεπώς, η Επιτροπή όφειλε να αξιολογήσει όλους τους κρίσιμους παράγοντες για την εξέταση της ύπαρξης ΣΙΑ, αναφορικά τόσο με τους φραγμούς στην είσοδο και την επέκταση, όσο και με τα μερίδια αγοράς που κατείχαν η Lufthansa και οι ανταγωνιστές της στην αγορά των υπηρεσιών αεροπορικής μεταφοράς επιβατών, πράγμα που δεν έπραξε, με αποτέλεσμα να έχει υποπέσει σε πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως.

Το ΓεΔΕΕ έκρινε, στη συνέχεια, το ίδιο εάν η Lufthansa διέθετε, πράγματι, ΣΙΑ. Επεσήμανε ότι η Επιτροπή είχε διαπιστώσει την ύπαρξη ΣΙΑ στους αερολιμένες της Φρανκφούρτης και του Μονάχου, για συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, αλλά όχι στους λοιπούς κρίσιμους αερολιμένες. Το ΓεΔΕΕ διευκρίνισε ότι δεν είναι δικό του καθήκον να υποκαθιστά την οικονομική εκτίμηση της Επιτροπής με δική του, αξιολογώντας, για πρώτη φορά, τον αντίκτυπο των ουσιαστικών παραμέτρων και τη διαρθρωτική σχέση τους με τα κριτήρια που έχει ήδη εξετάσει η Επι-

τροπή στην προσβαλλόμενη απόφαση. Προέβλεπε, όμως, σε μία σφαιρική εκτίμηση των προσκομισθέντων στοιχείων, διαπιστώνοντας ότι, αφενός, ο όμιλος Lufthansa κατέχει πολύ υψηλό μερίδιο χρονοθυρίδων, συμπεριλαμβανομένων των ωρών αιχμής, και, αφετέρου, η συμφόρηση βρίσκεται σε πολύ υψηλό επίπεδο. Την ίδια στιγμή, η θέση των ανταγωνιστών του ομίλου δεν ήταν ισχυρή. Για τους λόγους αυτούς, κρίθηκε ότι η Επιτροπή δεν είχε αξιολογήσει σημαντικούς παράγοντες για τη διαπίστωση της ύπαρξης ΣΙΑ από τη Lufthansa και, συνεπώς, πρέπει να διενεργήσει νέα σφαιρική εκτίμηση όλων των κρίσιμων στοιχείων και να αξιολογήσει εκ νέου την ύπαρξη ΣΙΑ.

Εν συνεχεία, εξετάστηκαν ορισμένες δεσμεύσεις που είχε αναλάβει η Lufthansa στο πλαίσιο του μέτρου ενίσχυσης. Οι προσφεύγουσες ισχυρίστηκαν ότι η μεταβίβαση χρονοθυρίδων των αερολιμένων της Φρανκφούρτης και του Μονάχου, από τη Lufthansa, κατά προτεραιότητα σε νεοεισερχόμενες αεροπορικές εταιρείες, κατ' ουσίαν απέκλειε τους ανταγωνιστές της που είχαν ήδη βάση σε αυτούς τους αερολιμένες. Το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτό τον ισχυρισμό, κρίνοντας ότι η Επιτροπή ουδέποτε αξιολόγησε εάν ο εν λόγω αποκλεισμός ανταγωνιστών της Lufthansa ήταν ικανός να διατηρήσει την αποτελεσματικότητα του ανταγωνισμού στις σχετικές αγορές και εάν ήταν αναγκαίος προς τούτο. Σε ό,τι αφορά στο τίμημα για τη μεταβίβαση χρονοθυρίδων, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι η Επιτροπή δεν είχε αιτιολογήσει για ποιους λόγους κρίθηκε σκόπιμη η απαίτηση να καταβληθεί τίμημα στην Lufthansa και να μην είναι δωρεάν, μολονότι μία τέτοια απαίτηση ήταν ικανή να μειώσει την ελκυστικότητα των χρονοθυρίδων, οπότε και θα καθιστούσε μη αποτελεσματικές τις δεσμεύσεις της Lufthansa. Ως εκ τούτου, έκανε δεκτούς και τους οικείους ισχυρισμούς.

Στη βάση των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ καταλόγισε σφάλματα και παρατυπίες στην απόφαση ως προς: α) την επιλεξιμότητα του δικαιούχου, βάσει του σημείου 49 (γ) του Προσωρινού Πλαισίου, β) την έλλειψη μηχανισμού κλιμάκωσης για την αύξηση της αμοιβής του γερμανικού δημοσίου, γ) την τιμή των μετοχών κατά τη μετατροπή της αφανούς συμμετοχής II, δ) την ύπαρξη «ΣΙΑ» στους κρίσιμους αερολιμένες πλην της Φρανκφούρτης και του Μονάχου και, σε κάθε περίπτωση, στους αερολιμένες του Ντίσελντορφ και της Βιέννης, για ορισμένες χρονικές περιόδους, ε) τον αποκλεισμό από το πρώτο στάδιο διαδικασίας για τη μεταβίβαση χρονοθυρίδων των ανταγωνιστών που έχουν ήδη βάση στους αερολιμένες της Φρανκφούρτης και του Μονάχου και την απαίτηση καταβολής τιμήματος για τη μεταβίβαση χρονοθυρίδων, καθώς παραβίαζαν σχετικές δεσμεύσεις που είχε αναλάβει η Lufthansa.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτές τις προσφυγές και ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη

► Αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων

Επαγγελματικά προσόντα που έχουν αποκτηθεί στην πρώην Σοβιετική Ένωση

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων – αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων σε κράτος μέλος – Οδηγία 2005/36/ΕΚ – δικαίωμα άσκησης του επαγγέλματος του νηπιαγωγού – νομοθετικά ρυθμιζόμενο επάγγελμα – δικαίωμα πρόσβασης στο επάγγελμα βάσει τίτλου σπουδών που έχει εκδοθεί στο κράτος μέλος καταγωγής – επαγγελματικά προσόντα αποκτηθέντα σε τρίτη χώρα

ΔΕΕ C-270/21, A (Enseignant d'école maternelle), 02.03.2023, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2023:147 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Α σχετικά με την απόφαση της Opetushallitus (Διεύθυνσης Εκπαίδευσης, Φινλανδία) με την οποία απορρίφθηκε η αίτηση για αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων της ως νηπιαγωγού.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, η Α υπέβαλε στη Διεύθυνση Εκπαίδευσης αίτηση αναγνώρισης των επαγγελματικών προσόντων της ως νηπιαγωγού, με βάση τα ακόλουθα έγγραφα: α) βεβαίωση απόκτησης του διπλώματος «Koolielseite lasteasutuste kasvataja» (προσχολική εκπαίδευση) το 1980 στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Εσθονίας, β) βεβαίωση απόκτησης του διπλώματος «Rakendusõrghariduse tasemele vastava hotelliminduse eriala õrpekava» (εξειδικευμένο πρόγραμμα σπουδών πανεπιστημιακού επιπέδου στον τομέα της διαχείρισης ξενοδοχειακών μονάδων) το 2006, γ) βεβαίωση απόκτησης του διπλώματος «Ärijuhtimis Magistri kraad – Turismiettevõtetus ja teeninduse juhtimine» (μεταπτυχιακός τίτλος στη διοίκηση επιχειρήσεων – τουρισμός και διαχείριση υπηρεσιών) το 2013, και δ) έγγραφο με τίτλο «Kutsetunnistus "Õpetaja, tase 6"» (επαγγελματικό πιστοποιητικό εκπαιδευτικού, επίπεδο 6), το οποίο εξέδωσε η εσθονική ένωση εκπαιδευτικών το 2017.

Είναι σαφές ότι δεν αμφισβητείται η προϋπηρεσία της Α στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Εσθονίας μεταξύ των ετών 1980 και 1984 και στη Φινλανδία κατά τα έτη 2016 και 2017. Ωστόσο, με απόφαση της 8ης Μαρτίου 2018, η Διεύθυνση Εκπαίδευσης απέρριψε την αίτηση της Α. Κατόπιν, το 2019, το Helsingin hallinto-oikeus (διοικητικό πρωτοδικείο Ελσίνκι, Φινλανδία) απέρριψε την προσφυγή της Α κατά της απόφασης της Διεύθυνσης

Εκπαίδευσης. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκρινε ότι τα επαγγελματικά προσόντα και η επαγγελματική πείρα της Α δεν πληρούσαν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για την αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων βάσει του νόμου περί αναγνώρισης των επαγγελματικών προσόντων (1384/2015). Η Α άσκησε αναίρεση κατά της εν λόγω απόφασης ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι του Korkein hallinto-oikeus (Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου, Φινλανδία).

Αρχικά, σύμφωνα με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το επάγγελμα του νηπιαγωγού αποτελεί «νομοθετικά κατοχυρωμένο/ρυθμιζόμενο επάγγελμα» στην Εσθονία, κατά την έννοια της Οδηγίας 2005/36 και αν η εσθονική ρύθμιση επιφυλάσσει πράγματι την άσκηση του επαγγέλματος του νηπιαγωγού μόνο στα πρόσωπα που πληρούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις και απαγορεύει στα λοιπά πρόσωπα την πρόσβαση στο εν λόγω επάγγελμα.

Εν συνεχεία, στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, αναφερόμενο στην περίπτωση κατά την οποία το επίμαχο επάγγελμα θεωρηθεί ως νομοθετικά ρυθμιζόμενο στην Εσθονία, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το πιστοποιητικό που χορηγήθηκε στην Α από την εσθονική ένωση εκπαιδευτικών το 2017, μπορεί να θεωρηθεί ως βεβαίωση επάρκειας ή τίτλος εκπαίδευσης, κατά την έννοια του άρθρου 13 παρ. 1 της Οδηγίας 2005/36, μολοντί η επαγγελματική πείρα που πιστοποιείται αποκτήθηκε σε χρόνο κατά τον οποίο το κράτος μέλος καταγωγής ήταν σοβιετική σοσιαλιστική δημοκρατία.

Τέλος, στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν πρέπει να θεωρηθεί ότι το δίπλωμα που έλαβε η Α το 1980 στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Εσθονίας και η πείρα που απέκτησε στο κράτος αυτό μεταξύ των ετών 1980 και 1984 πιστοποιούν επαγγελματικά προσόντα αποκτηθέντα σε τρίτη χώρα, κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36, και αν, κατά συνέπεια, τα προσόντα αυτά μπορούν να αναγνωριστούν μόνον υπό την προϋπόθεση ότι η ενδιαφερόμενη αποδεικνύει, πέραν αυτών, τριετή επαγγελματική πείρα αποκτηθείσα στο κράτος μέλος καταγωγής αφότου αυτό επανέκτησε την ανεξαρτησία του.

Συνεπώς, με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 2005/36 έχει την έννοια ότι πρέπει να θεωρείται ως νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα, κατά την εν λόγω διάταξη, επάγγελμα για την ανάληψη και άσκηση του οποίου η εθνική νομοθεσία επιβάλλει προϋποθέσεις καταλληλότητας, πλην όμως παρέχει στους εργοδότες διακριτική ευχέρεια προκειμένου να εκτιμήσουν οι ίδιοι αν πληρούνται οι εν λόγω προϋποθέσεις.

Κατά το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 2005/36, «νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα» είναι «η επαγγελματική δραστηριότητα ή το σύνολο επαγγελματικών δραστηριοτήτων των οποίων η ανάληψη, η άσκηση ή ένας από τους όρους άσκησης εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα, δυνάμει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων, από την κατοχή καθορισμένων επαγγελματικών προσόντων». Ακόμα, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι ένα επάγγελμα θεωρείται νομοθετικά κατοχυρωμένο, κατά την έννοια των Οδηγιών 89/48 και 92/51, όταν η πρόσβαση στην επαγγελματική δραστηριότητα που συνιστά το επάγγελμα αυτό ή η άσκησή της διέπεται από νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις οι οποίες θεσπίζουν σύστημα που έχει ως αποτέλεσμα να επιφυλάσσει ρητώς την άσκηση της εν λόγω επαγγελματικής δραστηριότητας στα πρόσωπα μόνο που πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις και να απαγορεύει στα πρόσωπα που δεν τις πληρούν την πρόσβαση στην ίδια αυτή δραστηριότητα.

Στην προκειμένη περίπτωση, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι στην Εσθονία, η υπουργική απόφαση για τα απαιτούμενα προσόντα των νηπιαγωγών ορίζει, στο άρθρο 1 παρ. 1, ότι «[ο] εργοδότης αξιολογεί την ικανότητα του εργαζομένου να ασκεί τα καθήκοντα καθώς και τη συμμόρφωση προς τα απαιτούμενα προσόντα που προβλέπει η παρούσα απόφαση». Επιπλέον, η Εσθονική Κυβέρνηση εξήγησε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι, όταν προσκομίζεται στον εργοδότη πιστοποιητικό χορηγηθέν από την εσθονική ένωση εκπαιδευτικών, ο εργοδότης δεν έχει κανέναν λόγο να αμφιβάλει για την παιδαγωγική επάρκεια του υποψηφίου. Εντούτοις, όπως υπενθύμισε ο Γεν. Εισαγγελέας, η Εσθονική Κυβέρνηση επισήμανε ότι η εσθονική νομοθεσία δεν προβλέπει κανέναν σχετικό κανόνα. Τούτο επιβεβαιώνει, ως εκ τούτου, την εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 1 της υπουργικής απόφασης για τα απαιτούμενα προσόντα των νηπιαγωγών, κατά την οποία εναπόκειται στον εργοδότη να εκτιμήσει αν πληρούνται οι προϋποθέσεις καταλληλότητας. Κατά συνέπεια, μια τέτοια διακριτική ευχέρεια πρέπει να διακρίνεται από την ευχέρεια του εργοδότη να προσλαμβάνει ή να μην προσλαμβάνει πρόσωπο που πληροί τις προϋποθέσεις καταλληλότητας για την πρόσβαση στο συγκεκριμένο επάγγελμα και να επιλέγει μεταξύ δύο υποψηφίων που πληρούν τις εν λόγω προϋποθέσεις. Επιπλέον, η κατάσταση την οποία δημιουργεί η εν λόγω διακριτική ευχέρεια είναι ικανή να καταστήσει δυσχερέστερη τη διάκριση μεταξύ των προσώπων που διαθέτουν τα απαιτούμενα από την εθνική νομοθεσία επαγγελματικά προσόντα για την άσκηση του οικείου επαγγέλματος και εκείνων που δεν τα διαθέτουν. Με βάση τα ανωτέρω, το εσθονικό δίκαιο δεν διασφαλίζει ότι η ανάληψη και η άσκηση του επίμαχου επαγγέλματος επιφυλάσσονται μόνο στα πρόσωπα που δι-

αθέτουν συγκεκριμένα επαγγελματικά προσόντα. Άρα, το επάγγελμα του νηπιαγωγού, όπως είναι οργανωμένο στην Εσθονία, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα», κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο α' της εν λόγω Οδηγίας.

Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι η Δημοκρατία της Εσθονίας θεωρεί το επάγγελμα του νηπιαγωγού ως «νομοθετικά κατοχυρωμένο/ρυθμιζόμενο» και το καταχώρισε στον κατάλογο των υφισταμένων νομοθετικά ρυθμιζόμενων επαγγελμάτων που κοινοποίησε στην Επιτροπή δεν αρκεί για να χαρακτηριστεί ως «νομοθετικά κατοχυρωμένο/ρυθμιζόμενο επάγγελμα», κατά την έννοια της Οδηγίας 2005/36.

Εν κατακλείδι, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 2005/36 έχει την έννοια ότι δεν θεωρείται ως «νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα», κατά την εν λόγω διάταξη, επάγγελμα για την ανάληψη και άσκηση του οποίου η εθνική νομοθεσία επιβάλλει προϋποθέσεις καταλληλότητας, πλην όμως παρέχει στους εργοδότες διακριτική ευχέρεια προκειμένου να εκτιμήσουν αν πληρούνται οι εν λόγω προϋποθέσεις.

Όσον αφορά στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, τίθεται ρητώς σε περίπτωση που το επίμαχο επάγγελμα είναι νομοθετικά κατοχυρωμένο στο κράτος μέλος καταγωγής, κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 2005/36, και, κατά συνέπεια, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα. Επομένως, λαμβανομένης υπόψη της αρνητικής απάντησης που δόθηκε στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα.

Αναφορικά με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, υποβάλλεται για την περίπτωση που το επίμαχο επάγγελμα δεν είναι νομοθετικά ρυθμιζόμενο στο κράτος μέλος καταγωγής. Εν προκειμένω, αντιθέτως προς ό,τι επιτάσσει το άρθρο 13 παρ. 2 πρώτο εδάφιο α' της Οδηγίας 2005/36, η Α δεν άσκησε το επάγγελμα της νηπιαγωγού σε κράτος μέλος άλλο από το κράτος μέλος υποδοχής κατά τη διάρκεια των δέκα ετών που προηγήθηκαν της αίτησής της. Με βάση το δεδομένο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το δίπλωμα νηπιαγωγού που έλαβε η Α το 1980 στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Εσθονίας μπορεί να θεωρηθεί ως τίτλος επαγγελματικής εκπαίδευσης που πιστοποιεί νομοθετικά ρυθμιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση, κατά την έννοια του άρθρου 13 παρ. 2 εδάφιο γ' της Οδηγίας. Πράγματι, δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36, «[ε]ξομοιώνεται προς τίτλο εκπαίδευσης κάθε τίτλος εκπαίδευσης που χορηγείται από τρίτη χώρα, εφόσον ο κάτοχός του διαθέτει στο συγκεκριμένο επάγγελμα τριετή επαγγελματική πείρα στο έδαφος του κράτους μέλους το οποίο αναγνώρισε τον

εν λόγω τίτλο σύμφωνα με το άρθρο 2 παράγραφος 2, και εφόσον η επαγγελματική αυτή πείρα πιστοποιείται από το εν λόγω κράτος μέλος». Επομένως, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36 έχει την έννοια ότι τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση κατά την οποία ο τίτλος εκπαίδευσης που υποβάλλεται στο κράτος μέλος υποδοχής αποκτήθηκε στο έδαφος άλλου κράτους μέλους σε χρόνο κατά τον οποίο το κράτος μέλος αυτό δεν υφίστατο ως ανεξάρτητο κράτος αλλά ως σοβιετική σοσιαλιστική δημοκρατία, ο δε επίμαχος τίτλος εκπαίδευσης εξομοιώθηκε από το ως άνω κράτος μέλος προς τίτλο εκπαίδευσης εκδοθέντα από το ίδιο μετά την επανάκτηση της ανεξαρτησίας του.

Από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36 προκύπτει ότι η διάταξη αυτή αφορά κάθε τίτλο εκπαίδευσης που χορηγείται από τρίτη χώρα και αναγνωρίζεται από κράτος μέλος σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2 της εν λόγω Οδηγίας. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι το δίπλωμα που απέκτησε η Α το 1980 στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Εσθονίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι χορηγήθηκε από τρίτη χώρα, κατά την έννοια της διάταξης αυτής. Συνεπώς, το δίπλωμα αυτό πρέπει να θεωρηθεί ως τίτλος εκπαίδευσης χορηγηθείς από κράτος μέλος και όχι από τρίτη χώρα, αντιθέτως προς τα προβλεπόμενα στο άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36 δεν τυγχάνει εφαρμογής υπό περιστάσεις όπως αυτές της διαφοράς της κύριας δίκης.

Με βάση τα προεκτεθέντα, προκύπτει ότι το άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2005/36 έχει την έννοια ότι δεν τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση κατά την οποία ο τίτλος εκπαίδευσης που υποβάλλεται στο κράτος μέλος υποδοχής αποκτήθηκε στο έδαφος άλλου κράτους μέλους σε χρόνο κατά τον οποίο το κράτος μέλος αυτό δεν υφίστατο ως ανεξάρτητο κράτος αλλά ως σοβιετική σοσιαλιστική δημοκρατία, ο δε επίμαχος τίτλος εκπαίδευσης εξομοιώθηκε από το ως άνω κράτος μέλος προς τίτλο εκπαίδευσης εκδοθέντα από το ίδιο μετά την επανάκτηση της ανεξαρτησίας του. Ένας τέτοιος τίτλος εκπαίδευσης πρέπει να θεωρείται ότι έχει αποκτηθεί σε κράτος μέλος και όχι σε τρίτη χώρα.

Τέλος, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι η αίτηση αναγνώρισης των επαγγελματικών προσόντων δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2005/36, εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους υποδοχής, όπως διευκρίνισε ο Γεν. Εισαγγελέας, να εξετάσουν την περίπτωση της Α υπό το πρίσμα των διατάξεων των άρθρων 45 και 49 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες

Απαγόρευση σε πιστωτικό ίδρυμα να συνάπτει επιχειρηματικές σχέσεις με φυσικά ή νομικά πρόσωπα που δεν διατηρούν δεσμούς με το κράτος μέλος εγκατάστασης του ιδρύματος

προδικαστική παραπομπή – άρθρα 56 και 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – εθνικό μέτρο το οποίο επιβάλλει σε πιστωτικό ίδρυμα την υποχρέωση διακοπής των επιχειρηματικών σχέσεων ή μη σύναψης τέτοιων σχέσεων με αλλοδαπούς – περιορισμός – άρθρο 65 παρ. 1 στοιχείο β' ΣΛΕΕ – δικαιολόγηση – Οδηγία (ΕΕ) 2015/849 – πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή για τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-78/21, PrivatBank κ.λπ., 02.03.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2023:137 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της AS «PrivatBank», πιστωτικού ιδρύματος εγκατεστημένου στη Λεττονία, των Α και Β, Κύπριων μετόχων της PrivatBank, και της Unimain Holdings LTD, νομικού προσώπου εγκατεστημένου στην Κύπρο, και, αφετέρου, της Finanšu un kapitāla tirgus komisija (επιτροπής χρηματοπιστωτικών αγορών και κεφαλαιαγορών, Λεττονία) (στο εξής: FKTK). Η διαφορά της υπόθεσης της κύριας δίκης, που τέθηκε ενώπιον του Administratīvā apgabaltiesa (περιφερειακού διοικητικού δικαστηρίου, Λεττονία), αφορούσε την επιβολή μιας κύρωσης και διοικητικών μέτρων από την FKTK στην PrivatBank για την πρόληψη του κινδύνου εμπλοκής του εν λόγω πιστωτικού ιδρύματος στη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και στη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας.

Πιο συγκεκριμένα, κατόπιν ελέγχου που διενήργησε η FKTK στην PrivatBank, διαπίστωσε ότι η τελευταία δεν τηρούσε ορισμένες απαιτήσεις σχετικά με την πρόληψη της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, οι οποίες προβλέπονται, μεταξύ άλλων, στον λεττονικό νόμο για την πρόληψη. Ως εκ τούτου, με απόφασή της, επέβαλε στο εν λόγω πιστωτικό ίδρυμα, μεταξύ άλλων, την υποχρέωση να μην συνάπτει επιχειρηματικές σχέσεις και/ή να τις διακόπτει αμέσως, εάν διαπιστώνεται ότι το πρόσωπο με το οποίο συνήφθη επιχειρηματική σχέση μετά την έκδοση της απόφασης της FKTK δεν έχει δεσμούς με τη Δημοκρατία της Λεττονίας και ότι η συνολική μηνιαία

κίνηση πίστωσης υπερβαίνει ορισμένο όριο. Σε αυτό το πλαίσιο, το Administratīvā argbaltiesā βρέθηκε αντιμέτωπο με το ερώτημα εάν, και υπό ποιες προϋποθέσεις, το εν λόγω μέτρο συνάδει με τις θεμελιώδεις ελευθερίες και, ειδικότερα, με την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών (άρθρο 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ). Υπό τις συνθήκες αυτές, το εν λόγω εθνικό δικαστήριο (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ μια σειρά από προδικαστικά ερωτήματα.

Προκαταρκτικά, διευκρινίσθηκε ότι τα χρηματοδοτικά δάνεια και πιστώσεις, καθώς και οι πράξεις σε τρεχούμενους λογαριασμούς και καταθέσεις σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, και ειδικότερα σε τράπεζες, αποτελούν «κινήσεις κεφαλαίων», κατά την έννοια του άρθρου 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Με αυτό το δεδομένο, το Δικαστήριο στη συνέχεια εξέτασε αν το διοικητικό μέτρο που επιβλήθηκε από την FKTK συνιστά περιορισμό των κινήσεων κεφαλαίων κατά την έννοια της εν λόγω διάταξης. Ταυτόχρονα, αποφάσισε να εξετάσει το επίμαχο διοικητικό μέτρο και υπό το πρίσμα της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 56 ΣΛΕΕ, υπενθυμίζοντας ότι, σύμφωνα με τη νομολογία, η δραστηριότητα ενός πιστωτικού ιδρύματος που συνίσταται στη χορήγηση πιστώσεων συνιστά υπηρεσία κατά την έννοια του άρθρου 56 ΣΛΕΕ. Συνεπώς, πράξεις κατ' επάγγελμα χορήγησης πιστώσεων υπάγονται, κατ' αρχήν, τόσο στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών όσο και στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων. Εξάλλου, και η ίδια η Γεν. Εισαγγελέας Kokott επισήμανε ότι το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διοικητικό μέτρο αφορά εξίσου τόσο τη χρήση των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών της PrivatBank όσο και τη ροή κεφαλαίων αφ' εαυτής.

Κατόπιν αυτών των εισαγωγικών παρατηρήσεων, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το διοικητικό μέτρο που επέβαλε η FKTK, στον βαθμό που παρακωλύει τη δυνατότητα της PrivatBank να παρέχει, για ποσά υψηλότερα από τα προβλεπόμενα, ορισμένες τραπεζικές υπηρεσίες σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα που δεν παρουσιάζουν δεσμό με τη Λεττονία, συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, καθόσον μπορεί να καταστήσει την παροχή υπηρεσιών μεταξύ κρατών μελών δυσχερέστερη από ό,τι την παροχή υπηρεσιών που πραγματοποιείται αποκλειστικώς στο εσωτερικό της Λεττονίας. Την ίδια στιγμή, το εν λόγω διοικητικό μέτρο, το οποίο επιβάλλει στην PrivatBank την υποχρέωση διακοπής των επιχειρηματικών σχέσεων της με οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που δεν έχει δεσμούς με τη Λεττονία και της απαγορεύει να συνάπτει τέτοιες σχέσεις, συνεπάγεται εμμέσως αδικαιολόγητη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των εθνικών κινήσεων κεφαλαίων και των διασυνοριακών κινήσεων κεφαλαίων και, ως εκ τούτου, εισάγει «περιορισμό» στις κινήσεις κεφαλαίων κατά την έννοια του άρθρου 63 ΣΛΕΕ. Οι ως άνω διαπιστώσεις δεν αναιρού-

νται λόγω του γεγονότος ότι το επίμαχο διοικητικό μέτρο έχει προσωρινό χαρακτήρα ή ότι οι πελάτες που δύνανται να επηρεαστούν από αυτό παραμένουν ελεύθεροι να ανοίξουν λογαριασμό και να καταθέτουν κεφάλαια σε οποιοδήποτε άλλο πιστωτικό ίδρυμα που έχει άδεια λειτουργίας στη Λεττονία. Τούτο διότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, ακόμη και ένας μικρής έκτασης ή ήσσονος σημασίας περιορισμός θεμελιώδους ελευθερίας απαγορεύεται, κατ' αρχήν, από τη ΣΛΕΕ. Εξάλλου, το γεγονός ότι ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο μπορεί να αποφασίζει ελεύθερα με ποιο πιστωτικό ίδρυμα επιθυμεί να συνάψει επιχειρηματική σχέση αποτελεί εγγενές στοιχείο της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών και της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων. Συνεπώς, το διοικητικό μέτρο που επιβλήθηκε από την FKTK συνιστά, πράγματι, περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών και των κινήσεων κεφαλαίων, κατά την έννοια της Συνθήκης.

Ακολούθως, το Δικαστήριο εξέτασε αν ο περιορισμός των θεμελιωδών ελευθεριών που διαπιστώθηκε μπορεί εντούτοις να δικαιολογηθεί από τον σκοπό που συνίσταται στην πρόληψη της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, ο οποίος διατυπώνεται στο άρθρο 1 της Οδηγίας 2015/849 και αν, ενδεχομένως, το εν λόγω μέτρο της FKTK καλύπτεται από το άρθρο 65 παρ. 1 στοιχείο β' ΣΛΕΕ. Σε ό,τι αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης διοικητικό μέτρο μπορεί να δικαιολογηθεί: 1) κατ' εφαρμογήν του άρθρου 65 παρ. 1 στοιχείο β' ΣΛΕΕ, στον βαθμό που ένα τέτοιο μέτρο μπορεί να θεωρηθεί «απαραίτητο» για την αποφυγή παραβάσεων των εθνικών νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων, ιδίως στον τομέα της προληπτικής εποπτείας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, καθώς και 2) από την ανάγκη πρόληψης και καταπολέμησης της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, η οποία άπτεται του σκοπού της προστασίας της δημόσιας τάξης. Πράγματι, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι το εν λόγω διοικητικό μέτρο θεσπίστηκε προκειμένου, πρώτον, να παύσουν οι εκ μέρους της PrivatBank παραβάσεις των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων όσον αφορά την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και, δεύτερον, να προληφθεί η επανάληψη τέτοιων παραβάσεων στο μέλλον. Μάλιστα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι η καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες συνιστά θεμιτό σκοπό ικανό να δικαιολογήσει και εμπόδιο στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το εν λόγω διοικητικό μέτρο πρέπει να είναι σύμφωνο και με την αρχή της αναλογι-

κότητας. Πρώτον, λαμβανομένης υπόψη της ατέλειας του συστήματος διαχείρισης κινδύνων της PrivatBank, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το μέτρο αυτό είναι κατάλληλο να μειώσει, κατά τρόπο συνεπή και συστηματικό, τον κίνδυνο νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Δεύτερον, υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες πρέπει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, το μέτρο φαίνεται πράγματι να είναι το λιγότερο περιοριστικό για την αποτελεσματική πρόληψη του κινδύνου νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και χρηματοδότησης της τρομοκρατίας στον οποίο ήταν εκτεθειμένη η PrivatBank. Τρίτον, υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων του αιτούντος δικαστηρίου, το μέτρο δεν φαίνεται να θίγει υπέρμετρα τα προστατευόμενα σύμφωνα με τα άρθρα 56 και 63 ΣΛΕΕ δικαιώματα και συμφέροντα του ενδιαφερόμενου πιστωτικού ιδρύματος και των πελατών του.

Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 56 εδάφιο α' και το άρθρο 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ δεν αντιτίθενται σε διοικητικό μέτρο σαν αυτό της υπόθεσης της κύριας δίκης, υπό την προϋπόθεση ότι το εν λόγω διοικητικό μέτρο δικαιολογείται από τον σκοπό που συνίσταται στην πρόληψη της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας ή ως μέτρο απαραίτητο για την αποφυγή παραβάσεων των εθνικών νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων στον τομέα της προληπτικής εποπτείας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων ή ακόμη ως μέτρο υπαγορευμένο από λόγους δημόσιας τάξης, κατά τα διαλαμβανόμενα στο άρθρο 65 παρ. 1 στοιχείο β' ΣΛΕΕ, και σέβεται την αρχή της αναλογικότητας.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Τυχερά παίγνια

Γενική απαγόρευση διαφήμισης καταστημάτων τυχερών παιγνίων

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – άρθρο 56 ΣΛΕΕ – περιορισμοί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών – τυχερά παίγνια – ρύθμιση κράτους μέλους προβλέπουσα γενική απαγόρευση διαφήμισης των καταστημάτων τυχερών παιγνίων – αυτοδίκαιη παρέκκλιση από την εν λόγω απαγόρευση όσον αφορά τα καταστήματα που διαθέτουν άδεια εκμετάλλευσης χορηγηθείσα από τις αρχές του συγκεκριμένου κράτους μέλους – μη παροχή δυνατότητας παρεκκλίσεως όσον αφορά τα καταστήματα που βρίσκονται σε άλλο κράτος μέλος

ΔΕΕ C-695/21, Recreatieprojecten Zeeland κ.λπ., 02.03.2023, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος (Εισηγητής): F.

Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2023:144 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, τριών επιχειρηματικών φορέων εκμετάλλευσης καταστημάτων τυχερών παιγνίων οι οποίοι είναι εγκατεστημένοι στις Κάτω Χώρες, και, αφετέρου, του Belgische Staat (Βελγικού Δημοσίου) σχετικά με πρόστιμα που επέβαλε στους εν λόγω φορείς η Kansspelcommissie (Επιτροπή Τυχερών Παιγνίων, Βέλγιο) επειδή διαφήμισαν τα καταστήματά τους εντός της βελγικής επικράτειας.

Πιο συγκεκριμένα, το πρόστιμο της Επιτροπής Τυχερών Παιγνίων επιβλήθηκε δυνάμει του νόμου περί τυχερών παιγνίων, όπως ίσχυε στο Βέλγιο, ο οποίος απαγορεύει τη διαφήμιση καταστημάτων τυχερών παιγνίων που δεν διαθέτουν άδεια χορηγηθείσα από τη συγκεκριμένη επιτροπή. Συναφώς, επισημαίνεται ότι η Επιτροπή Τυχερών Παιγνίων δεν δύναται να χορηγήσει άδεια εκμετάλλευσης σε καταστήματα ευρισκόμενα εκτός της βελγικής επικράτειας. Με αυτό το δεδομένο, οι προσφεύγουσες της κύριας δίκης άσκησαν ενώπιον του *Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel* (ολλανδόφωνο πρωτοδικείο Βρυξελλών, Βέλγιο) (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) προσφυγή κατά της απόφασης επιβολής προστίμου, υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω απαγόρευση διαφήμισης αντιβαίνει στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών (άρθρο 56 εδάφιο α' ΣΛΕΕ). Το αιτούν δικαστήριο διαπιστώνει, πράγματι, ότι στο Βέλγιο ισχύει γενική απαγόρευση διαφήμισης των καταστημάτων τυχερών παιγνίων, πλην όμως τα καταστήματα τυχερών παιγνίων που είναι εγκαταστημένα εντός της βελγικής επικράτειας και διαθέτουν άδεια εκμετάλλευσης για το συγκεκριμένο κράτος μέλος τυγχάνουν αυτοδικαίως εξαίρεσης από την απαγόρευση αυτή. Τούτο σημαίνει ότι για τα εν λόγω καταστήματα επιτρέπεται η διαφήμιση στο Βέλγιο, ενώ για τα ευρισκόμενα σε άλλο κράτος μέλος καταστήματα τυχερών παιγνίων ισχύει η απαγόρευση της διαφήμισης. Το αιτούν δικαστήριο, λοιπόν, διερωτάται αν η βελγική νομοθεσία, όπως ισχύει, εισάγει δυσμενή διάκριση για τον λόγο ότι προβλέπει παρέκκλιση από τη γενική απαγόρευση διαφήμισης στο Βέλγιο για περιορισμένο και ελεγχόμενο αριθμό καταστημάτων τυχερών παιγνίων – αποκλειστικώς εγχωρίων – όσον αφορά τις δραστηριότητές τους, ενώ όλα αδιακρίτως τα ευρισκόμενα σε άλλο κράτος μέλος καταστήματα αδυνατούν να τύχουν τέτοιας παρέκκλισης. Υπό τις συνθήκες αυτές, ανεστάλη η ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου διαδικασία και τέθηκε στο Δικαστήριο σχετικό προδικαστικό ερώτημα.

Προκαταρκτικά, υπενθυμίστηκε ότι το άρθρο 56 ΣΛΕΕ επιβάλλει την κατάργηση κάθε περιορισμού της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών ο οποίος είναι ικανός να απαγορεύσει, να παρεμποδίσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την απόλαυση της εν λόγω θεμελιώδους ελευθερίας, ακόμη και αν πρόκειται για περιορισμό ο οποίος εφαρμόζεται αδιακρίτως τόσο στους ημεδαπούς παρέχοντες

υπηρεσίες (ή αποδέκτες υπηρεσιών) όσο και σε εκείνους των άλλων κρατών μελών. Ελλείψει συναφούς εναρμόνισης σε επίπεδο Ένωσης ως προς τη ρύθμιση του τομέα των τυχερών παιγνίων, εναπόκειται στις εθνικές αρχές κάθε κράτους μέλους η επιλογή του τρόπου διοργάνωσης και ελέγχου των δραστηριοτήτων εκμετάλλευσης και διενέργειας τυχερών παιγνίων, σύμφωνα με την ισχύουσα, σε εθνικό επίπεδο, κλίμακα αξιών. Οι όποιες επιλογές των κρατών μελών οφείλουν, πάντως, να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

Εν προκειμένω, δεν αμφισβητείται ότι, βάσει της επίμαχης στην κύρια δίκη εθνικής νομοθεσίας, απαγορεύεται, άνευ δυνατότητας παρέκκλισης, στα καταστήματα τυχερών παιγνίων που δεν διαθέτουν άδεια εκμετάλλευσης από την Επιτροπή Τυχερών Παιγνίων να διαφημίζονται στο Βέλγιο. Δεδομένου, όμως, ότι η εν λόγω επιτροπή δύναται να χορηγεί τέτοια άδεια μόνο σε ευρισκόμενα στο Βέλγιο καταστήματα, η συγκεκριμένη εθνική νομοθεσία έχει ως αποτέλεσμα την απαγόρευση της διαφήμισης στο Βέλγιο όλων των ευρισκόμενων σε άλλα κράτη μέλη καταστημάτων τυχερών παιγνίων, κάτι που συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Σύμφωνα με πάγια νομολογία, ένα σύστημα παραχωρήσεων και αδειοδοτήσεων για τη διοργάνωση τυχερών παιγνίων πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία δεν δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις και είναι εκ των προτέρων γνωστά. Μολονότι δεν αμφισβητείται εν προκειμένω ότι η άδεια για την εκμετάλλευση καταστήματος τυχερών παιγνίων στο Βέλγιο χορηγείται βάσει αντικειμενικών και εκ των προτέρων γνωστών κριτηρίων, η πλήρης αδυναμία ενός ευρισκόμενου σε άλλο κράτος μέλος καταστήματος τυχερών παιγνίων να λάβει άδεια ώστε να διαφημίζεται στο Βέλγιο φαίνεται να οφείλεται αποκλειστικά στο γεγονός ότι πρόκειται για κατάσταση εκτός της βελγικής επικράτειας. Ως εκ τούτου, ο επίμαχος στην κύρια δίκη περιορισμός εισάγει δυσμενή διάκριση.

Όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, ένας περιορισμός που εισάγει δυσμενή διάκριση μπορεί να δικαιολογηθεί από λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας και δημόσιας υγείας (άρθρο 52 ΣΛΕΕ), όχι όμως από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, όπως είναι η οικονομική διαφάνεια, η προστασία των καταναλωτών και η καταπολέμηση της απάτης και των παράνομων παιγνίων με χρηματικά έπαθλα, που επικαλείται η Βελγική Κυβέρνηση προκειμένου να δικαιολογήσει την πολιτική της στον τομέα των τυχερών παιγνίων. Ακόμη, όμως, κι αν ήθελε θεωρηθεί ότι η δικαιολόγηση που αντλείται από την προστασία των καταναλωτών αποσκοπεί στην πράξη στην καταπολέμηση του εθισμού στα τυχερά παίγνια και ότι η καταπολέμηση αυτή εμπίπτει στην κατά το άρθρο 52 ΣΛΕΕ έννοια της «προστασίας της δημόσιας υγείας», ο επίμαχος στην κύρια δίκη περιορισμός δεν μπορεί να επιτραπεί καθόσον δεν συνάδει προς την αρχή της αναλογικότητας. Πράγματι, σύμφωνα με το Δικαστήριο, φαί-

νεται να υπάρχουν μέτρα λιγότερο περιοριστικά για την επίτευξη των σκοπών τους οποίους επικαλείται η Βελγική Κυβέρνηση (π.χ. χορήγηση άδειας διαφήμισης στα ευρισκόμενα σε άλλο κράτος μέλος καταστήματα τυχερών παιγνίων υπό προϋποθέσεις παρέχουσες εγγυήσεις κατ' ουσίαν ισοδύναμες με εκείνες που ισχύουν στο οικείο κράτος μέλος).

Συνεπώς, το άρθρο 56 εδάφιο α' ΣΛΕΕ αντιτίθεται στη βελγική νομοθεσία σχετικά με τα τυχερά παίγνια.

► Παράταση αδειών παραχώρησης παραθαλάσσιων κοινόχρηστων εκτάσεων

Το άρθρο 12 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας 2006/123 έχει την έννοια ότι η υποχρέωση των κρατών μελών να εφαρμόζουν αμερόληπτη και διαφανή διαδικασία επιλογής μεταξύ των δυνητικών υποψηφίων και η απαγόρευση της αυτόματης ανανέωσης άδειας που έχει χορηγηθεί για συγκεκριμένη δραστηριότητα είναι απαλλαγμένες αιρέσεων και αρκούντως ακριβείς ούτως ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν άμεσο αποτέλεσμα

προδικαστική παραπομπή – υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά – Οδηγία 2006/123/ΕΚ – εκτίμηση του κύρους – νομική βάση – άρθρα 47, 55 και 94 ΕΚ – ερμηνεία – άρθρο 12 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας αυτής – άμεσο αποτέλεσμα – απαλλαγμένος αιρέσεων και αρκούντως ακριβής χαρακτηρισμός της υποχρέωσης των κρατών μελών να εφαρμόζουν αμερόληπτη και διαφανή διαδικασία επιλογής μεταξύ των δυνητικών υποψηφίων, καθώς και της απαγόρευσης της αυτόματης ανανέωσης άδειας που έχει χορηγηθεί για συγκεκριμένη δραστηριότητα – εθνική νομοθεσία που προβλέπει την αυτόματη παράταση των παραχωρήσεων παραθαλάσσιων κοινόχρηστων εκτάσεων

ΔΕΕ C-348/22, Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Commune de Ginosa), 20.04.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čapeta, ECLI:EU:C:2023:301 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Αρχής Προστασίας του Ανταγωνισμού και της Αγοράς, Ιταλία) (στο εξής: AGCM) και του comune di Ginosa (Δήμου Ginosa, Ιταλία) όσον αφορά απόφαση του Δήμου περί παράτασης, στο έδαφός του, της διάρκειας των παραχωρήσεων παραθαλάσσιων κοινόχρηστων εκτάσεων μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2033.

Πιο συγκεκριμένα, ο Δήμος Ginosa, με απόφαση που εξέδωσε στις 24 Δεκεμβρίου 2020, παρέτεινε τη διάρκεια όλων των παραχωρήσεων παραθαλάσσιων κοινό-

χρηστών εκτάσεων εντός της δικαιοδοσίας του. Εκτιμώντας ότι η απόφαση αυτή αντέβαινε στα άρθρα 49 και 56 ΣΛΕΕ, καθώς και στην Οδηγία 2006/123 σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά, η AGCM κοινοποίησε στον εν λόγω Δήμο αιτιολογημένη γνώμη, υπενθυμίζοντας την απαίτηση για προηγούμενη διεξαγωγή δημόσιου διαγωνισμού, κατά τα οριζόμενα στην Οδηγία 2006/123, και την ανάγκη να μείνουν ανεφάρμοστες οι εθνικές διατάξεις που προβλέπουν την αυτόματη παράταση των συμβάσεων παραχώρησης. Ο Δήμος Ginosα δεν συμμορφώθηκε με την αιτιολογημένη γνώμη, επομένως ακολούθησε προσφυγή της AGCM ενώπιον του Tribunale Amministrativo Regionale per la Puglia (διοικητικού πρωτοδικείου περιφέρειας Puglia, Ιταλία) με αίτημα την ακύρωση της απόφασης του Δήμου.

Το εν λόγω δικαστήριο παρατηρεί αρχικά ότι οι εθνικές διατάξεις που παρατείνουν αυτομάτως τις παραχωρήσεις είναι ασυμβίβαστες με το ενωσιακό δίκαιο, ιδίως με την Οδηγία 2006/123. Ωστόσο, αμφιβάλλει για το κατά πόσον η Οδηγία 2006/123 είναι αυτοδικαίως και άμεσα εφαρμοστέα και για το αν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των αντίθετων εθνικών κανόνων. Παράλληλα, εκφράζει τη διαφωνία του με την άποψη του Συμβουλίου της Επικρατείας της Ιταλίας, το οποίο χαρακτήρισε την Οδηγία 2006/123 ως Οδηγία απελευθέρωσης και όχι ως Οδηγία εναρμόνισης. Ως εκ τούτου, υποστηρίζει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 115 ΣΛΕΕ, η Οδηγία αυτή έπρεπε να εκδοθεί με ομόφωνη απόφαση και όχι κατά πλειοψηφία στις ψηφοφορίες του Συμβουλίου. Υπό τις συνθήκες αυτές, το εθνικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και απέστειλε στο Δικαστήριο σειρά προδικαστικών ερωτημάτων σχετικά με το πεδίο εφαρμογής, το κύρος και τη φύση της Οδηγίας 2006/123.

Πρώτον, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η Οδηγία 2006/123 δεν έχει εφαρμογή μόνο στις παραχωρήσεις παραθαλάσσιων κοινόχρηστων εκτάσεων που έχουν βέβαιο διασυνοριακό ενδιαφέρον. Σύμφωνα με προηγούμενη νομολογία, η εν λόγω Οδηγία εφαρμόζεται, μεταξύ άλλων, και σε κατάσταση στην οποία όλα τα κρίσιμα στοιχεία περιορίζονται στο εσωτερικό ενός μόνον κράτους μέλους.

Δεύτερον, αναγνώρισε ότι το δίκαιο της Ένωσης παρέχει στα κράτη μέλη ένα ορισμένο περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά την επιλογή των κριτηρίων για την εκτίμηση της σπανιότητας των φυσικών πόρων. Βάσει αυτού του περιθωρίου εκτίμησης, τα κράτη μέλη μπορούν να προβούν σε μια αφηρημένη και γενική προσέγγιση ως προς την εθνική επικράτεια συνολικά σε συνδυασμό με μια κατά περίπτωση προσέγγιση με βάση την ανάλυση της παράκτιας περιοχής ενός συγκεκριμένου Δήμου. Σε κάθε περίπτωση, τα κριτήρια που χρησιμοποιεί ένα κράτος μέλος για να εκτιμήσει τη σπανιότητα των αξιοποιήσιμων φυσικών πόρων πρέπει να βασίζονται σε αντικειμενικά, αμερόληπτα, διαφανή και αναλογικά κριτήρια.

Τρίτον, από τη ανάλυση του Δικαστηρίου δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να θίξει το κύρος της Οδηγίας 2006/123 για τον λόγο ότι, όπως υποστήριξε το αιτούν δικαστήριο, δεδομένου ότι πρόκειται περί Οδηγίας εναρμόνισης, θα έπρεπε να είχε εκδοθεί βάσει του άρθρου 94 ΕΚ (που προβλέπει ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου), και όχι βάσει του άρθρου 47 παρ. 2 περίοδοι α' και γ' ΕΚ και του άρθρου 55 ΕΚ (που προέβλεπαν ψηφοφορία με ειδική πλειοψηφία). Κατά πάγια νομολογία, η επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης μιας πράξης πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά στοιχεία που επιδέχονται δικαστικό έλεγχο, όπως ο σκοπός και το περιεχόμενο της πράξης. Η Οδηγία 2006/123 στοχεύει στο να συμβάλλει στη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας της ελευθερίας εγκατάστασης και της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών. Συνεπώς, το Συμβούλιο ορθώς αποφάσισε με ειδική πλειοψηφία σύμφωνα με την τελευταία περίοδο του άρθρου 47 παρ. 2 ΕΚ, στο οποίο παραπέμπει εξάλλου και το άρθρο 55 ΕΚ, και δεν επέλεξε ως νομική βάση το άρθρο 94 ΕΚ.

Τέλος, η διάταξη της Οδηγίας 2006/123 (άρθρο 12 παρ. 1 και 2) που επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να εφαρμόζουν αμερόληπτη και διαφανή διαδικασία επιλογής μεταξύ των δυνητικών υποψηφίων και απαγορεύει σε αυτά να ανανεώνουν αυτομάτως άδεια που χορηγήθηκε για συγκεκριμένη δραστηριότητα είναι απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως ακριβής. Πράγματι, θεσπίζει απαγόρευση κατά τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισημία. Βεβαίως, τα κράτη μέλη διατηρούν ένα ορισμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας εάν αποφασίσουν να θεσπίσουν διατάξεις για να διασφαλιστεί στην πράξη η αμεροληψία και η διαφάνεια της διαδικασίας επιλογής. Εντούτοις, επιβάλλοντας την οργάνωση αμερόληπτης και διαφανούς διαδικασίας επιλογής, η επίμαχη διάταξη της Οδηγίας προβλέπει, κατά τρόπο απαλλαγμένο αιρέσεων και αρκούντως ακριβή, ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας για τους δυνητικούς υποψηφίους. Συνεπώς, πρόκειται για διάταξη που αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα. Το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από το γεγονός ότι η θεσπισθείσα απαγόρευση εφαρμόζεται μόνο στις περιπτώσεις που ο αριθμός των διαθέσιμων αδειών για συγκεκριμένη δραστηριότητα είναι περιορισμένος λόγω της σπανιότητας των διαθέσιμων φυσικών πόρων. Κατόπιν τούτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπάρχει υποχρέωση μη εφαρμογής των αντίθετων εθνικών διατάξεων από τα εθνικά δικαστήρια και τις διοικητικές αρχές, συμπεριλαμβανομένων των δημοτικών αρχών.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη

► Καθεστώς μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης

Κώλυμα λήψης άδειας μετ' αποδοχών στο πλαίσιο ενός προοδευτικού συνταξιοδοτικού συστήματος, στο τέλος του έτους ή σε μεταγενέστερη ημερομηνία

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρο 7 παρ. 1 – άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών – απόσβεση του δικαιώματος αυτού – καθεστώς μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης – μη ληφθείσες ημέρες ετήσιας άδειας που αποκτήθηκαν κατά την περίοδο παροχής εργασίας στο πλαίσιο του εν λόγω καθεστώτος – ανικανότητα προς εργασία

ΔΕΕ C-192/22, Bayerische Motoren Werke, 27.04.2023, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: P. G. Xuereb, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:347 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 7 της Οδηγίας 2003/88. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του FI και της Bayerische Motoren Werke AG σχετικά με την αντισταθμιστική αποζημίωση άδειας την οποία ο FI ισχυρίζεται ότι δικαιούται.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, στα τέλη του 2012, ο FI και η Bayerische Motoren Werke συμφώνησαν να τροποποιήσουν τη σχέση εργασίας τους σε σχέση εργασίας μερικής απασχόλησης στο πλαίσιο του καθεστώτος μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης. Υπό αυτές τις συνθήκες, προβλεπόταν ότι ο FI έπρεπε να εργαστεί από την 1η Φεβρουαρίου 2013 έως την 31η Μαΐου 2016 και ότι θα επωφεληθεί από μια περίοδο άδειας από την εργασία από την 1η Ιουνίου 2016 έως την 30ή Σεπτεμβρίου 2019. Ο FI έλαβε άδεια από τις 4 έως τις 25 Μαΐου 2016, προκειμένου να χρησιμοποιήσει την υπόλοιπη άδειά του για το έτος 2016. Ωστόσο, επειδή ασθένησε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, δεν μπόρεσε να λάβει πριν από το τέλος Μαΐου 2016 άδεια που αντιστοιχούσε σε δύο ημέρες και δύο τρίτα της ημέρας. Κατά τη διάρκεια του 2019, ο FI άσκησε ενώπιον του Arbeitsgericht (δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) αγωγή κατά της Bayerische Motoren Werke προκειμένου να του καταβληθεί αποζημίωση για τις ημέρες άδειας που δεν έλαβε, ισχυριζόμενος σχετικά ότι δεν μπορούσε να λάβει αυτές τις ημέρες άδειας λόγω ασθένειας. Το Arbeitsgericht απέρριψε την αγωγή του με το επιχείρημα ότι, όπως ισχυρίστηκε η Bayerische Motoren Werke, το δικαίωμα άδειας για το έτος 2016 είχε αποσβεστεί στις 31 Μαρτίου 2017 τα μεσάνυχτα. Σύμφωνα με το εν λόγω δικαστήριο, το γεγονός ότι η Bayerische Motoren Werke δεν ενημέρωσε τον FI για την ανάγκη χρήσης της άδειάς του δεν ασκεί επιρροή, δεδομένου ότι της ήταν αδύνατο να το πράξει λόγω της απαλλαγής του από την υποχρέωση παροχής

της εργασίας από την 1η Ιουνίου 2016 έως τη λύση της εργασιακής σχέσης, στις 30 Σεπτεμβρίου 2019.

Ο FI άσκησε έφεση, χωρίς επιτυχία, κατά της απόφασης του Arbeitsgericht ενώπιον του Landesarbeitsgericht (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία). Στη συνέχεια, άσκησε αναίρεση ενώπιον του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, Γερμανία) (στο εξής: αιτούν δικαστήριο). Το δικαστήριο αυτό έχει αμφιβολίες ως προς την εφαρμογή εθνικής διάταξης, εν προκειμένω του άρθρου 7 παρ. 3 του ομοσπονδιακού νόμου περί αδειών, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, το οποίο, σύμφωνα με το ίδιο δικαστήριο, προβλέπει απόσβεση του δικαιώματος για άδεια που δεν ελήφθη μετά τη λήξη ορισμένης προθεσμίας, όταν καθίσταται αδύνατο για τον εργαζόμενο να χρησιμοποιήσει τις ημέρες άδειας του λόγω απαλλαγής του από την εργασία. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί, ειδικότερα, να καθοριστεί σε ποιον βαθμό ο εργοδότης έθεσε πράγματι τον ενδιαφερόμενο εργαζόμενο σε θέση να ασκήσει το δικαίωμά του σε άδεια. Με βάση τα παραπάνω, το Bundesarbeitsgericht αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

Πρώτον, το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88 ή το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη αποκλείουν την ερμηνεία εθνικής διάταξης, όπως το άρθρο 7 παρ. 3 του ομοσπονδιακού νόμου περί αδειών, σύμφωνα με την οποία το μη ασκηθέν ακόμη δικαίωμα του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, το οποίο θεμελιώθηκε κατά τη διάρκεια της περιόδου παροχής εργασίας στο πλαίσιο του καθεστώτος μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης, αποσβέννυται κατά τη διάρκεια της περιόδου απαλλαγής από την υποχρέωση παροχής εργασίας με τη λήξη του έτους αναφοράς ή σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο; Σε περίπτωση αρνητικής απάντησης του Δικαστηρίου στο πρώτο ερώτημα:

Δεύτερον, το άρθρο 7 της εν λόγω Οδηγίας ή το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη αποκλείουν την ερμηνεία εθνικής διάταξης, όπως το άρθρο 7 παρ. 3 του ομοσπονδιακού νόμου περί αδειών, σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, το οποίο δεν έχει ακόμη ασκηθεί, εργαζομένου που, κατά το έτος αναφοράς της άδειας, μεταβαίνει από το στάδιο παροχής εργασίας στο πλαίσιο του καθεστώτος μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης στο στάδιο απαλλαγής από την εργασία, αποσβέννυται στο τέλος του έτους αναφοράς ή σε μεταγενέστερη ημερομηνία, αν ο εργοδότης – ο οποίος δεν εκπλήρωσε προηγουμένως τις υποχρεώσεις συνεργασίας που υπέχει για την πραγμάτωση του δικαιώματος άδειας – έχει χορηγήσει στον εργαζόμενο, σύμφωνα με αίτησή του, το σύνολο της ετήσιας άδειας στο αμέσως

προηγούμενο διάστημα πριν από την έναρξη της περιόδου απαλλαγής από την υποχρέωση παροχής εργασίας, αλλά το δικαίωμα άδειας δεν μπορούσε να ασκηθεί – τουλάχιστον εν μέρει – λόγω ανικανότητας προς εργασία του εργαζομένου που προκλήθηκε από ασθένεια μετά τη χορήγηση της άδειας;

Σύμφωνα με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ρωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88 ή το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη αποκλείουν εθνική διάταξη που προβλέπει ότι το δικαίωμα σε ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, το οποίο αποκτάται κατά τη διάρκεια της περιόδου παροχής εργασίας στο πλαίσιο του καθεστώτος μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης, αλλά δεν έχει ακόμη ασκηθεί, ενδέχεται να αποσβεστεί καθόσον δεν μπορεί να ληφθεί άδεια κατά τη διάρκεια της περιόδου απαλλαγής από την εργασία.

Εκ πρώτης, πρέπει να υπομνησθεί, όπως προκύπτει από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88, ότι κάθε εργαζόμενος δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών κάθε εργαζομένου έχει, ως θεμελιώδης αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, όχι μόνο ιδιαίτερη σημασία, αλλά κατοχυρώνεται επίσης ρητά στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη. Επομένως, το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88 αντικατοπτρίζει και συγκεκριμενοποιεί το θεμελιώδες δικαίωμα για ετήσια περίοδο άδειας μετ' αποδοχών, που θεσπίζεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη. Μάλιστα, ενώ η τελευταία αυτή διάταξη εγγυάται το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια περίοδο άδειας μετ' αποδοχών, η πρώτη διάταξη καθορίζει τους όρους άσκησης του δικαιώματος αυτού, ιδίως τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου.

Επιπλέον, το εν λόγω θεμελιώδες δικαίωμα συνεπάγεται επίσης δικαίωμα λήψης αμοιβής καθώς και, ως εγγενές δικαίωμα αυτού του δικαιώματος ετήσιας άδειας «μετ' αποδοχών», το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για ετήσια άδεια που δεν λήφθηκε κατά τη λύση της σχέσης εργασίας. Ωστόσο, πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88 δεν θέτει καμία προϋπόθεση για τη χορήγηση του δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης πλην εκείνης που σχετίζεται με το γεγονός, αφενός, ότι η σχέση εργασίας έχει λυθεί και, αφετέρου, ότι ο εργαζόμενος δεν έχει λάβει όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δικαιούνταν κατά την ημερομηνία λύσης αυτής της σχέσης.

Ακόμα, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μπορούν να τεθούν περιορισμοί στο θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, που θεσπίζεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη, μόνο σύμφωνα με τις αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη και,

ειδικότερα, εφόσον δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του εν λόγω δικαιώματος.

Συμπληρωματικά, από τη νομολογία προκύπτει ότι η απουσία για λόγους υγείας είναι, καταρχήν, απρόβλεπτη και ανεξάρτητη από τη βούληση του εργαζομένου.

Πρέπει να τονιστεί ότι, μόνο σε περίπτωση μακροχρόνιας απουσίας από την εργασία για λόγους υγείας, δικαιολογείται η ανησυχία του εργοδότη για πολλαπλασιασμό των απουσιών, γεγονός που μπορεί να τον εκθέσει σε δυσχέρειες σε σχέση με την οργάνωση της εργασίας.

Συναφώς, πρέπει να επισημανθεί, πρώτον, ότι, στην προκειμένη περίπτωση, δεν πρόκειται για μακρά απουσία για λόγους υγείας ή για τέτοια απουσία που καλύπτει πολλές διαδοχικές περιόδους αναφοράς, αλλά για πολύ περιορισμένη περίοδο άδειας, διάρκειας δύο ημερών και δύο τρίτων της ημέρας, την οποία ο FI δεν μπόρεσε να λάβει. Ακόμα, η αδυναμία χρήσης της ληφθείσας άδειας δεν προκύπτει από μακρά απουσία του εργαζομένου λόγω ασθένειας, όπως συνέβη στην υπόθεση που οδήγησε στην έκδοση της απόφασης της 22ας Νοεμβρίου 2011, *KHS* (C-214/10, ECLI:EU:C:2011:761), αλλά από το γεγονός ότι ο εργοδότης είχε απαλλάξει τον εργαζόμενο από την υποχρέωση παροχής της εργασίας. Επιπλέον, μολονότι η απουσία εργαζομένου για λόγους υγείας είναι ασφαλώς απρόβλεπτη για τον εργοδότη, το γεγονός ότι αυτή η απουσία μπορεί να εμποδίσει αυτόν τον εργαζόμενο να κάνει χρήση του δικαιώματός του σε ετήσια άδεια, στο πλαίσιο σχέσης εργασίας μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης, δεν είναι κατά κανόνα απρόβλεπτο. Στην πραγματικότητα, ο εργοδότης είναι σε θέση να αποκλείσει ή να μειώσει αυτόν τον κίνδυνο συμφωνώντας με τον εργαζόμενο ότι θα λάβει την άδειά του την κατάλληλη στιγμή.

Τέλος, όπως προκύπτει από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα σε ετήσια άδεια αποτελεί τη μία από τις δύο πτυχές του δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ως θεμελιώδους αρχής του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, ενώ η άλλη πτυχή είναι η χρηματική αποζημίωση που οφείλεται στον εργαζόμενο όταν αυτός δεν είναι σε θέση να λάβει την άδειά του λόγω λύσης της εργασιακής σχέσης. Πλην όμως, η άρνηση οιοδήποτε δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης σε εργαζόμενο ο οποίος, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, εμποδίστηκε, λόγω απρόβλεπτου γεγονότος, όπως η ασθένεια, να ασκήσει το δικαίωμά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών πριν από τη λύση της σχέσης εργασίας του, θα καθιστούσε άνευ περιεχομένου το δικαίωμα που προβλέπεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 31 παρ. 2 του Χάρτη.

Ενόψει όλων των παραπάνω, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88, ερμηνευόμενο υπό το φως του άρθρου 31 παρ. 2 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αποκλείει εθνική ρύθμιση που προβλέπει ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, που αποκτάται από έναν εργαζόμενο βάσει της παροχής της εργασίας του στο πλαίσιο καθεστώτος μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης, αποσβέννεται, στο τέλος του έτους αναφοράς όσον αφορά την άδεια ή σε μεταγενέστερη ημερομηνία, όταν ο εργαζόμενος κωλύεται, λόγω ασθένειας, να λάβει αυτή την άδεια πριν από την έναρξη της περιόδου απαλλαγής του από την υποχρέωση παροχής της εργασίας, ακόμη και στην περίπτωση που δεν υπάρχει μακροχρόνια απουσία.

Το δεύτερο ερώτημα τίθεται σε περίπτωση αρνητικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα. Επομένως, υπό το φως της απάντησης που δόθηκε στο πρώτο ερώτημα, η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα παρέλκει.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Το ενδεχόμενο να εκτεθεί σε πρόδηλο κίνδυνο η υγεία του εκζητουμένου δικαιολογεί την προσωρινή αναστολή της παράδοσής του και συνεπάγεται υποχρέωση της αρχής εκτέλεσης να ζητήσει από την αρχή έκδοσης πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες υπό τις οποίες πρόκειται να διωχθεί ή να κρατηθεί το πρόσωπο αυτό

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 1 παρ. 3 – άρθρο 23 παρ. 4 – διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών – λόγοι μη εκτέλεσης – άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ – υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας – αναστολή εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης – άρθρο 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης – σοβαρή, χρόνια και δυνητικά μη αναστρέψιμη ασθένεια – κίνδυνος σοβαρής βλάβης της υγείας του προσώπου εις βάρος του οποίου έχει εκδοθεί το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης

ΔΕΕ C-699/21, E. D. L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:295 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Αικ.-Μ. Τριανταφυλλίδου, σ. 228.

Δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών για τους λόγους της θέσεως του υπόπτου ή του κατηγορουμένου υπό κράτηση και διευκρινίσεις σχετικά με τον χρόνο κατά τον οποίο πρέπει να παρέχεται η σχετική ενημέρωση

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Οδηγία 2012/13/ΕΕ – δικαίωμα ενημέρωσής στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών – άρθρο 6 – δικαίωμα ενημέρωσής σχετικά με την ποινική κατηγορία – άρθρο 7 – δικαίωμα προσβάσεως στο υλικό της δικογραφίας – αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων υπερασπίσεως – άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια – ενημέρωση, με χωριστό έγγραφο, για τους λόγους της θέσεως του υπόπτου ή του κατηγορουμένου υπό κράτηση – χρόνος κατά τον οποίο πρέπει να παρέχεται η σχετική ενημέρωση

ΔΕΕ C-608/21, Politseyski organ pri 02 RU SDVR, 25.05.2023, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:426 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 2 και του άρθρου 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2012/13 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Sofiyski rayonen sad (πρωτοδικείο Σόφιας, Βουλγαρία) στο πλαίσιο διαδικασίας σχετικής με τη νομιμότητα της διαταγής κράτησης του ΧΝ.

Στις 2 Σεπτεμβρίου 2020, εκδόθηκε διαταγή περί εφαρμογής μέτρου διοικητικού καταναγκασμού κατά του ΧΝ, ήτοι διαταγή θέσεώς του υπό κράτηση για χρονικό διάστημα έως 24 ωρών, λόγω υπονοιών για την τέλεση αξιόποινων πράξεων. Στην εν λόγω διαταγή αναφέρονταν οι νομικοί και πραγματικοί λόγοι της κράτησης του ΧΝ ως εξής: «*άρθρο 72, παράγραφος 1, σημείο 1, του νόμου περί του Υπουργείου Εσωτερικών*» και «*διασάλευση της δημοσίας τάξεως*». Ο ΧΝ αρνήθηκε να υπογράψει την εν λόγω διαταγή. Στην οπίσθια όψη της διαταγής αναφερόταν ότι ο ΧΝ είχε αφεθεί ελεύθερος στις 3 Σεπτεμβρίου 2020 στις 11:10, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την υπογραφή του. Αμέσως μετά τη θέση υπό κράτηση, ο ΧΝ υποβλήθηκε σε σωματική έρευνα για την οποία συντάχθηκε πρακτικό, του παραδόθηκε δε δήλωση προς συμπλήρωση, στην οποία απαριθμούνται τα δικαιώματα που απορρέουν από τα άρθρα 72 έως 74 του νόμου περί του Υπουργείου Εσωτερικών.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 2020, ο ΧΝ αμφισβήτησε τη νομιμότητα της διαταγής κρατήσεως ενώπιον του Sofiyski rayonen sad (πρωτοδικείου Σόφιας, Βουλγαρία), ήτοι ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Στη σχετική δικογραφία συμπεριελήφθησαν οι εκθέσεις αστυνομικών οργάνων της 2ας, της 3ης και της 4ης Σεπτεμβρίου 2020, στις οποίες αναφέρεται ότι στις 2 Σεπτεμβρίου 2020 και περί ώρα 11:20 ο ΧΝ, συμμετέχοντας σε διαδηλώσεις διαμαρτυρίας στη Σόφια (Βουλγαρία), επιχείρησε, έμπροσθεν του κτιρίου της Narodno Sabranie (Εθνοσυνελεύσεως, Βουλγαρία), να διασπάσει τον κλοιό που είχαν σχηματίσει αστυνομικοί, χτυπώντας με χέρια και πόδια τις ασπίδες των αστυνομικών και απευθύνοντας προσβλητικά σχόλια προς αυτούς, με συνέπεια να καταστεί επιβεβλημένη η θέση του υπό κράτηση. Δεν αποδείχθηκε ότι, όταν ο ΧΝ τέθηκε υπό κράτηση, του δόθηκαν οι γραπτές εκθέσεις των αστυνομικών της 2ας και της 3ης Σεπτεμβρίου 2020 προς ενημέρωσή του.

Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, στο πλαίσιο της υπόθεσης της κύριας δίκης, καλείται να εξετάσει τη νομιμότητα της διαταγής κράτησης του ΧΝ. Συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι η θέση υπό κράτηση πολιτών για τους οποίους υπάρχουν στοιχεία ότι έχουν τελήσει αξιόποινη πράξη συνιστά μέτρο διοικητικού καταναγκασμού, κατά την έννοια του άρθρου 22 του νόμου περί διοικητικών παραβάσεων και κυρώσεων, το οποίο έχει χαρακτήρα ατομικής διοικητικής πράξης και το οποίο αποσκοπεί στο να εμποδίσει το περί ου ο λόγος πρόσωπο να διαφύγει ή να τελήσει αξιόποινη πράξη. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι, δυνάμει του άρθρου 74 παρ. 2 σημείο 2 του νόμου περί του Υπουργείου Εσωτερικών, η παράθεση των πραγματικών και νομικών λόγων της κράτησης συνιστά ουσιώδες στοιχείο της διαταγής που εκδίδει η αστυνομική αρχή. Ωστόσο, το Varhoven administrativen sad (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Βουλγαρία) φέρεται να ερμηνεύει τη σχετική διάταξη υπό την έννοια ότι επιτρέπεται οι πληροφορίες αυτές να περιλαμβάνονται όχι στη γραπτή απόφαση με την οποία διατάσσεται η κράτηση, αλλά σε άλλα συνοδευτικά αυτής έγγραφα, τα οποία συντάχθηκαν προηγουμένως ή μεταγενέστερα, ακόμη και αν τα έγγραφα αυτά δεν γνωστοποιούνται στον ενδιαφερόμενο κατά τον χρόνο του περιορισμού της ελευθερίας του.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Sofiyski Rayonen sad (πρωτοδικείο Σόφιας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 6 παρ. 2 και το άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2012/13 έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται στην εφαρμογή εθνικής νομοθεσίας κατά την οποία οι λόγοι κράτησης υπόπτων

ή κατηγορουμένων για την τέλεση αξιόποινης πράξης, συμπεριλαμβανομένων των πληροφοριών σχετικά με την αξιόποινη πράξη για την οποία τα πρόσωπα αυτά θεωρούνται ύποπτα ή την οποία κατηγορούνται ότι τέλεσαν, δύνανται να εκτίθενται σε άλλα έγγραφα, πλην της πράξης περί θέσεως υπό κράτηση, τα οποία γνωστοποιούνται στα εν λόγω πρόσωπα μόνο στο πλαίσιο ενδεχόμενης ένδικης προσφυγής με την οποία αμφισβητείται η νομιμότητα της κράτησης.

Το άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας 2012/13 θεσπίζει μια γενική υποχρέωση ενημέρωσης σχετικά με την αξιόποινη πράξη, στην οποία προστίθεται, σε περίπτωση σύλληψης ή κράτησης του υπόπτου ή του κατηγορουμένου, η προβλεπόμενη στο άρθρο 6 παρ. 2 της Οδηγίας υποχρέωση παροχής πρόσθετων πληροφοριών σχετικά με τους λόγους της σύλληψης ή της κράτησης. Εξάλλου, η Οδηγία 2012/13 δεν ρυθμίζει λεπτομερώς τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να παρέχεται στον ύποπτο ή κατηγορούμενο η ενημέρωση για την οποία γίνεται λόγος στο άρθρο 6. Ωστόσο, ο τρόπος αυτός δεν μπορεί να θίγει τον σκοπό ο οποίος επιδιώκεται με το προαναφερθέν άρθρο, και ειδικότερα τον σκοπό που επιδιώκει η παρ. 2 του προαναφερθέντος άρθρου, ο οποίος συνίσταται στο να παράσχει σε υπόπτους ή κατηγορούμενους τη δυνατότητα να προετοιμάσουν την υπεράσπισή τους και στο να διασφαλιστεί ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η πράξη περί θέσεως υπό κράτηση ή άλλα έγγραφα πλην της πράξης αυτής τα οποία περιέχουν τις αναγκαίες πληροφορίες σχετικά με τους λόγους της σύλληψης ή της κράτησης θα πρέπει να γνωστοποιούνται το ταχύτερο δυνατόν στα πρόσωπα που συλλαμβάνονται ή κρατούνται. Ωστόσο, το ακριβές χρονικό σημείο της ενημέρωσης αυτής δύναται να καθοριστεί ανάλογα με τις ειδικές περιστάσεις που περιβάλλουν τη στέρηση της ελευθερίας. Η ερμηνεία αυτή της επίμαχης ενωσιακής διάταξης βρίσκει έρεισμα και στη νομολογία του ΕΔΔΑ, το οποίο έχει κρίνει ότι το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ θεσπίζει, στην παρ. 2, τη βασική εγγύηση ότι κάθε συλληφθείς πρέπει να γνωρίζει τους λόγους της σύλληψής του. Ενσωματωμένη στο σύστημα προστασίας που παρέχει το εν λόγω άρθρο, η παρ. 2 επιβάλλει την υποχρέωση το εν λόγω πρόσωπο να πληροφορείται σε γλώσσα απλή και κατανοητή τους νομικούς και πραγματικούς λόγους της στέρησης της ελευθερίας του, προκειμένου να δύναται να αμφισβητήσει τη νομιμότητά της ενώπιον δικαστηρίου δυνάμει της παρ. 4 του εν λόγω άρθρου. Το εν λόγω πρόσωπο πρέπει να έχει στη διάθεσή του τις συγκεκριμένες πληροφορίες «το συντομότερο δυνατό», αλλά τα όργανα που του στερούν την ελευθερία του μπορούν να μην του παράσχουν επιτόπου το σύνολο αυτών των πληροφοριών. Προκειμένου να διαπιστωθεί αν το εν λόγω πρόσωπο έλαβε τις πληροφορίες εγκαί-

ρως, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες της υπόθεσης.

Τέλος, όσον αφορά τις ειδικές περιστάσεις της διαφοράς της κύριας δίκης, επισημαίνεται ότι πρέπει να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να υποχρεούται το εν λόγω πρόσωπο να αμφισβητήσει τη νομιμότητα της απόφασης περί θέσεως υπό κράτηση προκειμένου να μπορέσει να λάβει γνώση των λόγων της κράτησης, δεδομένου ότι, σε μια τέτοια περίπτωση, δεν θα μπορούσε να προετοιμάσει αποτελεσματικά την προσφυγή του ούτε να εκτιμήσει τις πιθανότητες ευδοκίμησής της.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 6 παρ. 2 της Οδηγίας 2012/13 έχει την έννοια ότι απαιτεί οι λόγοι κράτησης οι οποίοι γνωστοποιούνται στους υπόπτους ή στους κατηγορούμενους για την τέλεση αξιόποινης πράξης να περιλαμβάνουν στοιχεία σχετικά με τον χρόνο, τον τόπο και τον τρόπο τέλεσης της αξιόποινης πράξης, τον ακριβή βαθμό συμμετοχής των προσώπων αυτών στην αξιόποινη πράξη, καθώς και τον νομικό χαρακτηρισμό που απορρέει από την εν λόγω συμμετοχή.

Το ΔΕΕ υπενθυμίζει σχετικά ότι ο βαθμός λεπτομέρειας των πληροφοριών που πρέπει να γνωστοποιούνται στον κρατούμενο πρέπει να προσαρμόζεται ανάλογα με το στάδιο της ποινικής διαδικασίας, ώστε να μην θίγεται η πρόοδος μιας εν εξελίξει έρευνας και να διασφαλίζεται συγχρόνως η παροχή επαρκών πληροφοριών στον συλληφθέντα ή κρατούμενο προκειμένου αυτός να κατανοήσει τους λόγους της σύλληψης ή της κράτησής του και να έχει, ενδεχομένως, τη δυνατότητα να αμφισβητήσει αποτελεσματικά τη νομιμότητά της. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ επιβεβαιώνει την ως άνω εκτεθείσα ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 2 της Οδηγίας 2012/13, καθόσον επιτάσσει να γνωστοποιούνται σε επαρκή βαθμό οι λόγοι της σύλληψης ή της κράτησης και να περιλαμβάνουν τους νομικούς και πραγματικούς λόγους στέρησης της ελευθερίας, προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να δύναται να αμφισβητήσει τη νομιμότητά της ενώπιον δικαστηρίου δυνάμει της παρ. 4 του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Εντούτοις, το άρθρο 5 παρ. 2 της ΕΣΔΑ δεν υποχρεώνει τις αρμόδιες αρχές να γνωστοποιούν στον ενδιαφερόμενο κατά τη σύλληψή του το σύνολο των κατηγοριών που έχουν απαγγελθεί εναντίον του.

Εν προκειμένω, το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι, δυνάμει του άρθρου 74 παρ. 2, σημεία 2 έως 4, του νόμου περί του Υπουργείου Εσωτερικών, η απόφαση με την οποία διατάσσεται η κράτηση πρέπει να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων στοιχείων, τους πραγματικούς και νομικούς λόγους της κράτησης, τα στοιχεία ταυτοποίησης του υπό κράτηση προσώπου, καθώς και την ημερομηνία και την ώρα της θέσεως υπό κράτηση. Ωστόσο, στο εθνικό

δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν τα πληροφοριακά στοιχεία που παρέχονται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζουν επαρκή πληρότητα.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι το άρθρο 6 παρ. 2 της Οδηγίας 2012/13 έχει την έννοια ότι οι λόγοι κράτησης προσώπων που φέρονται ή κατηγορούνται ότι τέλεσαν αξιόποινη πράξη πρέπει να περιλαμβάνουν όλες τις πληροφορίες που είναι αναγκαίες για την αποτελεσματική αμφισβήτηση της νομιμότητας της κράτησής τους. Λαμβανομένου υπόψη του σταδίου της ποινικής διαδικασίας, προκειμένου να μην θιγεί η πρόοδος μιας εν εξελίξει έρευνας, οι πληροφορίες αυτές πρέπει να περιλαμβάνουν περιγραφή των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών που είναι γνωστά στις αρμόδιες αρχές, καθώς και τον χρόνο και τον τόπο των πραγματικών περιστατικών, τον ακριβή βαθμό συμμετοχής των οικείων προσώπων στην προσαπτόμενη αξιόποινη πράξη, καθώς και τον προσωπικό νομικό χαρακτηρισμό.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης απαγορεύει εθνική νομοθεσία η οποία απαιτεί, χωρίς εξαίρεση, η αίτηση οικογενειακής επανένωσης να υποβάλλεται αυτοπροσώπως σε αρμόδια διπλωματική αρχή

προδικαστική παραπομπή – επείγουσα προδικαστική διαδικασία – συνοριακοί έλεγχοι, άσυλο και μετανάστευση – μεταναστευτική πολιτική – Οδηγία 2003/86/ΕΚ – δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης – άρθρο 5 παρ. 1 – υποβολή αίτησης εισόδου και διαμονής με σκοπό την άσκηση του δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης – ρύθμιση κράτους μέλους προβλέπυσα την υποχρέωση των μελών της οικογένειας του συντηρούντος να υποβάλουν αυτοπροσώπως την αίτηση ενώπιον της αρμόδιας διπλωματικής αρχής του κράτους μέλους αυτού – αδυναμία ή υπέρμετρη δυσκολία μετάβασης στην εν λόγω αρχή – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7 και 24

ΔΕΕ C-1/23 PPU, Afrin, 18.04.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzell, ECLI:EU:C:2023:296 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/86 του Συμβουλίου, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, των άρθρων 23 και 24 της Οδηγίας 2011/95 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας, καθώς

και των άρθρων 7 και 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το tribunal de première instance francophone de Bruxelles (γαλλόφωνο πρωτοδικείο Βρυξελλών, Βέλγιο) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Χ και του Υ καθώς και των ανηλικών τέκνων τους Α και Β (στο εξής από κοινού: αιτούντες της κύριας δίκης) και, αφετέρου, του État belge (Βελγικού Δημοσίου), με αντικείμενο την άρνηση του τελευταίου να καταχωρίσει την αίτηση εισόδου και διαμονής λόγω οικογενειακής επανένωσης που υπέβαλαν η Χ και τα τέκνα της Α και Β.

Η κ. Χ και ο κ. Υ, Σύριοι υπήκοοι, παντρεύτηκαν το 2016 στη Συρία. Είχαν δύο παιδιά, που γεννήθηκαν το 2016 και το 2018, αντίστοιχα. Το 2019, ο κ. Υ έφυγε από τη Συρία για να ταξιδέψει στο Βέλγιο, ενώ η κ. Χ και τα δύο παιδιά τους παρέμειναν στην πόλη Αφρίν, στη βορειοδυτική Συρία, όπου εξακολουθούν να βρίσκονται επί του παρόντος. Στις 25 Αυγούστου 2022, η βελγική διοίκηση αναγνώρισε τον κ. Υ ως πρόσφυγα στο Βέλγιο. Τον Σεπτέμβριο του 2022, ο δικηγόρος της κ. Χ και των παιδιών της υπέβαλε, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και επιστολής, αίτηση εισόδου και διαμονής για σκοπούς οικογενειακής επανένωσης για λογαριασμό τους, ώστε να μπορέσουν να συναντήσουν τον κ. Υ στο Βέλγιο. Σύμφωνα με τον δικηγόρο τους, η κ. Χ και τα παιδιά της τελούσαν υπό «έκτακτες συνθήκες που τους εμποδίζουν στην πράξη να μεταβούν σε βελγική διπλωματική αρχή για να υποβάλουν εκεί αίτηση οικογενειακής επανένωσης», όπως απαιτεί η βελγική νομοθεσία. Στις 29 Σεπτεμβρίου 2022, το Γραφείο Μετανάστευσης απάντησε ότι, σύμφωνα με τη βελγική νομοθεσία, δεν είναι δυνατόν να υποβληθεί αίτηση εισόδου και διαμονής με σκοπό την οικογενειακή επανένωση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και κάλεσε την κ. Χ και τα παιδιά της να επικοινωνήσουν με την αρμόδια βελγική πρεσβεία. Στις 9 Νοεμβρίου 2022, η κ. Χ, ο κ. Υ και τα παιδιά τους άσκησαν προσφυγή κατά του État belge (βελγικού κράτους) ενώπιον του tribunal de première instance francophone de Bruxelles (γαλλόφωνο πρωτοδικείο Βρυξελλών) προκειμένου να καταχωρισθεί η αίτησή τους για οικογενειακή επανένωση. Εν προκειμένω, υποστήριξαν ότι, δεδομένου ότι δεν ήταν δυνατό για την κ. Χ και τα παιδιά της να ταξιδέψουν σε αρμόδια βελγική διπλωματική αρχή, η αίτηση που υποβλήθηκε στην Υπηρεσία Μετανάστευσης θα έπρεπε να γίνει δεκτή βάσει του δικαίου της ΕΕ. Το εν λόγω δικαστήριο ερωτά το ΔΕΕ αν το δίκαιο της ΕΕ αντιτίθεται σε νομοθεσία, όπως η επίμαχη βελγική.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο επισημαίνει, πρώτον, ότι είναι απαραίτητο τα κράτη μέλη να επιδείξουν την απαραίτητη ευελιξία ώστε να μπορέσουν οι ενδιαφερόμενοι να υποβάλουν εγκαίρως την αίτησή τους για οικογενειακή επανένωση, διευκολύνοντας την υποβολή της εν λόγω αίτησης και επιτρέποντας, ιδίως, τη χρήση μέσων επικοινωνίας εξ αποστάσεως. Ελλείπει τέτοιας

ευελιξίας, η απαίτηση, χωρίς εξαίρεση, αυτοπρόσωπης εμφάνισης κατά την υποβολή της αίτησης δεν επιτρέπει να ληφθούν υπόψη τα εμπόδια που ενδέχεται να παρακλύσουν την υποβολή της αίτησης. Η άσκηση του δικαιώματος της οικογενειακής επανένωσης θα μπορούσε έτσι να καταστεί αδύνατη, διαιωνίζοντας τον χωρισμό της οικογένειας και την επισφάλεια της κατάστασής της. Ειδικότερα, όταν τα μέλη της οικογένειας βρίσκονται σε χώρα όπου διεξάγονται ένοπλες συγκρούσεις, οι δυνατότητες μετακίνησης στις αρμόδιες διπλωματικές ή προξενικές αρχές μπορεί να είναι σημαντικά περιορισμένες, με αποτέλεσμα, προκειμένου να συμμορφωθούν με την υποχρέωση αυτοπρόσωπης εμφάνισης, τα πρόσωπα αυτά, τα οποία μπορεί, επιπλέον, να είναι ανήλικα, να πρέπει να περιμένουν μέχρι η κατάσταση ασφαλείας να τους επιτρέψει να ταξιδέψουν, για να μην εκτεθούν σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ακόμη και να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή τους.

Όσον αφορά την ιδιαίτερη κατάσταση των προσφύγων, το Δικαστήριο προσθέτει ότι η έλλειψη ευελιξίας εκ μέρους του οικείου κράτους μέλους μπορεί να καταστήσει αδύνατη την τήρηση των προβλεπόμενων προθεσμιών. Κατά συνέπεια, η οικογενειακή επανένωση των ενδιαφερομένων θα μπορούσε να υπόκειται σε πρόσθετους όρους που είναι δυσκολότερο να τηρηθούν, σε αντίθεση με τον στόχο της Οδηγίας για το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης να δώσει ιδιαίτερη προσοχή στην κατάσταση των προσφύγων. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η απαίτηση αυτοπρόσωπης εμφάνισης κατά την υποβολή της αίτησης επανένωσης, χωρίς να επιτρέπει παρεκκλίσεις από την απαίτηση αυτή προκειμένου να ληφθεί υπόψη η ειδική κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα μέλη της οικογένειας του συντηρούντος, έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται στην πράξη αδύνατη η άσκηση του δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης. Ένας τέτοιος νόμος, εφαρμοζόμενος χωρίς την αναγκαία ευελιξία, υπονομεύει τον επιδιωκόμενο από το δίκαιο της ΕΕ στόχο και στερεί την αποτελεσματικότητά του. Το Δικαστήριο επισημαίνει επίσης ότι εθνική διάταξη η οποία απαιτεί, χωρίς εξαίρεση, από τα μέλη της οικογένειας του συντηρούντος να εμφανίζονται αυτοπροσώπως προκειμένου να υποβάλουν αίτηση οικογενειακής επανένωσης, ακόμη και όταν αυτό είναι αδύνατο ή υπερβολικά δύσκολο, παραβιάζει το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ενότητας.

Μια τέτοια υποχρέωση συνιστά δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ενότητας σε σχέση με τον, εντούτοις θεμιτό, στόχο της καταπολέμησης της απάτης σχετικά με την οικογενειακή επανένωση. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η διαδικασία υποβολής αίτησης για οικογενειακή επανένωση πραγματοποιείται σε στάδια. Κατά συνέπεια, τα κράτη μέλη μπορούν να ζητήσουν από τα μέλη της οικογένειας του συντηρούντος να εμφανιστούν αυτοπροσώπως σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας αυτής, προκει-

μένου, ιδίως, να ελεγχθούν οι οικογενειακοί δεσμοί και η ταυτότητα των ενδιαφερομένων, χωρίς να είναι αναγκαίο να επιβληθεί, για τη διεκπεραίωση της αίτησης οικογενειακής επανένωσης, η αυτοπρόσωπη παρουσία τους κατά την υποβολή της αίτησης.

Ωστόσο, για να μην υπονομευθεί ο στόχος που επιδιώκει το δίκαιο της ΕΕ, δηλαδή η προώθηση της οικογενειακής επανένωσης, και τα θεμελιώδη δικαιώματα που επιδιώκει να προστατεύσει, ένα κράτος μέλος που απαιτεί από τα μέλη της οικογένειας του συντηρούντος να εμφανιστούν αυτοπροσώπως σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας πρέπει να διευκολύνει την εμφάνιση αυτή, ιδίως με την έκδοση προξενικών εγγράφων ή *laissez-passers*, και να περιορίσει τον αριθμό των εμφανίσεων στο ελάχιστο δυνατό. Κατά συνέπεια, το κράτος μέλος θα πρέπει να προβλέπει τη δυνατότητα διενέργειας ελέγχων των οικογενειακών δεσμών και της ταυτότητας που απαιτούν την παρουσία των εν λόγω μελών της οικογένειας στο τέλος της διαδικασίας και, εάν είναι δυνατόν, κατά την έκδοση των εγγράφων που επιτρέπουν την είσοδο στο έδαφος του οικείου κράτους μέλους, κατά περίπτωση. Το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το δίκαιο της Ένωσης απαγορεύει εθνική ρύθμιση η οποία απαιτεί, για τους σκοπούς της υποβολής αίτησης εισόδου και διαμονής με σκοπό την οικογενειακή επανένωση, την αυτοπρόσωπη εμφάνιση των μελών της οικογένειας του συντηρούντος, ιδίως των μελών της οικογένειας αναγνωρισμένου πρόσφυγα, στην αρμόδια διπλωματική ή προξενική αρχή κράτους μέλους, ακόμη και σε περίπτωση που είναι αδύνατο ή υπερβολικά δύσκολο να μεταβούν στην εν λόγω αρχή, με την επιφύλαξη της δυνατότητας του εν λόγω κράτους μέλους να απαιτήσει την αυτοπρόσωπη εμφάνιση των μελών αυτών σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας υποβολής αίτησης για οικογενειακή επανένωση.

VIII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα

Η Ελλάδα παρέλειψε να μεριμνήσει ώστε να μην υπάρξει υπέρβαση, κατά τρόπο συστηματικό και διαρκή, της ημερήσιας οριακής τιμής για τα ΑΣ10 στον οικισμό Θεσσαλονίκης

παράβαση κράτους μέλους – περιβάλλον – Οδηγία 2008/50/ΕΚ – ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα – άρθρο 13 παρ. 1 – παράρτημα XI – συστηματική και διαρκής υπέρβαση της ημερήσιας οριακής τιμής για τα μικροσωματίδια (ΑΣ10) στον οικισμό Θεσσαλονίκης (EL 0004) – άρθρο 23 παρ. 1 – παράρτημα XV – περίοδος υπέρβασης «όσο το δυνατόν συντομότερη» – κατάλληλα μέτρα

ΔΕΕ C-70/21, Επιτροπή/Ελλάδα (Valeurs limites – PM10), 23.03.2023, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: P. G. Xuereb, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2023:237 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Η εν λόγω απόφαση αφορά τη συστηματική και διαρκή παράβαση των διατάξεων του άρθρου 13 παρ. 1, σε συνδυασμό με το παράρτημα XI της Οδηγίας 2008/50 (στο εξής: Οδηγία) όσον αφορά τη συμμόρφωση με την ημερήσια οριακή τιμή για τα ΑΣ10 στον οικισμό Θεσσαλονίκης. Με βάση τις ετήσιες εκθέσεις για την ποιότητα του αέρα που υπέβαλε η Ελλάδα στην Επιτροπή βάσει του άρθρου 27 της Οδηγίας, προκύπτει ότι από το 2005 έως το 2014 και από το 2017 έως το 2019, με εξαίρεση το έτος 2013, σημειώθηκε σε τακτική βάση υπέρβαση της ημερήσιας οριακής τιμής για τα ΑΣ10, η οποία είχε οριστεί σε 50 μg/m³, περισσότερο από 35 φορές ανά ημερολογιακό έτος στον οικισμό Θεσσαλονίκης.

Το γεγονός ότι, στον οικισμό Θεσσαλονίκης, υπήρξε συμμόρφωση με την ημερήσια οριακή τιμή για τα ΑΣ10 το 2013 δεν αρκεί για να μην διαπιστωθεί συστηματική και διαρκής παράβαση. Επιπλέον, δεν υφίσταται όριο «de minimis» όσον αφορά τον αριθμό των σημείων δειγματοληψίας σε συγκεκριμένη ζώνη ή οικισμό στα οποία μπορεί να διαπιστωθεί υπέρβαση. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη παράβασης εξετάζεται σε επίπεδο ζωνών και οικισμών, η δε υπέρβαση πρέπει να εξετάζεται για κάθε ζώνη ή οικισμό βάσει των καταγραφών που πραγματοποιούνται σε κάθε σημείο δειγματοληψίας. Το ΔΕΕ έχει κρίνει συναφώς ότι το άρθρο 13 παρ. 1 της Οδηγίας πρέπει να ερμηνεύεται σε συνάρτηση με τη γενική οικονομία και τον σκοπό της κανονιστικής ρύθμισης στην οποία εντάσσεται η διάταξη αυτή, υπό την έννοια ότι, προκειμένου να διαπιστωθεί υπέρβαση οριακής τιμής καθοριζόμενης στο παράρτημα XI της Οδηγίας σε περίοδο μέσου όρου διάρκειας ενός ημερολογιακού έτους, αρκεί να μετρηθεί επίπεδο ρύπανσης ανώτερο της τιμής αυτής σε ένα και μόνο σημείο δειγματοληψίας.

Ακόμη, το ΔΕΕ επισήμανε ότι το κράτος μέλος δεν απαλλάσσεται από την ευθύνη για την υπέρβαση των οριακών τιμών για τα ΑΣ10 λόγω των ιδιαίτερα δυσμενών για τη διασπορά των ρύπων τοπογραφικών και κλιματικών ιδιοτεροτήτων, τις οποίες ενδεχομένως εμφανίζουν οι οικείες ζώνες και οικισμοί, αλλά, αντιθέτως, συνιστούν στοιχεία τα οποία, όπως προκύπτει από το σημείο 2 στοιχεία γ' και δ' του μέρους Α του παραρτήματος XV της Οδηγίας, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο των σχεδίων για την ποιότητα του αέρα τα οποία το κράτος μέλος οφείλει να εκπονήσει, δυνάμει του άρθρου 23 της Οδηγίας, για τις συγκεκριμένες ζώνες και οικισμούς.

Επιπλέον, η Ελλάδα όφειλε να εκπονήσει σχέδιο για την ποιότητα του αέρα και, συνακολούθως, να θεσπίσει και να θέσει σε εφαρμογή μέτρα, ώστε να περιορίσει την περίοδο υπέρβασης της ημερήσιας οριακής τιμής για τα

ΑΣ10. Το γεγονός ότι οι υπερβάσεις οφείλονται σε εκπομπές από τη θέρμανση και το ότι η ρύπανση εξαρτάται από τη συμπεριφορά του πληθυσμού και τις οικονομικές συνθήκες των πολιτών και όχι από την αδυναμία των αρμοδίων αρχών να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό ως δικαιολογητικός λόγος για την παράλειψη λήψης σχετικών μέτρων, εκτός και αν το οικείο κράτος μέλος αποδείξει ότι αυτές οι δυσχέρειες (αναγόμενες στο κοινωνικοοικονομικό και δημοσιονομικό διακύβευμα των επενδύσεων που πρέπει να πραγματοποιηθούν και στις τοπικές παραδόσεις) είναι τέτοιες ώστε να αποκλείονται συντομότερες προθεσμίες για τη λήψη μέτρων. Το ΔΕΕ, ωστόσο, διαπίστωσε ότι η Ελλάδα δεν παρέσχε καμία πρόβλεψη σχετικά με τον χρόνο που απαιτείται για τη συμμόρφωση με την ημερήσια οριακή τιμή για τα ΑΣ10 στον οικισμό Θεσσαλονίκης.

Συνεπώς, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Ελλάδα, παραλείποντας να μεριμνήσει ώστε να μην υπάρξει υπέρβαση, κατά τρόπο συστηματικό και διαρκή, της ημερήσιας οριακής τιμής για τα ΑΣ10 από το 2005 έως και το 2012, στη διάρκεια του 2014 και, εν συνεχεία, εκ νέου από το 2017 έως και το 2019 στον οικισμό Θεσσαλονίκης, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τις διατάξεις του άρθρου 13 παρ. 1, σε συνδυασμό με το παράρτημα XI της Οδηγίας. Επιπλέον, η Ελλάδα παρέλειψε να θεσπίσει τα κατάλληλα μέτρα για τη μείωση της περιόδου υπέρβασης. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ καταδίκασε την Ελλάδα στα δικαστικά έξοδα.

► Έργα αστικής ανάπτυξης

Εθνική ρύθμιση η οποία εξαρτά τη διενέργεια εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων για «έργα αστικής ανάπτυξης», αφενός, από την υπέρβαση συγκεκριμένων κατώτατων ορίων περί επιφάνειας χρήσης γης και, αφετέρου, από το αν πρόκειται για αναπτυξιακό έργο συνολικής πολυλειτουργικής δόμησης, δεν πληροί τις απαιτήσεις της Οδηγίας 2011/92/ΕΕ

προδικαστική παραπομπή – περιβάλλον – Οδηγία 2011/92/ΕΕ – εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον – άρθρο 2 παρ. 1 και άρθρο 4 παρ. 2 – έργα που εμπίπτουν στο παράρτημα II – έργα αστικής ανάπτυξης – εξέταση βάσει κατώτατων ορίων ή κριτηρίων – άρθρο 4 παρ. 3 – σχετικά κριτήρια επιλογής που καθορίζονται στο παράρτημα III – άρθρο 11 – πρόσβαση στη δικαιοσύνη

ΔΕΕ C-575/21, WertInvest Hotelbetriebe, 25.05.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2023:425 – Προδικαστική παραπομπή

Η επιχείρηση WertInvest Hotelbetriebe ζήτησε από τον Δήμο Βιέννης (Αυστρία) την έκδοση οικοδομικής αδειας για το έργο «Neumarkt Neu». Το έργο αυτό βρίσκεται

εντός της κεντρικής ζώνης της τοποθεσίας η οποία έχει ενταχθεί στην παγκόσμια κληρονομιά της UNESCO, με την ονομασία «Ιστορικό Κέντρο της Βιέννης». Συνίσταται στην ανάπτυξη της επίμαχης τοποθεσίας, με την κατεδάφιση του υφιστάμενου ξενοδοχείου InterContinental και την ανέγερση πλειόνων νέων κτιρίων ξενοδοχειακής, εμπορικής και συνεδριακής χρήσης καθώς και χρήσης για διοργάνωση εκδηλώσεων, για κατοικίες και για γραφεία. Περιλαμβάνει επιπλέον την κατασκευή υπόγειου παγοδρομίου (σε αντικατάσταση του υπάρχοντος), υπόγειου γυμναστηρίου με κολυμβητήριο και υπόγειου χώρου στάθμευσης. Το έργο καλύπτει επιφάνεια περίπου 1,55 εκταρίων και μικτό εμβαδόν δαπέδου 89.000 m².

Δεδομένου ότι ο Δήμος Βιέννης δεν εξέδωσε απόφαση επί της ως άνω αίτησης, η WertInvest Hotelbetriebe άσκησε ενώπιον του διοικητικού πρωτοδικείου Βιέννης προσφυγή κατά παράλειψης, με την οποία ζητεί από το εν λόγω δικαστήριο να χορηγήσει τη ζητηθείσα οικοδομική άδεια. Υποστηρίζει ότι, λαμβανομένων υπόψη των κατώτατων ορίων και κριτηρίων τα οποία προβλέπει το αυστριακό δίκαιο, το έργο δεν υπόκειται σε υποχρέωση διενέργειας εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Το διοικητικό πρωτοδικείο Βιέννης, το οποίο εκτιμά ότι πρέπει να αποφανθεί προκαταρκτικώς επί της υποχρέωσης διενέργειας τέτοιας εκτίμησης, διατηρεί αμφιβολίες ως προς το αν η αυστριακή ρύθμιση είναι σύμφωνη με την Οδηγία 2011/92 για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον (στο εξής: Οδηγία). Οι αμφιβολίες αυτές οφείλονται ιδίως στο ότι, βάσει του αυστριακού δικαίου, η διενέργεια εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των «έργων αστικής ανάπτυξης», όπως των επίμαχων, εξαρτάται από την υπέρβαση των κατώτατων ορίων τα οποία συνίστανται σε επιφάνεια τουλάχιστον 15 εκταρίων και σε μικτό εμβαδόν δαπέδου άνω των 150.000 m². Ως εκ τούτου, το διοικητικό πρωτοδικείο Βιέννης υπέβαλε συναφώς προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

Σύμφωνα με το ΔΕΕ, ένα έργο ακόμη και περιορισμένου μεγέθους μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό, οι εθνικές διατάξεις που προβλέπουν την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων πρέπει να τηρούν τις απαιτήσεις του άρθρου 3 της Οδηγίας και, ως εκ τούτου, να λαμβάνουν υπόψη τις επιπτώσεις του έργου στον πληθυσμό, την ανθρώπινη υγεία, τη βιοποικιλότητα, τη γη, το έδαφος, τα ύδατα, τον αέρα και το κλίμα, καθώς και στα υλικά αγαθά, την πολιτιστική κληρονομιά και το φυσικό τοπίο.

Εξάλλου, κατά πάγια νομολογία, οσάκις τα κράτη μέλη εξαρτούν τη διενέργεια εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τα κατώτατα όρια/κριτήρια ενός έργου, το περιθώριο εκτιμήσεώς τους οριοθετείται από την υποχρέωση που θεσπίζει το άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας. Η υποχρέωση αυτή συνίσταται στο εξής: τα έργα που εν-

δέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, πρέπει να υποβάλλονται σε εκτίμηση επιπτώσεων.

Επιπλέον, το ΔΕΕ επισήμανε ότι, για τον καθορισμό των κατώτατων ορίων/κριτηρίων, τα κράτη μέλη πρέπει, κατ'εφαρμογή του άρθρου 4 της Οδηγίας, να λαμβάνουν υπόψη τα σχετικά κριτήρια επιλογής που απαριθμούνται στο παράρτημα ΙΙΙ της Οδηγίας, όπως τα χαρακτηριστικά, τη θέση και τις επιπτώσεις των έργων. Μάλιστα, η αρμόδια αρχή οφείλει να εξετάζει το σύνολο των κριτηρίων επιλογής, προκειμένου να καθορίσει εν συνεχεία τα κριτήρια που ασκούν επιρροή στη συγκεκριμένη περίπτωση και, κατόπιν, να λάβει προσηκόντως υπόψη όλα τα κριτήρια που αποδεικνύονται σχετικά.

Ως εκ τούτου, κράτος μέλος το οποίο, βάσει του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας, καθορίζει κατώτατα όρια/κριτήρια λαμβάνοντας υπόψη μόνον το μέγεθος των έργων, χωρίς να συνεκτιμά τα παραπάνω κριτήρια, υπερβαίνει το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει βάσει του άρθρου 2 παρ. 1 και του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας.

Εν προκειμένω, προκύπτει ότι, ενώ η Αυστρία καθόρισε πλείονα κατώτατα όρια, τα οποία ισχύουν αναλόγως της θέσης του έργου, καθόρισε ένα μόνον κατώτατο όριο όσον αφορά τα «έργα αστικής ανάπτυξης». Το επίμαχο έργο βρίσκεται στην κεντρική ζώνη τοποθεσίας που έχει ενταχθεί στην παγκόσμια κληρονομιά της UNESCO και, ως εκ τούτου, το κριτήριο περί της θέσης των έργων της Οδηγίας έχει ιδιαίτερη σημασία εντός του συγκεκριμένου πλαισίου.

Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι σε ένα αστικό περιβάλλον όπου ο χώρος είναι περιορισμένος, κατώτατα όρια επιφάνειας χρήσης γης τουλάχιστον 15 εκταρίων και μικτού εμβαδού δαπέδου άνω των 150.000 m² είναι τόσο υψηλά ώστε, στην πράξη, η πλειονότητα των έργων αστικής ανάπτυξης να εξαιρείται εκ προοιμίου από την υποχρέωση διενέργειας εκτίμησης των επιπτώσεών τους στο περιβάλλον. Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, κράτος μέλος το οποίο καθορίζει τα ως άνω κατώτατα όρια/κριτήρια σε τέτοιο επίπεδο ώστε, στην πράξη, το σύνολο των έργων ορισμένου είδους να εξαιρείται εκ προοιμίου από την υποχρέωση εκτίμησης των επιπτώσεών τους, υπερβαίνει επίσης το περιθώριο εκτίμησης του, εκτός εάν το σύνολο των εξαιρούμενων έργων μπορεί να θεωρηθεί, βάσει συνολικής εκτίμησης, ότι δεν ενδέχεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Βάσει των παραπάνω, το ΔΕΕ έκρινε ότι εθνική ρύθμιση η οποία εξαρτά τη διενέργεια εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων για «έργα αστικής ανάπτυξης», αφενός, από την υπέρβαση των κατώτατων ορίων περί επιφάνειας χρήσης γης τουλάχιστον 15 εκταρίων και μικτού εμβαδού δαπέδου άνω των 150.000 m² και, αφετέρου, από το αν πρόκειται για αναπτυξιακό έργο συνολικής πολυλειτουργικής δόμησης, δεν πληροί τις απαιτήσεις των αρ-

θρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 2, και των σχετικών παραρτημάτων ΙΙ και ΙΙΙ της Οδηγίας.

Τέλος, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Οδηγία αντιτίθεται στην έκδοση οικοδομικής άδειας, πριν ή κατά τη διάρκεια διενέργειας της απαιτούμενης εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων ή πριν από το πέρας της κατά περίπτωση εξέτασης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων προκειμένου να κριθεί αν απαιτείται τέτοια εκτίμηση. Το ΔΕΕ έχει επισημάνει ότι η εκ των προτέρων εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων είναι αναγκαία ώστε να αποφεύγεται ευθύς εξαρχής η πρόκληση ρυπάνσεων ή οχλήσεων και όχι να καταπολεμούνται οι συνέπειες ενός έργου εκ των υστέρων, μετά τη χορήγηση οικοδομικής άδειας. Συνεπώς, η έκδοση οικοδομικών αδειών για επιμέρους έργα που αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου έργου αστικής ανάπτυξης, πριν κριθεί αν το τελευταίο αυτό έργο πρέπει να υποβληθεί σε εκτίμηση, είναι αντίθετη προς τον σκοπό αυτό.

ΙΧ. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Διαχειριστής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας

Εθνική ρύθμιση που προβλέπει μονοπώλιο στη βραχυπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη διαπραγμάτευση ηλεκτρικής ενέργειας σε επίπεδο χονδρικής είναι συμβατή με τον Κανονισμό 2019/943/ΕΕ για την αποδοτική επίτευξη των στόχων της Ενεργειακής Ένωσης, τον Κανονισμό 2015/1222/ΕΕ για την κατανομή της δυναμικότητας και τη διαχείριση της συμφόρησης και την Οδηγία 2009/72/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας

προδικαστική παραπομπή – εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2009/72/ΕΚ – Κανονισμός (ΕΕ) 2019/943 – άρθρο 1 στοιχεία β' και γ', καθώς και άρθρο 3 – αρχές που διέπουν τη λειτουργία των αγορών ηλεκτρικής ενέργειας – Κανονισμός (ΕΕ) 2015/1222 – άρθρο 5 παρ. 1 – ορισθείς διαχειριστής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας – εθνικό νόμιμο μονοπώλιο υπηρεσιών συναλλαγών επόμενης ημέρας και ενδοημερησίως – εθνική ρύθμιση που προβλέπει μονοπώλιο στη βραχυπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη διαπραγμάτευση ηλεκτρικής ενέργειας σε επίπεδο χονδρικής

ΔΕΕ C-394/21, Bursa Română de Mărfuri, 02.03.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:146 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση αφορά σε ακύρωση απόφασης της ρουμανικής Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ANRE) να μην χορηγήσει στο BRM άδεια για την οργάνωση και τη διαχείριση των κεντρικών αγορών ηλεκτρικής ενέργειας.

Το BRM διαθέτει, βάσει της ρουμανικής νομοθεσίας, γενική αρμοδιότητα για τη διαχείριση αγορών δημοσίου συμφέροντος. Το 2020, το BRM, επικαλούμενο τον Κανονισμό 2019/943, υπέβαλε στην ANRE αίτηση χορήγησης άδειας για την οργάνωση και τη διαχείριση των κεντρικών αγορών ηλεκτρικής ενέργειας.

Το προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε αφορά στο αν η επίμαχη εθνική ρύθμιση είναι σύμφωνη με το άρθρο 1 του Κανονισμού 2019/943. Η εν λόγω ρύθμιση επιτρέπει το εθνικό νόμιμο μονοπώλιο όσον αφορά τις υπηρεσίες διαμεσολάβησης των προσφορών για πώληση και αγορά ηλεκτρικής ενέργειας σε επίπεδο χονδρικής στις ενδοημερήσιες αγορές, τις αγορές επόμενης ημέρας και τις προθεσμιακές αγορές.

Κατά το ΔΕΕ, οι διατάξεις των άρθρων 1, 2, 3 και 10 επιβάλλουν, μεταξύ άλλων, στα κράτη μέλη και στις εθνικές ρυθμιστικές αρχές ορισμένες υποχρεώσεις προκειμένου να ενθαρρύνουν τον ανταγωνισμό στις αγορές ηλεκτρικής ενέργειας. Πλην όμως, δεν προβλέπεται κανόνας σχετικά με τις συναλλαγές στις αγορές αυτές, ο οποίος να μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται, αφ' εαυτού, στη διατήρηση εντός κράτους μέλους εθνικού νομίμου μονοπωλίου όσον αφορά τις υπηρεσίες διαμεσολάβησης των προσφορών για πώληση και αγορά ηλεκτρικής ενέργειας σε επίπεδο χονδρικής, όπως το επίμαχο.

Επιπλέον, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η κατοχή δεσπόζουσας θέσεως δεν συνιστά, αυτή καθαυτή, κατάχρηση, κατά την έννοια του άρθρου 102 ΣΛΕΕ.

Ακόμα, το άρθρο 37 της Οδηγίας 2009/72 δεν επιβάλλει στις εθνικές ρυθμιστικές αρχές την υποχρέωση να λάβουν μέτρα προκειμένου να θέσουν τέρμα σε νομίμως υφιστάμενο εθνικό μονοπώλιο όσον αφορά τις υπηρεσίες διαμεσολάβησης των προσφορών για πώληση και αγορά ηλεκτρικής ενέργειας. Απλώς, αναθέτει στις εθνικές ρυθμιστικές αρχές την αποστολή να παρακολουθούν τον βαθμό και την αποτελεσματικότητα της αγοράς και του ανταγωνισμού σε επίπεδο χονδρικής και λιανικής, συμπεριλαμβανομένων των χρηματιστηρίων ηλεκτρικής ενέργειας καθώς και οποιαδήποτε στρέβλωση ή περιορισμό του ανταγωνισμού.

Στη συνέχεια, το ΔΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη του τον Κανονισμό 2015/1222, διαπίστωσε ότι αν κατά τον χρόνο έναρξης του εν λόγω Κανονισμού υφίστατο σε κράτος μέλος εθνικό νόμιμο μονοπώλιο για τις υπηρεσίες συναλλαγών ηλεκτρικής ενέργειας επόμενης ημέρας και ενδοημερησίως, το οικείο κράτος μέλος επιτρέπεται να διατηρήσει το μονοπώλιο αυτό. Το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν αμ-

φισβητείται ότι κατά την ημερομηνία αυτή στη Ρουμανία υφίστατο τέτοιο μονοπώλιο.

Ενόψει των παραπάνω, το ΔΕΕ έκρινε ότι, βάσει του Κανονισμού 2019/943 και της Οδηγίας 2009/72, επιτρέπεται η διατήρηση τέτοιου εθνικού μονοπωλίου.

► Φοροαπαλλαγές στην ηλεκτρική ενέργεια

Το ΔΕΕ κρίνει ότι η φοροαπαλλαγή επί της ηλεκτρικής ενέργειας που χρησιμοποιείται άμεσα για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας δεν καλύπτει την ηλεκτρική ενέργεια, η οποία χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της εξόρυξης ενδιάμεσου ενεργειακού προϊόντος, όπως ο λιγνίτης, το οποίο χρησιμοποιείται με τη σειρά του στη διαδικασία παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας

προδικαστική παραπομπή – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2003/96/ΕΚ – άρθρο 14 παρ. 1 στοιχείο α' – άρθρο 21 παρ. 3 περίοδος β' και γ' – ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και για τη διατήρηση της ικανότητας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας – απαλλαγή – περιεχόμενο – υπαίθριες εξορυκτικές εγκαταστάσεις – ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για τη λειτουργία δεξαμενών καυσίμου και μέσων μεταφοράς

ΔΕΕ C-571/21, RWE Power, 09.03.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Z. Csehi, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:186 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση αφορά στην άρνηση του κεντρικού τελωνείου Duisburg της Γερμανίας (Hauptzollamt Duisburg) να απαλλάξει την RWE Power από τον φόρο ηλεκτρικής ενέργειας, την οποία χρησιμοποιούσε η πρώτη τα έτη 2003 και 2004 στις υπαίθριες εξορυκτικές της εγκαταστάσεις και στους σταθμούς παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στο πλαίσιο της δραστηριότητάς της για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Η RWE Power εκμεταλλευόταν, στη λιγνιτική περιοχή του Ρήνου, τρία ανεξάρτητα μεταξύ τους υπαίθρια ορυχεία λιγνίτη, στα οποία εξόρυσσε λιγνίτη προοριζόμενο κυρίως για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας στους σταθμούς της.

Το κεντρικό τελωνείο διαπίστωσε ότι η επεξεργασία του λιγνίτη έπρεπε να χαρακτηριστεί ως «παραγωγή καυσίμου» και ότι, κατά συνέπεια, ήταν υποκείμενη σε φορολογία. Το ίδιο συμπέρασμα ίσχυε και για το σύνολο της ηλεκτρικής ενέργειας που καταναλωνόταν για την εξόρυξη και τη μεταφορά του λιγνίτη, με συνέπεια να οφείλεται φόρος και για την ηλεκτρική ενέργεια η οποία χρησιμο-

ποιούνταν για τους εκσκαφείς άνθρακα, τους ταινιοδρόμους και τους θρυμματιστές.

Βάσει των παραπάνω, τέθηκε το προδικαστικό ερώτημα αν η φοροαπαλλαγή καλύπτει την ηλεκτρική ενέργεια η οποία χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της εξόρυξης ενεργειακού προϊόντος, όπως ο λιγνίτης, σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 1 και το άρθρο 21 παρ. 3 της Οδηγίας 2003/96 σχετικά με τη φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας (στο εξής: Οδηγία).

Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι το άρθρο 14 παρ. 1 της Οδηγίας προβλέπει εξαιρετικού χαρακτήρα φοροαπαλλαγές, οι οποίες χορηγούνται μόνο για τη χρήση ηλεκτρικής ενέργειας, η οποία συμβάλλει άμεσα στην τεχνολογική διαδικασία παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, όχι όμως σε κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας με σκοπό την παρασκευή ενδιάμεσου ενεργειακού προϊόντος, το οποίο χρησιμοποιείται με τη σειρά του για να παραχθεί κατόπιν ηλεκτρική ενέργεια.

Εξάλλου, αν η ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για την εξόρυξη και τη μεταφορά του λιγνίτη δεν υπόκειται σε φορολογία, θα δημιουργούνταν στρέβλωση του ανταγωνισμού ανάμεσα σε επιχειρήσεις που εξορύσσουν οι ίδιες λιγνίτη για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και σε επιχειρήσεις που αγοράζουν από τρίτους τον λιγνίτη για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Ακόμα, τέθηκε το ερώτημα αν η φοροαπαλλαγή καλύπτει την ηλεκτρική ενέργεια, η οποία χρησιμοποιείται για τη λειτουργία εγκαταστάσεων αποθήκευσης ενεργειακού προϊόντος, όπως ο λιγνίτης, και μέσω των χρησιμοποιούμενων για τη μεταφορά του προϊόντος αυτού από υπαίθρια ορυχεία προς σταθμούς ηλεκτροπαραγωγής. Σημειώνεται ότι η RWE Power είχε αποθήκες τριών διαφορετικών μεγεθών και λειτουργιών, από τις οποίες ο λιγνίτης μεταφερόταν σταδιακά στους λέβητες των σταθμών ηλεκτροπαραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, ο λιγνίτης αρχικώς τοποθετούνταν σε καθένα από τα υπαίθρια ορυχεία, σε ειδική αποθήκη χωρητικότητας αντίστοιχης προς έξι ημέρες λειτουργίας του σταθμού και, εν συνεχεία, μεταφερόταν στις αποθήκες των σταθμών, οι οποίες είχαν χωρητικότητα που αντιστοιχούσε σε μία έως δύο ημέρες λειτουργίας του σταθμού.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι το άρθρο 14 παρ. 1 της Οδηγίας προβλέπει δύο ειδών φοροαπαλλαγές. Η πρώτη περίπτωση αφορά σε φοροαπαλλαγή της ηλεκτρικής ενέργειας που χρησιμοποιείται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, ενώ η δεύτερη στη χρήση ηλεκτρικής ενέργειας σε προηγούμενο ή επόμενο στάδιο από την παραγωγή, με σκοπό τη διατήρηση της ικανότητας παραγωγής της ηλεκτρικής ενέργειας.

Βάσει των παραπάνω, το ΔΕΕ έκρινε ότι μόνον οι πράξεις της αποθήκευσης και της μεταφοράς του λιγνίτη εντός του σταθμού ηλεκτροπαραγωγής θα μπορούσαν να χα-

ρακτηριστούν ως απολύτως αναγκαίες και να θεωρηθεί ότι συμβάλλουν άμεσα στη διατήρηση της ικανότητας της τεχνολογικής διαδικασίας παραγωγής της ηλεκτρικής ενέργειας. Αντιθέτως, οι πράξεις της αποθήκευσης του λιγνίτη στα ορυχεία συνδέονται μάλλον με τη διαδικασία εξόρυξης του λιγνίτη παρά με την τεχνολογική διαδικασία παραγωγής της ηλεκτρικής ενέργειας.

Συνεπώς, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Οδηγία δεν καλύπτει την ηλεκτρική ενέργεια, η οποία χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της εξόρυξης ενεργειακού προϊόντος, όπως ο λιγνίτης. Η Οδηγία μπορεί όμως να καλύπτει την ηλεκτρική ενέργεια που προορίζεται για τη λειτουργία εγκαταστάσεων αποθήκευσης ενεργειακού προϊόντος, όπως ο λιγνίτης, και μέσω των χρησιμοποιούμενων για τη μεταφορά του προϊόντος αυτού, όταν οι σχετικές πράξεις πραγματοποιούνται εντός των σταθμών ηλεκτροπαραγωγής, είναι απολύτως αναγκαίες και συμβάλλουν άμεσα στη διατήρηση της ικανότητας της τεχνολογικής διαδικασίας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας.

Χ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Προστασία προσωπικών δεδομένων και δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

Προσκόμιση εγγράφου το οποίο περιέχει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο αστικής δίκης και διασφάλιση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη

προδικαστική παραπομπή – προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 6 παρ. 3 και 4 – νομιμότητα της επεξεργασίας – προσκόμιση εγγράφου το οποίο περιέχει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο αστικής δίκης – άρθρο 23 παρ. 1 στοιχεία στ' και ι' – προστασία της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και των δικαστικών διαδικασιών – εκτέλεση αστικών αξιώσεων – απαιτήσεις που πρέπει να πληρούνται – συνεκτίμηση του συμφέροντος των ενδιαφερομένων προσώπων – στάθμιση των αντιτιθέμενων συμφερόντων – άρθρο 5 – ελαχιστοποίηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 7 – δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής – άρθρο 8 – δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – άρθρο 47 – δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-268/21, Norra Stockholm Bygg, 02.03.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: Κ. Jürimäe, Εισηγητής: Ν. Jääskinen, Γεν. Εισαγγελέας: Τ. Čarjeta, ECLI:EU:C:2023:145 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 3 και 4 του Κανονισμού 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Högsta domstolen (Ανώτατο Δικαστήριο, Σουηδία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Norra Stockholm Bygg AB (στο εξής: Fastec) και της Per Nycander AB (στο εξής: Nycander) σχετικά με αίτημα κοινοποίησης του ηλεκτρονικού μητρώου του προσωπικού της Fastec που εκτέλεσε εργασίες για λογαριασμό της Nycander, προκειμένου να καθοριστεί το ύψος του ποσού που πρέπει να καταβάλει η τελευταία για τις εκτελεσθείσες εργασίες.

Πιο συγκεκριμένα, η Fastec κατασκεύασε κτίριο γραφείων για τη Nycander. Οι εργαζόμενοι στο εργοτάξιο κατέγραφαν την παρουσία τους μέσω ηλεκτρονικού μητρώου προσωπικού. Το μητρώο προσωπικού παρέχονταν από την εταιρεία Entral AB, η οποία ενεργούσε για λογαριασμό της Fastec. Η Fastec άσκησε ενώπιον του tingsrätt (πρωτοδικείου, Σουηδία) αγωγή με αίτημα την εξόφληση των εκτελεσθεισών εργασιών. Στο πλαίσιο της αγωγής της, η Fastec ζήτησε από τη Nycander την καταβολή ποσού που αντιστοιχούσε, κατά τη Fastec, στο υπόλοιπο που εξακολουθούσε να οφείλει η Nycander. Η Nycander αντιτάχθηκε στο αίτημα της Fastec ισχυριζόμενη, μεταξύ άλλων, ότι ο αριθμός των ωρών εργασίας του προσωπικού της Fastec ήταν μικρότερος από τον αναγραφόμενο στο αγωγικό αίτημα. Προκειμένου να προσδιορισθεί ο αριθμός των ωρών εργασίας που έπρεπε να εξοφληθούν, η Nycander ζήτησε να υποχρεωθεί η Entral να προσκομίσει, ενώπιον του πρωτοδικείου, το μητρώο προσωπικού της Fastec για το χρονικό διάστημα από την 1η Αυγούστου 2016 έως την 30ή Νοεμβρίου 2017, και, επικουρικώς, να το προσκομίσει απαλείφοντας τους εθνικούς αριθμούς ταυτοποίησης των οικείων προσώπων. Η Fastec αντιτάχθηκε στο ανωτέρω αίτημα προβάλλοντας, κατά κύριο λόγο, ότι τούτο αντέβαινε στο άρθρο 5 παρ. 1 στοιχείο β' του ΓΚΠΔ.

Κατόπιν άσκησης ενδίκων μέσων, η υπόθεση έφθασε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου το οποίο διερωτάται εάν πρέπει να εφαρμοστούν και, σε κάθε περίπτωση, πώς πρέπει να εφαρμοστούν, οι διατάξεις του ΓΚΠΔ στο πλαίσιο της υπόθεσης της κύριας δίκης. Όσον αφορά την υποχρέωση προσκόμισης εγγράφων, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, από τη νομολογία του σχετικά με την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων του σουηδικού κώδικα δικονομίας, προκύπτει ότι πρέπει να σταθμίζεται, αφενός, η λυσιτέλεια των επίμαχων αποδεικτικών στοιχείων και, αφετέρου, το συμφέρον του αντιδίκου να μην δημοσιοποιηθούν τα εν λόγω στοιχεία. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι, στο πλαίσιο της στάθμισης αυτής, δεν λαμβάνεται καταρχήν υπόψη η ιδιωτική φύση

των πληροφοριών που περιέχονται στο οικείο έγγραφο ή το συμφέρον άλλων προσώπων να αποκτήσουν πρόσβαση στο περιεχόμενο του επίμαχου εγγράφου, πέραν των εξαιρέσεων που προβλέπει ειδικώς η νομοθεσία. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι η προβλεπόμενη από τον σουηδικό κώδικα δικονομίας υποχρέωση προσκόμισης εγγράφου αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στο να μπορεί οποιοσδήποτε χρειάζεται ένα έγγραφο ως αποδεικτικό στοιχείο να έχει την πρόσβαση σε αυτό. Πρόκειται, σε τελική ανάλυση, για τη διασφάλιση της δυνατότητας ενός προσώπου να ασκήσει τα δικαιώματά του όταν υφίσταται «εύλογο συμφέρον για την απόκτηση αποδεικτικού μέσου». Υπό τις συνθήκες αυτές, το Högsta domstolen (Ανώτατο Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Κατ' αρχάς, στο πλαίσιο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο ΓΚΠΔ εφαρμόζεται στις πράξεις επεξεργασίας που εκτελούνται τόσο από ιδιώτες όσο και από τις δημόσιες αρχές, περιλαμβανομένων των δραστηριοτήτων των δικαστικών αρχών, όπως είναι τα δικαστήρια, καθώς και ότι συνιστούν επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εμπόπτουσα στο ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ όχι μόνον η δημιουργία και η τήρηση ηλεκτρονικού μητρώου προσωπικού, αλλά και η προσκόμιση ως αποδεικτικού στοιχείου ενός εγγράφου, ψηφιακού ή φυσικού, το οποίο περιέχει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, η οποία διατάχθηκε από δικαστήριο στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας.

Στην προκειμένη περίπτωση, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η επεξεργασία των δεδομένων που περιλαμβάνονται σε ηλεκτρονικό μητρώο εργαζομένων στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, συνιστά επεξεργασία η οποία πραγματοποιείται για σκοπό διαφορετικό από εκείνον για τον οποίο συνελέγησαν τα δεδομένα, ήτοι για τους σκοπούς φορολογικού ελέγχου, και η οποία δεν στηρίζεται στη συγκατάθεση των υποκειμένων των δεδομένων κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 στοιχείο α' του ΓΚΠΔ.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπό διαφορετικό από εκείνον για τον οποίο συνελέγησαν δεν αρκεί να στηρίζεται στο εθνικό δίκαιο, όπως οι διατάξεις του σουηδικού κώδικα δικονομίας, αλλά πρέπει και να αποτελεί αναγκαίο και αναλογικό μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 4 του ΓΚΠΔ, καθώς και να εγγυάται κάποιον από τους σκοπούς του άρθρου 23 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η προστασία της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και των δικαστικών διαδικασιών, καθώς και η εκτέλεση των αξιώσεων αστικού δικαίου. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν οι σχετικές διατάξεις του σουηδικού κώδικα δικονομίας, αφενός,

ανταποκρίνονται στον έναν ή/και στον άλλον από τους προαναφερθέντες σκοπούς και, αφετέρου, αν είναι αναγκαίες και αναλογικές προς τους εν λόγω σκοπούς, ώστε να εμπíπτουν στις περιπτώσεις επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που θεωρούνται νόμιμες βάσει των διατάξεων του άρθρου 6 παρ. 3 και 4 του ΓΚΠΔ, σε συνδυασμό με το άρθρο 23 παρ. 1 στοιχεία στ' και ι' του εν λόγω Κανονισμού.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα και υπογραμμίζει ότι κάθε επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πρέπει, αφενός, να συνάδει με τις αρχές του άρθρου 5 του ΓΚΠΔ και, αφετέρου, να πληροί τις προϋποθέσεις νομιμότητας που απαριθμούνται στο άρθρο 6 του ίδιου Κανονισμού. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης υπόθεσης και της προσκόμισης αποδεικτικών μέσων, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη τα αντιτιθέμενα συμφέροντα που διακυβούνται όταν εξετάζει κατά πόσον είναι σκόπιμο να διατάξει την προσκόμιση εγγράφου που περιέχει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τρίτων, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας και της αρχής της ελαχιστοποίησης των δεδομένων. Αναλόγως της περίπτωσης, η εκτίμηση αυτή ενδέχεται να οδηγήσει το εθνικό δικαστήριο στο να επιτρέψει την πλήρη ή τη μερική γνωστοποίηση στον αντίδικο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που του κοινοποιήθηκαν, εφόσον κρίνει ότι η γνωστοποίηση αυτή δεν βαίνει πέραν του αναγκαίου μέτρου για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής απόλαυσης των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες αντλούν από το άρθρο 47 του Χάρτη και το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

► Μετάδοση μαθημάτων μέσω τηλεδιάσκεψης σε πραγματικό χρόνο

Η μετάδοση σε πραγματικό χρόνο, μέσω τηλεδιάσκεψης, μαθημάτων δημόσιας σχολικής εκπαίδευσης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ

προδικαστική παραπομπή – προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 88 παρ. 1 και 2 – επεξεργασία δεδομένων στο πλαίσιο της απασχόλησης – περιφερειακό σχολικό σύστημα – διδασκαλία μέσω τηλεδιάσκεψης λόγω της πανδημίας COVID-19 – εφαρμογή χωρίς τη ρητή συγκατάθεση των εκπαιδευτικών

ΔΕΕ C-34/21, Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer, 30.03.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:270 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 88 παρ. 1 και 2 του Κανονισμού 2016/679

για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Verwaltungsgericht Wiesbaden (διοικητικό πρωτοδικείο Βισμπάντεν, Γερμανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer beim Hessischen Kultusministerium (κύριας επιτροπής διδακτικού προσωπικού του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού του ομόσπονδου κράτους της Έσσης, Γερμανία) και του Minister des Hessischen Kultusministeriums (Υπουργού Παιδείας και Πολιτισμού του ομόσπονδου κράτους της Έσσης, Γερμανία), σχετικά με τη νομιμότητα του συστήματος μετάδοσης σε πραγματικό χρόνο μαθημάτων μέσω τηλεδιάσκεψης που εφαρμόζεται σε σχολεία στο ομόσπονδο κράτος της Έσσης (Γερμανία), χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών.

Πιο συγκεκριμένα, με δύο πράξεις που εξέδωσε το 2020, ο Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού του ομόσπονδου κράτους της Έσσης (Γερμανία) καθόρισε το νομικό και οργανωτικό πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19, το οποίο προέβλεπε, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα των μαθητών οι οποίοι δεν μπορούσαν να είναι παρόντες στην τάξη να παρακολουθούν σε πραγματικό χρόνο τα μαθήματα μέσω τηλεδιάσκεψης. Προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα των μαθητών ως προς την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ορίστηκε ότι η σύνδεση στην υπηρεσία τηλεδιάσκεψης θα επιτρέπεται μόνο με τη συγκατάθεση των ίδιων των μαθητών ή, σε περίπτωση που αυτοί είναι ανήλικοι, των γονέων τους. Αντιθέτως, δεν προβλέφθηκε η συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών όσον αφορά τη συμμετοχή τους στην υπηρεσία τηλεδιάσκεψης.

Διαμαρτυρόμενη για το γεγονός ότι για τη μετάδοση σε πραγματικό χρόνο μαθημάτων μέσω τηλεδιάσκεψης, όπως διαμορφώθηκε από την εθνική κανονιστική ρύθμιση, δεν απαιτείτο η συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών, η κύρια επιτροπή διδακτικού προσωπικού του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού του ομόσπονδου κράτους της Έσσης άσκησε προσφυγή στρεφόμενη κατά του αρμόδιου για τα σχετικά ζητήματα Υπουργού. Ο τελευταίος υποστήριξε ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, την οποία συνιστά η μετάδοση σε πραγματικό χρόνο μαθημάτων μέσω τηλεδιάσκεψης, καλυπτόταν από την εθνική νομοθεσία, οπότε μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς να ζητηθεί η συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών.

Το επιληφθέν διοικητικό δικαστήριο επεσήμανε συναφώς ότι, σύμφωνα με τη βούληση του νομοθέτη του ομόσπονδου κράτους της Έσσης, η εθνική νομοθεσία βάσει της οποίας πραγματοποιήθηκε η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών

εμπίπτει στην κατηγορία των «ειδικών κανόνων» τους οποίους τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν, σύμφωνα με το άρθρο 88 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, για τη διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων τους προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης. Εντούτοις, το εν λόγω δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τις προϋποθέσεις του άρθρου 88 παρ. 2 του ΓΚΠΔ. Για τον λόγο αυτό, υπέβαλε στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης. Με την απόφασή του, το Δικαστήριο κρίνει ότι εθνική ρύθμιση δεν δύναται να συνιστά «ειδικό κανόνα», κατά την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, στην περίπτωση που δεν πληροί τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου. Επιπλέον, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η εφαρμογή εθνικών διατάξεων που θεσπίζονται για τη διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων τους προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης πρέπει να αποκλείεται όταν οι διατάξεις αυτές δεν τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ, εκτός αν οι εθνικές αυτές διατάξεις συνιστούν νομική βάση για την επεξεργασία, προβλεπόμενη σε άλλο άρθρο του ΓΚΠΔ, η οποία πληροί τις απαιτήσεις του εν λόγω Κανονισμού.

Καταρχάς, το Δικαστήριο κρίνει ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εκπαιδευτικών, επ' ευκαιρία της μετάδοσης σε πραγματικό χρόνο, μέσω τηλεδιάσκεψης, των μαθημάτων δημόσιας εκπαίδευσης τα οποία αυτοί παραδίδουν, εμπίπτει στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ. Το Δικαστήριο διευκρινίζει, εν συνεχεία, ότι η εν λόγω επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εκπαιδευτικών οι οποίοι, ως ιδιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι, ανήκουν στο προσωπικό που, στο ομόσπονδο κράτος της Έσσης, παρέχει δημόσια υπηρεσία, εμπίπτει στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, το οποίο αφορά την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων στο πλαίσιο της απασχόλησης.

Κατά πρώτον, το Δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα αν ένας «ειδικός κανόνας», κατά την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου. Κατά το Δικαστήριο, από τη χρήση του όρου «ειδικοί» στο γράμμα του άρθρου 88 παρ. 1 του ΓΚΠΔ προκύπτει ότι οι κανόνες στους οποίους αναφέρεται η εν λόγω διάταξη πρέπει να έχουν ένα κανονιστικό περιεχόμενο το οποίο να προσιδιάζει στον ρυθμιζόμενο τομέα και να είναι διακριτό από τους γενικούς κανόνες του εν λόγω Κανονισμού. Από το γράμμα του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ προκύπτει επίσης ότι η παρ. 2 αυτού οριοθετεί το περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών που προτίθεται να θεσπίσουν «ειδικούς κανόνες» δυνάμει της παρ.

1 του εν λόγω άρθρου. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο εκτιμά, αφενός, ότι οι ειδικοί κανόνες δεν μπορούν να περιορίζονται σε επανάληψη των διατάξεων του εν λόγω Κανονισμού που καθορίζουν τις προϋποθέσεις για τη νομιμότητα της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα καθώς και των αρχών που διέπουν την επεξεργασία αυτή ή σε παραπομπή στις εν λόγω προϋποθέσεις και αρχές. Οι κανόνες αυτοί πρέπει να αποσκοπούν στην προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων τους και να περιλαμβάνουν κατάλληλα και ειδικά μέτρα για τη διαφύλαξη της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, των εννόμων συμφερόντων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων. Αφετέρου, ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δίνεται στη διαφάνεια της επεξεργασίας, στη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εντός ομίλου επιχειρήσεων ή ομίλου εταιρειών που ασκούν κοινή οικονομική δραστηριότητα, καθώς και στα συστήματα παρακολούθησης στον χώρο εργασίας. Κατά συνέπεια, προκειμένου ένας κανόνας δικαίου να μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ειδικός κανόνας» κατά την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου.

Κατά δεύτερον, το Δικαστήριο διευκρινίζει τις συνέπειες που πρέπει να συναχθούν από τη διαπίστωση ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις δεν είναι συμβατές με τις προϋποθέσεις και τα όρια που προβλέπονται στο άρθρο 88 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο αρμόδιο για την ερμηνεία του εθνικού δικαίου, να κρίνει αν οι επίμαχες διατάξεις τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 του ΓΚΠΔ. Εντούτοις, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι εν λόγω εθνικές διατάξεις, οι οποίες εξαρτούν την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων από την προϋπόθεση ότι η επεξεργασία αυτή είναι αναγκαία για συγκεκριμένους σκοπούς που συνδέονται με την εκτέλεση σχέσης απασχόλησης, φαίνεται να επαναλαμβάνουν την προϋπόθεση που προβλέπεται ήδη από τον ΓΚΠΔ σχετικά με την εν γένει νομιμότητα της επεξεργασίας, χωρίς να προσθέτουν έναν ειδικό κανόνα κατά την έννοια του άρθρου 88 παρ. 1 του εν λόγω Κανονισμού. Σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στη διαπίστωση ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις δεν τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 του ΓΚΠΔ, οφείλει, καταρχήν, να τις αφήσει ανεφάρμοστες. Πράγματι, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, ελλείψει ειδικών κανόνων οι οποίοι να τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 του ΓΚΠΔ, η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, διέπεται άμεσα από τις διατάξεις του εν λόγω Κανονισμού.

Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, μπορεί να υπόκειται σε άλλες διατάξεις του ΓΚΠΔ, σύμφωνα με τις οποίες η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είναι σύννομη όταν αυτή είναι απαραίτητη, αντιστοίχως, για τη συμμόρφωση με έννομη υποχρέωση του υπευθύνου επεξεργασίας ή για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας. Όσον αφορά τις δύο αυτές περιπτώσεις νομιμότητας της επεξεργασίας, ο ΓΚΠΔ, αφενός, προβλέπει ότι η επεξεργασία πρέπει να βασίζεται στο δίκαιο της Ένωσης ή στο δίκαιο του κράτους μέλους στο οποίο υπόκειται ο υπεύθυνος επεξεργασίας και, αφετέρου, προσθέτει ότι ο σκοπός της επεξεργασίας καθορίζεται στην εν λόγω νομική βάση ή συνίσταται στην αναγκαιότητα της επεξεργασίας για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας.

Κατά συνέπεια, σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο διαπιστώσει ότι οι εθνικές διατάξεις σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης δεν τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ, οφείλει επίσης να εξακριβώσει αν οι εθνικές αυτές διατάξεις συνιστούν νομική βάση για την επεξεργασία προβλεπόμενη από άλλο άρθρο του ΓΚΠΔ, η οποία πληροί τις απαιτήσεις του εν λόγω Κανονισμού. Εάν αυτό ισχύει, η εφαρμογή των εν λόγω εθνικών διατάξεων δεν πρέπει να αποκλειστεί.

► Δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του

Το δικαίωμα λήψης «αντιγράφου» των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα συνεπάγεται ότι στο υποκείμενο των δεδομένων παρέχεται πιστή και εύληπτη αναπαραγωγή όλων αυτών των δεδομένων

προδικαστική παραπομπή – προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του που υποβάλλονται σε επεξεργασία – άρθρο 15 παρ. 3 – παροχή αντιγράφου των δεδομένων – έννοια του «αντιγράφου» – έννοια της «ενημέρωσης»

ΔΕΕ C-487/21, Österreichische Datenschutzbehörde, 04.05.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:369 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 15 του Κανονισμού 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επε-

ξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Αυστρία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του F.F. και της Österreichische Datenschutzbehörde (αυστριακής αρχής προστασίας δεδομένων, στο εξής: DSB), σχετικά με την άρνηση της τελευταίας να υποχρεώσει την CRIF GmbH να διαβιβάσει στον F.F. αντίγραφο των εγγράφων και αποσπασμάτων βάσεων δεδομένων τα οποία περιείχαν, μεταξύ άλλων, τα προσωπικά δεδομένα του που υποβάλλονται σε επεξεργασία.

Πιο συγκεκριμένα, η CRIF είναι επιχείρηση παροχής πληροφοριών πιστοληπτικής ικανότητας, η οποία παρέχει στους πελάτες της, κατόπιν αιτήματός τους, πληροφορίες σχετικά με την πιστοληπτική ικανότητα τρίτων. Προς τούτο, η CRIF προέβη στην επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του προσφεύγοντος της κύριας δίκης. Ο τελευταίος ζήτησε από την CRIF, βάσει του ΓΚΠΔ, να αποκτήσει πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον αφορούν. Επιπλέον, ζήτησε την παροχή, «σε συνήθη τεχνικό μορφότυπο», αντιγράφου των εγγράφων, δηλαδή των ηλεκτρονικών μηνυμάτων και των αποσπασμάτων από βάσεις δεδομένων τα οποία περιείχαν, μεταξύ άλλων, τα δεδομένα του. Απαντώντας στο αίτημα αυτό, η CRIF διαβίβασε στον προσφεύγοντα της κύριας δίκης, υπό συνοπτική μορφή, τον κατάλογο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που είχαν υποβληθεί σε επεξεργασία. Εκτιμώντας ότι η CRIF όφειλε να του διαβιβάσει αντίγραφο του συνόλου των εγγράφων τα οποία περιείχαν τα δεδομένα του, όπως τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και τα αποσπάσματα από τις βάσεις δεδομένων, ο προσφεύγων της κύριας δίκης υπέβαλε διοικητική ένσταση ενώπιον της Österreichische Datenschutzbehörde (αυστριακής αρχής προστασίας δεδομένων). Η ως άνω αρχή απέρριψε την ένσταση, κρίνοντας ότι η CRIF δεν είχε προσβάλει το δικαίωμα πρόσβασης στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα του προσφεύγοντος της κύριας δίκης.

Το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Αυστρία), επιληφθέν της προσφυγής που άσκησε ο προσφεύγων της κύριας δίκης κατά της απορριπτικής απόφασης της αρχής αυτής, διερωτάται ως προς το περιεχόμενο της υποχρέωσης του άρθρου 15 παρ. 3 περίοδος α' του ΓΚΠΔ περί παροχής στο υποκείμενο των δεδομένων «αντιγράφου» των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, ειδικότερα, αν η υποχρέωση αυτή εκπληρώνεται όταν ο υπεύθυνος επεξεργασίας διαβιβάζει τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υπό τη μορφή συνοπτικού πίνακα ή αν η υποχρέωση αυτή συνεπάγεται επίσης τη διαβίβαση αποσπασμάτων των εγγράφων ή ακόμη και ολόκληρων εγγράφων, καθώς και αποσπασμάτων από βάσεις δεδομένων στις οποίες

αναπαράγονται τα δεδομένα αυτά. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί, εξάλλου, διευκρινίσεις ως προς το τι ακριβώς καλύπτει η έννοια της «ενημέρωσης» κατά το άρθρο 15 παρ. 3 περίοδος γ' του ΓΚΠΔ.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο παρέχει διευκρινίσεις ως προς το περιεχόμενο και την έκταση του δικαιώματος πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία. Συναφώς, το Δικαστήριο εκτιμά ότι το δικαίωμα, δυνάμει του άρθρου 15 παρ. 3 περίοδος α' του ΓΚΠΔ, του υποκειμένου των δεδομένων να λάβει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας αντίγραφο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία συνεπάγεται ότι στο υποκείμενο των δεδομένων πρέπει να παρέχεται πιστή και εύληπτη αναπαραγωγή του συνόλου των δεδομένων. Το δικαίωμα αυτό προϋποθέτει το δικαίωμα λήψης αντιγράφων αποσπασμάτων εγγράφων, ή ακόμη και ολόκληρων εγγράφων, ή αποσπασμάτων από βάσεις δεδομένων που περιέχουν, μεταξύ άλλων, τα εν λόγω δεδομένα, αν η παροχή ενός τέτοιου αντιγράφου είναι απαραίτητη για να μπορέσει ο ενδιαφερόμενος να ασκήσει αποτελεσματικά τα δικαιώματα που του παρέχει ο ΓΚΠΔ, με την επισήμανση ότι πρέπει να λαμβάνονται συναφώς υπόψη τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των τρίτων. Εξάλλου, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η έννοια της «ενημέρωσης» κατά το άρθρο 15 παρ. 3 περίοδος γ' του ΓΚΠΔ αφορά αποκλειστικά τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για τα οποία οφείλει να παρέχει αντίγραφο ο υπεύθυνος επεξεργασίας κατ' εφαρμογήν της πρώτης περιόδου της παραγράφου αυτής.

Καταρχάς, το Δικαστήριο προβαίνει σε γραμματική, συστηματική και τελεολογική ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 3 περίοδος α' του ΓΚΠΔ, το οποίο προβλέπει το δικαίωμα του υποκειμένου των δεδομένων να λάβει αντίγραφο των δεδομένων του προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία. Όσον αφορά το γράμμα του άρθρου 15 παρ. 3 περίοδος α' του ΓΚΠΔ, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, μολονότι η διάταξη αυτή δεν περιέχει ορισμό της έννοιας του «αντιγράφου», εντούτοις πρέπει να ληφθεί υπόψη η συνήθης σημασία της λέξης αυτής, η οποία σημαίνει την αναπαραγωγή ή την πιστή μεταγραφή ενός πρωτοτύπου, όπερ συνεπάγεται ότι μια αμιγώς γενική περιγραφή των δεδομένων που υποβάλλονται σε επεξεργασία ή η παραπομπή σε κατηγορίες δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν αντιστοιχεί στον ορισμό του αντιγράφου. Επιπλέον, από το γράμμα της διάταξης αυτής προκύπτει ότι η υποχρέωση γνωστοποίησης συνδέεται με τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται στην επίμαχη επεξεργασία. Κατόπιν της γραμματικής ανάλυσης της εν λόγω διάταξης, το Δικαστήριο κρίνει ότι η συγκεκριμένη διάταξη αναγνωρίζει στο υποκείμενο των δεδομένων το δικαίωμα να λάβει πιστή αναπαραγωγή των δεδομένων του προσωπικού χαρακτήρα, ερμηνευόμενων ευρέως, τα οποία υποβάλλονται σε πρά-

ξεις που μπορούν να χαρακτηριστούν ως επεξεργασία εκ μέρους του υπευθύνου επεξεργασίας.

Όσον αφορά το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 15 παρ. 3 περίοδος α' του ΓΚΠΔ, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 15 του ΓΚΠΔ ορίζει, στην παρ. 1, το αντικείμενο και το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος πρόσβασης που αναγνωρίζεται στο υποκείμενο των δεδομένων. Το άρθρο 15 παρ. 3 διευκρινίζει τις πρακτικές λεπτομέρειες για την εκπλήρωση της υποχρέωσης που υπέχει ο υπεύθυνος επεξεργασίας, αποσαφηνίζοντας, μεταξύ άλλων, στην πρώτη περίοδο, τη μορφή με την οποία ο υπεύθυνος επεξεργασίας πρέπει να παρέχει τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία, δηλαδή με τη μορφή «αντιγράφου». Ως εκ τούτου, το άρθρο 15 του ΓΚΠΔ δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι θεσπίζει, στην παρ. 3, πρώτη περίοδο, δικαίωμα διαφορετικό από εκείνο που προβλέπεται στην παρ. 1. Εξάλλου, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι ο όρος «αντίγραφο» δεν αναφέρεται στο έγγραφο αυτό καθαυτό, αλλά στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται στο έγγραφο και τα οποία πρέπει να είναι πλήρη. Ως εκ τούτου, το αντίγραφο πρέπει να περιέχει όλα τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία.

Όσον αφορά τους σκοπούς που επιδιώκονται με το άρθρο 15 του ΓΚΠΔ, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το δικαίωμα πρόσβασης που προβλέπεται στο άρθρο αυτό πρέπει να παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων τη δυνατότητα να βεβαιώνεται ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν είναι ακριβή και ότι η επεξεργασία τους γίνεται με νόμιμο τρόπο.

Περαιτέρω, κατά το Δικαστήριο, από τον ΓΚΠΔ προκύπτει ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας οφείλει να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για να παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων κάθε κρίσιμη πληροφορία, σε συνοπτική, διαφανή, κατανοητή και εύκολα προσβάσιμη μορφή, χρησιμοποιώντας σαφή και απλή διατύπωση, και ότι οι πληροφορίες παρέχονται γραπτώς ή με άλλα μέσα, μεταξύ άλλων, εφόσον ενδείκνυται, ηλεκτρονικώς, εκτός εάν το υποκείμενο των δεδομένων ζητήσει να παρασχεθούν προφορικά. Ως εκ τούτου, το αντίγραφο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία, το οποίο οφείλει να παράσχει ο υπεύθυνος επεξεργασίας, πρέπει να έχει όλα τα χαρακτηριστικά που επιτρέπουν στο υποκείμενο των δεδομένων να ασκήσει αποτελεσματικά τα δικαιώματά του βάσει του ΓΚΠΔ και πρέπει, κατά συνέπεια, να αναπαράγει πλήρως και πιστά τα δεδομένα αυτά.

Επομένως, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι κατ' αυτόν τον τρόπο παρεχόμενες πληροφορίες είναι ευχερώς κατανοητές, η αναπαραγωγή αποσπασμάτων εγγράφων ή ακόμη και ολόκληρων εγγράφων ή αποσπασμάτων από βάσεις δεδομένων που περιέχουν, μεταξύ άλλων, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε

επεξεργασία μπορεί να αποδειχθεί απαραίτητη. Ειδικότερα, όταν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα παράγονται από άλλα δεδομένα ή όταν τα δεδομένα αυτά προέρχονται από ελεύθερα πεδία, δηλαδή από την έλλειψη ενδείξεων που αποκαλύπτουν πληροφορίες σχετικά με το υποκείμενο των δεδομένων, το πλαίσιο εντός του οποίου τα δεδομένα υποβάλλονται σε επεξεργασία αποτελεί απαραίτητο στοιχείο προκειμένου το υποκείμενο των δεδομένων να έχει διαφανή πρόσβαση στα δεδομένα και να λαμβάνει εύληπτη παρουσίασή τους.

Σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ, αφενός, της άσκησης του δικαιώματος πλήρους πρόσβασης στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και, αφετέρου, των δικαιωμάτων ή των ελευθεριών άλλων, το Δικαστήριο εκτιμά ότι πρέπει να γίνει στάθμιση των επίμαχων δικαιωμάτων και ελευθεριών. Οσάκις είναι δυνατόν, πρέπει να επιλέγονται τρόποι κοινοποίησης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα οι οποίοι δεν προσβάλλουν τα δικαιώματα ή τις ελευθερίες άλλων, λαμβανομένης μέριμνας περί του ότι τέτοιοι παράγοντες δεν πρέπει να έχουν ως αποτέλεσμα την άρνηση παροχής κάθε πληροφορίας στο υποκείμενο των δεδομένων. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα του περιεχομένου της έννοιας της «ενημέρωσης» κατά το άρθρο 15 παρ. 3 περίοδος γ' του ΓΚΠΔ. Μολονότι η διάταξη αυτή δεν διευκρινίζει την έννοια του όρου «ενημέρωση», από το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται προκύπτει ότι η «ενημέρωση» αντιστοιχεί κατ' ανάγκην στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για τα οποία πρέπει να παρέχει αντίγραφο ο υπεύθυνος επεξεργασίας σύμφωνα με την πρώτη περίοδο της παραγράφου αυτής.

► Δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση παράβασης του ΓΚΠΔ

Η απλή παράβαση του ΓΚΠΔ δεν θεμελιώνει δικαίωμα αποζημίωσης, ενώ δεν απαιτείται η ηθική βλάβη να φθάσει ένα ορισμένο όριο σοβαρότητας προκειμένου να θεμελιωθεί δικαίωμα αποζημίωσης

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 82 παρ. 1 – δικαίωμα αποκατάστασης της ζημίας η οποία προεκλήθη από τη γενόμενη κατά παράβαση του ανωτέρω Κανονισμού επεξεργασία δεδομένων – προϋποθέσεις για τη θεμελίωση δικαιώματος αποζημίωσης – δεν αρκεί απλώς και μόνον η παράβαση του εν λόγω Κανονισμού – απαιτείται η πρόκληση ζημίας από την εν λόγω παράβαση – αποκατάσταση της μη υλικής ζημίας συνεπεία τέτοιας επεξεργασίας – ασυμβατότητα εθνικού κανόνα ο οποίος εξαρτά την αποκατάσταση της μη υλικής ζημίας από την υπέρβαση ενός ελάχιστου ορίου ως προς τη βαρύτητά της – κανόνες για τον καθορισμό αποζημιώσεων από τους εθνικούς δικαστές

ΔΕΕ C-300/21, Österreichische Post (Préjudice moral lié au traitement de données personnelles), 04.05.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγήτρια: N. Jääskinen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:370 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 82 του Κανονισμού 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ), σε συνδυασμό με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Oberster Gerichtshof (Ανώτατο Δικαστήριο, Αυστρία) στο πλαίσιο εκδίκασης αγωγής του UI κατά της Österreichische Post AG με αίτημα την αποκατάσταση της μη υλικής ζημίας την οποία ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της επεξεργασίας από την ως άνω εναγόμενη εταιρεία δεδομένων σχετικών με τις κομματικές προτιμήσεις των προσώπων που κατοικούν στην Αυστρία, και ειδικότερα του ίδιου, μολονότι δεν είχε συναινέσει στην επεξεργασία τους.

Πιο συγκεκριμένα, από το 2017, η Österreichische Post συνέλεγε πληροφορίες σχετικά με τις πολιτικές προτιμήσεις του αυστριακού πληθυσμού. Χρησιμοποιώντας έναν αλγόριθμο, καθόριζε «διευθύνσεις ομάδων-στόχων» σύμφωνα με κοινωνικο-δημογραφικά κριτήρια. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν με αυτόν τον τρόπο επέτρεψαν στην Österreichische Post να διαπιστώσει ότι ένας συγκεκριμένος πολίτης είχε υψηλό βαθμό συγγένειας με ένα συγκεκριμένο αυστριακό πολιτικό κόμμα. Ωστόσο, τα δεδομένα αυτά δεν κοινοποιήθηκαν σε τρίτους.

Ο εν λόγω πολίτης, ο οποίος δεν είχε συναινέσει στην επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων, ισχυρίστηκε ότι αισθάνθηκε μεγάλη αναστάτωση, απώλεια εμπιστοσύνης και αίσθημα έκθεσης λόγω του γεγονότος ότι είχε διαπιστωθεί ιδιαίτερη συγγένεια μεταξύ αυτού και του εν λόγω κόμματος. Στο πλαίσιο της αποκατάστασης της ηθικής βλάβης που ισχυρίζεται ότι υπέστη, ζητεί ενώπιον των αυστριακών δικαστηρίων την καταβολή του ποσού των 1.000 ευρώ. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας εξέφρασε τις αμφιβολίες του ως προς την έκταση του δικαιώματος αποζημίωσης που θεσπίζει ο ΓΚΠΔ για υλικές ή ηθικές βλάβες που προκύπτουν από παράβαση του Κανονισμού αυτού. Το εν λόγω δικαστήριο ερωτά το ΔΕΕ αν αρκεί η απλή παράβαση του ΓΚΠΔ για τη θεμελίωση του εν λόγω δικαιώματος και αν η αποζημίωση είναι δυνατή μόνον αν η ηθική βλάβη που υπέστη φθάνει σε ορισμένο βαθμό σοβαρότητας. Διερωτάται επίσης ποιες είναι οι απαιτήσεις του δικαίου της ΕΕ για τον προσδιορισμό του ύψους της αποζημίωσης.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο αναφέρει, καταρχάς, ότι είναι σαφές ότι το δικαίωμα αποζημίωσης που προβλέπεται από τον ΓΚΠΔ υπόκειται σε τρεις σωρευτικές

προϋποθέσεις: παράβαση του ΓΚΠΔ, υλική ή ηθική βλάβη που προκύπτει από την εν λόγω παράβαση και αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας και της παράβασης. Κατά συνέπεια, κάθε παράβαση του ΓΚΠΔ δεν γεννά, από μόνη της, δικαίωμα αποζημίωσης. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία θα ήταν αντίθετη με τη σαφή διατύπωση του ΓΚΠΔ. Επιπλέον, σύμφωνα με τις αιτιολογικές σκέψεις του ΓΚΠΔ που αφορούν ειδικά το δικαίωμα αποζημίωσης, η παράβαση του ΓΚΠΔ δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη ζημία και πρέπει να υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της εν λόγω παράβασης και της ζημίας που υπέστη το υποκείμενο των δεδομένων, προκειμένου να θεμελιωθεί δικαίωμα αποζημίωσης.

Δεύτερον, το Δικαστήριο κρίνει ότι το δικαίωμα αποζημίωσης δεν περιορίζεται σε ηθικές βλάβες που φθάνουν ένα ορισμένο όριο σοβαρότητας. Ο ΓΚΠΔ δεν περιέχει καμία τέτοια απαίτηση και ένας τέτοιος περιορισμός θα ήταν αντίθετος προς την ευρεία έννοια της «ζημίας», που υιοθέτησε ο νομοθέτης της ΕΕ. Πράγματι, η διαβάθμιση

ενός τέτοιου ορίου, από το οποίο θα εξαρτιόταν η δυνατότητα ή μη λήψης της εν λόγω αποζημίωσης, θα μπορούσε να αυξομειωθεί ανάλογα με την εκτίμηση των επιληφθέντων δικαστηρίων.

Τρίτον και τελευταίο, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο ΓΚΠΔ δεν περιέχει κανόνες που να διέπουν την εκτίμηση της αποζημίωσης. Επομένως, εναπόκειται στη έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να καθορίσει τους λεπτομερείς κανόνες για τις ενέργειες που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων που απορρέουν για τα άτομα από τον ΓΚΠΔ και, ιδίως, τα κριτήρια για τον καθορισμό του ύψους της αποζημίωσης που πρέπει να καταβληθεί στο πλαίσιο αυτό, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει την αντισταθμιστική λειτουργία του δικαιώματος αποζημίωσης που προβλέπει ο ΓΚΠΔ και υπενθυμίζει ότι η εν λόγω πράξη επιδιώκει να εξασφαλίσει πλήρη και αποτελεσματική αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη το υποκείμενο των δεδομένων.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Ασυνήθιστα χαμηλή προσφορά σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης

Υποχρέωση αιτιολογημένης απόφασης της αναθέτουσας αρχής περί το ασυνήθιστα χαμηλό της προσφοράς σε περίπτωση προβολής σχετικού ισχυρισμού από προσφέροντα

Δημοσιονομικός Κανονισμός (ΕΕ/1046/2018) – ασυνήθιστα χαμηλή προσφορά – υποχρέωση αιτιολόγησης της κρίσης της αναθέτουσας αρχής για το ασυνήθιστα χαμηλό (άρθρο 170 παρ. 3α Δημοσιονομικού Κανονισμού)

ΔΕΕ C-101/22 P, Επιτροπή/Sopra Steria Benelux και Unisys Belgium, 11.05.2023, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: M. Safjan, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:396 – Αίτηση αναίρεσως

Η Επιτροπή προκήρυξε διαγωνιστική διαδικασία ανάθεσης συμφωνίας-πλασίου υπηρεσιών ανάπτυξης και συντήρησης ηλεκτρονικής πλατφόρμας. Προσφορές υποβλήθηκαν από τις Sopra Steria Benelux και Unisys Belgium (εταιρείες S2U), αφενός, και από την κοινοπραξία ARHS-IBM, αφετέρου. Μετά την κατακύρωση της σύμβασης στην τελευταία, οι εταιρείες S2U προέβαλαν έγγραφη αμφισβήτηση, ισχυριζόμενες ότι η προσφορά της ήταν ασύμβατη με τις συνθήκες της αγοράς και δεν μπορούσε να θεωρηθεί βιώσιμη χωρίς κίνδυνο «κοινωνικού ντάμπινγκ». Η Επιτροπή απάντησε ότι από την ανάλυση της προσφοράς προέκυψε ότι ήταν σύμφωνη με τις συνθήκες της αγοράς. Κατόπιν τούτου, οι εταιρείες S2U άσκησαν προσφυγή ακύρωσης κατά της κατακυρωτικής απόφασης ενώπιον του ΓεΔΕΕ, η οποία έγινε δεκτή με το σκεπτικό ότι οι διευκρινίσεις που παρέσχε η Επιτροπή στις προσφεύγουσες ήταν όψιμες και δεν μπορούσαν να συμπληρώσουν επιτρεπτά την αιτιολογία της πράξης, για την οποία έπρεπε να ληφθούν υπόψη μόνον τα στοιχεία που ήταν διαθέσιμα στους προσφέροντες εκ των προτέρων. Με βάση δε τις πληροφορίες που είχαν παρασχεθεί έγκαιρα από την Επιτροπή στις εταιρείες S2U δεν μπορούσε να θεμελιωθεί επαρκώς το συμπέρασμα ότι η επικρατήσασα προσφορά δεν ήταν ασυνήθιστα χαμηλή. Κατά της εν λόγω απόφασης ασκήθηκε αίτηση αναίρεσως από την Επιτροπή.

Με τον πρώτο λόγο αναίρεσης, η Επιτροπή προέβαλε ότι μη νόμιμα το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η αναθέτουσα αρχή υποχρεούτο να παράσχει αιτιολογία για το μη ασυνήθιστα χαμηλό της προσφοράς, εφόσον δεν είχε υποβληθεί ρητό προς τούτο αίτημα από τον έτερο προσφέροντα. Ως τέτοιο δεν μπορούσε να εκληφθεί, κατά την αναιρεσί-ουσα, ο ισχυρισμός των εταιρειών S2U ότι η προσφορά ενείχε κίνδυνο «κοινωνικού ντάμπινγκ». Το Δικαστήριο έκρινε ότι από το άρθρο 170 παρ. 3α του Δημοσιονομι-

κού Κανονισμού η υποχρέωση της αναθέτουσας αρχής να αιτιολογήσει ότι η επικρατέστερη προσφορά δεν είναι ασυνήθιστα χαμηλή προϋποθέτει πράγματι ρητό αίτημα του ενδιαφερομένου. Προς τον σκοπό αυτό, όμως, ο αιτών δεν απαιτείται να χρησιμοποιεί την ακριβή ορολογία του Κανονισμού, αλλά αρκεί να αναδεικνύει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της επιλεγείσας προσφοράς, τα οποία συνδέονται με κινδύνους που απορρέουν από την επιλογή ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών, όπως, μεταξύ άλλων, το «κοινωνικό ντάμπινγκ». Επομένως, ο πρώτος λόγος αναίρεσης απορρίφθηκε ως αβάσιμος.

Με τον τρίτο – δεύτερο κατά σειρά εξέτασης – λόγο αναίρεσης, η Επιτροπή προέβαλε πλημμελή αιτιολογία της προσβαλλόμενης απόφασης ως προς την έκταση της υποχρέωσης αιτιολόγησης του ασυνήθιστα χαμηλού ή μη της προσφοράς από την αναθέτουσα αρχή. Το ΓεΔΕΕ υπογράμμισε ότι η εκτίμηση του ασυνήθιστα χαμηλού ή μη διενεργείται σε δύο στάδια. Αρχικά, η αναθέτουσα αρχή εκτιμά αν η προτεινόμενη τιμή παρέχει ενδείξεις ικανές, χωρίς διεξοδική ανάλυση, να εγείρουν υπόνοιες ότι είναι ασυνήθιστα χαμηλή. Ελλείψει τέτοιων ενδείξεων, η προσφορά αξιολογείται κανονικά. Σε δεύτερο στάδιο, αν υφίστανται ενδείξεις, ελέγχεται διεξοδικά η σύνθεση της προσφοράς με υποχρεωτική κλήση του προσφέροντος σε εξηγήσεις. Για να θεωρηθεί επαρκής η αιτιολογία της κρίσης ότι, έπειτα από λεπτομερή ανάλυση και κατ' εκτίμηση των εξηγήσεων που παρασχέθηκαν, η προσφορά δεν είναι ασυνήθιστα χαμηλή, πρέπει να θεμελιωθεί ότι, βάσει των οικονομικών χαρακτηριστικών της, συνάδει με τη νομοθεσία της χώρας εκτέλεσης των υπηρεσιών και ενσωματώνονται σε αυτήν όλες οι δαπάνες που προκύπτουν από τις τεχνικές πτυχές της. Εξάλλου, εφόσον υποβληθεί αμφισβήτηση από συμμετέχοντα σχετικά με το ασυνήθιστα χαμηλό της προσφοράς, η αναθέτουσα αρχή δεν μπορεί να αρκестεί στο πρώτο στάδιο ελέγχου, αλλά πρέπει να προβεί στην ανωτέρω διεξοδική ανάλυση και να απαντήσει με λεπτομερή αιτιολογία, εκτός εάν η υποβληθείσα αμφισβήτηση τυχάνει προδήλως αβάσιμη ή αλυσιτελής. Επομένως, ορθώς το ΓεΔΕΕ έκρινε εν προκειμένω ότι η Επιτροπή δεν μπορούσε να περιοριστεί στη διαπίστωση ότι η επιλεγείσα προσφορά δεν φαινόταν ασυνήθιστα χαμηλή, χωρίς να παράσχει λεπτομερή αιτιολογία, παρότι οι εταιρείες S2U είχαν προβάλει σχετική αμφισβήτηση που δεν ετύγχανε προδήλως αβάσιμη ή αλυσιτελής. Ο τρίτος λόγος αναίρεσης απορρίφθηκε, ως εκ τούτου, ομοίως ως αβάσιμος.

Ενόψει δε όλων των ανωτέρω, αφού δηλαδή η αμφισβήτηση των εταιρειών S2U είχε τον χαρακτήρα ρητού αιτήματος του άρθρου 170 παρ. 3α του Δημοσιονομικού Κανονισμού, κρίθηκε ότι η Επιτροπή με τον δεύτερο – τρίτο κατά σειρά εξέτασης – λόγο αναίρεσης αλυσιτελώς προέβαλε ότι νόμιμα αρκέστηκε να απαντήσει στο ερώτημα

περί ύπαρξης κινδύνου κοινωνικού ντάμπινγκ. Όφειλε, αντίθετα, να εξετάσει με διεξοδική ανάλυση της προσφοράς εάν αυτή ετύγχανε ασυνήθιστα χαμηλή και να τηρήσει τις προβλεπόμενες απαιτήσεις αιτιολογίας.

Παρατηρήσεις

Φίλιππος-Εμμανουήλ Γεωργαλής*

I. Εισαγωγικά

Ο μηχανισμός ελέγχου των ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών, όπως προβλέπεται στα άρθρα 69 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και 88-89 του ν. 4412/2016, είναι καταλυτικής σημασίας για το δημόσιο συμφέρον, καθώς αποτελεί το βασικό μέσο της αναθέτουσας αρχής για τον εντοπισμό προσχηματικών προσφορών που υποβάλλονται από οικονομικούς φορείς που δεν είναι σε θέση, για οποιονδήποτε λόγο, να εκτελέσουν προσηκόντως τη σύμβαση. Διασφαλίζεται έτσι η ανάδειξη ειλικρινών προσφορών που πληρούν τις εν γένει προϋποθέσεις των εγγράφων της σύμβασης, προς ικανοποίηση τόσο των υπηρεσιακών αναγκών που προορίζεται να εξυπηρετήσει η εκτέλεση της σύμβασης όσο και των επιταγών που απορρέουν από τις αρχές της ίσης μεταχείρισης και του ευρύτερου δυνατού και υγιούς ανταγωνισμού¹.

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο εφαρμόσε τις γνωστές νομολογιακές παραδοχές του σχετικά με κρίσιμα ζητήματα που ανακύπτουν από την αξιολόγηση ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών σε υπόθεση που διέπεται από τον Δημοσιονομικό Κανονισμό (ΕΕ/2018/1046). Στο πλαίσιο αυτό, ο μηχανισμός ελέγχου των ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών θεμελιώνεται στον συνδυασμό των άρθρων 161 και 170 με το σημείο 23 του Παραρτήματος I του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

II. Η υποχρέωση απάντησης της αναθέτουσας αρχής επί ισχυρισμού περί ασυνήθιστα χαμηλής προσφοράς

Ήδη από την επισκόπηση της κρίσης του Δικαστηρίου επί του πρώτου λόγου αναίρεσης καθίσταται εμφανής μία σημαντική παράμετρος που αφορά στον τρόπο ενεργοποίησης του μηχανισμού ελέγχου των ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών, τόσο στο πλαίσιο του Δημοσιονομικού Κανονισμού όσο και στο πλαίσιο του αντίστοιχου μηχανισμού της Οδηγίας και του ν. 4412/2016.

Εκκινώντας από τον τελευταίο, γίνεται δεκτό ότι ο χα-

ρακτηρισμός ορισμένης προσφοράς ως ασυνήθιστα χαμηλής απόκειται κατ' αρχήν στη διακριτική ευχέρεια της αναθέτουσας αρχής². Συγκεκριμένα, κρίνεται ότι η αναθέτουσα αρχή δύναται, κατ' εκτίμηση ιδίως της απόκλισης της οικονομικής προσφοράς κάθε διαγωνιζομένου από την προϋπολογισθείσα δαπάνη, αλλά και σε συνδυασμό με τις λοιπές υποβληθείσες προσφορές, να χαρακτηρίσει μία οικονομική προσφορά ως ασυνήθιστα χαμηλή, υποχρεούμενη σε τέτοια περίπτωση να καλέσει προς παροχή διευκρινίσεων τον οικείο προσφέροντα. Η άσκηση της διακριτικής ευχέρειας υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο υπέρβασης των ακραίων ορίων, διενεργούμενο με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας και λογικής, αλλά και τα λοιπά κριτήρια ελέγχου της διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης³. Από την εγγύτερη εξέταση της προβληματικής προκύπτει, λοιπόν, ότι δεν πρόκειται για περίπτωση γνήσιας διακριτικής ευχέρειας. Η αναθέτουσα αρχή έχει αναμφίβολα δέσμια αρμοδιότητα να κινήσει τη σχετική διαδικασία σε περίπτωση υποβολής ασυνήθιστα χαμηλής προσφοράς, καθώς τούτο επιβάλλεται από τη στάθμιση του δημοσίου συμφέροντος με τις αρχές της ίσης μεταχείρισης και του ευρύτερου δυνατού και υγιούς ανταγωνισμού. Υφίσταται, όμως, περιθώριο εκτίμησης των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της προσφοράς ως προς την υπαγωγή τους στην αόριστη νομική έννοια του «ασυνήθιστα χαμηλού», η κρίση δε αυτή ως νομική οπωσδήποτε υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο⁴.

Η κατά τα ανωτέρω «ευχέρεια» της αναθέτουσας αρχής υποχωρεί, πάντως, στην ειδικότερη περίπτωση που απασχόλησε στη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο, κατά την οποία υποβάλλεται ενώπιον της αναθέτουσας αρχής ισχυρισμός άλλου συμμετέχοντος ότι ορισμένη προσφορά είναι ασυνήθιστα χαμηλή. Παγίως γίνεται δεκτό τότε ότι η αναθέτουσα αρχή υποχρεούται πλέον να απαντήσει αιτιολογημένα με ειδική αναφορά στους ουσιώδεις ισχυρισμούς που προβάλλονται και να αχθεί σε κρίση σχετικά με το εάν η προσφορά είναι ασυνήθιστα χαμηλή – οπότε θα πρέπει να προβεί σε κλήση του προσφέροντος σε διευκρινίσεις – ή όχι⁵. Η εν λόγω διαφοροποίηση στην εθνική έννομη τάξη ερμηνευτικά μόνον συνάγεται από τις διατάξεις των άρθρων 69 της Οδηγίας και 88-89 του ν. 4412/2016. Αντίθετα, υπό το καθεστώς του Δημοσιονομικού Κανονισμού, το Δικαστήριο οδηγήθηκε στο ίδιο κατ' ουσίαν συμπέρασμα, ερειδόμενο στον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 161 και 170 με

2. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 154/2021 ΣτΕ ΕΑ 12/2020, 132/2016.

3. Βλ. Δ. ΡΑΪΚΟ, Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων, 4η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2022, σ. 562 με περαιτέρω παραπομπές.

4. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σσ. 418-419. Γενικά για την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης και τις αόριστες νομικές έννοιες βλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 7η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2015, σ. 157 επ.

5. Δ. ΡΑΪΚΟΣ, ό.π., σ. 563.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. Βλ. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟ, Ασυνήθιστα χαμηλές προσφορές κατά τον ν. 4412/2016 και η υποχρέωση της αναθέτουσας αρχής να ζητεί διευκρινίσεις, σε: Ένωση Διοικητικών Δικαστών/Ενιαία Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων (ΕΑΑΔΗΣΥ), Δημόσιες Συμβάσεις – Κρίσιμα θέματα και νεότερες εξελίξεις, 2021, σ. 415.

το σημείο 23 του Παραρτήματος Ι του Δημοσιονομικού Κανονισμού, δηλαδή αξιοποιώντας τη γενικότερη διάταξη του άρθρου 170 παρ. 3α του Κανονισμού, που θεσπίζει υποχρέωση της αναθέτουσας αρχής να απαντά σε αιτήματα που υποβάλλονται από προσφέροντες για γνωστοποίηση πληροφοριών σχετικών με τη διαδικασία, και ιδίως με τις προσφορές άλλων οικονομικών φορέων.

Μάλιστα, το Δικαστήριο προέβη σε μία σημαντική εξειδίκευση της ανωτέρω νομολογίας: το αίτημα άλλου συμμετέχοντος που γεννά υποχρέωση απάντησης της αναθέτουσας αρχής πρέπει μεν να είναι ρητό, χωρίς όμως τούτο να σημαίνει ότι ο αιτών πρέπει να χρησιμοποιήσει την ορολογία του Δημοσιονομικού Κανονισμού, επικαλούμενος την ίδια την έννοια της ασυνήθιστα χαμηλής προσφοράς. Αρκεί να αναδείξει με το αίτημά του τις ενδεχόμενες συνέπειες από την αποδοχή της συγκεκριμένης προσφοράς, οι οποίες ταυτίζονται με τις συνέπειες που εγγενώς συνδέονται με την αποδοχή ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών, δηλαδή λ.χ. τη νόθευση του ανταγωνισμού, την πιθανολογούμενη αδυναμία εκτέλεσης της σύμβασης κ.ά. Ως εκ τούτου, το αίτημα που υποβλήθηκε ενώπιον της αναθέτουσας αρχής στην επίδικη υπόθεση, με το οποίο ο οικονομικός φορέας την καλούσε να βεβαιώσει ότι η επικρατέστερη προσφορά δεν ενείχε τον κίνδυνο του «κοινωνικού ντάμπινγκ», δηλαδή της χρήσης αθέμιτων πρακτικών για την εξεύρεση φθηνών εργατικών χεριών που οδηγούν σε νόθευση του ανταγωνισμού και υποβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, πρέπει να θεωρηθεί ότι την υποχρέωνε να απαντήσει αιτιολογημένα ότι η προσφορά δεν ήταν ασυνήθιστα χαμηλή. Όπως δε αποσαφηνίστηκε στο πλαίσιο της εξέτασης του δεύτερου – τρίτου κατά σειρά εξέτασης – λόγου αναίρεσης, η υποχρέωση απάντησης δεν περιόριζόταν στο φαινομενικά στενότερο περιεχόμενο του αιτήματος, δηλαδή στην ύπαρξη κινδύνου «κοινωνικού ντάμπινγκ», αλλά καταλάμβανε όλες κατ' αρχήν τις παραμέτρους που θα μπορούσαν να θεμελιώσουν την κρίση ότι η προσφορά ήταν ασυνήθιστα χαμηλή, ενώ η πληρότητα της αιτιολογίας κρίνεται πάντοτε με βάση τα κριτήρια που θα εκτεθούν αμέσως κατωτέρω, σύμφωνα με τις σκέψεις του Δικαστηρίου επί του τρίτου – δεύτερου κατά σειρά εξέτασης – λόγου αναίρεσης.

III. Η έκταση του ελέγχου σχετικά με το ασυνήθιστα χαμηλό ή μη της προσφοράς

Σύμφωνα με το καθιερούμενο από τα άρθρα 88-89 του ν. 4412/2016 σύστημα εντοπισμού και ελέγχου των ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών, η αναθέτουσα αρχή προβαίνει σε μία εκ πρώτης όψεως εκτίμηση περί το ασυνήθιστα χαμηλό της προσφοράς. Η εκτίμηση αυτή είναι αναγκαία για την ενεργοποίηση του μηχανισμού. Εάν η αναθέτουσα αρχή κρίνει ότι η προσφορά δεν τυγχάνει *prima facie* ασυνήθιστα χαμηλή, τότε συνεχίζει τη διαδικασία χωρίς να υποχρεούται να προβεί σε κλήση του προσφέροντος για διευκρινίσεις ή να διαλάβει ειδική αιτιολογία μετά

από διεξοδική ανάλυση της σύνθεσης της προσφοράς⁶.

Εάν, αντίθετα, η αναθέτουσα αρχή διαγνώσει επαρκείς ενδείξεις ότι η προσφορά είναι ασυνήθιστα χαμηλή και, στο πλαίσιο του περιθωρίου εκτιμώσεως που διαθέτει κατά τα προεκτεθέντα, την χαρακτηρίσει κατ' αρχήν ως τέτοια, υποχρεούται να καλέσει τον διαγωνιζόμενο προς παροχή των αναγκαίων διευκρινίσεων ως προς τη σύνθεση της προσφοράς του. Ο κληθείς οικονομικός φορέας, στην περίπτωση αυτή, είναι αντίστοιχα υποχρεωμένος να τεκμηριώσει την προσφορά του με αντικειμενικώς επαρκή και πρόσφορα στοιχεία, τα οποία μπορεί να ανάγονται στα οικονομικά χαρακτηριστικά της μεθόδου κατασκευής ή παροχής των υπηρεσιών, στις επιλεγείσες τεχνικές λύσεις ή τις εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες που διαθέτει ο προσφέρων για την εκτέλεση της σύμβασης, στην τυχόν πρωτοτυπία της παροχής του, στο ενδεχόμενο χορήγησης κρατικής ενίσχυσης ή στη συμμόρφωση προς τις διατάξεις της περιβαλλοντικής, εργατικής και κοινωνικοασφαλιστικής νομοθεσίας⁷. Δεν επαρκεί η γενική ή αόριστη αναφορά στα διδάγματα της κοινής πείρας ή στη συναλλακτική πρακτική⁸. Όπως έχει κριθεί, η διαδικασία εξέτασης της ασυνήθιστα χαμηλής προσφοράς δεν περιορίζεται πάντοτε σε κλήση του προσφέροντος σε διευκρινίσεις και άμεση έκδοση σχετικής απόφασης επ' αυτών, αλλά υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις μπορεί να είναι αναγκαία η ανάπτυξη ενός πραγματικού κατ' αντιπαράθεση διαλόγου μεταξύ της αναθέτουσας αρχής και του υποψηφίου, διεξαγόμενου σε επίκαιρο χρόνο. Εφόσον η αναθέτουσα αρχή έχει ανάγκη από περισσότερες ειδικές πληροφορίες για κάποιες πτυχές των παρεχόμενων εξηγήσεων, οφείλει να μην απορρίπτει άνευ ετέρου, αλλά να ζητά συμπληρωματικές πληροφορίες και διευκρινίσεις, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι ο προσφέρων έχει κάποιον ρόλο οιονεί συναπόφασης ή συνδιαπραγμάτευσης ούτε ότι είναι ελεύθερος να μην προσκομίσει καθόλου ή να προσκομίσει ελλιπή στοιχεία κατά την πρώτη πρόσκληση, αναμένοντας την αναθέτουσα αρχή να του απευθύνει περαιτέρω προσκλήσεις για συμπληρωματικές διευκρινίσεις. Οι τυχόν συμπληρωματικές διευκρινίσεις συνιστούν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα, άλλως η διαδικασία θα καθυστερούσε υπέρμετρα και θα παραβιαζόταν η αρχή της ίσης μεταχείρισης. Πάντως, ο βαθμός αποδεικτικής πληρότητας που απαιτεί η αρχή από τον υποψήφιο στις αρχικές του διευκρινίσεις, προκειμένου να κρίνει αν θα τις απορρίψει ή αν θα ζητήσει περαιτέρω εξηγήσεις, θα πρέπει, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, να τελεί σε συνάρτηση με το αντικείμενο, οικονομικό μέγεθος και την τεχνική περι-

6. Δ. ΡΑΪΚΟΣ, ό.π., σ. 562. ΣΤΕ ΕΑ 12/2020.

7. Βλ. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 419.

8. Δ. ΡΑΪΚΟΥ / Ε. ΒΛΑΧΟΥ / Ε. ΣΑΒΒΙΔΗ, Δημόσιες Συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Σάκκουλα, 2018, τόμ. Ι, σ. 859. Βλ. και ΣΤΕ ΕΑ 164/2020.

πλοκότητα του συμβατικού αντικειμένου⁹.

Τελικά, η αναθέτουσα αρχή οφείλει να εξετάσει εάν υπό τις εκάστοτε συνθήκες και ενόψει των παρεχομένων από τον οικονομικό φορέα διευκρινίσεων δικαιολογείται το προσφερόμενο από αυτόν ποσό¹⁰. Εφόσον, λοιπόν, με βάση τα παραπάνω, κριθεί ότι δεν έχει εξηγηθεί πειστικά το χαμηλό ύψος της οικονομικής προσφοράς και ο κίνδυνος μη εκτέλεσης της σύμβασης ή νόθευσης του ανταγωνισμού παραμένει, τότε η προσφορά πρέπει πλέον να απορριφθεί¹¹.

Στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης, υπό το καθεστώς των άρθρων 161 και 170 σε συνδυασμό με το σημείο 23 του Παραρτήματος Ι του Δημοσιονομικού Κανονισμού, το Δικαστήριο δεν διαφοροποιήθηκε σε σχέση με τα ανωτέρω, διατυπώνοντας τη θέση ότι ο έλεγχος λαμβάνει χώρα σε δύο στάδια, στο πρώτο των οποίων αρκεί η εκ πρώτης όψεως εκτίμηση για το ασυνήθιστα χαμηλό, χωρίς υποχρέωση ειδικής αιτιολογίας. Επισημαίνει, χαρακτηριστικά, ότι η αιτιολογία μπορεί να είναι απλώς έμμεση, συναγόμενη από την εμφανή απόκλιση της οικονομικής προσφοράς από τις λοιπές υποβληθείσες ή από τη συνήθη αγοραία τιμή. Ωστόσο, η αναθέτουσα αρχή είναι υποχρεωμένη να προβεί στο δεύτερο στάδιο ελέγχου τόσο στην περίπτωση διάγνωσης επαρκών ενδείξεων για το ασυνήθιστα χαμηλό όσο και στην περίπτωση που, παρά τη σιωπηρή κρίση της ότι όλες οι προσφορές είναι κανονικές, υποβάλλεται ρητό αίτημα από προσφέροντα, σύμφωνα με το άρθρο 170 παρ. 3α του Κανονισμού, με το οποίο επισημαίνεται σχετικός κίνδυνος. Εφόσον δε η αναθέτουσα αρχή εισέλθει στο δεύτερο στάδιο ελέγχου, είναι πλέον υποχρεωτική η κλήση του προσφέροντος σε διευκρινίσεις και, εν συνεχεία, η διεξοδική ανάλυση της σύνθεσης της προσφοράς που θα οδηγήσει σε ειδικά αιτιολογημένη απόφαση για το ασυνήθιστα χαμηλό ή μη. Ειδικότερα, πρέπει να θεμελιωθεί ότι, βάσει των οικονομικών χαρακτηριστικών της, η προσφορά συνάδει με τη νομοθεσία της χώρας εκτέλεσης των υπηρεσιών και ενσωματώνονται σε αυτήν όλες οι δαπάνες που προκύπτουν από τις τεχνικές πτυχές της. Μάλιστα, η αιτιολογία πρέπει να παρασχεθεί σε επίκαιρο χρόνο και δεν μπορεί να υποκατασταθεί από την έκθεση απόψεων της αναθέτουσας αρχής ενώπιον του δικαστηρίου, καθώς υπό την εκδοχή αυτή θα εθίζοντο τα δικαιώματα άμυνας του ενδιαφερόμενου οικονομικού φορέα.

IV. Επίλογος

Ο μηχανισμός εντοπισμού και αξιολόγησης ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών αποτελεί βασικό εργαλείο για την αναθέτουσα αρχή, η οποία αναζητά πάντοτε τη δίκαιη

ισορροπία μεταξύ, αφενός, της ανάγκης διασφάλισης της ίσης μεταχείρισης και του υγιούς ανταγωνισμού, αφετέρου, της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος που συνίσταται στην ικανοποίηση των υπηρεσιακών αναγκών με οικονομικά και αποτελεσματικά μέσα. Στο πλαίσιο της αξιοποίησης του εν λόγω μηχανισμού, η αναθέτουσα αρχή αντιμετωπίζει σημαντικές ερμηνευτικές δυσχέρειες που άπτονται ιδίως της νομικής φύσης της σχετικής αρμοδιότητάς της και της έκτασης του προβλεπόμενου ελέγχου. Η σχολιαζόμενη απόφαση μεταφέρει ήδη γνωστές παρ' ημίν νομολογιακές παραδοχές στο πεδίο εφαρμογής του Δημοσιονομικού Κανονισμού και προβαίνει σε χρήσιμες εξειδικεύσεις, οι οποίες δεν αποκλείεται να αξιοποιηθούν στο μέλλον και από τον εφαρμοστή του δικαίου στην εθνική έννομη τάξη.

► Προσωρινή αναστολή εκτέλεσης ΕΕΣ για σοβαρούς λόγους υγείας

Το ενδεχόμενο έκθεσης της υγείας του εκζητούμενου σε πρόδηλο κίνδυνο δικαιολογεί την προσωρινή αναστολή της παράδοσής του

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 1 παρ. 3 – άρθρο 23 παρ. 4 – διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών – λόγοι μη εκτέλεσης – άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ – υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας – αναστολή εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης – άρθρο 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης – σοβαρή, χρόνια και δυνητικά μη αναστρέψιμη ασθένεια – κίνδυνος σοβαρής βλάβης της υγείας του προσώπου εις βάρος του οποίου έχει εκδοθεί το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης

ΔΕΕ C-699/21, E. D. L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:295 – Προδικαστική παραπομπή

Στις 9 Σεπτεμβρίου 2019, στο πλαίσιο της άσκησης ποινικής δίωξης κατά του E.D.L., κατοίκου Ιταλίας, για κατοχή ναρκωτικών ουσιών με σκοπό τη διανομή και την πώλησή τους, εκδόθηκε σε βάρος του ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: «ΕΕΣ») από το Πλημμελειοδικείο του Ζαντάρ (Κροατία).

Ύστερα από ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, στην οποία υποβλήθηκε από την αρμόδια δικαστική αρχή, το εφετείο του Μιλάνου, ο E.D.L. διαγνώστηκε με ψυχωσική διαταραχή. Το εφετείο του Μιλάνου έκρινε ότι η εκτέλεση του ΕΕΣ θα είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της υγείας του E.D.L., με εξαιρετικά σοβαρές συνέπειες και κίνδυνο αυτοκτονίας. Ακόμη, υπογράμμισε ότι οι ιταλι-

9. ΕΑΔΗΣΥ 1226/2022, ΑΕΠΠ 1596/2020, ΑΕΠΠ 235/2017.

10. ΣΤΕ 3439/2014· ΣΤΕ ΕΑ 220/2017· ΔΕφΑθ 91/2023.

11. Δ. ΡΑΪΚΟΣ, ό.π., σ. 564, με περαιτέρω παραπομπές.

κές διατάξεις περί μεταφοράς της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584 για το ΕΕΣ στην εσωτερική έννομη τάξη δεν προβλέπουν ότι λόγοι υγείας αυτού του είδους μπορούν να αποτελέσουν λόγο άρνησης της παράδοσης. Αμφισβητώντας τη συνταγματικότητα των διατάξεων αυτών, το εφετείο του Μιλάνου υπέβαλε σχετικό ερώτημα στο Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο με τη σειρά του υπέβαλε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο ΔΕΕ, εκτιμώντας ότι δεν τίθεται μόνο ζήτημα συμβατότητας με το ιταλικό Σύνταγμα αλλά και ζήτημα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης που μεταφέρθηκε στην εσωτερική έννομη τάξη με τις διατάξεις αυτές. Συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να ζητήσει από τη δικαστική αρχή έκδοσης τις πληροφορίες βάσει των οποίων μπορεί να αποκλειστεί ο κίνδυνος σοβαρής βλάβης της υγείας του εκζητούμενου και αν υποχρεούται να αρνηθεί την παράδοση, εφόσον δεν λάβει τις απαιτούμενες διαβεβαιώσεις εντός εύλογου χρόνου.

Το τμήμα μείζονος συνθέσεως τονίζει ότι η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτελεί τον «ακρογωνιαίο λίθο» της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, αλλά και η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης εξασφαλίζει ότι όλα τα κράτη μέλη δέχονται ότι τα υπόλοιπα τηρούν το δίκαιο της Ένωσης.

Επομένως, οι δικαστικές αρχές εκτέλεσης μπορούν να αρνηθούν την εκτέλεση του ΕΕΣ μόνο για λόγους που απορρέουν από την Απόφαση-πλαίσιο 2002/584 και εφόσον έχει προβλεφθεί ως εξαιρετική περίπτωση που ερμηνεύεται στενά. Ως εκ τούτου, η δικαστική αρχή εκτέλεσης δύναται να αναστείλει προσωρινά την παράδοση του εκζητούμενου εφόσον συντρέχουν σοβαροί λόγοι βάσει αντικειμενικών στοιχείων, ότι η εκτέλεση μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την υγεία του προσώπου αυτού. Σε κάθε περίπτωση, η εξουσία εκτιμήσεως πρέπει να συνάδει με το άρθρο 4 του Χάρτη, βάσει του οποίου απαγορεύεται η απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να ληφθεί υπόψιν ο αναπόφευκτος βαθμός ταλαιπωρίας τον οποίο ενέχει εγγενώς η κράτηση.

Κατόπιν του συνόλου των προεκτεθέντων, όταν η δικαστική αρχή εκτέλεσης που καλείται να αποφασίσει για την παράδοση εκζητούμενου ο οποίος πάσχει από σοβαρή ασθένεια, σε εκτέλεση ΕΕΣ, εκτιμά ότι συντρέχουν σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι για να θεωρηθεί ότι η παράδοση αυτή θα εξέθετε τον εκζητούμενο σε πραγματικό κίνδυνο σημαντικής μείωσης του προσδόκιμου ζωής του ή ταχείας, σημαντικής και ανεπανόρθωτης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του, οφείλει να αναστείλει την παράδοση και να ζητήσει από τη δικαστική αρχή έκδοσης του εντάλματος την παροχή κάθε πληροφορίας για τις συνθήκες υπό τις οποίες πρόκειται να διωχθεί ή να κρατηθεί το εν λόγω πρόσωπο, καθώς και για τις δυνατότητες προσαρμογής των συνθηκών αυτών στην κατάσταση της υγείας του, προκειμένου να προλη-

φθεί η επέλευση ενός τέτοιου κινδύνου. Αν ο εν λόγω κίνδυνος μπορεί να αποκλειστεί λόγω των εγγυήσεων που παρέσχε η δικαστική αρχή έκδοσης, τότε το ΕΕΣ πρέπει να εκτελεστεί.

Όμως, αν ληφθούν υπόψη οι πληροφορίες που παρέσχε η δικαστική αρχή έκδοσης του ΕΕΣ, καθώς και όλες οι λοιπές πληροφορίες που διαθέτει η δικαστική αρχή εκτέλεσης, και προκύψει ότι ο κίνδυνος αυτός δεν μπορεί να αποκλειστεί εντός εύλογου χρόνου, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να αρνηθεί την εκτέλεση του ΕΕΣ. Αντιθέτως, αν ο εν λόγω κίνδυνος μπορεί να αποκλειστεί εντός εύλογου χρόνου, δύναται να συμφωνηθεί νέα ημερομηνία παράδοσης με τη δικαστική αρχή έκδοσης του εντάλματος.

Παρατηρήσεις

Αικατερίνη-Μαρία Τριανταφυλλίδου*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης (European Arrest Warrant – EAW) αποτελεί ένα καίριο εργαλείο στη δικαστική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Η Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002¹, ανέτρεψε τον τρόπο που διεξάγεται η διαδικασία έκδοσης προσώπων μεταξύ κρατών επιτρέποντας την άμεση σύλληψη και την προσαγωγή προσώπου, το οποίο ευρίσκεται στο έδαφος άλλου κράτους μέλους της ΕΕ, εφόσον το πρόσωπο αυτό ζητείται από τις αρμόδιες αρχές του κράτους έκδοσης του εντάλματος στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Μέσω της Απόφασης-πλαίσιο εξομαλύνθηκε η δικαστική συνεργασία και η καταπολέμηση του εγκλήματος σε διασυνοριακό επίπεδο εντός της ΕΕ. Μετά την απόφαση αναπτύχθηκε πλούσια νομολογία όσον αφορά την έκδοση προσώπων σε άλλο κράτος μέλος ή και σε τρίτες χώρες, την οποία έρχεται να εμπλουτίσει η εν λόγω απόφαση *E. D. L.* (C-699/21). Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο εξελίσσει την έως τώρα νομολογία του όσον αφορά την εκτέλεση του ΕΕΣ σε περίπτωση που το εκζητούμενο πρόσωπο αντιμετωπίζει ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας, προτείνοντας μια νέα νομολογική αντιμετώπιση. Για πρώτη φορά, το ΔΕΕ εξετάζει το άρθρο 23 παρ. 4 που θεσπίζει την προσωρινή αναστολή της εκτέλεσης για «σοβαρούς ανθρωπιστικούς λόγους», παρακάμπτοντας τη μέθοδο των δύο σταδίων, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

* Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

1. Βλ. 2002/584/ΔΕΥ: Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, OJ L 190, 18.07.2002.

II. Η μέθοδος των δύο σταδίων αποτελεί παρελθόν;

Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι, σε αυτήν την υπόθεση, το ΔΕΕ αξιολόγησε τη φύση του κινδύνου που αντιμετωπίζει ο εκζητούμενος στο κράτος μέλος έκδοσης (Κροατία), χωρίς να αξιολογήσει την ύπαρξη τυχόν συστημικών ή γενικευμένων ελλείψεων στο εν λόγω κράτος μέλος. Δεν έγινε, δηλαδή, εφαρμογή της μεθόδου των δύο σταδίων² που έχει εφαρμοστεί σε άλλες αποφάσεις³, οι οποίες αφορούσαν επίσης τον κίνδυνο παραβίασης του άρθρου 4 του Χάρτη στο κράτος μέλος έκδοσης.

Ο Γεν. Εισαγγελέας εισάγει την άποψη ότι για να επιτραπεί η άρνηση του ΕΕΣ στην υπόθεση *E. D. L.*, το Δικαστήριο πρέπει να δημιουργήσει μία ακόμη εξαίρεση βασισμένη στον κίνδυνο της υγείας του εκζητούμενου. Αυτή όμως η εξαίρεση δεν πρέπει να πηγάζει από τις συνθήκες που επικρατούν στο κράτος έκδοσης, αλλά από τον ίδιο τον εκζητούμενο. Στις υποθέσεις *Aranyosi* (C-404/15) και *Căldăraru* (C-659/15 PPU)⁴ είχε εφαρμοστεί η γνωστή μέθοδος των δύο σταδίων, βάσει της οποίας τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να αρνηθούν την εκτέλεση ενός ΕΕΣ υπό το πρίσμα του άρθρου 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαίσίου, μόνο όταν υπάρχουν αποδεδειγμένες συστημικές ελλείψεις του κράτους παράδοσης, ικανές να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή του εκζητούμενου.

Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, το Δικαστήριο ακολουθεί δύο στάδια για να διαπιστώσει αν είναι απαραίτητο να τερματιστεί η διαδικασία παραδόσεως. Σύμφωνα με το πρώτο στάδιο, η εκτελούσα αρχή πρέπει να βασίζεται σε αντικειμενικές, αξιόπιστες, ακριβείς και δεόντως ενημερωμένες πληροφορίες σχετικά με τις επικρατούσες συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης, οι οποίες αποδεικνύουν στην πραγματικότητα τις συστημικές ή γενικές ελλείψεις, ή αφορούν ορισμένες ομάδες ατόμων ή ορισμένα κέντρα κράτησης. Κατά το δεύτερο βήμα, πρέπει να εξακριβωθεί από την αρχή εκτέλεσης αν στη συγκεκριμένη περίπτωση το εκζητούμενο πρόσωπο θα αντιμετώπιζε τέτοιο πραγματικό κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης⁵.

Η προσέγγιση του ΔΕΕ στην υπόθεση *E. D. L.* συμβαδίζει

με την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα να ληφθεί υπόψη το άρθρο 23 παρ. 4 και έτσι το Δικαστήριο να ακολουθήσει διαφορετική νομολογιακή αντιμετώπιση σε σύγκριση με την απόφαση στις υποθέσεις *Aranyosi* και *Căldăraru*. Προτείνει, επιπροσθέτως, η απόφαση να μην βασιστεί αποκλειστικά στο άρθρο 23 παρ. 4 της Απόφασης-πλαίσίου αλλά και στο δικαίωμα της υγείας, άρθρο 4 του Χάρτη, και στο άρθρο 1 της Απόφασης-πλαίσίου για το ΕΕΣ.

Από την υπό κρίση απόφαση μπορεί να συναχθεί ότι, για τις παραβάσεις του άρθρου 4 του Χάρτη, η μέθοδος των δύο σταδίων είναι ασύμφορο να εφαρμοστεί. Δεν χρειάζεται, δηλαδή, να αποδειχθεί ότι οι συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος της έκδοσης του ΕΕΣ φέρουν υγειονομικές πλημμέλειες ή πλημμέλειες στις συνθήκες κράτησης.

Η πορεία που ακολούθησε το Δικαστήριο σε αυτή την υπόθεση είναι σαφώς πιο ορθή από αυτή που ακολούθησε σε προηγούμενες αντίστοιχες υποθέσεις, αφού πράγματι οι συστημικές πλημμέλειες που πιθανόν έχει το κράτος μέλος έκδοσης δεν θα έπρεπε να σχετίζονται με κανέναν τρόπο με την αντικειμενική και ξεκάθαρη παράβαση του άρθρου 4 του Χάρτη⁶.

Αν και υπάρχει, λοιπόν, πλήρης αποδοχή της νέας προσέγγισης αυτής του ΔΕΕ, ανακύπτει το ερώτημα της σημασίας που θα έχει αυτή για τη μέθοδο των δύο σταδίων που ακολουθείται για τις υποθέσεις του άρθρου 4 του Χάρτη και αν η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μπορεί να διατηρηθεί μέσα από τη δικαστική συνεργασία και τις εγγυήσεις που παρέχει η δικαστική αρχή έκδοσης. Όπως τονίζει ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του, για χάρη της διατήρησης της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, το πρώτο στάδιο από τη μέθοδο των δύο σταδίων είναι απαραίτητο να εφαρμοστεί, δηλαδή η συλλογή όλων των αναγκαίων πληροφοριών για τις συνθήκες κράτησης.

III. Το άρθρο 23

Το προδικαστικό ερώτημα του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου σχετικά με το αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να ζητήσει από τη δικαστική αρχή έκδοσης τις πληροφορίες βάσει των οποίων μπορεί να αποκλειστεί ένας κίνδυνος σοβαρής βλάβης της υγείας του εκζητούμενου και αν υποχρεούται να αρνηθεί την παράδοση, εάν δεν λάβει τις απαιτούμενες διαβεβαιώσεις εντός εύλογου χρόνου, είχε ως βάση το άρθρο 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαίσίου για το ΕΕΣ. Παρόλα αυτά, το ΔΕΕ εξέτασε πρώτα ένα άλλο άρθρο της Απόφασης-πλαίσίου, το άρθρο 23 παρ. 4. Το άρθρο αυτό αφορά, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του, στην προθεσμία παράδοσης του εκζητούμενου. Συγκεκριμένα, η παρ. 4, που μας απασχολεί στη συγκεκριμένη υπόθεση, αναφέρεται στην

2. J. CALLEWAERT, One step is enough? Judgment of the CJEU in *E.D.L.*, Court of Justice of the EU, Recent Case Law, 27.05.2023, <https://johan-callewaert.eu/one-step-is-enough-judgment-of-the-cjeu-in-e-d-l/>.

3. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-354/20 PPU και C-412/20 PPU, *Openbaar Ministerie (Indépendance de l'autorité judiciaire d'émission)*, 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1033.

4. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2015, ECLI:EU:C:2016:198.

5. S. GÁSPÁR-SZILÁGYI, *Converging Human Rights Standards, Mutual Trust and a New Ground for Postponing a European Arrest Warrant*, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2016.

6. L. VAN DER MEULEN, *Leaving the two-step test behind? The Court of Justice expands fundamental rights protection for the seriously ill under the EAW in C-699/21*, EU Law Live, 26.04.2023.

προσωρινή αναστολή της εκτέλεσης για «σοβαρούς ανθρωπιστικούς λόγους», όπως είναι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *E. D. L.* ο σοβαρός κίνδυνος για την υγεία και τη ζωή του εκζητούμενου.

Πριν από την απόφαση αυτή, δεν είχε γίνει ποτέ λόγος για το άρθρο 23 παρ. 4. Μόνο στην υπόθεση *Gataev and Gataeva*⁷, το φινλανδικό δικαστήριο είχε θέσει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία του εν λόγω άρθρου, που όμως δεν προχώρησε περαιτέρω. Δέκα χρόνια μετά από την τελευταία αυτή υπόθεση, επανήλθε στο προσκήνιο το άρθρο 23 παρ. 4 από το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο. Και αυτή τη φορά έπαιξε μικρό ρόλο, αφού το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει σε ερώτημα σχετικά με την επέκταση της νομολογίας ως προς το άρθρο 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαisiού. Όμως ο Γεν. Εισαγγελέας προηγάγε στις Προτάσεις του το άρθρο 23 παρ. 4 ως μια εναλλακτική οδό που θα οδηγούσε σε «δημιούργημα της νομολογίας» υπό το πρίσμα του άρθρου 1 παρ. 3.

Ο Γεν. Εισαγγελέας συμπεριέλαβε στις Προτάσεις του το άρθρο 23 ως ισάξιο πρακτικά με το άρθρο 1 παρ. 3 όσον αφορά την μη εκτέλεση του ΕΕΣ λόγω κινδύνου για τη ζωή και την υγεία. Όμως, το άρθρο 23 παρ. 4 έχει το πλεονέκτημα ότι βασίζεται άμεσα στην Απόφαση-πλαίσιο και, επομένως, δεν είναι αναγκαίο οι δικαστές να προβούν σε κάποιο «δημιούργημα της νομολογίας», όπως το χαρακτηρίζει ο Γεν. Εισαγγελέας⁸. Παρόλα αυτά, το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο έθεσε το ερώτημά του στο ΔΕΕ βασισμένο στο άρθρο 1 παρ. 3 και όχι στο άρθρο 23 παρ. 4 το οποίο επιτρέπει μόνο την προσωρινή αναστολή, επομένως δεν είναι κατάλληλο για μια ασθένεια, όπως αυτή του *E.D.L.*, που είναι χρόνια.

Το ΔΕΕ λαμβάνει υπόψιν τρεις διαφορετικούς τρόπους αναστολής της εκτέλεσης του ΕΕΣ για υποθέσεις στις οποίες ενυπάρχει σοβαρός κίνδυνος για τη ζωή και την υγεία. Αρχικά, θεωρεί ότι το άρθρο 23 παρ. 4 μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από τα εθνικά δικαστήρια ακριβώς για τον σκοπό που υπηρετεί, δηλαδή την αναστολή της παράδοσης. Δεύτερον, τονίζει ότι το άρθρο 23 παρ. 4 μπορεί να είναι αναγκαίο σε περιπτώσεις όπου η παράδοση θα είχε σοβαρές συνέπειες για την υγεία του εκζητούμενου και θα τον εξέθετε σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, πράγμα που θα οδηγούσε στην παραβίαση του άρθρου 4 του Χάρτη. Όμως, βάσει μιας άλλης

άποψης του Δικαστηρίου, ούτε η αναστολή θα ήταν αρκετή για να αποτρέψει την παραβίαση του άρθρου 4 του Χάρτη. Δεδομένου ότι η ασθένεια του εκζητούμενου είναι χρόνια, μια διαρκής αναστολή της εκτέλεσης του ΕΕΣ μπορεί να είχε αντίθετα αποτελέσματα για τον ίδιο, αφού θα του δημιουργούνταν ανασφάλεια από την συνεχώς αναστελλόμενη παράδοσή του.

Το ΔΕΕ φαίνεται να προάγει τη δικαστική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, η οποία πρέπει να βασίζεται στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Στην απόφασή του, το ΔΕΕ αναφέρει ότι, εφόσον το κράτος παράδοσης παράσχει εγγυήσεις, τότε το ΕΕΣ πρέπει να εκτελεστεί. Βέβαια, αυτές οι εγγυήσεις δεν εμπεριέχουν νομική αξία και ακόμη είναι αδύνατον να διαπιστωθεί ο βαθμός τήρησής τους από τα εθνικά δικαστήρια. Επομένως, τίθεται ο εξής προβληματισμός: εφόσον βάσει της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης το κράτος έκδοσης οφείλει να βασιστεί στις εγγυήσεις του κράτους παράδοσης, δεν θα ήταν λογικό επακόλουθο να βασιστεί εξ αρχής και στην αποτελεσματικότητα και καταλληλότητα του υγειονομικού και σωφρονιστικού συστήματος;

IV. Συμπεράσματα

Η υπόθεση του *E.D.L.* «έριξε φως» στις νομικές οδούς που δύνανται να ακολουθήσουν τα εθνικά δικαστήρια, καθώς και στις υποχρεώσεις τους όταν πρέπει να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της παράδοσης ενός προσώπου που κινδυνεύει η υγεία του. Δημιούργησε ερωτηματικά σχετικά με την εκτέλεση ενός ΕΕΣ υπό το πρίσμα του άρθρου 4 του Χάρτη και φάνηκε να αποκλίνει από τη μέθοδο των δύο σταδίων που είχε καθιερωθεί από τη νομολογία του ΔΕΕ. Εύλογα από αυτή την απόκλιση ανακύπτει το ερώτημα κατά πόσον είναι δυνατόν να διατηρηθεί η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μέσα από τη δικαστική συνεργασία και τις εγγυήσεις που παρέχει η δικαστική αρχή έκδοσης. Για να διατηρηθεί η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης είναι απαραίτητο να εφαρμοστεί τουλάχιστον το πρώτο στάδιο από τη μέθοδο των δύο σταδίων, δηλαδή η συλλογή όλων των αναγκαίων πληροφοριών για τις συνθήκες κράτησης. Η σχολιαζόμενη απόφαση αποτελεί, ακόμη, την πρώτη απόφαση του ΔΕΕ στην οποία, εκτός από το άρθρο 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαisiού, εξετάζεται και το άρθρο 23 παρ. 4, το οποίο θεμελιώνει την αναστολή της παράδοσης. Παρόλα αυτά, προκαλεί ιδιαίτερο προβληματισμό η αναστολή της εκτέλεσης του ΕΕΣ σε βάρος προσώπου που αντιμετωπίζει χρόνια πρόβλημα υγείας και, επομένως, η αναστολή της εκτέλεσης δεν θα επιφέρει με βεβαιότητα τα επιθυμητά αποτελέσματα. Πάντως, το μέλλον θα δείξει αν αυτή η υπόθεση αποτέλεσε απλά μία εξαίρεση ή άλλαξε για πάντα τον τρόπο εκδίκασης του ΕΕΣ.

7. ΔΕΕ C-105/10 PPU, *Gataev and Gataeva*, 03.04.2010, ECLI:EU:C:2010:176.

8. Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα M. Sanchez-Bordona στο σημ. 60, 01.12.2022, ECLI:EU:C:2022:955, επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2023)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση Γεωργίου κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 57378/18), απόφαση της 14ης Μαρτίου 2023

προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – έλλειψη αιτιολογίας

Ο προσφεύγων ήταν ο πρόεδρος της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) από το 2010 έως το 2015. Στις 10 Νοεμβρίου 2010, διαβίβασε στην Eurostat αναθεωρημένα στοιχεία σχετικά με το ελληνικό έλλειμα για το έτος 2009, χωρίς να τα παρουσιάσει προηγουμένως προς έγκριση στην επταμελή επιτροπή της ΕΛΣΤΑΤ. Ισχυρίστηκε ότι οι ενέργειές του ήταν σύμφωνες με την αρχή της επαγγελματικής ανεξαρτησίας που διασφάλιζε ο Κώδικας Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές και ειδικότερα η αρχή 1.4¹, κατά την οποία ρητώς είχε αποκλειστική αρμοδιότητα διαβίβασης των στοιχείων, ως επικεφαλής της στατιστικής αρχής.

Ασκήθηκε δίωξη εναντίον του για παράβαση καθήκοντος και στις 6 Δεκεμβρίου 2016 αθώωθηκε με απόφαση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών (υπ' αριθμ. 40428/2016). Μετά από έφεση που άσκησε ο Εισαγγελέας καταδικάστηκε για παράβαση καθήκοντος από το Εφετείο Αθηνών σε ποινή φυλάκισης δύο ετών με αναστολή. Στη συνέχεια, ο προσφεύγων άσκησε αναίρεση, ενώ στις 21 Μαρτίου 2018 ζήτησε από τον Άρειο Πάγο (ΑΠ) να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) σχετικά με την ερμηνεία της αρχής 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές. Η αναίρεση του προσφεύγοντα απορρίφθηκε, χωρίς καμία αναφορά στο αίτημά του για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ.

Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η απόρριψη από τον ΑΠ του αιτήματός του για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, χωρίς αιτιολογία, αποτέλεσε παραβίαση του άρθρου 6 της Σύμβασης. Ειδικότερα, κατήγγειλε ότι ο ΑΠ όχι μόνο δεν παρείχε αιτιολογία για την απόρριψη του αιτήματός του αλλά ούτε καν έκανε σχετική αναφορά στην από-

φασή του. Πρόσθεσε ότι η αρχή της ανεξαρτησίας του προέδρου της ΕΛΣΤΑΤ ήταν θεμελιώδους σημασίας για την αξιοπιστία των εθνικών στατιστικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αποτυχία του ΑΠ να αντιμετωπίσει το κρίσιμο αυτό ζήτημα σήμαινε ότι δεν είχε δοθεί η πρόπυσα σημασία στο θεμελιώδες επαγγελματικό καθήκον του προσφεύγοντος.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι ήταν προφανές από τη διατύπωση του αιτήματος για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος ότι ο προσφεύγων ήγειρε ένα ζήτημα, το οποίο θα έπρεπε να εξεταστεί μόνο εφόσον ο ΑΠ είχε κάποια αμφιβολία σχετικά με την ερμηνεία της αρχής 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές. Δεν υποχρεούνταν ο ΑΠ να απαντήσει λεπτομερώς στο αίτημα αυτό. Επιπλέον, στην απόφασή του περιέχονταν οι κρίσιμες λεπτομερείς εκτιμήσεις του σχετικά με την ουσία της υπόθεσης. Συνεπώς, δεν υπήρχε αμφιβολία ότι τα εθνικά δικαστήρια επέδειξαν τη δέουσα προσοχή, έλαβαν υπόψη και εξέτασαν όλες τις καταγγελίες του προσφεύγοντα και παρέσχαν επαρκή αιτιολογία, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της Σύμβασης.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι ο ΑΠ δεν είχε αμφιβολία ως προς την ερμηνεία των εφαρμοστέων διατάξεων, «η οποία δεν αναιρείται από μια πιθανώς διαφορετική ερμηνεία που προτείνει ο προσφεύγων». Οι διατάξεις, συμπεριλαμβανομένης και της αρχής 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές, ήταν, κατά την εκτίμηση του Εφετείου και του ΑΠ, επαρκώς σαφείς και συνεπώς δεν ήταν απαραίτητο για τα εθνικά δικαστήρια να υποβάλουν αίτημα προδικαστικού ερωτήματος προς το ΔΕΕ, προκειμένου να αποφανθούν. Σε κάθε περίπτωση, εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να εφαρμόσει το δίκαιο της Ένωσης μετά από πιθανή έκδοση προδικαστικής απόφασης, γεγονός που δεν θα είχε καμία αποφασιστική επιρροή στην έκβαση της υπόθεσης. Στην παρούσα υπόθεση δεν ήταν απαραίτητη μια προδικαστική απόφαση για τα εθνικά δικαστήρια.

Το Δικαστήριο, σχετικά με τις γενικές αρχές που ρυθμίζουν την εφαρμογή του άρθρου 6 της Σύμβασης σε υποθέσεις που εγείρουν ζητήματα παρόμοια με αυτά της παρούσας υπόθεσης, αναφέρεται στη σχετική νομολογία του επί του θέματος². Στην υπόθεση *Vergauwen* και λοιποί κατά Βελγί-

1. Αρχή 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές: «Οι επικεφαλής των Εθνικών Στατιστικών Υπηρεσιών και της Eurostat και, ανάλογα με την περίπτωση, οι επικεφαλής των άλλων στατιστικών αρχών είναι οι μόνοι αρμόδιοι για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις στατιστικές μεθόδους, τα πρότυπα και τις διαδικασίες, καθώς και σχετικά με το περιεχόμενο και τη χρονική στιγμή της δημοσίευσης στατιστικών στοιχείων».

2. ΕΔΔΑ *Dhabbi* κατά *Ιταλίας* (Προσφυγή No 17120/19), απόφαση της 8ης Απριλίου 2014· ΕΔΔΑ *Bio Farmland Betriebs S.R.L.* κατά *Ρουμανίας* (Προσφυγή No 43639/17), απόφαση της 13ης Ιουλίου 2021.

ου [(Προσφυγή Νο 4832/04), απόφαση της 10ης Απριλίου 2012], το Δικαστήριο καθόρισε τις ακόλουθες αρχές:

– Το άρθρο 6 παρ. 1 επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση να παρέχουν αιτιολογία, εν όψει του εφαρμοστέου δικαίου, σε αποφάσεις που απορρίπτουν αιτήματα υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων.

– Όταν προβάλλεται ενώπιον του Δικαστηρίου μια καταγγελία παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο οφείλει να διασφαλίσει ότι η επίμαχη απόφαση απόρριψης του αιτήματος συνοδεύεται από επαρκή αιτιολογία.

– Παρόλο που εναπόκειται στο Δικαστήριο να διενεργήσει αυστηρά τον έλεγχο αυτό, δεν είναι καθήκον του να εξετάσει πιθανά λάθη που ενδεχομένως να έχουν διαπράξει τα εθνικά δικαστήρια κατά την ερμηνεία ή την εφαρμογή του σχετικού νόμου.

– Το συγκεκριμένο πλαίσιο του άρθρου 267 της ΣΛΕΕ προβλέπει ότι τα εθνικά δικαστήρια, των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο κατά το εθνικό δίκαιο, υποχρεούνται να αιτιολογήσουν μια άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ για έκδοση προδικαστικής απόφασης επί της ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης, υπό το φως των εξαιρέσεων που προβλέπονται στη νομολογία του ΔΕΕ. Συνεπώς, πρέπει να αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους κρίνουν ότι το ερώτημα δεν είναι σχετικό ή ότι η εν λόγω διάταξη του δικαίου της Ένωσης έχει ήδη ερμηνευθεί από το ΔΕΕ ή ακόμη ότι η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης είναι τόσο προφανής που δεν αφήνει περιθώρια για εύλογες αμφιβολίες.

Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων ζήτησε από τον ΑΠ να αιτηθεί από το ΔΕΕ την έκδοση προδικαστικής απόφασης σχετικά με τον αληθινό σκοπό της αρχής 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές. Η απόφαση του ΑΠ δεν υπέκειντο σε ένδικο μέσο κατά το εθνικό δίκαιο. Συνεπώς, όφειλε να παράσχει αιτιολογία για την άρνησή του να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

Η απόφαση της 7ης Ιουνίου 2018 του ΑΠ δεν περιλαμβάνει ούτε μία αναφορά στο αίτημα του προσφεύγοντος, ούτε κάποιον λόγο για τον οποίο κρίθηκε ότι το ερώτημα που τέθηκε από αυτόν δεν χρειαζόταν να απευθυνθεί στο ΔΕΕ. Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί να αποδειχθεί από το περιεχόμενο και το αιτιολογικό της υπ' αριθμ. 977/2018 αποφάσεως του ΑΠ εάν το ερώτημα κρίθηκε άσχετο, εάν θεωρήθηκε ότι σχετιζόταν με μια διάταξη που ήταν σαφής ή που είχε ήδη ερμηνευθεί από το ΔΕΕ ή εάν απλώς αγνοήθηκε. Αναφορικά με τον ισχυρισμό της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι ο προσφεύγων ζήτησε την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος μόνο στην περίπτωση που ο ΑΠ είχε αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία των εφαρμοστέων διατάξεων, το Δικαστήριο σημειώνει ότι δεν μπορεί να εξαγάγει συμπέρασμα καθώς, όπως απο-

δείχθηκε ανωτέρω, ο ΑΠ δεν παρέσχε κάποια αιτιολογία απορρίπτοντας το αίτημα.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει τη νομολογία του, σύμφωνα με την οποία μια απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παραβίαση επιβάλλει στο εναγόμενο Κράτος νομική υποχρέωση να θέσει τέλος στην παραβίαση αυτή και να επανορθώσει τις συνέπειές της με τρόπο ώστε να επανέλθει, στο μέτρο του δυνατού, η προ της παραβίασης κατάσταση. Τα εναγόμενα Κράτη που είναι διάδικοι σε μια υπόθεση είναι καταρχήν ελεύθερα να επιλέξουν τον τρόπο συμμόρφωσης με μια απόφαση, με την οποία το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση. Εάν η φύση της παραβίασης επιτρέπει επαναφορά στην προτέρα κατάσταση (*restitutio in integrum*), εναπόκειται στο εναγόμενο Κράτος να το πράξει, καθώς το Δικαστήριο δεν διαθέτει ούτε την εξουσία ούτε την πρακτική δυνατότητα να το πράξει το ίδιο.

Καταρχήν δεν είναι καθήκον του Δικαστηρίου να ορίσει ακριβώς τον τρόπο με τον οποίο ένα Κράτος θα θέσει τέρμα σε μια παραβίαση της Σύμβασης και θα επανορθώσει για τις συνέπειές της. Ωστόσο, είναι σαφές ότι επαναφορά «στην πιο πιθανά κοντινή κατάσταση που θα υπήρχε εάν δεν είχε προκύψει η εν λόγω παραβίαση» θα αποτελούσε, στην παρούσα υπόθεση, η λήψη μέτρων ώστε να διασφαλιστεί η επανέναρξη των εθνικών διαδικασιών, εφόσον ζητηθεί, προκειμένου να εξεταστεί το αίτημα υποβολής προδικαστικού ερωτήματος από τον ΑΠ.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση L.B. κατά Ουγγαρίας (Προσφυγή Νο 36345/16), απόφαση της 9ης Μαρτίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

δημοσίευση προσωπικών δεδομένων – φορολογικές υποχρεώσεις

Σύμφωνα με τον Νόμο περί Φορολογικής Διοίκησης του 2003, η Εθνική Φορολογική και Τελωνιακή Αρχή δημοσίευσε τα προσωπικά δεδομένα του προσφεύγοντα (συμπεριλαμβανομένου του ονόματος και της διεύθυνσής του) στην ιστοσελίδα της: αρχικά, σε μια λίστα σημαντικών κακοπληρωτών φόρου, σύμφωνα με το άρθρο 55(3) του Νόμου και, στη συνέχεια, σε μια λίστα μεγαλο-οφειλετών φόρου, σύμφωνα με το άρθρο 55(5). Η συστηματική και υποχρεωτική δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων των σημαντικών οφειλετών φόρου, η οποία εισήχθη ως εργαλείο για να αντιμετωπιστεί η μη συμμόρφωση με τους φορολογικούς κανόνες, εφαρμόστηκε σε όλους τους φορολογούμενους, οι οποίοι στο τέλος του τριμήνου όφειλαν περισσότερα από 10 εκατομμύρια ουγγρικά φιορίνια (περίπου 28.000 ευρώ) σε φόρο για περίοδο μεγαλύ-

τερη των 180 ημερών.

Στις 12 Ιανουαρίου 2021, ένα Τμήμα του Δικαστηρίου έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 και ότι, σύμφωνα με τις περιστάσεις της υπόθεσης, η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων του προσφεύγοντα δεν επιβάρυνε την προσωπική του ζωή σε βαθμό τέτοιο που υπερέβαινε το αναγκαίο για την προώθηση του εννόμου συμφέροντος του Κράτους μέτρο.

Στις 31 Μαΐου 2021, η υπόθεση παραπέμφθηκε στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης μετά από αίτημα του προσφεύγοντος.

Η εξέταση από το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης περιορίστηκε στη δεύτερη δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων του προσφεύγοντα στη λίστα σημαντικών μεγαλο-οφειλετών φόρου, καθώς η πρώτη δημοσίευση στη λίστα σημαντικών κακοπληρωτών φόρου έπαψε να υφίσταται περισσότερο από έξι μήνες πριν από την υποβολή της προσφυγής του ενώπιον του Δικαστηρίου. Επίσης, όπως ορίζεται από την απόφαση του Τμήματος επί του παραδεκτού, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης δεν μπορεί να εξετάσει τις καταγγελίες του προσφεύγοντα σχετικά με το γεγονός ότι τα προσωπικά του στοιχεία έγιναν στη συνέχεια προσβάσιμα μέσω της ιστοσελίδας της Φορολογικής Αρχής και της αναδημοσίευσής τους σε μια διαδικτυακή εφημερίδα, με τη μορφή ενός «εθνικού χάρτη οφειλετών φόρου».

Εν όψει της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 8, προσωπικά δεδομένα όπως το όνομα και η διεύθυνση του προσφεύγοντα που υποβλήθηκαν σε επεξεργασία και δημοσιεύτηκαν από τη Φορολογική Αρχή για παράλειψη εκπλήρωσης των φορολογικών υποχρεώσεων σαφώς αφορούν πληροφορίες σχετικές με την προσωπική του ζωή. Παρόλο που τα δεδομένα είχαν χαρακτηριστεί ως πληροφορίες δημοσίου συμφέροντος σύμφωνα με την ουγκρική νομοθεσία, δεν αποκλείστηκαν ως εκ τούτου από τις εγγυήσεις για την προστασία του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή. Επιπλέον, ακόμη και εάν οι συνέπειες της εμφάνισης στη λίστα σημαντικών οφειλετών φόρου αποδείχθηκαν μη σημαντικές, κάποιες αρνητικές επιπτώσεις δεν μπορούσαν να αποκλειστούν. Συνεπώς, η επίμαχη δημοσίευση θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συνεπαγόταν παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντα. Η παρέμβαση αυτή ήταν «σύμφωνη προς τον νόμο», ειδικότερα με το άρθρο 55(5) του Νόμου περί Φορολογικής Διοίκησης του 2003.

Καταρχάς, η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων μεγαλο-οφειλετών φόρου επιδίωκε την προστασία «των συμφερόντων ... και της οικονομικής ευμάρειας της χώρας». Πράγματι, το μέτρο είχε καταρχήν στόχο να επιφέρει βελτίωση στη φορολογική πειθαρχία μέσω του αποτρεπτικού αποτελέσματος και ενδεχομένως να μπορούσε να επιτύχει τον στόχο αυτό. Δεύτερον, παρέχοντας

σε τρίτους πληροφορίες σχετικά με την οικονομική κατάσταση των φοροοφειλετών, το μέτρο εξυπηρετούσε τη διαφάνεια και την αξιοπιστία των επιχειρηματικών σχέσεων και ως εκ τούτου «την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων».

Το βασικό ερώτημα στην παρούσα υπόθεση ήταν εάν είχε επιτευχθεί η κατάλληλη ισορροπία μεταξύ, αφενός, των ανωτέρω θεμιτών σκοπών και συμφερόντων και, αφετέρου, του συμφέροντος των ιδιωτών για την προστασία ορισμένων μορφών προσωπικών δεδομένων που διατηρούνται από το Κράτος για σκοπούς είσπραξης φόρων.

Η επίμαχη δημοσιοποίηση δεν ήταν αντικείμενο απόφασης της φορολογικής αρχής αλλά ενέπιπτε στο καθεστώς που θεσπίστηκε από τον νομοθέτη. Καθώς το Δικαστήριο δεν έχει κληθεί ξανά να εξετάσει εάν και σε ποιον βαθμό η επιβολή μιας εκ του νόμου απαγόρευσης δημοσιοποίησης δεδομένων φορολογουμένων, συμπεριλαμβανομένης της διεύθυνσης κατοικίας, είναι συμβατή προς το άρθρο 8, εν προκειμένω εξέτασε το πεδίο εφαρμογής και τη λειτουργία του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που διαθέτει το Κράτος όταν ρυθμίζει ζητήματα τέτοιου είδους. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθύμισε τις γενικές αρχές που απορρέουν από τη νομολογία του σχετικά με το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή κατά το άρθρο 8, ιδίως εκείνες που αφορούν στην προστασία προσωπικών δεδομένων, καθώς και τις αρχές που αφορούν στα γενικά μέτρα και στην ποιότητα του κοινοβουλευτικού ελέγχου. Σχετικώς, το Δικαστήριο επανειλημμένως έκρινε ότι οι επιλογές του νομοθέτη υπόκεινται στον έλεγχό του και είχε εκτιμήσει την ποιότητα του κοινοβουλευτικού και δικαστικού ελέγχου της αναγκαιότητας ενός συγκεκριμένου μέτρου.

Το Δικαστήριο έλαβε επίσης υπόψη του ότι σχετικός ήταν και ο βαθμός συναίνεσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Σύμφωνα με έρευνα του συγκριτικού δικαίου, σε είκοσι ένα από τα τριάντα τέσσερα Συμβαλλόμενα Κράτη που συμμετείχαν στην έρευνα οι δημόσιες αρχές θα μπορούσαν και σε ορισμένες περιπτώσεις θα έπρεπε να δημοσιοποιούν τα προσωπικά στοιχεία των φορολογουμένων που δεν συμμορφώθηκαν προς τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Την ίδια στιγμή, μολονότι στην προηγούμενη ομάδα υπήρχε μεγάλη ποικιλομορφία στο πλαίσιο των εθνικών νομοθεσιών αναφορικά με το εύρος των δημοσιοποιημένων στοιχείων και των όρων δημοσιοποίησης, συμπεριλαμβανομένου του ποσού των μη καταβληθέντων φορολογικών οφειλών και του χρονικού διαστήματος που θα έπρεπε να εκκρεμούν οι οφειλές προ της δημοσιοποίησής τους, η πλειοψηφία των Κρατών στην ομάδα αυτή παρείχε απεριόριστη πρόσβαση σε πληροφορίες των φορολογουμένων. Επιπλέον, μόνο οκτώ Κράτη που συμμετείχαν στην έρευνα δημοσιοποίησαν τη διεύθυνση κατοικίας των φορολογουμένων, ενώ άλλα δύο Κράτη ανέφεραν τον δήμο κατοικίας τους.

Λαμβάνοντας υπόψη όλους τους παραπάνω παράγο-

ντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα Συμβαλλόμενα Κράτη απολάμβαναν ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας κατά την εκτίμηση της ανάγκης θέσπισης ενός συστήματος διάδοσης προσωπικών δεδομένων φορολογουμένων που δεν συμμορφώνονταν προς τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, ως μέσο, μεταξύ άλλων, διασφάλισης της εύρυθμης λειτουργίας της είσπραξης φόρων στο σύνολό της. Ωστόσο, το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολάμβαναν τα Κράτη δεν ήταν απεριόριστο. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο πρέπει να διαπιστώσει ότι οι αρμόδιες εθνικές αρχές, σε νομοθετικό, εκτελεστικό ή δικαστικό επίπεδο, εξισορρόπησαν κατάλληλα τα συγκρουόμενα συμφέροντα και τουλάχιστον επί της ουσίας έλαβαν δεόντως υπόψη τους όχι μόνο (i) το δημόσιο συμφέρον για τη διάδοση των εν λόγω πληροφοριών αλλά και (ii) τη φύση της δημοσιοποιημένης πληροφορίας, (iii) τις επιπτώσεις και τον κίνδυνο της βλάβης στην απόλαυση της ιδιωτικής ζωής των ενδιαφερόμενων προσώπων, (iv) την πιθανή εμβέλεια του χρησιμοποιούμενου για τη διάδοση των πληροφοριών μέσου, ιδίως αυτού του διαδικτύου, και επίσης (v) τις βασικές αρχές προστασίας των προσωπικών δεδομένων (όπως ορίζονται στη Σύμβαση για την Προστασία των Ατόμων σε σχέση με την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Προσωπικών Δεδομένων του Συμβουλίου της Ευρώπης), συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούν στον περιορισμό του σκοπού, στον περιορισμό της αποθήκευσης, στην ελαχιστοποίηση και στην ακρίβεια των δεδομένων. Σχετικώς, η ύπαρξη διαδικαστικών εγγυήσεων μπορεί να παίξει έναν σημαντικό ρόλο.

Ένα σημαντικό στοιχείο του συστήματος υποχρεωτικής δημοσιοποίησης ήταν ότι η συγγκική φορολογική αρχή δεν είχε την ευχέρεια βάσει του εσωτερικού δικαίου να ελέγξει την αναγκαιότητα της δημοσιοποίησης των προσωπικών δεδομένων των φορολογουμένων. Ανεξαρτήτως της ύπαρξης ή όχι κάποιας υποκειμενικής υπαιτιότητας ή άλλων ατομικών περιστάσεων, η δημοσιοποίηση ήταν υποχρεωτική και κάθε φοροοφειλέτης που πληρούσε τα αντικειμενικά κριτήρια του άρθρου 55(5) προσδιοριζόταν συστηματικά στον κατάλογο, που δημοσίευε η φορολογική αρχή στην ιστοσελίδα της, από το όνομά του καθώς και από τη διεύθυνση κατοικίας του. Οι πληροφορίες δημοσιοποιούνταν εφόσον η οφειλή δεν είχε τακτοποιηθεί ή εφόσον δεν ήταν πλέον εισπράξιμη. Με άλλα λόγια, η πολιτική δημοσιοποίησης, όπως ορίζεται στον Νόμο Φορολογικής Διοίκησης του 2003, δεν απαιτεί από τη φορολογική αρχή στάθμιση των συγκρουόμενων ατομικών και δημοσίων συμφερόντων ή μια εξατομικευμένη αξιολόγηση της αναλογικότητας.

Η επιλογή ενός τέτοιου γενικού συστήματος δεν ήταν αυτή καθαυτή, προβληματική, ούτε η δημοσιοποίηση των στοιχείων των φορολογουμένων. Το Δικαστήριο, ωστόσο, πρέπει να εξετάσει τις νομοθετικές επιλογές που βρίσκονταν πίσω από την επίμαχη παρέμβαση και εάν ο

νομοθέτης είχε σταθμίσει τα συγκρουόμενα συμφέροντα που διακυβούνταν, δεδομένης της ενσωμάτωσης των προσωπικών δεδομένων, όπως η διεύθυνση κατοικίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ποιότητα του κοινοβουλευτικού ελέγχου της αναγκαιότητας της παρέμβασης ήταν κεντρικής σημασίας στην εξέταση της αναλογικότητας ενός γενικού μέτρου. Συναφώς, το κεντρικό ερώτημα δεν ήταν εάν θα έπρεπε να είχαν θεσπιστεί λιγότερο περιοριστικοί κανόνες αλλά εάν ο νομοθέτης ενήργησε εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που του είχε παραχωρηθεί κατά τη θέσπιση ενός γενικού μέτρου και στην επίτευξη της ισορροπίας που αυτό επέφερε.

Στην παρούσα υπόθεση, δεν υπήρξε αξιολόγηση των πιθανών επιπτώσεων στους φορολογουμένους των σχεδίων δημοσιοποίησης που ήδη υφίστανται, ιδίως του συστήματος του άρθρου 55(3) (σχετικά με τους φορολογικούς κακοπληρωτές), ή κάποιος άλλος προβληματισμός ως προς το για ποιον λόγο τα μέτρα αυτά είχαν θεωρηθεί ανεπαρκή για την επίτευξη των επιδιωκόμενων νομοθετικών σκοπών ή ως προς τη δυνητική συμπληρωματική αξία του συστήματος του άρθρου 55(5) (σχετικά με τους φοροοφειλέτες), πέρα από το προφανές γεγονός ότι συγκεκριμένες αρνητικές επιπτώσεις στη φήμη του ενδιαφερομένου μπορούν να προκύψουν από την αναγνώρισή του ως μεγαλο-φοροοφειλέτη στον επίμαχο κατάλογο. Ειδικότερα, δεν προέκυπε ότι το Κοινοβούλιο εξέτασε σε ποιον βαθμό η δημοσιοποίηση των στοιχείων του καταλόγου που ορίζει το άρθρο 55(5), κυρίως η διεύθυνση κατοικίας των φοροοφειλετών, ήταν απαραίτητη για την επίτευξη αποτρεπτικού αποτελέσματος όπως ισχυρίστηκε η εναγόμενη Κυβέρνηση, πέραν του αποτρεπτικού αποτελέσματος του ξεχωριστού καταλόγου των φοροφυγάδων που ορίζει το άρθρο 55(3). Επιπλέον, δεν υπήρχαν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι είχαν ληφθεί υπόψη οι επιπτώσεις του συστήματος δημοσιοποίησης του άρθρου 55(5) στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και ιδίως του κινδύνου κατάχρησης της διεύθυνσης κατοικίας των φοροοφειλετών από άλλα μέλη της κοινωνίας. Ούτε προέκυπε ότι είχε ληφθεί υπόψη η πιθανή εμβέλεια του μέσου που χρησιμοποιήθηκε για τη διάδοση των εν λόγω πληροφοριών, δηλαδή το γεγονός ότι η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων στην ιστοσελίδα της φορολογικής αρχής συνεπάγεται ότι, ανεξαρτήτως των σκοπών για την απόκτηση των πληροφοριών, ο καθένας οπουδήποτε στον κόσμο ο οποίος είχε πρόσβαση στο διαδίκτυο, είχε επίσης απεριόριστη πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με το όνομα και τη διεύθυνση κατοικίας κάθε φοροοφειλέτη που αναφέρεται στον κατάλογο, με κίνδυνο αναδημοσίευσης ως φυσική, πιθανή και προβλέψιμη συνέπεια της αρχικής δημοσίευσης.

Επομένως, στο μέτρο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι υπήρχαν λόγοι δημοσίου συμφέροντος για τη δημοσιοποίηση του καταλόγου αυτού, το Κοινοβούλιο δεν φαί-

νεται να εξετάσει σε ποιον βαθμό η δημοσιοποίηση όλων των εν λόγω στοιχείων, και ιδίως της διεύθυνσης κατοικίας των φοροοφειλετών, ήταν απαραίτητη για την επίτευξη του αρχικού σκοπού της συλλογής των σχετικών προσωπικών δεδομένων προς όφελος της οικονομικής ευημερίας της χώρας. Δεδομένης της ιδιαίτερως ευαίσθητης φύσης τέτοιων πληροφοριών, ήταν μεγάλης σημασίας για τα γεγονότα της υπόθεσης ο επαρκής κοινοβουλευτικός έλεγχος. Φαίνεται ότι η προστασία των προσωπικών δεδομένων ελήφθη ελάχιστα υπόψη, εάν όχι καθόλου, κατά την κατάρτιση του συστήματος δημοσιοποίησης που προέβλεπε το άρθρο 55(5), παρόλες τις αυξανόμενες δεσμευτικές εθνικές και ευρωπαϊκές απαιτήσεις προστασίας που είχαν εφαρμογή στο εθνικό δίκαιο.

Ενώ το Δικαστήριο αποδέχθηκε ότι η πρόθεση του νομοθέτη ήταν η αύξηση της φορολογικής συμμόρφωσης και ότι η προσθήκη της διεύθυνσης κατοικίας των φοροοφειλετών διασφάλιζε την ακρίβεια των δημοσιοποιούμενων πληροφοριών, εντούτοις προέκυπτε ότι ο νομοθέτης δεν είχε σκεφτεί να εξετάσει τη λήψη μέτρων για την κατάρτιση απαντήσεων εν όψει της αρχής ελαχιστοποίησης των δεδομένων.

Συνεπώς, δεδομένης της συστηματικής δημοσιοποίησης των δεδομένων των φορολογουμένων, συμπεριλαμβανομένης και της διεύθυνσης κατοικίας τους, το Δικαστήριο δεν ήταν πεπεισμένο, παρά το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του εναγόμενου Κράτους, ότι οι λόγοι που επικαλέστηκε ο Ούγγρος νομοθέτης για τη θέσπιση του συστήματος δημοσιοποίησης του άρθρου 55(5), αν και σχετικοί, ήταν επαρκείς ώστε να αποδειχθεί ότι η παρέμβαση ήταν «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία» και ότι οι αρχές του εναγόμενου Κράτους διασφάλισαν μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα συγκρουόμενα συμφέροντα που διακυβεύονται.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: η διαπίστωση της παραβίασης αποτελεί επαρκή δίκαιη αποζημίωση για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη ο προσφεύγων.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση *Halet κατά Λουξεμβούργου* (Προσφυγή Νο 21884/18), απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

■ «Luxleaks» – διαρροή φορολογικών στοιχείων

Ο προσφεύγων ήταν υπάλληλος της εταιρείας PricewaterhouseCoopers (PwC), η οποία παρέχει υπηρεσίες λογιστικού ελέγχου, συμβουλές επί φορολογικών θεμάτων και υπηρεσίες διοίκησης επιχειρήσεων. Ειδικότερα, η PwC συντάσσει φορολογικές δηλώσεις για λογαριασμό των πελατών της και αιτείται από τις φορολογικές αρχές

εκ των προτέρων φορολογικές αποφάσεις (φορολογικές εκκαθαρίσεις ή «ATAs»).

Μεταξύ 2012 και 2014, αρκετές εκατοντάδες από αυτά τα εμπιστευτικά έγγραφα δημοσιεύτηκαν από διάφορα μέσα ενημέρωσης, προκειμένου να επιστήσουν την προσοχή σε εξαιρετικά συμφέρουσες φορολογικές συμφωνίες που συνήφθησαν μεταξύ της PwC, η οποία ενεργούσε για λογαριασμό πολυεθνικών εταιρειών, και των φορολογικών αρχών του Λουξεμβούργου κατά την περίοδο 2002-2012 (η αποκαλούμενη υπόθεση «Luxleaks»). Το 2011, 45.000 σελίδες απεστάλησαν από τον Α.Δ., έναν πρώην υπάλληλο της PwC, στον δημοσιογράφο Ε.Ρ., κατόπιν αιτήματος του τελευταίου. Μετά τις αποκαλύψεις που ακολούθησαν, ο προσφεύγων αποφάσισε να παραδώσει, το 2012, στον Ε.Ρ. 14 φορολογικές δηλώσεις πολυεθνικών εταιρειών και δύο διαβιβαστικά έγγραφα. Κάποια απ' αυτά τα 16 έγγραφα χρησιμοποιήθηκαν από τον Ε.Ρ. σε ένα δεύτερο τηλεοπτικό πρόγραμμα, το «Cash Investigation», που προβλήθηκε το 2013, ένα έτος μετά την προβολή του πρώτου προγράμματος για το ίδιο θέμα.

Ο προσφεύγων απολύθηκε από την PwC. Καταδικάστηκε μετά την άσκηση ποινικής δίωξης, καθώς δεν του χορηγήθηκε από τα εθνικά δικαστήρια το προστατευόμενο καθεστώς του πληροφοριοδότη, ενώ αντιθέτως ο Α.Δ. αθώωθηκε, ως πληροφοριοδότης.

Στις 11 Μαΐου 2021, ένα Τμήμα του Δικαστηρίου αποφάσισε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10, δεδομένου ότι η αποκάλυψη από τον προσφεύγοντα των εμπιστευτικών εγγράφων της PwC στα ΜΜΕ δεν ήταν ιδιαίτερου δημοσίου συμφέροντος ώστε να αντισταθμιστεί η βλάβη που προκλήθηκε στην εταιρεία και η χρηματική ποινή των 1.000 ευρώ ήταν ανάλογη.

Η επίμαχη καταδίκη αποτέλεσε παρέμβαση στο δικαίωμα άσκησης της ελευθερίας έκφρασης του προσφεύγοντα. Προβλεπόταν από τον νόμο και επιδίωκε ως σκοπό την προστασία της φήμης ή των δικαιωμάτων των άλλων (PwC).

Η έννοια του πληροφοριοδότη, μέχρι και σήμερα, δεν έχει λάβει έναν σαφή νομικό ορισμό σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο και το Δικαστήριο σκόπευε να διατηρήσει την προσέγγιση της μη παροχής ενός αφηρημένου και γενικού ορισμού. Επιπλέον, το ερώτημα εάν ένα άτομο που ισχυρίζεται ότι είναι πληροφοριοδότης επωφελείται της προστασίας που παρέχεται από το άρθρο 10 της Σύμβασης απαιτεί αξιολόγηση που να λαμβάνει υπόψη τις συνθήκες κάθε υπόθεσης και το πλαίσιο εντός του οποίου αυτή έλαβε χώρα.

Το Δικαστήριο ανέπτυξε νομολογία που προστατεύει τους πληροφοριοδότες, χωρίς να κάνει χρήση του όρου. Στην απόφαση επί της υπόθεσης *Guja κατά Μολδαβίας* [(Προσφυγή Νο 14277/04), απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2008 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης] όρισε για

πρώτη φορά τα κριτήρια ελέγχου για την αξιολόγηση του εάν και σε ποιον βαθμό ένα άτομο, που αποκαλύπτει εμπιστευτικές πληροφορίες που αποκτήθηκαν στον χώρο εργασίας του, θα μπορούσε να βασιστεί στην προστασία του άρθρου 10 της Σύμβασης και προσδιόρισε τις συνθήκες κατά τις οποίες οι επιβαλλόμενες κυρώσεις είναι τέτοιες ώστε να αποτελούν παρέμβαση στο δικαίωμα ελευθερίας έκφρασης.

Το καθεστώς προστασίας της ελευθερίας έκφρασης των πληροφοριοδοτών είναι πιθανόν να εφαρμόζεται όπου ο εν λόγω υπάλληλος ιδιωτικού τομέα [υπόθεση *Heinisch κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 28274/08), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2011] ή υπάλληλος δημόσιου τομέα [υπόθεση *Bucur και Toma κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή Νο 40238/02), απόφαση της 8ης Ιανουαρίου 2013, και υπόθεση *Gawlik κατά Λιχτενστάιν* (Προσφυγή Νο 23922/19), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2021] ή δημόσιος υπάλληλος (υπόθεση *Guja*) είναι το μόνο άτομο, ή μέλος μικρής ομάδας ατόμων, που γνωρίζει τι συμβαίνει στον χώρο εργασίας και συνεπώς είναι σε θέση να λειτουργήσει προς το δημόσιο συμφέρον ενημερώνοντας τον εργοδότη ή το ευρύτερο κοινό. Αποφασιστικής σημασίας είναι η *de facto* εργασιακή σχέση του πληροφοριοδότη, παρά το ειδικότερο νομικό του καθεστώς. Η προστασία που απολαμβάνουν οι πληροφοριοδότες βασίζεται στην ανάγκη να ληφθούν υπόψη χαρακτηριστικά που αφορούν ιδιαίτερα στην εργασιακή σχέση: αφενός, το καθήκον πίστης, εχεμύθειας και διακριτικότητας που είναι εγγενές στην υποκείμενη εργασιακή σχέση από την οποία απορρέει, κατά περίπτωση, και η υποχρέωση συμμόρφωσης με το εκ του νόμου καθήκον τήρησης του απορρήτου (όπου τέτοιο καθήκον δεν υφίσταται, το Δικαστήριο δεν διερευνά το κεντρικό ζήτημα στη σχετική με τους πληροφοριοδότες νομολογία), αφετέρου, η οικονομική ευαλωτότητα έναντι του ατόμου, του δημόσιου φορέα ή της επιχείρησης από την οποία εξαρτάται η απασχόλησή τους και ο κίνδυνος να υποστούν αντίποινα από τα τελευταία. Το καθήκον πίστης, εχεμύθειας και διακριτικότητας των εργαζομένων σημαίνει ότι, στην αναζήτηση μιας δίκαιης ισορροπίας, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι περιορισμοί του δικαιώματος ελευθερίας έκφρασης και τα αμοιβαία δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που σχετίζονται με τις συμβάσεις εργασίας και το εργασιακό περιβάλλον.

Το Δικαστήριο έδωσε έμφαση στη σταθερότητα και την προβλεψιμότητα της νομολογίας του από την άποψη της ασφάλειας δικαίου και μετά την απόφασή του επί της υπόθεσης *Guja* εφαρμόζει συνεχώς τα κριτήρια που προσδιορίζονται σ' αυτήν. Ωστόσο, το πλαίσιο έχει αλλάξει, είτε όσον αφορά τη θέση που καταλαμβάνουν πλέον οι πληροφοριοδότες στις δημοκρατικές κοινωνίες και τον πρωταρχικό ρόλο που θα μπορούσαν να διαδραματίσουν αποκαλύπτοντας πληροφορίες που είναι προς το δημόσιο συμφέρον είτε όσον αφορά την ανάπτυξη του ευρωπαϊκού και διεθνούς νομικού πλαισίου προστασίας τους. Συ-

νεπώς, το Δικαστήριο κρίνει απαραίτητο να επιβεβαιώσει και να εδραιώσει τις αρχές που καθιερώθηκαν στη νομολογία του αναφορικά με την προστασία των πληροφοριοδοτών, ενισχύοντας τα έξι κριτήρια εφαρμογής τους.

(1) Οι διάυλοι καταγγελίας – Η δημόσια αποκάλυψη των πληροφοριών πρέπει να θεωρείται ως έσχατη λύση, όπου ήταν προφανώς αδύνατο να γίνει διαφορετικά. Ο εσωτερικός ιεραρχικός διάυλος ήταν, καταρχήν, ο καλύτερος τρόπος να ισορροπηθεί το καθήκον πίστης των εργαζομένων και το δημόσιο συμφέρον που εξυπηρετούσε η αποκάλυψη. Όμως, αυτή η σειρά προτεραιότητας δεν είναι απόλυτη. Συγκεκριμένες περιστάσεις θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την άμεση χρήση της «εξωτερικής καταγγελίας», σε περιπτώσεις όπου ο εσωτερικός διάυλος καταγγελίας ήταν αναξιόπιστος ή αναποτελεσματικός ή όπου ο πληροφοριοδότης ήταν πιθανό να εκτεθεί σε αντίποινα ή όταν οι πληροφορίες που επιθυμούσε να αποκαλύψει αφορούσαν την ίδια την ουσία της δραστηριότητας του εν λόγω εργοδότη. Κάνοντας αναφορά στη Σύσταση CM/Rec (2014) 7 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των πληροφοριοδοτών, το Δικαστήριο επισήμανε ότι τα κριτήρια σχετικά με τον διάυλο καταγγελίας θα πρέπει να αξιολογούνται εν όψει των περιστάσεων κάθε υπόθεσης, ιδίως για να προσδιοριστεί ο καλύτερος διάυλος.

(2) Η αυθεντικότητα των πληροφοριών που αποκαλύπτονται – Οι πληροφοριοδότες δεν μπορούν να υποχρεωθούν να αποδείξουν την αυθεντικότητα των πληροφοριών που αποκαλύπτουν, κατά τον χρόνο καταγγελίας. Δεν μπορούν να στερηθούν της προστασίας του άρθρου 10 για τον αποκλειστικό λόγο ότι η πληροφορία στη συνέχεια αποδείχθηκε ανακριβής. Ωστόσο, υποχρεούνται να ενεργούν υπεύθυνα επιδιώκοντας να επιβεβαιώσουν, στο μέτρο του δυνατού, την αυθεντικότητα της πληροφορίας που πρόκειται να αποκαλύψουν προτού προχωρήσουν.

(3) Καλή πίστη – Αξιολογώντας το κριτήριο αυτό, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε εάν το κίνητρο του προσφεύγοντα ήταν το προσωπικό όφελος, εάν είχε κάποιο παράπονο κατά του εργοδότη ή εάν υπήρχε κάποιο απώτερο κίνητρο για τις σχετικές ενέργειες. Θα μπορούσε να λάβει υπόψη το περιεχόμενο των πληροφοριών που αποκαλύφθηκαν και να διαπιστώσει ότι δεν υπήρχε «κάποια αδικαιολόγητη προσωπική επίθεση» [υπόθεση *Matuz κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή Νο 73571/10), απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2014]. Οι αποδέκτες των πληροφοριών που αποκαλύφθηκαν αποτελούσαν ένα ακόμη στοιχείο αξιολόγησης της καλής πίστης. Συνεπώς, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι το εν λόγω άτομο «δεν κατέφυγε άμεσα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης ή στη διανομή φυλλαδίων ώστε να προσελκύσει τη μέγιστη προσοχή του κοινού», ή ότι είχε επιχειρήσει να διορθώσει την κατάσταση, την οποία αποκάλυψε, εντός της ίδιας της εταιρείας.

Το κριτήριο της καλής πίστης σχετίζεται με εκείνο της

αυθεντικότητας των πληροφοριών που αποκαλύφθηκαν. Σχετικά με αυτό, το Δικαστήριο δήλωσε ότι «δεν είχε λόγους να αμφιβάλει ότι ο προσφεύγων, αποκαλύπτοντας τις πληροφορίες, ενήργησε πιστεύοντας ότι ήταν αληθείς και ότι ήταν προς το δημόσιο συμφέρον να τις αποκαλύψει» (υπόθεση *Gawlik κατά Λιχτενστάιν*). Αντιθέτως, ένας προσφεύγων του οποίου οι καταγγελίες βασίζονται σε μια απλή φήμη και ο οποίος δεν έχει καμία απόδειξη για να τις υποστηρίξει δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ενήργησε με «καλή πίστη» [υπόθεση *Soares κατά Πορτογαλίας* (Προσφυγή Νο 79972/12), απόφαση της 21ης Ιουνίου 2016].

(4) Το δημόσιο συμφέρον για την αποκάλυψη των πληροφοριών – Στο γενικότερο πλαίσιο των υποθέσεων που αφορούν το άρθρο 10, το συμφέρον που μπορεί να έχει το κοινό για την αποκάλυψη συγκεκριμένων πληροφοριών μπορεί να είναι τόσο ισχυρό ώστε να υπερισχύει ακόμη και του εκ του νόμου καθήκοντος εμπιστευτικότητας. Συνεπώς, το γεγονός ότι επιτρέπεται η πρόσβαση του κοινού σε επίσημα έγγραφα, συμπεριλαμβανομένων και των φορολογικών δεδομένων, έχει κριθεί ότι αποβλέπει στη διασφάλιση της διαθεσιμότητας των πληροφοριών με σκοπό να καταστεί δυνατή η συζήτηση για θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος.

Σε υποθέσεις που αφορούν την προστασία των πληροφοριοδοτών, το Δικαστήριο εστιάζει στο να εξακριβώσει εάν οι πληροφορίες που αποκαλύπτονται είναι «προς το δημόσιο συμφέρον». Αυτό αξιολογείται υπό το πρίσμα τόσο του περιεχομένου των πληροφοριών που αποκαλύπτονται όσο και του σκοπού της αποκάλυψης.

Το εύρος των πληροφοριών δημοσίου συμφέροντος που θα μπορούσαν να εμπίπτουν στο πεδίο αποκάλυψης από πληροφοριοδότες έχει καθοριστεί ευρέως στη νομολογία του Δικαστηρίου: αφενός, αφορά πράξεις «παράβασης καθήκοντος», «ανάρμους συμπεριφοράς» και «παράνομης συμπεριφοράς ή αδικοπραξίας» και, αφετέρου, «πλημμέλειες» ή πληροφορίες σχετικά με «αμφίβολη» συμπεριφορά και πρακτική. Περιλαμβάνει την καταγγελία από υπάλληλο (1) παράνομων πράξεων, πρακτικών ή συμπεριφοράς στο εργασιακό περιβάλλον ή (2) πράξεων, πρακτικών ή συμπεριφορών νόμιμων μεν καταδικαστών δε. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει (3) συγκεκριμένες πληροφορίες που αφορούν τη λειτουργία των δημοσίων αρχών σε μια δημοκρατική κοινωνία και που πυροδοτούν δημόσιο διάλογο, προκαλώντας διαμάχη που ενδέχεται να εγείρει το έννομο συμφέρον του κοινού να γνωρίζει τις πληροφορίες προκειμένου να διαμορφώσει άποψη σχετικά με το κατά πόσον αυτές αποκαλύπτουν ή όχι βλάβη του δημοσίου συμφέροντος. Η βαρύτητα του δημοσίου συμφέροντος για την πληροφορία που αποκαλύφθηκε θα μειώνεται ανάλογα με το εάν το περιεχόμενό της σχετίζεται με την κατηγορία (1), (2) ή (3).

Παρόλο που η εν λόγω πληροφορία, καταρχήν, αφορά δημόσιες αρχές ή δημόσια όργανα, δεν μπορεί να αποκλει-

στεί ότι θα μπορούσε επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις, να αφορά τη συμπεριφορά ιδιωτών, όπως εταιρείες που επίσης αναπόφευκτα και εν γνώσει τους υπόκεινται σε έλεγχο των πράξεών τους, ιδίως αναφορικά με εμπορικές πρακτικές, με την ευθύνη των διευθυντών τους, με τη μη συμμόρφωση προς τις φορολογικές τους υποχρεώσεις ή το ευρύτερο οικονομικό όφελος.

Το δημόσιο συμφέρον δεν θα μπορούσε να αξιολογηθεί ανεξαρτήτως των λόγων περιορισμού που απαριθμούνται ρητώς στο άρθρο 10 παρ. 2 και των συμφερόντων που επιδιώκει να προστατεύσει, ιδίως όταν η αποκάλυψη αφορά πληροφορίες σχετικά όχι μόνο με τις δραστηριότητες του εργοδότη αλλά και με εκείνες τρίτων.

Περαιτέρω, εκτός από το εθνικό επίπεδο, το δημόσιο συμφέρον πρέπει επίσης να αξιολογηθεί σε υπερεθνικό – ευρωπαϊκό ή διεθνές – επίπεδο ή σε σχέση με άλλα Κράτη και τους πολίτες τους.

Συμπερασματικά, το γεγονός και μόνο ότι το κοινό ενδέχεται να ενδιαφέρεται για ένα ευρύ πεδίο ζητημάτων, δεν επαρκεί ώστε να δικαιολογηθεί η αποκάλυψη εμπιστευτικών πληροφοριών σχετικά με τέτοια ζητήματα. Το ζήτημα κατά πόσον η αποκάλυψη που πραγματοποιείται κατά παράβαση του καθήκοντος εμπιστευτικότητας εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον, ώστε να προσελκύσει την ειδική προστασία που οι πληροφοριοδότες ενδέχεται να δικαιούνται σύμφωνα με το άρθρο 10 της Σύμβασης, απαιτεί αξιολόγηση που λαμβάνει υπόψη τις συνθήκες κάθε περίπτωσης και το πλαίσιο εντός του οποίου αυτή πραγματοποιήθηκε.

(5) Η ζημία που προκλήθηκε – Η ζημία του εργοδότη αποτελεί το συμφέρον που πρέπει να σταθμιστεί προς το δημόσιο συμφέρον για την αποκάλυψη των πληροφοριών. Το κριτήριο αυτό, που αρχικά αναπτύχθηκε σε σχέση με τις δημόσιες αρχές ή τις κρατικές εταιρείες, έχει δημόσιο χαρακτήρα, όπως το συμφέρον για την αποκάλυψη των πληροφοριών. Ωστόσο, θα μπορούσαν επίσης να θιγούν και ιδιωτικά συμφέροντα, για παράδειγμα αμφισβητώντας τις δραστηριότητες μιας ιδιωτικής εταιρείας ή ενός εργοδότη και προκαλώντας σε αυτούς (και σε ορισμένες περιπτώσεις και σε τρίτους) οικονομική ζημία και ζημία στη φήμη τους. Όμως, τέτοιες αποκάλυψεις θα μπορούσαν να προκαλέσουν και άλλες επιζήμιες συνέπειες θιγόντας ταυτόχρονα δημόσια συμφέροντα, όπως ειδικότερα το ευρύτερο οικονομικό όφελος, την προστασία της ιδιοκτησίας, τη διατήρηση ενός προστατευόμενου μυστικού όπως η εμπιστευτικότητα σε φορολογικά ζητήματα ή το επαγγελματικό απόρρητο ή την εμπιστοσύνη των πολιτών στην αμεροληψία των κρατικών δημοσιονομικών πολιτικών.

Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο έκρινε απαραίτητο να ρυθμίσει τους όρους της στάθμισης των συγκρουόμενων συμφερόντων που διακυβεύονται: πέρα από τη ζημία του εργοδότη, κατά την αξιολόγηση της αναλογικότητας

της παρέμβασης στο προστατευόμενο από το άρθρο 10 δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης των πληροφοριοδοτών, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ζημιογόνες συνέπειες που θα είχε η επίμαχη αποκάλυψη στο σύνολό της.

(6) Η σοβαρότητα της κύρωσης – Οι κυρώσεις κατά των πληροφοριοδοτών μπορούν να λάβουν διάφορες μορφές, επαγγελματικές, πειθαρχικές ή ποινικές. Σχετικώς, η απόλυση ενός προσφεύγοντα χωρίς προειδοποίηση αποτελεί τη βαρύτερη κατά το εργατικό δίκαιο πιθανή κύρωση, δεδομένων των αρνητικών επιπτώσεων στην καριέρα του προσφεύγοντα αλλά επίσης και του κινδύνου αποτροπής της καταγγελίας μιας ανάρμοστης συμπεριφοράς, η οποία είναι επιζήμια για το σύνολο της κοινωνίας. Η άσκηση ποινικής δίωξης θα ήταν μη συμβατή με την άσκηση της ελευθερίας έκφρασης των πληροφοριοδοτών, λαμβανομένων υπόψη των συνεπειών για το άτομο που κάνει την αποκάλυψη και της επίδρασης σε άλλα άτομα. Όμως, σε αρκετές περιπτώσεις, ανάλογα με το περιεχόμενο της αποκάλυψης και τη φύση του καθήκοντος εμπιστευτικότητας ή εχεμύθειας που παραβιάζεται απ' αυτήν, η συμπεριφορά του εν λόγω ατόμου θα μπορούσε νομίμως να αποτελεί ποινικό αδίκημα.

Εξάλλου, η ίδια πράξη θα μπορούσε να εγείρει έναν συνδυασμό κυρώσεων ή να επιφέρει πολλαπλές συνέπειες, επαγγελματικές, πειθαρχικές, αστικές ή ποινικές. Συνεπώς, σε ορισμένες περιπτώσεις, το σωρευτικό αποτέλεσμα μιας ποινικής καταδίκης ή το συνολικό ποσό των οικονομικών κυρώσεων θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα στην άσκηση της ελευθερίας έκφρασης. Ωστόσο, η φύση και η αυστηρότητα των επιβαλλόμενων κυρώσεων είναι παράγοντες που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την αξιολόγηση της αναλογικότητας μιας παρέμβασης στο δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης. Το ίδιο ισχύει σχετικά με το σωρευτικό αποτέλεσμα των επιβαλλόμενων σε έναν προσφεύγοντα κυρώσεων.

Το Δικαστήριο επαλήθευσε τη συμμόρφωση προς τα διάφορα κριτήρια που τέθηκαν στην υπόθεση *Guja*, λαμβάνοντάς τα υπόψη ξεχωριστά, χωρίς να τα ιεραρχεί ή να υποδεικνύει τη σειρά με την οποία πρέπει να εξεταστούν, η οποία, ενώ διαφέρει από υπόθεση σε υπόθεση, δεν επέφερε καμία συνέπεια στην έκβαση της υπόθεσης που τέθηκε ενώπιόν του. Όμως, λόγω της αλληλεξάρτησής τους, αφού ανέλυσε συνολικά όλα αυτά τα κριτήρια, το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί της αναλογικότητας της παρέμβασης.

Η παρούσα υπόθεση είχε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: αφενός, ότι ο εργοδότης του προσφεύγοντα είναι ιδιώτης και, αφετέρου, ότι υφίσταται μια εκ του νόμου υποχρέωση τήρησης επαγγελματικής εχεμύθειας πέρα και πάνω από τη καθήκον πίστης που συνήθως διέπει τις εργασιακές σχέσεις εργαζομένου-εργοδότη και ότι ένας τρίτος είχε ήδη κάνει αποκαλύψεις σχετικά με τις δραστηριότητες του ίδιου εργοδότη, πριν από τις επίμαχες αποκαλύψεις.

Παρά το ειδικότερο πλαίσιο, η υπόθεση εγείρει παρόμοια ζητήματα με εκείνα που έχουν ήδη εξεταστεί από το Δικαστήριο. Στην υπόθεση αυτή, το Εφετείο εφάρμοσε επιμελώς στα πραγματικά περιστατικά, ένα προς ένα, τα κριτήρια που τέθηκαν με την υπόθεση *Guja*, προκειμένου να αποφασίσει κατά πόσον η ποινική καταδίκη του προσφεύγοντα θα μπορούσε να ισοδυναμεί με μια δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα ελευθερίας άσκησης της έκφρασής του.

Το Εφετείο αποδέχθηκε, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, ότι οι πρακτικές φορολογικής βελτιστοποίησης προς όφελος των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών και οι φορολογικές δηλώσεις που συνέταξε η ΡwC ήταν νόμιμες. Συνεπώς, δεν υπήρξε κάποια παρανομία σχετικά με αυτές, που θα δικαιολογούσε μια απόπειρα του προσφεύγοντα να ειδοποιήσει τους ανωτέρους του. Οπότε, ο ουσιαστικός σεβασμός του δικαιώματος μετάδοσης πληροφοριών δημοσίου συμφέροντος συνεπάγεται ότι θα πρέπει να είναι αποδεκτή η άμεση χρήση ενός εξωτερικού διαύλου καταγγελίας.

Το Δικαστήριο δεν διαφοροποιήθηκε από τα ευρήματα του Εφετείου σχετικά με την «ακρίβεια και την αυθεντικότητα» των εγγράφων που δόθηκαν στον δημοσιογράφο και την καλή πίστη του προσφεύγοντα.

Η διαφορά στην παρούσα υπόθεση δεν μπορεί να κριθεί ως μια σύγκρουση δικαιωμάτων, αλλά απαιτεί μια αξιολόγηση, βάσει του άρθρου 10 και μόνο, της δίκαιης ισορροπίας που θα πρέπει να επιτευχθεί ανάμεσα στα συγκρουόμενα συμφέροντα.

Το υπόβαθρο μιας αποκάλυψης μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην αξιολόγηση της βαρύτητας του δημοσίου συμφέροντος που αποδίδεται στην αποκάλυψη πληροφοριών σε σύγκριση με τις επιζήμιες συνέπειες που αυτή επιφέρει. Ο προσφεύγων παρέδωσε τα επίμαχα έγγραφα στον Ε.Ρ. μερικούς μήνες μετά τη μετάδοση του πρώτου προγράμματος «Cash Investigation», αμφισβητώντας την πρακτική των φορολογικών εκκαθαρίσεων και των φορολογικών αρχών του Λουξεμβούργου. Το Εφετείο έκρινε ότι τα έγγραφα αυτά δεν παρείχαν κάποια άγνωστη προηγούμενης πληροφορία, οπότε η βλάβη που προκλήθηκε στον εργοδότη υπερέβαινε το γενικό συμφέρον που συνεπάγεται η αποκάλυψη των επίμαχων πληροφοριών. Όμως, ένας δημόσιος διάλογος θα μπορούσε να είναι διαρκής. Συνεπώς, το γεγονός και μόνο ότι ένας δημόσιος διάλογος σχετικά με τις φορολογικές πρακτικές στο Λουξεμβούργο είχε ήδη ξεκινήσει όταν ο προσφεύγων αποκάλυψε τις επίμαχες πληροφορίες δεν μπορούσε από μόνο του να αποκλείσει την πιθανότητα οι πληροφορίες αυτές να είναι επίσης προς το δημόσιο συμφέρον.

Ο σκοπός της καταγγελίας δεν ήταν μόνο να αποκαλύψει και να επιστήσει την προσοχή σε πληροφορίες δημοσίου ενδιαφέροντος, αλλά και να επιφέρει αλλαγή στην κατάσταση την οποία αφορούσαν οι πληροφορίες αυτές, δια-

σφαλίζοντας ενδεχομένως τη λήψη διορθωτικών μέτρων από τις αρμόδιες δημόσιες αρχές ή από τους ενδιαφερόμενους ιδιώτες, όπως οι εταιρείες. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις είναι απαραίτητο να κρούεται πολλές φορές ο κώδωνας του κινδύνου για το ίδιο ζήτημα προτού αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά οι καταγγελίες. Επομένως, το γεγονός ότι ο διάλογος σχετικά με τις πρακτικές φοροδιαφυγής και φορολογικής βελτιστοποίησης στο Λουξεμβούργο βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη όταν τα επίμαχα έγγραφα αποκαλύφθηκαν δεν αρκεί για να μειώσει τη σημασία των εγγράφων αυτών.

Οι επίμαχες πληροφορίες δεν ήταν μόνο «ανησυχητικές ή σκανδαλώδεις», όπως έκρινε το Εφετείο, αλλά παρείχαν επίσης νέα στοιχεία και αδιαμφισβήτητα συνέβαλαν σε μια σημαντική συζήτηση σχετικά με τη «φοροαποφυγή, φοροαπαλλαγή και φοροδιαφυγή», καθιστώντας διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με το ύψος των κερδών που δηλώθηκαν από τις εν λόγω πολυεθνικές εταιρείες, τις πολιτικές επιλογές που έγιναν στο Λουξεμβούργο αναφορικά με τη φορολόγηση των εταιρειών και τις επιπτώσεις τους στη φορολογική δικαιοσύνη και ισότητα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο και, ιδίως, στη Γαλλία.

Ο προσφεύγων δεν επέλεξε να αποκαλύψει τις φορολογικές δηλώσεις ώστε να συμπληρώσει τις φορολογικές εκκαθαρίσεις που είχε ήδη στην κατοχή του ο δημοσιογράφος, αλλά το έπραξε αποκλειστικά και μόνο επειδή οι εν λόγω πολυεθνικές εταιρείες ήταν πολύ γνωστές. Αυτό δεν στερούνταν συνάφειας και σημασίας στο πλαίσιο της συζήτησης που ήδη είχε ανοιχθεί. Το πεδίο εφαρμογής των φορολογικών εσόδων που παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την οικονομική κατάσταση μιας εταιρείας και τα περιουσιακά της στοιχεία είναι πολύ πιο εύκολα αντιληπτό απ' ό,τι οι περίπλοκες νομικές και χρηματοοικονομικές δομές στις οποίες βασίζονται οι πρακτικές φορολογικής βελτιστοποίησης που αφορούν σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα. Επίσης, η βαρύτητα του δημοσίου συμφέροντος που αποδίδεται στις επίμαχες αποκαλύψεις δεν μπορεί να εκτιμηθεί ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχουν οι πολυεθνικές εταιρείες, τόσο από οικονομική όσο και από κοινωνική άποψη.

Το Εφετείο, συνεπώς, είχε προβεί σε μια υπερβολικά περιοριστική ερμηνεία του συμφέροντος της αποκάλυψης των πληροφοριών για την κοινή γνώμη – τόσο στο Λουξεμβούργο, του οποίου η φορολογική πολιτική ήταν το ζήτημα, αλλά και στην Ευρώπη και σε άλλα κράτη όπου τα φορολογικά έσοδα θα μπορούσαν να επηρεαστούν από τις πληροφορίες που αποκαλύφθηκαν. Ταυτόχρονα, παρέλειψε να τοποθετήσει στην άλλη πλευρά της ζυγαριάς το σύνολο των επιζήμιων συνεπειών που προέκυψαν από την επίμαχη αποκάλυψη, αλλά περιορίστηκε αποκλειστικά στη ζημία που υπέστη η PwC. Έκρινε ότι η ζημία αυτή και μόνον, την έκταση της οποίας δεν αξιολόγησε από την άποψη της επιχειρηματικής δραστηριότητας ή της φήμης

της εταιρείας αυτής, υπερέβαινε το δημόσιο συμφέρον για τις πληροφορίες που αποκαλύφθηκαν, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ζημία που προκλήθηκε στα ιδιωτικά συμφέροντα των πελατών της PwC (πολυεθνικών εταιρειών) και το δημόσιο συμφέρον για την αποτροπή και την τιμωρία της κλοπής (εν όψει της δόλιας αφαίρεσης). Συνεπώς, το Εφετείο δεν έλαβε επαρκώς υπόψη του, όπως όφειλε, τα ειδικά στοιχεία της παρούσας υπόθεσης.

Η άσκηση εξισορρόπησης που επιχειρήθηκε από τα εθνικά δικαστήρια δεν ικανοποίησε τις απαιτήσεις της παρούσας υπόθεσης, όπως αυτές ορίστηκαν από το Δικαστήριο. Υπό αυτές τις συνθήκες, έπρεπε το Δικαστήριο το ίδιο να επιχειρήσει την άσκηση εξισορρόπησης. Σχετικώς, αναγνώρισε ότι οι πληροφορίες που αποκαλύφθηκαν από τον προσφεύγοντα ήταν αδιαμφισβήτητα δημοσίου ενδιαφέροντος. Την ίδια στιγμή, δεν μπορούσε να παραβλέψει το γεγονός ότι η επίμαχη αποκάλυψη πραγματοποιήθηκε μέσω της κλοπής δεδομένων και της παραβίασης του καθήκοντος επαγγελματικής εχεμύθειας με το οποίο δεσμευόταν ο προσφεύγων. Ως εκ τούτου, υπογράμμισε τη σχετική βαρύτητα των πληροφοριών που αποκαλύφθηκαν, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση τους και την έκταση του κινδύνου που υπήρχε κατά την αποκάλυψη. Εν όψει των διαπιστώσεων του σχετικά με τη σημασία, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, της δημόσιας συζήτησης για τις φορολογικές πρακτικές των πολυεθνικών εταιρειών, στην οποία οι πληροφορίες που αποκάλυψε ο προσφεύγων συνέβαλαν ουσιωδώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι το δημόσιο συμφέρον για την αποκάλυψη των πληροφοριών αυτών υπερέβαινε όλες τις επιζήμιες συνέπειες.

Μετά την απόλυσή του από τον εργοδότη του, κατόπιν προειδοποίησης, ασκήθηκε ποινική δίωξη στον προσφεύγοντα και καταδικάστηκε σε χρηματική ποινή ποσού 1.000 ευρώ, μετά από μια δίκη που προσέελκυσε το ενδιαφέρον των ΜΜΕ. Έχοντας υπόψη τη φύση των επιβαλλόμενων κυρώσεων και τη σοβαρότητα των συνολικών συνεπειών, ιδίως το επιζήμιο αποτέλεσμα στην ελευθερία έκφρασης του προσφεύγοντα ή οποιουδήποτε άλλου πληροφοριοδότη (ένας παράγοντας που προφανώς δεν λήφθηκε υπόψη με κανέναν τρόπο από το Εφετείο), καθώς και συνεκτιμώντας το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το Εφετείο κατόπιν στάθμισης των εμπλεκόμενων συμφερόντων, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ποινική κατάδική του προσφεύγοντα θεωρείται δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η παρέμβαση στο δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης του προσφεύγοντα, ειδικότερα της ελευθερίας μετάδοσης πληροφοριών, δεν ήταν ένα «αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία».

Παραβίαση άρθρου 10.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 15.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη ο προσφεύγων.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► **Ιδιωτική ζωή και ενισχυμένη προστασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών**

Το κύριο ζήτημα στην παρούσα υπόθεση λόγω της δημοσίευσης της φωτογραφίας και των προσωπικών δεδομένων της προσφεύγουσας στον Τύπο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας είναι η παρέμβαση στο δικαίωμά της στον σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής που προκλήθηκε από την εισαγγελική διάταξη και την ανακοίνωση των αστυνομικών αρχών, η οποία δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη παραβιάζοντας το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών

άρθρο 8 της ΕΣΔΑ – ιδιωτική ζωή – φωτογραφίες και προσωπικά δεδομένα κατηγορούμενης σε ποινική διαδικασία που δημοσιεύθηκαν στον Τύπο με εισαγγελική διάταξη για έξι μήνες μετά την απαγγελία κατηγορίας, χωρίς προηγούμενη γνώση και συγκατάθεσή της – επιτακτική κοινωνική ανάγκη για τη δημοσίευση των δεδομένων – μη διάκριση μεταξύ των κατηγοριών κατά της προσφεύγουσας και των συγκατηγορουμένων στην ανακοίνωση των αστυνομικών αρχών – η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων σχετικά με ποινικές κατηγορίες απαιτεί ενισχυμένη προστασία λόγω της ιδιαίτερης ευαισθησίας τους – ανάγκη τέτοια ευαίσθητα δεδομένα να αντικατοπτρίζουν με ακρίβεια την κατάσταση και τις κατηγορίες, όσον αφορά την τήρηση του τεκμηρίου αθωότητας – μη δυνατότητα η προσφεύγουσα να ακουστεί πριν από τη λήψη της απόφασης και να υποβάλει αίτηση επανεξέτασης – η παρέμβαση δεν είναι επαρκώς αιτιολογημένη και άρα δυσανάλογη

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 36705/16, Υπόθεση Μάργαρη κατά Ελλάδας, απόφαση της 20ής Ιουνίου 2023 του Τρίτου Τμήματος

Η προσφεύγουσα, Ελένη Μάργαρη, Ελληνίδα πολίτης, συνελήφθη το 2015 για αδικήματα που σχετίζονται με απάτη και πλαστογραφία. Η υπόθεση αφορά τη δημοσίευση της φωτογραφίας και των προσωπικών δεδομένων της προσφεύγουσας στον Τύπο για περίοδο έξι μηνών από την κατηγορία της για ορισμένα αδικήματα. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι η δημοσίευση έγινε κατόπιν σχετικής εισαγγελικής διάταξης, χωρίς να το γνωρίζει προηγουμένως, χωρίς να μπορεί να αμφισβητήσει την απόφαση και χωρίς να διαχωριστεί από τους συγκατηγορουμένους της για τα αδικήματα τα οποία κατηγορείται ότι διέπραξε, γεγονός που έδωσε στη δημοσιότητα την εντύπωση ότι της είχαν απαγγελθεί σοβαρότερα αδικήματα από αυτά που είχαν απαγγελθεί στην πραγματικότητα.

Η Κυβέρνηση υποστήριξε ότι δεν υπήρξε παραβίαση της ΕΣΔΑ καθώς η δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων και της φωτογραφίας της προσφεύγουσας προβλεπόταν από τον νόμο και είχε νόμιμο σκοπό, δηλαδή την προστασία της κοινωνίας και τη διερεύνηση άλλων αδικημάτων που ενδέχεται να διέπραξαν οι κατηγορούμενοι.

Στηριζόμενη στο άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) και στο άρθρο 13 (δικαίωμα σε αποτελεσματική προσφυγή) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (εφεξής, «ΕΣΔΑ»), η προσφεύγουσα καταγγέλλει τη δημοσίευση της φωτογραφίας και των προσωπικών της δεδομένων στον Τύπο μετά την κατηγορία της.

Η προσφυγή κατατέθηκε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής, «το Δικαστήριο») την 17η Ιουνίου 2016. Η απόφαση του Τρίτου Τμήματος δημοσιεύθηκε την 20ή Ιουνίου 2023. Το Δικαστήριο συμπέρανε ότι οι εθνικές αρχές δεν κατάφεραν να αιτιολογήσουν την παρέμβαση στο δικαίωμα της προσφεύγουσας στον σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής και στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Στην απόφαση εμφανίζονται η αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Σεργίδη και η κοινή αποκλίνουσα γνώμη των δικαστών Roosma και Zünd.

Παρατηρήσεις

Χρήστος Τσεβάς*

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Με σκοπό να κατανοηθεί το ουσιαστικό πλαίσιο της παραβίασης του δικαιώματος της υπόθεσης, χρειάζεται να εστιάσουμε στα πραγματικά περιστατικά συνδυαστικά με ορισμένες σχετικές εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Στις 16 Νοεμβρίου 2015, η προσφεύγουσα συνελήφθη στο πλαίσιο αστυνομικής έρευνας, μαζί με άλλα έξι άτομα. Ο αρμόδιος εισαγγελέας καταλόγισε στην προσφεύγουσα τα αδικήματα της συνέργειας σε απάτη, πλαστογραφία και χρήση πλαστών εγγράφων, καθώς και τη συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση κατά το άρθρο 187 παρ. 5 του Ποινικού Κώδικα. Εν αναμονή της δίκης, η προσφεύγουσα αφέθηκε ελεύθερη υπό τον όρο ότι δεν θα φύγει από τη χώρα. Στις 25 Νοεμβρίου 2015, οι αστυνομικές αρχές ζήτησαν από τον εισαγγελέα να δημοσιοποιήσουν τα προσωπικά δεδομένα και τις φωτογραφίες των κατηγορουμένων σύμφωνα με το άρθρο 2 (β) και το άρθρο 3 παρ. 2 του Ν. 2472/1997, προκειμένου να προστατευθεί η κοινωνία από παρόμοιες ενέργειες και να

* Δ.Ν., Ειδικός Συνεργάτης Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος

διερευνηθεί εάν υπήρχαν και άλλες υποθέσεις στις οποίες είχαν συμμετάσχει οι κατηγορούμενοι. Κατόπιν τούτου, ο αρμόδιος εισαγγελέας επέτρεψε τη δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων και φωτογραφιών επτά εκ των κατηγορουμένων, συμπεριλαμβανομένης της προσφεύγουσας, από οποιαδήποτε μέσα ενημέρωσης για περίοδο έξι μηνών, από τις 2 Δεκεμβρίου 2015 έως τις 2 Ιουνίου 2016, το οποίο εγκρίθηκε και από τον εισαγγελέα Εφετών Αθηνών, ο οποίος έκρινε ότι πληρούνται όλες οι νόμιμες προϋποθέσεις.

Σύμφωνα με την προσφεύγουσα, η ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στις 16 Δεκεμβρίου 2015 στον ιστότοπο της Ελληνικής Αστυνομίας. Αναφερόταν σε «μέλη εγκληματικής οργάνωσης που διέπρατταν απάτη σε βάρος ιδιοκτητών ακινήτων στο Ψυχικό και τη Βούλα». Η προσφεύγουσα ήταν το τρίτο πρόσωπο που κατονομάζεται στην ανακοίνωση, η οποία ανέφερε ότι τα άτομα που περιγράφονται είχαν κατηγορηθεί «για τα αδικήματα της απάτης από κοινού, της πλαστογραφίας και χρήσης πλαστών εγγράφων, την έκδοση πλαστών πιστοποιητικών, την πλαστογράφιση εγγράφων, εν γνώσει τους υποβολή ψευδούς καταμήνυσης και παράβαση της νομοθεσίας σε σχέση με το ξέπλυμα χρήματος, όπως ισχύει».

Με το πέρας της κύριας έρευνας, οι κατηγορούμενοι παραπέμφθηκαν σε δίκη στο Τριμελές Εφετείο Κακουρημάτων Αθηνών. Με απόφαση της 22ας Ιουνίου 2017, η προσφεύγουσα καταδικάστηκε σε φυλάκιση έντεκα ετών και έξι μηνών χωρίς ανασταλτικό αποτέλεσμα. Η προσφεύγουσα και οι συγκατηγορούμενοί της άσκησαν έφεση κατά της απόφασης ενώπιον του Πενταμελούς Εφετείου Κακουρημάτων. Οι εφέσεις συζητήθηκαν στις 16 Σεπτεμβρίου 2022 και σε μεταγενέστερες ημερομηνίες. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρείχε η Κυβέρνηση, η προσφεύγουσα δεν εμφανίστηκε ενώπιον του δικαστηρίου, ούτε εκπροσωπήθηκε, γεγονός που θα έχει ως αποτέλεσμα την απόρριψη της έφεσής της. Από τη δικογραφία προκύπτει ότι η προσφεύγουσα θεωρείται φυγόδικη.

Αναλύοντας συνοπτικά τα πραγματικά περιστατικά μπορεί να γίνει κατανοητή η σύνδεση της προστασίας των ατόμων σχετικά με τα προσωπικά δεδομένα τους σε ποινικές διαδικασίες, όπως οι ανωτέρω, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, γεγονός το οποίο υπογραμμίζει και την εξέλιξη συγκεκριμένων πτυχών προστασίας με βάση την ευρωπαϊκή και εθνική νομοθεσία αλλά και την ανάδειξη της προστασίας εντός του δικαίου της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο της νομολογίας του Δικαστηρίου. Το τελευταίο είναι εμφανές εάν παρατηρήσουμε την εξέλιξη των εχεγγύων προστασίας, όπως αυτά εξελίχθηκαν κατά τη διάρκεια των διαφορετικών σταδίων προστασίας της εν λόγω υπόθεσης.

Συνεπώς, γίνεται εμφανής η ανάγκη αναφοράς στην Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

και του Συμβουλίου, της 24ης Οκτωβρίου 1995, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, η οποία καταργήθηκε με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών ή Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων (εφεξής, «ΓΚΠΔ»)¹.

Συνακόλουθα, ως προς το εθνικό επίπεδο, λαμβάνονται υπόψη τα άρθρα 9Α και 25 του Συντάγματος, βασικές σχετικές διατάξεις και αυτές του ως άνω πλαισίου για τη συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αντίστοιχα. Γίνεται χρήση αναφορών στον Ποινικό Κώδικα και στον Αστικό Κώδικα και τον Εισαγωγικό Νόμο του τελευταίου και στα άρθρα 57, 59 και 105. Εξάλλου, ο Ν. 2472/1997 για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είναι σημαντικός για όσα ίσχυαν πριν τις αλλαγές του ΓΚΠΔ.

Από την άλλη μεριά, πράγματι η παρ. 3 της υπ' αριθμ. 128/2012 απόφασης της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα² (εφεξής, «ΑΠΔΠΧ») σχετικά με τη δημοσιοποίηση ασκηθείσας ποινικής δίωξης, των φωτογραφιών και των λοιπών στοιχείων οροθετικών εκδιδόμενων γυναικών, η οποία εμπεριέχεται ως αναφορά στην απόφαση του Δικαστηρίου, είναι ένα ενδιαφέρον πλαίσιο το οποίο τίθεται, εάν φανταστούμε την προέκταση αυτού που «τυγχάνει αυτονόητο» να εμπεριέχει και το πλαίσιο της εφαρμογής των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ³.

II. Η συνέχιση εξέτασης της προσφυγής ως ζήτημα γενικού ενδιαφέροντος

Ως προς το ζήτημα εξέτασης της προσφυγής, έχει ενδιαφέρον ο τρόπος που το Δικαστήριο εκτιμά ότι η προσφυγή είναι παραδεκτή με βάση τις αποφάσεις *ND* και *NT* κατά *Ισπανίας* και *Konstantin Markin* κατά *Ρωσίας*⁴

1. Βλ. ειδικότερα στοιχεία 34 και 45 και άρθρα 8 και 13 του Κανονισμού.

2. ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 128/2012, Αριθ. Πρωτ.: Γ/ΕΞ/3200-1/27.7.2012, 27.02.2012, διαθέσιμο σε: https://www.dpa.gr/sites/default/files/2019-10/128_2012anonym.pdf.

3. Βλ., για παράδειγμα, σε μια διαφοροποιημένη περίπτωση την ΕΔΔΑ *P.T. κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας* (Προσφυγή No 1122/12), απόφαση της 26ης Μαΐου 2020 του Δεύτερου Τμήματος.

4. ΕΔΔΑ *ND* και *NT* κατά *Ισπανίας* (Προσφυγές Nos 8675/15 και 8697/15), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 72-77 και ΕΔΔΑ *Konstantin Markin* κατά *Ρωσίας* (Προσφυγή No 30078/06), απόφαση της 22ας Μαρτίου

ως προς την ερμηνεία του άρθρου 37 της ΕΣΔΑ σχετικά με τη διαγραφή της προσφυγής από το πινάκιο ή τη συνέχιση εξέτασης της προσφυγής.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, ακόμη κι αν οι περιστάσεις μιας υπόθεσης οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η προσφεύγουσα δεν επιθυμεί πλέον να συνεχίσει την προσφυγή, μπορεί να συνεχίσει την εξέτασή της «εάν τούτο απαιτείται από τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου που εγγυάται η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της». Θέτει, συνεπώς, ένα όριο ως προς τις «περιστάσεις σχετικά με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», οι οποίες απαιτούν τη συνέχιση εξέτασης της προσφυγής, όταν μια τέτοια εξέταση θα συνέβαλε στη διασαφήνιση, τη διασφάλιση και την εξέλιξη των κριτηρίων προστασίας βάσει της ΕΣΔΑ⁵.

Ένα δε καθοριστικό στοιχείο για τη νομολογία του Δικαστηρίου είναι ότι το Δικαστήριο θεωρεί ότι το αντικείμενο της παρούσας προσφυγής – η δημοσίευση προσωπικών δεδομένων από τις δικτυακές αρχές στο πλαίσιο εκκρεμούς ποινικής διαδικασίας – ενέχει ένα σημαντικό ζήτημα γενικού ενδιαφέροντος όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για άλλα Κράτη Μέρη της ΕΣΔΑ⁶. Επομένως, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν ειδικές περιστάσεις σχετικά με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως ορίζονται στην ΕΣΔΑ και στα Πρωτόκολλά της, οι οποίες απαιτούν την περαιτέρω εξέταση της προσφυγής επί της ουσίας.

Το παραπάνω συμπέρασμα αποτελεί ενδιαφέρουσα παράμετρο ακριβώς για το γεγονός της σταδιακής διαμόρφωσης της νομολογίας του Δικαστηρίου, η οποία, προκειμένου να καταλήξει σε μια σημαντική απόφαση για όλα τα Κράτη Μέρη, δεν αρκείται μόνο σε αποφάσεις του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης ή σε εκείνες που είναι ή θεωρούνται υποθέσεις ευρύτερου ενδιαφέροντος λόγω της έκτασης που έχει λάβει το αντίστοιχο ζήτημα σε κοινωνικό, πολιτικό, επικοινωνιακό επίπεδο ή εκείνες που περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό προσφευγόντων/γουσών. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις προτάσσεται προφανώς και το ουσιαστικό νομικό ζήτημα, το οποίο θα έχει αντανάκλαση και σε επόμενες υποθέσεις. Αυτό είναι και ένα στοιχείο του τρόπου εξέλιξης της νομολογίας του Δικαστηρίου. Αναμένεται με ενδιαφέρον περαιτέρω ανάλυση σε παρόμοιες υποθέσεις της σπουδαιότητας για άλλα Κράτη Μέρη, καθώς με αυτό τον τρόπο μπορεί να αναδειχθεί και το σχετικό ουσιαστικό νομικό ζήτημα που συνδέει παραβιάσεις σε διαφορετικά κράτη ενώπιον του Δικαστηρίου και υπερβαίνει την έννομη τάξη ενός. Η θεμελίωση της σύνδεσης θα είναι απαραίτητη

και σε μελλοντικές υποθέσεις, όσο αναπτύσσεται η νομολογία του Δικαστηρίου, ενώ είναι προς όφελος και της εμπέδωσης της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στις διαφορετικές έννομες τάξεις.

III. Ζητήματα παραδεκτού της προσφυγής

Είναι γεγονός πως και σε φαινομενικά «απλές» υποθέσεις, κατά τη γνώμη του ενός διάδικου μέρους ή του άλλου, ή σε υποθέσεις για τις οποίες υπάρχει ένα συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο, εμφανίζονται ενώπιον του Δικαστηρίου ενδιαφέρουσες διχογνωμίες και αντίπαλα επιχειρήματα και σε ζητήματα παραδεκτού της άσκησης της προσφυγής, τα οποία χρήζουν σχολιασμού. Το ίδιο συμβαίνει και στη συγκεκριμένη υπόθεση.

Ως προς την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, η Κυβέρνηση προσκόμισε την απόφαση 799/2021 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία αναγνώρισε την πιθανή ευθύνη του Κράτους για ζημία που προκλήθηκε από απόφαση εθνικού δικαστηρίου εξαιτίας παραβίασης κανόνα του ενωσιακού δικαίου. Παρά το θετικό πρόσημο της ως άνω απόφασης στην εξέλιξη της προστασίας σε εθνικό επίπεδο και την ενδεχόμενη μείωση των προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου, το τελευταίο ορθά υποστηρίζει ότι η απαίτηση για εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων από τον/την προσφεύγοντα/προσφεύγουσα καθορίζεται συνήθως σε σχέση με την ημερομηνία κατά την οποία η προσφυγή κατατέθηκε στο Δικαστήριο, ενώ η εν λόγω απόφαση, ως νομολογία εθνικού δικαστηρίου, εκδόθηκε πολύ μετά την κατάθεση της εν λόγω προσφυγής.

Ακολούθως, η προσφεύγουσα σημείωσε ότι υπήρχε διαφορά μεταξύ της εισαγγελικής διάταξης και της ανακοίνωσης των αστυνομικών αρχών, η οποία ήταν αυτή που είχε δημοσιευτεί στον Τύπο. Στην πρώτη οι κατηγορούμενοι είχαν διαφοροποιηθεί ως προς τα ακριβή αδικήματα, τα οποία τους είχαν καταλογιστεί, αλλά στη δεύτερη οι κατηγορίες είχαν εμφανιστεί χωρίς να γίνει η σχετική διαφοροποίηση. Σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο καταλήγει στο ότι τα επιχειρήματα της προσφεύγουσας τα οποία εστιάζουν στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν επαρκείς λεπτομέρειες για την ως άνω διαφοροποίηση αναδεικνύουν και το ότι τυχόν χρήση του άρθρου 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα δεν θα είχε προοπτική επιτυχίας, ενώ δεν υπάρχει και σχετική νομολογία από την πλευρά της Κυβέρνησης⁷. Συνεπώς, κρίνεται πως το εν λόγω ένδικο μέσο δεν ήταν αποτελεσματικό, λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της παρούσας υπόθεσης.

2012 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 90.

5. Βλ. παρ. 22 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. Ibid, παρ. 23.

7. Ibid, παρ. 33-34.

IV. Τα δύσβατα μονοπάτια του άρθρου 8 ΕΣΔΑ: οι κατευθυντήριες αρχές

Για να αναζητηθεί διέξοδος μεταξύ των δύσβατων μονοπατιών του δικαιώματος και των περιορισμών του χρειάζεται να ληφθούν υπόψη οι σχετικές αρχές. Ο συνδυασμός της νομολογίας των παραγράφων 46-49 διαμορφώνει ένα πλαίσιο βασικών αρχών, όπως παρουσιάζεται στην εν λόγω ανάλυση, οι οποίες αλληλοσυμπληρώνονται και οδηγούν εν τέλει στο αποτέλεσμα της απόφασης.

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει καθιερώσει ένα βασικό κριτήριο σύμφωνα με το οποίο η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» είναι ένας ευρύς όρος που δεν υπόκειται σε εξαντλητικό ορισμό. Καλύπτει τη σωματική και ψυχολογική ακεραιότητα ενός ατόμου και μπορεί να περιλαμβάνει πολλαπλές πτυχές της ταυτότητάς του, όπως το όνομα ή στοιχεία που σχετίζονται με την εικόνα ενός ατόμου. Επιπλέον, καλύπτει προσωπικές πληροφορίες που τα άτομα νομίμως αναμένουν ότι δεν θα δημοσιευτούν χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Η δημοσίευση μιας φωτογραφίας εμπίπτει στο πεδίο της ιδιωτικής ζωής, καθώς η εικόνα ενός ατόμου αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του και εκφράζει την ιδιαιτερότητά του επιτρέποντάς του να διαφοροποιείται από τους ομοίους του⁸.

Το δικαίωμα κάθε ατόμου στην προστασία της εικόνας του προϋποθέτει το δικαίωμα ελέγχου της χρήσης αυτής της εικόνας. Εξάλλου, συνεπάγεται τη δυνατότητα του ατόμου να αρνηθεί τη δημοσίευση της εικόνας του, καλύπτει επίσης το δικαίωμά του να αντιταχθεί στην εγγραφή, διατήρηση και αναπαραγωγή της εικόνας από άλλο άτομο⁹.

Εξάλλου, για τη θέση σε ισχύ του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, η προσβολή της υπόληψης ή της τιμής ενός ατόμου πρέπει να φτάσει ένα ορισμένο επίπεδο σοβαρότητας και να πραγματοποιείται κατά τρόπο που να θίγει την προσωπική απόλαυση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής¹⁰. Κατά το Δικαστήριο, δεν αμφισβητείται ότι η διάδοση της φωτογραφίας της προσφεύγουσας και των λεπτομερειών των ποινικών κατηγοριών εναντίον της άγγιξε το κατώφλι του απαιτούμενου επιπέδου

σοβαρότητας, ώστε η προστασία του άρθρου 8 ΕΣΔΑ να είναι αναγκαία.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει τις βασικές αρχές της πρόσφατης απόφασης *LB κατά Ουγγαρίας* της 9ης Μαρτίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης του Δικαστηρίου με παραπομπή σε συγκεκριμένες παραγράφους¹¹. Στην εν λόγω υπόθεση, ανεξάρτητα από τις ιδιαίτερες περιστάσεις της κάθε υπόθεσης και πέρα από το πλαίσιο της στάθμισης στην οποία προβαίνει συχνά, το Δικαστήριο αναφέρει τις επιπτώσεις της δημοσίευσης στην ιδιωτική ζωή, όπως το αίσθημα ανασφάλειας, τον δημόσιο εξευτελισμό και τον αποκλεισμό από την κοινωνική ζωή¹².

Μια από τις βασικές αρχές είναι η αναγκαιότητα προστασίας του απορρήτου ορισμένων τύπων προσωπικών δεδομένων, η οποία όμως μπορεί μερικές φορές να αντισταθμίζεται από το δημόσιο συμφέρον για τη διερεύνηση και τη δίωξη εγκλημάτων και από τη δημόσια φύση των δικαστικών διαδικασιών. Το περιθώριο εκτίμησης είναι και εδώ ένα σημαντικό στοιχείο, όπως και σε πολλές άλλες αποφάσεις, για την επίτευξη δίκαιης ισορροπίας μεταξύ της προστασίας του δημόσιου χαρακτήρα των δικαστικών διαδικασιών, η οποία είναι απαραίτητη για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια, και των συμφερόντων ενός μέλους ή ενός τρίτου προσώπου για την τήρηση του απορρήτου των δεδομένων του¹³.

Εξάλλου, κρίνεται ενδιαφέρουσα η υπενθύμιση του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία, υπό το πρίσμα του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 6 παρ. 2 δεν μπορεί να εμποδίσει τις αρχές να ενημερώνουν το κοινό σχετικά με τις εν εξελίξει ποινικές έρευνες, αλλά απαιτεί να το πράττουν με όλη τη διακριτική ευχέρεια και την επιμέλεια που χρειάζεται ώστε το τεκμήριο αθωότητας να γίνεται σεβαστό¹⁴. Η σύνδεση των ως άνω άρθρων είναι ακριβώς η σημαντική αναφορά που μπορεί να εξελίξει την εν λόγω νομολογία σε διαφορετικές υποθέσεις.

Λαμβάνεται δε υπόψη ότι υπήρξε παρέμβαση στο δικαίωμα της προσφεύγουσας στον σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής και ήταν σύμφωνη με τον νόμο. Στο ερώτημα εάν η δημοσίευση επιδίωκε κάποιον από

8. Μ. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, σε: Λ.-Α. Σισιλιάνος (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 381.

9. ΕΔΔΑ *López Ribalda και λοιποί κατά Ισπανίας* (Προσφυγές Νος 1874/13 και 8567/13), απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, παρ. 89.

10. ΕΔΔΑ *Bédat κατά Ελβετίας* (Προσφυγή Νο 56925/08), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, παρ. 72.

11. ΕΔΔΑ *LB κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή Νο 36345/16), απόφαση της 9ης Μαρτίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, παρ. 108-109, 115 και 118-126.

12. *Ibid*, παρ. 120.

13. Παρ. 47 της σχολιαζόμενης απόφασης. Βλ. Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Η δίκαιη ισορροπία. Η Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Σάκκουλα – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2018, σσ. 389-396.

14. ΕΔΔΑ *Allenet de Ribemont κατά Γαλλίας* (Προσφυγή Νο 15175/89), απόφαση της 10ης Φεβρουαρίου 1995, παρ. 38.

τους θεμιτούς σκοπούς που αναφέρονται στο άρθρο 8 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι προαναφερθείσες εσωτερικές διατάξεις διευκρινίζουν ότι μια τέτοια δημοσίευση εξυπηρετούσε τους σκοπούς της προστασίας της κοινωνίας, ιδίως ανηλίκων και ευάλωτων ή μειονεκτούντων τμημάτων του πληθυσμού, και διευκόλυνε το έργο του κράτους να τιμωρεί τα προαναφερθέντα αδικήματα. Συνεπώς, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η δημοσίευση έγινε με σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων και, ως εκ τούτου, επιδίωκε θεμιτούς σκοπούς. Αναμένεται δε σε παρόμοιες υποθέσεις να υπάρχουν τα αντίστοιχα εχέγγυα σε εθνικό επίπεδο και ο συλλογισμός του Δικαστηρίου να ακολουθεί την ίδια ροή.

Από την άλλη μεριά, δεδομένου ότι η παρέμβαση είναι «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία» για την επιδίωξη θεμιτού σκοπού, χρειάζεται να απαντάται σε αυτές τις περιπτώσεις εάν αυτή ανταποκρίνεται σε μια «πιεστική κοινωνική ανάγκη» και είναι ανάλογη με τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό και εάν οι λόγοι που επικαλούνται οι εθνικές αρχές για να το δικαιολογήσουν είναι «σχετικοί και επαρκείς»¹⁵. Ωστόσο, το περιθώριο εκτίμησης και η εποπτεία του Δικαστηρίου είναι δεδομένοι παράγοντες για την εξέταση της υπόθεσης. Παρεμπιπτόντως, τα παραπάνω μπορούν να συνδεθούν και με όσα ζητήματα τίθεντο με την προαναφερόμενη απόφαση 128/2012 της ΑΠΔΠΧ. Είναι επίσης γεγονός ότι η ποινική διαδικασία έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Ωστόσο, το γεγονός ότι η υπόθεση παραβίασης δικαιωμάτων βρίσκεται ενός του πλαισίου ποινικής διαδικασίας δεν περιορίζει το εύρος της ευρύτερης προστασίας της ιδιωτικής ζωής που απολαμβάνει η προσφεύγουσα ως «συνηθισμένο πρόσωπο», η οποία μάλιστα δεν ενημερώθηκε επίσημα για τη δημοσίευση της φωτογραφίας και των προσωπικών της δεδομένων, είτε πριν είτε μετά από τη δημοσίευση¹⁶.

Εξ αντανάκλασως, σύμφωνα με το Δικαστήριο, οι ισχυρισμοί βάσει του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ συνδέονται στενά με το άρθρο 8 και άρα δεν χρειάστηκε να εξεταστούν ξεχωριστά.

V. Η βαρύτητα των αποκλινουσών γνώμων

Στη συγκεκριμένη απόφαση, το σώμα των δικαστών του Τρίτου Τμήματος κατέληξε με τέσσερις ψήφους υπέρ και τρεις κατά ταυτόχρονα ως προς το ότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου απαιτεί να συνεχισθεί η εξέταση της προσφυγής και ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Η ταύτιση της πλειοψηφίας και των μειοψηφιών σε αυτά τα ζητήματα αναδεικνύει μια διαφωνία και στα δύο αυτά σημεία. Μπορούμε

να παρατηρήσουμε ότι οι διαφορετικές απόψεις των μειοψηφιών «συμπληρώνουν» την πλειοψηφία και αναδεικνύουν μια θεμελιώδη συζήτηση εντός του Δικαστηρίου στα εν λόγω ζητήματα της υπόθεσης, όπως όσα αναφέρθηκαν παραπάνω.

Για παράδειγμα, λαμβάνεται υπόψη η αναφορά της αποκλινουσας γνώμης του δικαστή Σεργίδη σχετικά με την πλήρη έλλειψη σεβασμού από μέρος της προσφεύγουσας προς το κράτος δικαίου της χώρας της, την κατάχρηση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής και την προδήλως αντίθετη με τον σκοπό του δικαιώματος αυτού συμπεριφορά της, καθώς και η αναφορά της κοινής αποκλινουσας γνώμης των δικαστών Roosma και Zünd σχετικά με το ότι η βαρύτητα του αδικήματος χαρακτηριζόταν από την ποινή της προσφεύγουσας και θα απαιτούσε τη δημοσίευση των σχετικών πληροφοριών προκειμένου να προειδοποιηθούν άλλα άτομα και να αναζητηθούν περαιτέρω πιθανά θύματα για να διασφαλιστεί η ορθή διεξαγωγή της ποινικής έρευνας. Ακόμη κι αν οι εν λόγω αναφορές αποτελούσαν μέρος της πλειοψηφίας της απόφασης χρειάζεται να τεθεί ως θέμα περαιτέρω διαλόγου το γεγονός ότι αυτές δεν αποκλείουν το γεγονός της παραβίασης του εν λόγω δικαιώματος. Κατά την πρώτη περίπτωση, όπως φαίνεται και από την πλειοψηφία της απόφασης, σαφώς δεν εμποδίζεται η εύρυθμη λειτουργία του Δικαστηρίου, καθώς αυτός ακριβώς είναι ο ρόλος του, δηλαδή να ανταποκρίνεται στην άσκηση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής όπου εμφανίζονται παραβιάσεις δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ. Κατά τη δεύτερη περίπτωση, θα μπορούσε να αναλυθεί περαιτέρω η σύνδεση της βαρύτητας του αδικήματος με την προστασία της ιδιωτικής ζωής. Υπάρχει ενδεχομένως κάποιο όριο ποινής κατά το οποίο δεν παραβιάζεται το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ; Η ορθή διεξαγωγή της ποινικής έρευνας δεν αποκλείει την υποχρέωση των αρχών να ακολουθήσουν συγκεκριμένα εχέγγυα ακόμη και στο απλούστερο βήμα των ποινικών διαδικασιών, όταν μάλιστα τίθενται και ζητήματα τεκμηρίου αθωότητας, όπως τέθηκαν εντός της απόφασης. Το ότι κάποιος/α προσφεύγων/ούσα είναι φυγόδικος/φυγόποινος δεν θα μπορούσε από μόνο του να είναι κριτήριο απόρριψης της προσφυγής.

Είναι γεγονός ότι οι αποκλινουσες γνώμες διαμορφώνουν μια διαφορετική διαλεκτική κατά την ανάγνωση και ανάλυση της υπόθεσης, η οποία μπορεί ενδεχομένως να συνεχιστεί και σε άλλες υποθέσεις, ενώ η κριτική στην απόφαση ή στις αποκλινουσες γνώμες χρειάζεται να εντάσσεται κυρίως στην ανάλυση και θεμελίωση των ειδικότερων στοιχείων τους στις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης και με βάση τις υποχρεώσεις και των κρατικών αρχών. Αυτή την εξέλιξη στο εθνικό πλαίσιο αναδεικνύει ενδεχομένως και η προσκόμιση από μέρος της Κυβέρνησης της απόφασης 799/2021 της

15. Βλ. παρ. 53 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Ibid, παρ. 54 και 57.

Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Σε κάθε περίπτωση, εάν τα ζητήματα της υπόθεσης έφταναν σε ανώτερο βαθμό εντός του Δικαστηρίου, καθώς υπάρχει αίτημα για παραπομπή στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης¹⁷, θα μπορούσαν να διαφοροποιηθούν, χωρίς απαραίτητα να αλλάξει το αποτέλεσμα. Εξάλλου, στο πλαίσιο της νομολογίας του Δικαστηρίου, υπάρχει η πιθανότητα μεταστροφής της νομολογίας σε σημαντικές υποθέσεις διαφόρων άρθρων της ΕΣΔΑ. Η διαφορετική δε διαλεκτική και το αίτημα παραπομπής στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης υπογραμμίζουν και τη σημασία σχολιασμού της εν λόγω απόφασης.

VI. Αποτίμηση: Η ενισχυμένη προστασία ως ζητούμενο

Είναι εμφανές από την απόφαση και την παραπάνω ανάλυση ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που σχετίζονται με ποινικές κατηγορίες απαιτεί ενισχυμένη προστασία λόγω της ιδιαίτερης ευαισθησίας των επίμαχων δεδομένων. Συνεπώς, είναι εξαιρετικά σημαντικό όταν δημοσιεύονται ευαίσθητα δεδομένα στο πλαίσιο εκκρεμών ποινικών διαδικασιών ή στο πλαίσιο της διερεύνησης ποινικών αδικημάτων, αυτά τα δεδομένα να αντικατοπτρίζουν επακριβώς την κατάσταση και τις κατηγορίες που εκκρεμούν σε βάρος ενός κατηγορούμενου. Είναι σίγουρο δε ότι πρέπει να υφίστανται εσωτερικές εγγυήσεις προηγούμενης ειδοποίησης και δικαίωμα προσφυγής κατά της εισαγγελικής διάταξης.

17. Η εν λόγω αναφορά ισχύει σύμφωνα με τα δεδομένα κατά τη συγγραφή του παρόντος κειμένου.

Η παρέμβαση στο δικαίωμα της προσφεύγουσας στον σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής που προκλήθηκε από την εισαγγελική διάταξη και την ανακοίνωση των αστυνομικών αρχών δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη κατά τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης και, παρά το περιθώριο εκτίμησης του εθνικού δικαστηρίου σε τέτοια θέματα, ήταν δυσανάλογη με βάση τον θεμιτό επιδιωκόμενο σκοπό. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, λαμβάνοντας υπόψη ότι όταν μια φωτογραφία που δημοσιεύεται στο πλαίσιο εκκρεμών ποινικών διαδικασιών δεν έχει από μόνη της πληροφοριακή αξία, πρέπει να υπάρχουν επιτακτικοί λόγοι που να δικαιολογούν την παρέμβαση στο δικαίωμα του κατηγορουμένου για σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής. Μια ενδελεχής ανάλυση τέτοιων περιπτώσεων είναι αναγκαία καθώς θα εμπεδωθούν και τα αντίστοιχα κριτήρια και σε επίπεδο νομολογίας αλλά και έρευνας. Είναι γεγονός πως η προστασία των προσωπικών δεδομένων και της εικόνας καλύπτει ευρύ φάσμα υποθέσεων το αντικείμενο των οποίων μπορεί να περιλαμβάνει. Εξάλλου, υπάρχουν ενδιαφέρουσες αναλύσεις ως προς τα θεμέλια του ατόμου στην προστασία από την επεξεργασία των δεδομένων του ως προς το θεωρητικό και συγκριτικό επίπεδο υπό το πρίσμα της ψηφιακής εποχής¹⁸.

18. Ενδεικτικά Β. ΧΡΗΣΤΟΥ, Το δικαίωμα στην προστασία από την επεξεργασία δεδομένων. Θεμελίωση – ερμηνεία – προοπτικές, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ. 10 επ.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► **Αναρμοδιότητα του ΕΣΡ βάσει της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας να επιβάλλει πρόστιμα σε παρόχους τηλεοπτικών εκπομπών αποκλειστικά μέσω διαδικτύου – Υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ**

Μόνο οι παραδοσιακοί τηλεοπτικοί σταθμοί υπάγονται στις διατάξεις της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας που προβλέπουν τις υποχρεώσεις σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και παράλειψης προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένων προγραμμάτων. Το ΕΣΡ δεν έχει αρμοδιότητα επιβολής διοικητικών κυρώσεων εις βάρος μη παραδοσιακών τηλεοπτικών σταθμών για την παραβίαση των ανωτέρω υποχρεώσεων. Υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ ως προς τη συμβατότητα των ανωτέρω με το ενωσιακό δίκαιο, το ενδεχόμενο υπαγωγής των μη παραδοσιακών τηλεοπτικών σταθμών στην εθνική ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία δυνάμει σχετικών διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ και της Οδηγίας 2010/13/ΕΕ, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2018/1808/ΕΕ, καθώς και σχετικά με τα ζητήματα που προκύπτουν αναφορικά με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* και την αρχή της ασφάλειας δικαίου.

παραδοσιακοί τηλεοπτικοί σταθμοί – διαδικτυακή τηλεόραση – πεδίο εφαρμογής εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας – υποχρέωση προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας – προβολή ποιοτικά υποβαθμισμένου προγράμματος – ΕΣΡ – αρμοδιότητα επιβολής προστίμων – Οδηγία 2010/13/ΕΕ για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων – αρχή της ίσης μεταχείρισης – αρχή της πρακτικής αποτελεσματικότητας – αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* – αρχή της ασφάλειας δικαίου

ΣτΕ (Τμ. Δ' – 7μ), απόφαση αριθμ. 1350/2023, 02.08.2023

Με την υπ' αριθμ. 140/2021 απόφασή του, το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (εφεξής: ΕΣΡ) επέβαλε σε εταιρεία, ιδιοκτήτρια ηλεκτρονικού ιστότοπου, δύο πρόστιμα ποσού τριάντα χιλιάδων (30.000) ευρώ έκαστο για τις παραβάσεις α) της προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένου οπτικοακουστικού περιεχομένου και β) της παραβίασης της υποχρέωσης σεβασμού της ανθρώπινης αξίας και προσωπικότητας. Ειδικότερα, τα πρόστιμα επιβλήθηκαν, επειδή κατά τη μετάδοση εκπομπής ενημερωτικού-ψυχαγωγικού περιεχομένου από τον ηλεκτρονικό ιστότοπο της εταιρείας με σκοπό την ταυτόχρονη παρακολούθηση (live streaming), ο παρουσιαστής παρουσίασε την είδηση της επίσκεψης εκπροσώπων συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας στο γραφείο του Πρωθυπουργού

χρησιμοποιώντας αποκάλυπτα απαξιωτικές, προσβλητικές και υβριστικές για τους ομοφυλόφιλους εκφράσεις, κάνοντας ειρωνικά σχόλια σχετικά με τον γενετήσιο προσανατολισμό τους και προτρέποντας έμμεσα σε λεκτικές και έμπρακτες επιθέσεις εναντίον τους, ενώ επιπλέον, προέβη επανειλημμένα σε σαφείς υπαινιγμούς σχετικά με τον γενετήσιο προσανατολισμό ρητώς κατονομαζόμενων πολιτικών προσώπων.

Επιλαμβανόμενο της αίτησης ακύρωσης που ασκήθηκε από την εταιρεία κατά της ως άνω απόφασης του ΕΣΡ, το ΣτΕ, υπό επταμελή σύνθεση, έκρινε αρχικά κατά πλειοψηφία ότι στο υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής των κρίσιμων διατάξεων της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας που επιβάλλουν την υποχρέωση σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, απαγορεύουν ευθέως την προβολή ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου και εξειδικεύουν τη γενική απαγόρευση προβολής τέτοιου περιεχομένου, εμπίπτουν μόνο οι παραδοσιακοί τηλεοπτικοί σταθμοί, ήτοι όσοι εκπέμπουν το πρόγραμμά τους και μέσω συχνότητων, και όχι όσοι φορείς προσφέρουν τηλεοπτικά προγράμματα αποκλειστικά μέσω διαδικτύου. Η απουσία δε σαφούς και αναμφισβήτητης δέσμευσης των μη παραδοσιακών τηλεοπτικών σταθμών από τις ανωτέρω υποχρεώσεις εμποδίζει το ΕΣΡ να επιβάλλει, κατά διασταλτική ερμηνεία ή κατ' ανάλογη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, κυρώσεις εις βάρος τους.

Λαμβάνοντας, ωστόσο, υπόψη του τις σχετικές ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου και συγκεκριμένα της Οδηγίας 2010/13/ΕΕ, όπως αυτή τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2018/1808/ΕΕ (εφεξής: η Οδηγία), σε συνδυασμό με κρίσιμες διατάξεις και γενικές αρχές του πρωτογενούς δικαίου, το ΣτΕ προβληματίστηκε ως προς τη συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με το δίκαιο της ΕΕ, καθ' ό μέρος αυτή δεν προβλέπει τη δέσμευση των μη παραδοσιακών τηλεοπτικών σταθμών από τις ανωτέρω αναφερόμενες υποχρεώσεις.

Επ' αυτού το ΣτΕ διατύπωσε αρχικά τη θέση ότι οι υποχρεώσεις σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και παράλειψης προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένου τηλεοπτικού περιεχομένου δεν περιέχονται μεν στους συντονισμένους κανόνες της Οδηγίας, ούτε επιβάλλονται ρητά με τους κανόνες του Ν. 4779/2021 που μετέφερε την Οδηγία στο ελληνικό δίκαιο, πλην όμως μέσω της Οδηγίας επιβλήθηκε ο συντονισμός μίας βασικής δέσμης κανόνων περιεχομένου των τηλεοπτικών εκπομπών που πρέπει να εφαρμόζονται αδιακρίτως σε όλες τις τηλεοπτικές εκπομπές, ανεξάρτητα από το μέσο μετάδοσής τους. Όπως προκύπτει δε από το περιεχόμενο των κανόνων αυτών, σκοπός τους είναι η εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου σεβασμού της ανθρώπινης

αξιοπρέπειας, αλλά και ποιότητας του περιεχομένου των τηλεοπτικών εκπομπών, που περιλαμβάνει τουλάχιστον την υποχρέωση προστασίας της τιμής και της υπόληψης των αναφερόμενων στις εκπομπές προσώπων. Με τις σκέψεις αυτές, το δικαστήριο κατέληξε ομόφωνα στο συμπέρασμα ότι η εξασφάλιση του σεβασμού και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, καθώς και η αποτροπή της προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου από τους παρόχους τηλεοπτικών υπηρεσιών, εμπίπτουν στους σκοπούς της Οδηγίας. Δεχόμενο, όμως, ότι η ερμηνεία αυτή δεν είναι ανεπίδεκτη αμφιβολίας και ενόψει της αδυναμίας άσκησης ενδίκων μέσων κατά της απόφασής του, έκρινε υποχρεωτική την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ, με το οποίο αιτείται κατ' ουσία την επιβεβαίωση ή απόρριψη της ανωτέρω κρίσης του σε σχέση με τους σκοπούς της Οδηγίας.

Ακολούθησε η περαιτέρω ανάπτυξη του προβληματισμού με τη διατύπωση ερωτημάτων, αρχικά υπό την εκδοχή της καταφατικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα, η οποία εξάλλου υιοθετήθηκε από το δικαστήριο. Πιο συγκεκριμένα, ετέθη το ζήτημα εάν ρυθμίσεις του εθνικού δικαίου που δεν προβλέπουν την υποχρέωση σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την απαγόρευση προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου από τους μη παραδοσιακούς τηλεοπτικούς σταθμούς αντίκεινται στο άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας, καθώς και στην κατοχυρωμένη στα άρθρα 20 και 21 ΧΘΔ αρχή της ίσης μεταχείρισης. Και επ' αυτού το δικαστήριο λαμβάνει ομόφωνα θέση υπέρ της καταφατικής απάντησης, θεωρώντας αδικαιολόγητη τη διάκριση μεταξύ παρόχων οπτικοακουστικών υπηρεσιών με βάση το μέσο μετάδοσης των προγραμμάτων τους, καθώς δέχεται ότι κρίσιμο στοιχείο για τη συγκρισιμότητά τους ως προς την εφαρμογή των ανωτέρω υποχρεώσεων είναι η παρόμοια επίδραση των τηλεοπτικών προγραμμάτων που μεταδίδουν στο ευρύ κοινό και οι συνέπειες της μετάδοσης τυχόν προσβλητικού περιεχομένου στην τιμή και την υπόληψη των θιγόμενων προσώπων. Διατυπώνει, όμως, ερώτημα και ως προς αυτό το ζήτημα.

Με δεδομένη την καταφατική απάντηση στα δύο πρώτα ερωτήματα, η μεν αρχή της πρακτικής αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου επιβάλλει κατ' αρχήν, σύμφωνα με το ΣτΕ, την εφαρμογή από το ΕΣΡ της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας για όλους τους παρόχους τηλεοπτικού περιεχομένου, ανεξάρτητα από τον τρόπο μετάδοσης αυτού, και την επιβολή των σχετικών κυρώσεων, εάν συντρέχουν οι προβλεπόμενες στις οικείες διατάξεις προϋποθέσεις. Ωστόσο, η αρχή της νομιμότητας των αξιόποινων πράξεων και των ποινών (*nullum crimen nulla poena sine lege*) που κατοχυρώνεται στο άρθρο 49 παρ. 1 ΧΘΔ, καθώς και η αρχή της ασφάλειας δικαίου, επιτάσσουν να επιβάλλονται κυρώσεις μόνο εάν αυτές προβλέπονται σε προηγούμενη, σαφή και μη διαφορού-

μενη νομική βάση, ώστε η επιβολή τους να είναι επαρκώς προβλέψιμη. Θέτει, λοιπόν, το ΣτΕ το ερώτημα, εάν η εφαρμογή της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας σε παρόχους τηλεοπτικών υπηρεσιών αποκλειστικά μέσω διαδικτύου, παρότι αυτό δεν προκύπτει με σαφήνεια από το γράμμα των σχετικών διατάξεων, με σκοπό να επιτευχθεί η πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας, είναι αντίθετη προς τις ανωτέρω αρχές.

Εν συνεχεία, υπό την εκδοχή της αρνητικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα, το δικαστήριο στρέφει την προσοχή του στο άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας. Ερμηνεύοντας τη διάταξη αυτή, καταλήγει στη θέση ότι το κράτος μέλος έχει μεν τη δυνατότητα να επιβάλλει πιο λεπτομερείς και αυστηρότερους κανόνες για τη ρύθμιση της παροχής οπτικοακουστικών υπηρεσιών στους τομείς που δεν συντονίζονται με ειδικούς κανόνες της Οδηγίας, εάν όμως αξιοποιήσει τη δυνατότητα αυτή, είναι υποχρεωμένο, κατ' εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης και ενόψει της τεχνολογικής ουδετερότητας της Οδηγίας, να προβλέψει την εφαρμογή των κανόνων αυτών σε όλους τους παρόχους οπτικοακουστικών υπηρεσιών, εκτός αν συντρέχει αντικειμενικός λόγος για τη διάκριση ορισμένης κατηγορίας αυτών. Διαφορές, όμως, ως προς το μέσο μετάδοσης και την τεχνολογία που χρησιμοποιείται γι' αυτή δεν αποτελούν αντικειμενικό λόγο διάκρισης. Το ΕΣΡ, λοιπόν, βάσει της ανωτέρω διάταξης της Οδηγίας και της αρχής της ίσης μεταχείρισης, οφείλει να διερευνήσει την τήρηση των υποχρεώσεων της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας που ρυθμίζει τα τηλεοπτικά προγράμματα της επίγειας, της δορυφορικής και της συνδρομητικής τηλεόρασης και να εξετάσει το ενδεχόμενο επιβολής των σχετικών κυρώσεων για παράβαση των ανωτέρω κανόνων και για τις εκπομπές που μεταδίδονται αποκλειστικά μέσω διαδικτυακής τηλεόρασης. Ενόψει, όμως, των αμφιβολιών για την ορθότητα της ερμηνευτικής αυτής εκδοχής και ελλείψει *ad hoc* νομολογίας, το ΣτΕ αποφάσισε να απευθύνει σχετικό προδικαστικό ερώτημα προς το ΔΕΕ.

Παρά ταύτα, η θέση που έλαβε το δικαστήριο επί του ανωτέρω ζητήματος ήγειρε εκ νέου το ζήτημα της εφαρμογής της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας και της επιβολής των κυρώσεων που προβλέπονται σε αυτή εις βάρος των παρόχων τηλεοπτικών υπηρεσιών, χωρίς όμως τούτο να προκύπτει κατά τρόπο σαφή και προβλέψιμο από το γράμμα των σχετικών διατάξεων, με αποτέλεσμα να τίθεται εν αμφιβόλω η συμφωνία της με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* και την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Επ' αυτού το ΣτΕ διατύπωσε το πέμπτο και τελευταίο ερώτημά του.

Παρατηρήσεις

Γεώργιος Καπετάνιος*

Εισαγωγικά

Η υπ' αριθμ. 1350/2023 απόφαση του Δ' Τμήματος του ΣτΕ¹, που εκδικάστηκε υπό επταμελή σύνθεση λόγω σπουδαιότητας, μολοντί προδικαστική, παρουσιάζει ενδιαφέρον για δύο, κατά βάση, λόγους: αφενός, επειδή πραγματεύεται το σημαντικό ζήτημα του νομικού καθεστώτος που διέπει την προβολή τηλεοπτικών προγραμμάτων μέσω διαδικτύου ως προς την υποχρέωση σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τη διασφάλιση της ποιότητας των προγραμμάτων αυτών και την αρμοδιότητα του ΕΣΡ να επιβάλλει διοικητικές κυρώσεις εις βάρος των παρόχων τους αφετέρου, λόγω του τρόπου με τον οποίο το δικαστήριο καταστρώνει τον συλλογισμό του, καθώς διερευνά εάν το ζήτημα αυτό εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του ενωσιακού δικαίου και πώς αυτό ενδέχεται να επιδρά στην ερμηνεία και την εφαρμογή των διατάξεων της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας.

1. Εξαιρέση των μη παραδοσιακών τηλεοπτικών σταθμών από το πεδίο εφαρμογής της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας

Αφού εξέτασε ένα σύνολο διατάξεων της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας², με τις οποίες προσδιορίζεται το υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής της ως προς τις υποχρεώσεις προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και παράλειψης προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένων προγραμμάτων και ρυθμίζεται η επιβολή κυρώσεων από το ΕΣΡ, το δικαστήριο έκρινε κατά πλειοψηφία ότι οι ανωτέρω υποχρεώσεις αφορούν μόνο τους φορείς που εκπέμπουν το τηλεοπτικό πρόγραμμα τους και μέσω συχνοτήτων (αναλογικά ή ψηφιακά), τους οποίους υπήγαγε στην έννοια των *παραδοσιακών τηλεοπτικών σταθμών*. Στην κρίση αυτή κατέληξε η πλειοψηφία βασιζόμενη κυρίως στις εξής διαπιστώσεις: πρώτον, ότι στο γράμμα των σχετικών διατάξεων γίνεται αναφορά μόνο σε φορείς που μεταδίδουν τα προγράμματά τους είτε μέσω (αναλογικών ή ψηφιακών) ραδιοσυχνοτήτων, είτε μέσω δορυφόρου δεύτερον, ότι ο Ν. 3592/2007, με τον οποίο επεκτάθηκε η εφαρμογή της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας στους παρόχους τηλεοπτικών υπηρεσιών μέσω

ευρυζωνικών δικτύων, διακρίνει ειδικώς τη διαδικτυακή τηλεόραση και την εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής του τρίτον, ότι ο Ν. 4173/2013 προέβλεψε τη δέσμευση από τη ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία για το οπτικοακουστικό περιεχόμενο των διαδικτυακών ιστοτόπων που ανήκουν σε τηλεοπτικούς σταθμούς, οι οποίοι εκπέμπουν το πρόγραμμά τους και μέσω συχνοτήτων.

Από τους παραδοσιακούς τηλεοπτικούς σταθμούς διακρίνονται οι φορείς που χρησιμοποιούν αποκλειστικά το διαδίκτυο για την άσκηση της δραστηριότητας αυτής (διαδικτυακή τηλεόραση). Ο νομοθέτης δεν επέκτεινε ρητά την εφαρμογή της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας και σε αυτούς, όπως έπραξε για άλλους παρόχους τηλεοπτικών προγραμμάτων που αρχικά δεν καταλαμβάνονταν από την εν λόγω νομοθεσία. Από το γράμμα, λοιπόν, των σχετικών διατάξεων δεν προκύπτει με σαφήνεια η δέσμευση των παρόχων τηλεοπτικών προγραμμάτων αποκλειστικά μέσω διαδικτύου από συγκεκριμένες υποχρεώσεις, με αποτέλεσμα να μην είναι προβλέψιμη η επιβολή και το είδος των επαπειλούμενων κυρώσεων εις βάρος τους σε περίπτωση παραβίασης αυτών, ενώ αποκλείεται η διασταλτική ερμηνεία ή/και αναλογική εφαρμογή των ρυθμίσεων που προβλέπουν υποχρεώσεις και επιβάλλουν κυρώσεις. Ως εκ τούτου, η διαδικτυακή τηλεόραση βρίσκεται εκτός του πεδίου εφαρμογής της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας που επιβάλλει την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την παράλειψη προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένων προγραμμάτων.

Έναντι των ανωτέρω κρίσεων της πλειοψηφίας αντιτάσσεται ενδιαφέρουσα μειοψηφία, σύμφωνα με την οποία η *τηλεόραση*, ως νομική έννοια του άρθρου 15 παρ. 2 του Συντάγματος, έχει χαρακτήρα δυναμικό και προσδιοριστικό στοιχείο του περιεχομένου της είναι η μετάδοση οπτικού ή οπτικοακουστικού υλικού οργανωμένου υπό μορφή προγράμματος, το οποίο ασκεί σημαντική επιρροή στους αποδέκτες του, πράγμα που δικαιολογεί και το ειδικό ρυθμιστικό καθεστώς που προβλέπεται γι' αυτή από την ως άνω συνταγματική διάταξη. Αντιθέτως, η τεχνολογία μετάδοσης είναι αδιάφορη για την υπαγωγή στην ανωτέρω έννοια. Με βάση τη θέση αυτή, η μειοψηφία εντάσσει και τη διαδικτυακή τηλεόραση στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 15 παρ. 2 του Συντάγματος και κατ' ακολουθία στη δέσμευση από τις υποχρεώσεις σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, προστασίας της παιδικής ηλικίας και της νεότητας και παράλειψης προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου που προβλέπονται σ' αυτό, αλλά και στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ΕΣΡ για τον έλεγχο και την επιβολή κυρώσεων. Τούτο, σύμφωνα με την άποψη που μειοψήφησε, έχει ως αποτέλεσμα να μην καταλείπεται ρυθμιστικό κενό και, κατά συνέπεια, να μην απαιτείται η προσφυγή σε αναλογική εφαρμογή ή διασταλτική ερμηνεία των διατάξεων της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας, οι

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. Όμοια η ΣτΕ (Δ' – 7μ) 1349/2023.

2. Πρόκειται για τους Ν. 2328/1995, 2644/1998, 2863/2000, 3592/2007, 4173/2013 και το π.δ. 77/2003 που ισχύουν παράλληλα με τον Ν. 4779/2021, με τον οποίο μεταφέρθηκε η Οδηγία στην ελληνική έννομη τάξη. Στο τέλος της απόφασης παρατίθενται σε παράρτημα οι κρίσιμες διατάξεις του ενωσιακού και του εθνικού δικαίου.

οποίες είναι ευθέως εφαρμοστέες και ως προς τους παρόχους τηλεοπτικών προγραμμάτων αποκλειστικά μέσω διαδικτύου.

II. Προβληματισμοί ως προς τη συμφωνία της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας με το ενωσιακό δίκαιο και την τυχόν υποχρέωση εφαρμογής αυτής στο πεδίο της διαδικτυακής τηλεόρασης

Ο προβληματισμός που αναπτύσσεται από το δικαστήριο μετά τη διατύπωση των ανωτέρω κρίσεων μπορεί να διακριθεί σε τρία επιμέρους ζητήματα. Το πρώτο αφορά τη συμβατότητα του εθνικού με το ενωσιακό δίκαιο, καθ' ο μέρος το πρώτο εξαιρεί τη διαδικτυακή τηλεόραση από τις υποχρεώσεις σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και παράλειψης προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένων προγραμμάτων, αλλά και από την επιβολή κυρώσεων από το ΕΣΡ. Δεύτερο είναι το ζήτημα της συνέπειας που θα επιφέρει η τυχόν διαπίστωση παραβίασης του ενωσιακού δικαίου και, ειδικότερα, εάν αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας, ώστε να καταλαμβάνει και τη διαδικτυακή τηλεόραση. Υπό την εκδοχή της καταφατικής απάντησης στο τελευταίο ερώτημα, τίθεται περαιτέρω το τρίτο ζήτημα της επιρροής που ασκούν η αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* και η αρχή της ασφάλειας δικαίου.

Το δικαστήριο αναπτύσσει τον ανωτέρω προβληματισμό με σημείο εκκίνησης δύο διαφορετικές νομικές βάσεις. Η πρώτη έχει ως αφετηρία τη θέση ότι από τον συνδυασμό ορισμένων διατάξεων της Οδηγίας, ερμηνευόμενων υπό το φως των αιτιολογικών σκέψεων της και του άρθρου 1 ΧΘΔ, προκύπτει ότι στους σκοπούς της συμπεριλαμβάνεται και η επίτευξη ενός ελάχιστου επιπέδου σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αλλά και ποιότητας του περιεχομένου των προσφερόμενων οπτικοακουστικών υπηρεσιών, ώστε να προστατεύεται τουλάχιστον η τιμή και η υπόληψη των ενδιαφερομένων προσώπων. Τούτο δε, παρότι οι υποχρεώσεις σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και μη προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου δεν περιλαμβάνονται στους συντονισμένους κανόνες της Οδηγίας, ούτε επιβάλλονται ρητά με τους κανόνες που θεσπίστηκαν με τον Ν. 4779/2021 που την ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη.

Αν η προηγούμενη θέση είναι ορθή, πράγμα το οποίο το ΣτΕ δεν θεωρεί βέβαιο και για τον λόγο αυτό διατυπώνει το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, τότε, σύμφωνα με το δικαστήριο, πρέπει να εξεταστεί, εάν η εξαίρεση ορισμένης κατηγορίας παρόχων οπτικοακουστικών υπηρεσιών από τις προβλεπόμενες στην εθνική ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία υποχρεώσεις και κυρώσεις με κριτήριο τη χρήση του διαδικτύου ως αποκλειστικού μέσου μετάδοσης των προγραμμάτων τους είναι σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο. Επ' αυτού διαπιστώνει ότι κατά τη νομολογία του

ΔΕΕ επί των διατάξεων της Οδηγίας, η ευχέρεια των κρατών μελών να θεσπίζουν λεπτομερέστερους ή αυστηρότερους κανόνες για τους παρόχους οπτικοακουστικών υπηρεσιών σε σχέση με τους κανόνες που θεσπίζονται από την ίδια την Οδηγία, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 αυτής, τελεί υπό την επιφύλαξη της τήρησης των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου και των θεμελιωδών ελευθεριών που κατοχυρώνονται από αυτό, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται και η αρχή της ίσης μεταχείρισης (άρθρα 20 και 21 ΧΘΔ) που επιβάλλει την όμοια μεταχείριση των συγκρίσιμων καταστάσεων³. Κρίσιμο δε στοιχείο για τη συγκρισιμότητα των παρόχων τηλεοπτικών υπηρεσιών είναι, κατά το ΣτΕ, η επίδραση των προγραμμάτων που μεταδίδουν στο ευρύ κοινό και οι συνέπειές τους στην τιμή και την υπόληψη του προσώπου που ενδέχεται να θίγεται από το περιεχόμενο αυτών και όχι η τεχνολογία που χρησιμοποιείται για τη μετάδοσή τους. Με τα δεδομένα αυτά, διατυπώνεται η θέση ότι η εξαίρεση των παρόχων τηλεοπτικών υπηρεσιών από την υποχρέωση εφαρμογής της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας για μόνο τον λόγο της μετάδοσης των προγραμμάτων τους αποκλειστικά μέσω διαδικτύου αντίκειται στα άρθρα 4 παρ. 1 της Οδηγίας, 20 και 21 ΧΘΔ. Διατυπώνει, ωστόσο, σχετικό ερώτημα για την επιβεβαίωση της κρίσης αυτής.

Ως λογικό επακόλουθο των ανωτέρω αναφέρεται το τρίτο ζήτημα του πρακτικού αποτελέσματος που συνεπάγεται τυχόν επιβεβαίωση της θέσης ότι η εθνική ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία, κατά το επίδικο μέρος της, αντίκειται στο ενωσιακό δίκαιο. Επικαλούμενο την αρχή της πρακτικής αποτελεσματικότητας, το δικαστήριο δέχεται ότι κατ' αρχήν η ερμηνεία του εθνικού δικαίου πρέπει να γίνεται κατά τρόπο τέτοιο, ώστε να επιτυγχάνονται οι σκοποί της Οδηγίας, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται, σύμφωνα με τη θέση που υιοθετήθηκε από αυτό επί του πρώτου ερωτήματος, η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και η αποτροπή προβολής υποβαθμισμένων προγραμμάτων και από τους φορείς που παρέχουν τηλεοπτικά προγράμματα αποκλειστικά μέσω διαδικτύου. Η αρχή λοιπόν αυτή επιβάλλει την υπαγωγή αυτών στις προβλεπόμενες από τη ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία υποχρεώσεις για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την παράλειψη προβολής ποιοτικά υποβαθμισμένων προγραμμάτων, αλλά και στις ρυθμίσεις που αφορούν την επιβολή προστίμων από το ΕΣΡ σε περίπτωση παραβίασης των υποχρεώσεων αυτών.

Γίνεται, ωστόσο, αντιληπτό ότι τέτοια ερμηνεία του εθνικού δικαίου θα έχει ως αποτέλεσμα την επιβολή υποχρεώσεων και ενδεχομένως κυρώσεων σε υποκείμενα, η δέσμευση των οποίων δεν προκύπτει κατά τρόπο σαφή και προβλέψιμο από το γράμμα των σχετικών διατάξεων. Για

3. ΔΕΕ C-234/12, *Sky Italia*, 18.07.2013, ECLI:EU:C:2013:496, σκ. 11-26 με τις εκεί περαιτέρω παραπομπές.

τον λόγο αυτό, ευλόγως εκφράζονται από το ΣτΕ αμφιβολίες και διατυπώνεται το τρίτο ερώτημα σχετικά με τη συμβατότητα των ανωτέρω με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* (άρθρο 49 παρ. 1 ΧΘΔ). Σημειώνει δε το δικαστήριο, επικαλούμενο νομολογία του ΔΕΕ⁴, ότι η αρχή αυτή είναι εφαρμοστέα και στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, καθώς και ότι είναι πάγια η θέση του περί ανάγκης πρόβλεψης των κυρώσεων σε σαφή και μη διαφορούμενη νομική βάση, ακόμη κι αν αυτές δεν έχουν ποινικό χαρακτήρα⁵. Το ερώτημα αφορά και τη συναφή αρχή της ασφάλειας δικαίου, η οποία πρέπει να τηρείται με ιδιαίτερη ουστηρότητα όσον αφορά διατάξεις που προβλέπουν οικονομικές επιπτώσεις εις βάρος των ενδιαφερομένων⁶.

Η δεύτερη αφετηρία για την ανάπτυξη του προβληματισμού είναι το άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας που προβλέπει την υποχρέωση κάθε κράτους μέλους να μεριμνά, προκειμένου οι κανόνες δικαίου που ισχύουν σε αυτό για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων να τηρούνται για όλες τις υπηρεσίες αυτού του είδους που προσφέρονται από τους υπαγόμενους στη δικαιοδοσία του παρόχους υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων. Για να προσδιορίσει το κανονιστικό περιεχόμενο της διάταξης αυτής, το δικαστήριο αναφέρεται στον σκοπό της Οδηγίας να δημιουργήσει μια ενιαία αγορά υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων, λειτουργούσα υπό κανόνες υγιούς ανταγωνισμού, αλλά και στην τεχνολογική ουδετερότητα της Οδηγίας, δηλαδή στο γεγονός ότι στο πλαίσιο αυτής η τεχνολογία μετάδοσης ενός τηλεοπτικού προγράμματος δεν αποτελεί στοιχείο που ασκεί κάποια επιρροή. Ενόψει των ανωτέρω, τα κράτη μέλη έχουν μεν περιθώριο εκτίμησης αναφορικά με τη θέσπιση υποχρεώσεων που βαίνουν πέραν του επιβαλλόμενου από την Οδηγία συντονισμού των νομοθεσιών τους, καθώς και ως προς την πρόβλεψη επιβολής κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης των υποχρεώσεων αυτών, πλην όμως οφείλουν να μην εξαιρούν από το πεδίο εφαρμογής των σχετικών διατάξεων παρόχους υπηρεσιών ραδιοτηλεοπτικών μέσων, εάν δεν συντρέχει αντικειμενικός λόγος προς τούτο. Τέτοιος δε λόγος δεν είναι η χρήση διαφορετικών τεχνολογικών μέσων για τη μετάδοση των τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Ωστόσο, το δικαστήριο, αντλώντας επιχείρημα από παλαιότερη νομολογία του ΔΕΚ επί των αντίστοιχων με το άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας διατάξεων της προϊσχύουσας

Οδηγίας 89/552/ΕΟΚ⁷, κρίνει ότι το κανονιστικό περιεχόμενο της εν λόγω διάταξης δεν περιορίζεται στην απαγόρευση των αδικαιολόγητων διακρίσεων, κατά τα ανωτέρω εκτιθέμενα, αλλά, σε συνδυασμό με την αρχή της ίσης μεταχείρισης, περιλαμβάνει και την υποχρέωση εφαρμογής των ισχυουσών διατάξεων της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας σε όλους τους παρόχους οπτικοακουστικών υπηρεσιών, ακόμη κι αν από το γράμμα τους δεν προκύπτει ευθέως και με σαφήνεια η δέσμευσή τους. Τούτο μάλιστα ισχύει τόσο για τις διατάξεις του εθνικού δικαίου που θεσπίζονται προς ενσωμάτωση των συντονισμένων κανόνων της Οδηγίας, όσο και για εκείνες που δεν αφορούν τους κανόνες αυτούς. Και υπό αυτήν όμως την εκδοχή προκύπτει το ζήτημα της συμφωνίας των ανωτέρω με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* και την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Έτσι, διατυπώνονται από το ΣτΕ δύο ακόμη προδικαστικά ερωτήματα που αφορούν, αφενός, την ορθότητα της ερμηνείας του άρθρου 2 παρ. 1 της Οδηγίας που υιοθέτησε και, αφετέρου, την εναρμόνισή της με τις ως άνω αρχές.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι για τη διερεύνηση του ενδεχομένου εφαρμογής της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας και στο πεδίο της διαδικτυακής τηλεόρασης δύναμι του ενωσιακού δικαίου, το ΣτΕ εκκινεί μεν από δύο διακριτές αφετηρίες που το οδηγούν σε εν μέρει διαφορετικές κατευθύνσεις, πλην όμως αμφότερες καταλήγουν σε κοινό σημείο. Έτσι, ο προβληματισμός θα μπορούσε τελικά να αποδοθεί συνοπτικά ως εξής: αν γίνει δεκτό ότι το ενωσιακό δίκαιο όχι μόνο δεν επιτρέπει την εξαίρεση των φορέων που μεταδίδουν τηλεοπτικά προγράμματα αποκλειστικά μέσω διαδικτύου από το πεδίο εφαρμογής της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας, αλλά επιπλέον επιβάλλει την υπαγωγή τους σε αυτή, ακόμη κι αν τούτο δεν προκύπτει κατά τρόπο σαφή και αναμφισβήτητο από τις οικείες διατάξεις, είναι σύμφωνη με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* και την αρχή της ασφάλειας δικαίου η επιβολή κυρώσεων εις βάρος των φορέων αυτών από το ΕΖΠ βάσει της ανωτέρω νομοθεσίας;

Καταληκτικά, το δικαστήριο αιτιολογεί τη λυσιτέλεια των ερωτημάτων του και διευκρινίζει ότι το επίδικο ζήτημα αφορά το κατά πόσον η Οδηγία και το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο επιβάλλουν μία συγκεκριμένη ερμηνεία της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας, διακρίνοντάς το από την προβληματική της άμεσης ισχύος διατάξεων Οδηγίας έναντι ιδιωτών.

Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η διαδικτυακή τηλεόραση σαφώς δεν αποτελεί πεδίο που μπορεί να μείνει αρρυθμιστο, όχι μόνο επειδή πρόκειται

4. ΔΕΕ C-870/19, *Prefettura Ufficio territoriale del governo di Firenze*, 24.03.2021, ECLI:EU:C:2021:233.

5. ΔΕΚC-137/85, *Maizena/BALM*, 18.11.1987, ECLI:EU:C:1987:493, σκ. 15, ΔΕΚ C-117/83, *Könecke/Balm*, 25.09.1984, ECLI:EU:C:1984:288, σκ. 11.

6. ΔΕΚC-288/07, *Isle of Wight Council κ.λπ.*, 16.09.2008, ECLI:EU:C:2008:505, σκ. 47-48 με τις εκεί περαιτέρω παραπομπές.

7. ΔΕΚ C-222/94, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 10.09.1996, ECLI:EU:C:1996:314, σκ. 35.

για μία διαρκώς αναπτυσσόμενη αγορά που απαιτείται να λειτουργεί υπό κανόνες υγιούς ανταγωνισμού, πτυχή για την οποία προεχόντως ενδιαφέρεται ο ενωσιακός νομοθέτης, αλλά και λόγω της σημασίας του διαδικτύου ως μέσου διακίνησης οπτικοακουστικού υλικού. Εξάλλου, οι κανόνες που αφορούν την υποχρέωση προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τη διατήρηση της ποιοτικής στάθμης των τηλεοπτικών προγραμμάτων και την επιβολή κυρώσεων από το ΕΣΡ συνδέονται και με τους όρους υπό τους οποίους αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός στην αγορά της παροχής υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων, αφού οριοθετούν το πλαίσιο άσκησης των δραστηριοτήτων αυτών. Περαιτέρω, θα ήταν μάλλον αδύνατο να υποστηριχθεί πειστικά η θέση ότι η διαδικτυακή τηλεόραση παρουσιάζει ουσιώδεις διαφορές με την «παραδοσιακή», αν ληφθεί υπόψη ότι η μεταξύ τους διάκριση περιορίζεται πλέον πράγματι μόνο στην τεχνολογία που χρησιμοποιείται για τη μετάδοση των προγραμμάτων και

όχι στην ευχέρεια πρόσβασης του κοινού ή στην επίδραση που ασκούν σ' αυτό.

Στην κατεύθυνση αυτή, το ΣτΕ, μολονότι κατά πλειοψηφία έλαβε θέση υπέρ της στενής ερμηνείας των διατάξεων της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας, με αποτέλεσμα να καταλήξει στην κρίση ότι η διαδικτυακή τηλεόραση βρίσκεται εκτός του πεδίου εφαρμογής τους, εντόπισε στο ενωσιακό δίκαιο το νομικό έρεισμα για την εξομοίωση αυτής με τους παραδοσιακούς τηλεοπτικούς σταθμούς. Τούτο, όμως, χωρίς να παραβλέπει ότι η επιβολή κυρώσεων εις βάρος παρόχων οπτικοακουστικών υπηρεσιών από το ΕΣΡ, χωρίς αυτό να προβλέπεται σαφώς από τις ισχύουσες διατάξεις, με αποτέλεσμα να μην συντρέχει το στοιχείο της προβλεψιμότητας, εγείρει ζητήματα συμβατότητας με θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου, επί των οποίων καλείται πλέον να αποφανθεί το ΔΕΕ.

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Εγκατάσταση του RTA στο Τελ Αβίβ – Πρώτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 8 Μαΐου 2023, πραγματοποιήθηκε επιτυχώς η έναρξη του Προγράμματος με την εγκατάσταση του Μόνιμου Εμπειρογνώμονα (Resident Twinning Adviser – RTA) στο Τελ Αβίβ. Ταυτόχρονα, ξεκίνησε η υλοποίηση των επιμέρους δραστηριοτήτων του Προγράμματος, ενώ στις 15 Ιουνίου 2023 πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής (Steering Committee Meeting).

Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης “light” με το Μαυροβούνιο “Improving the capacities of the AFCOS System bodies in the field of irregularities management” (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Δεύτερη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 30 Μαΐου 2023, έλαβε χώρα στην Ποντγκόριτσα η δεύτερη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής (Steering Committee Meeting) του Προγράμματος, κατά την οποία συζητήθηκε η πορεία του Προγράμματος εν γένει και καθορίστηκαν τα επόμενα βήματα.

Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Kick-Off Event – Πρώτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 22 Ιουνίου 2023, πραγματοποιήθηκε στα Σκόπια η έναρκτήρια εκδήλωση του Προγράμματος (Kick-Off Event). Στην εκδήλωση παρευρέθηκαν και απηύθυναν χαιρετισμό η Υπουργός Περιβάλλοντος και Χωροταξίας της Βόρειας Μακεδονίας, κα Kaja Shukova, ο Επικεφαλής της Αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Βόρεια Μακεδονία, κ. Steffen Hudolin, η Πρέσβης της Ελλάδας στη Βόρεια Μακεδονία, κα Σοφία Φιλιππίδου, και η Γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ, κα Βιργινία Τζώρτζη.

Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε επισκόπηση του Προγράμματος, παρουσίαση της μεθοδολογίας, των επιμέρους δραστηριοτήτων, των προσδοκιών και των προβλεπόμενων αποτελεσμάτων από τον κ. Στυλιανό Μαυρομάτη, Project Leader και Component Leader 1 του Προγράμματος, την κα Ανθούλα Παπαδοπούλου, Component Leader 2, τον κ. Σταύρο Καραθανάση, Component Leader 3, τον κ. Δημήτριο Αβραάμ και την κα Blanka Karustova, Short Term Experts, και, τέλος, από τον κ. Nazim Aliti και την κα Besa Tateshi, Project Leader και RTA της δικαιούχου χώρας, αντίστοιχα. Μετά την εκδήλωση, έλαβε χώρα η πρώτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής.

Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΥΡΙΑΖΗΣ, Δίκαιο Βιώσιμης Χρηματοδότησης: Εξέλιξη και Νομικό Πλαίσιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2022, 288 σελ.

Η παρούσα μονογραφία του Δημητρίου Α. Κυριαζή, Διδάκτορα της Νομικής Σχολής του Παν/μίου της Οξφόρδης και Μεταδιδακτορικού Ερευνητή της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, δημοσιεύθηκε από τον εκδοτικό οίκο Νομική Βιβλιοθήκη στη σειρά «Μελέτες Διεθνούς, Ενωσιακού και Ελληνικού Δημοσίου Οικονομικού Δικαίου» που συνεπιμελούνται οι Καθηγητές κ.κ. Χ. Γκόρτσος και Γ. Δελλής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ.

Η θεματική του βιβλίου είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα για ποικίλους λόγους. Κατ' αρχάς, το δίκαιο βιώσιμης χρηματοδότησης βρίσκεται στα πρώτα στάδια της διαμόρφωσής του, τόσο σε διεθνές όσο και σε ενωσιακό επίπεδο, και η παρούσα μονογραφία είναι η πρώτη που δημοσιεύεται στα ελληνικά. Λόγω της αυξανόμενης έμφασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στην περιβαλλοντική προστασία, με συνεπακόλουθες εντεινόμενες υποχρεώσεις που αυτή επιβάλλει στα ενωσιακά όργανα, στα κράτη μέλη και (εν συνεχεία) στους παράγοντες της αγοράς, ήταν επιβεβλημένη μια ολοκληρωμένη και συστηματική προσέγγιση όλων των νομικών ερωτημάτων που εγείρονται συναφώς. Η αρτιότητα και ενδελεχής προσέγγιση των εν λόγω ερωτημάτων και η ανάλυση των επιμέρους θεμάτων εφάπτονται τόσο του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου όσο και του εθνικού δημοσίου δικαίου *per se* (π.χ. οικονομική ελευθερία, παρέμβαση κράτους στην οικονομία, προστασία περιβάλλοντος). Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Καθηγητής κ. Γκόρτσος, προλογίζοντας το βιβλίο, η βιώσιμη χρηματοδότηση και το δίκαιο αυτής λαμβάνουν σταδιακά κεντρικό ρόλο στο σύγχρονο Ενωσιακό Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο, και ιδίως στο δημόσιο δίκαιο κεφαλαιαγοράς, στο δημόσιο χρηματοπιστωτικό δίκαιο εν γένει, καθώς και στο δημόσιο νομισματικό δίκαιο.

Η μονογραφία διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο Α' Κεφάλαιο, με τίτλο «Σκέψεις – Ερευνητικά Ερωτήματα – Δομή Μονογραφίας», ορίζεται η έννοια τη βιώσιμη χρηματοδότησης και ο τρόπος με τον οποίο εντάσσεται στη διαδικασία λήψης υπόψη πολιτικών Περιβάλλοντος, Κοινωνικής Ευθύνης και Διακυβέρνησης (Environmental, Social and Governance – ESG) κατά τη διαμόρφωση επενδυτικών αποφάσεων. Επιπλέον, εξηγείται η σημασία της βιώσιμης χρηματοδότησης στο πλαίσιο του σύγχρονου Ενωσιακού και Δημοσίου Οικονομικού Δικαίου, ενώ αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους η θεματική άπτεται του δημοσίου τραπεζικού δικαίου και του δικαίου της νομισματικής πολιτικής. Τέλος, παρατίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία επιχειρεί να απαντήσει η μονογραφία.

Το Β' Κεφάλαιο, με τίτλο «Η Εξέλιξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Βιώσιμης Χρηματοδότησης σε Διεθνές και Ενωσιακό Επίπεδο», πραγματεύεται την εξέλιξη της έννοιας και της ρύθμισης της βιώσιμης χρηματοδότησης, ιδίως στο διεθνές και ενωσιακό δίκαιο (και “soft” law). Ωστόσο, για να κατανοηθεί εναργέστερα η εξέλιξη της βιώσιμης χρηματοδότησης, ο συγγραφέας ορθώς έκρινε αναγκαίο να εξετασθεί, κατά πρώτον, η εξέλιξη της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης εν γένει, ιδίως μέσω της ανάλυσης του έργου διεθνών οργανισμών και fora, καθώς και της ΕΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, αναφορά γίνεται στους σημαντικότερους «σταθμούς» της διεθνούς «πορείας» της έννοιας και σταχυολογούνται οι σπουδαιότερες σχετικές ακαδημαϊκές προσεγγίσεις. Στη συνέχεια, αναλύεται λεπτομερστά – με εντυπωσιακή έρευνα πρωτογενών πηγών – η εξέλιξη της έννοιας και της ρύθμισης της βιώσιμης χρηματοδότησης σε διεθνές και ενωσιακό επίπεδο.

Στο Γ' Κεφάλαιο, με τίτλο «Το Νομικό «Περιβάλλον» του Πρωτογενούς Ενωσιακού Δικαίου», αναλύονται οι νομικές διατάξεις του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου που πλαισιώνουν τη βιώσιμη χρηματοδότηση. Έμφαση δίδεται αρχικά στις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την προστασία του περιβάλλοντος, ήτοι ιδίως τα άρθρα 3 ΣΕΕ και τα άρθρα 3, 4, 11 και 191 ΣΛΕΕ. Εξετάζεται, επίσης, και το άρθρο 37 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (εφεξής «Χάρτης») που αναφέρει ότι το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης. Το τέλος του Γ' κεφαλαίου, χτίζοντας πάνω στην προηγηθείσα ανάλυση του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, πραγματεύεται τη σύνδεση μεταξύ του δικαίου βιώσιμης χρηματοδότησης – το οποίο προωθεί την περιβαλλοντική προστασία ως έναν από τους κρίσιμους παράγοντες κατά τη λήψη αποφάσεων οικονομικής/χρηματοδοτικής/δανειοδοτικής/νομισματικής υφής – και του ενωσιακού δικαίου νομισματικής πολιτικής. Όπως εναργώς σημειώνει ο συγγραφέας, ο σχετικός νομικός διάλογος στην ΕΕ είναι ζωηρότατος, με φλέγον ερώτημα το κατά πόσον το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο επιτρέπει, ή και επιβάλλει, τη λήψη υπόψη περιβαλλοντικών εκτιμήσεων στη χάραξη μιας πράσινης νομισματικής πολιτικής από την ΕΚΤ. Αμφιγνωμία υφίσταται, *inter alia*, αναφορικά με το κατά πόσον οι κεντρικές τράπεζες, και εν προκειμένω η ΕΚΤ, μπορούν και πρέπει να αξιολογούν τις πράσινες εξασφαλίσεις διαφορετικά και γενικώς να υπολογίζουν στους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής πριν από κάθε τους ενέργεια στο πλαίσιο της νομισματικής τους πολιτικής.

Πριν παρουσιάσει τα σχετικά επιχειρήματα, με στόχο να βρεθεί ο αναγνώστης σε θέση να διαμορφώσει άποψη επ'

αυτών, ο συγγραφέας περιγράφει, κατά τρόπο εύληπτο και ευσύνοπτο, την ιστορία και τα βασικά χαρακτηριστικά της ΕΚΤ. Έμφαση δίδεται στη στοχοθεσία της ΕΚΤ, και ιδίως στη σταθερότητα των τιμών ως πρωταρχικό στόχο, καθώς και στους δευτερογενείς στόχους της υποστήριξης των γενικών οικονομικών πολιτικών της ΕΕ και της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Όσον αφορά τις επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί κατά μιας πράσινης νομισματικής πολιτικής από την πλευρά της ΕΚΤ, ο συγγραφέας πειστικά επιχειρηματολογεί ότι η συστηματική ανάλυση του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου και της πλούσιας βιβλιογραφίας επί του θέματος καταδεικνύει ότι μια τέτοια επιφυλακτική προσέγγιση είναι εσφαλμένη. Κατά τη λεπτομερώς τεκμηριωμένη θέση του, η ισχυρότερη ενσωμάτωση των πράσινων κριτηρίων στο πλαίσιο των εξασφαλίσεων χαρακτηρίζεται θεμιτή και, όπου το ισχύον πλαίσιο δεν αντικατοπτρίζει πλέον επαρκώς τους κλιματικούς κινδύνους, η ενσωμάτωση είναι ακόμη και υποχρεωτική. Η πρωταρχική εντολή της ΕΚΤ για τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών είναι κυρίαρχη, και στον βαθμό που, όπως είδαμε, περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν τις τιμές, είναι αναγκαίο να ληφθούν υπόψη. Αλλά και η δευτερεύουσα εντολή της ΕΚΤ (να υποστηρίζει τις γενικές οικονομικές πολιτικές στην Ένωση, με σκοπό να συμβάλει στην επίτευξη των στόχων του άρθρου 127 παρ. 2 ΣΛΕΕ) ορθώς λέγεται ότι υποστηρίζει σαφώς μια ερμηνεία που λαμβάνει πλήρως υπόψη την κλιματική αλλαγή και την απώλεια βιοποικιλότητας, δεδομένου ότι οι οικονομικές πολιτικές στην ΕΕ και ο νόμος της ΕΕ για το κλίμα καθιστούν απολύτως σαφή την κατεύθυνση των φορέων χάραξης πολιτικής της Ένωσης.

Το Δ' Κεφάλαιο της μονογραφίας εξετάζει το ισχύον νομικό πλαίσιο του παράγωγου ενωσιακού δικαίου αναφορικά με τη βιώσιμη χρηματοδότηση. Κατ' ουσίαν, επικεντρώνεται στη νομοθετική «τριλογία» της ΕΕ, ήτοι στον Κανονισμό 2019/2088 (Κανονισμός SFDR – Sustainable Finance Disclosure Regulation περί γνωστοποιήσεων αειφορίας στον τομέα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών), τον Κανονισμό 2019/2089 σχετικά με τους ενωσιακούς δείκτες αναφοράς για την κλιματική μετάβαση και τον Κανονισμό 2020/852 (τον περίφημο Κανονισμό Ταξινόμησης της ΕΕ) και τις αλλαγές που αυτός και οι βάσει αυτού εκδοθείσες κατ' εξουσιοδότηση πράξεις της Επιτροπής επέφεραν. Τέλος, αναλύεται η υπό υιοθέτηση Ευρωπαϊκή Οδηγία για τις Εκθέσεις Εταιρικής Βιωσιμότητας (CSRD) και εξετάζεται η Πρόταση Κανονισμού της Επιτροπής σχετικά με τα ευρωπαϊκά πράσινα ομόλογα.

Στο τελευταίο Κεφάλαιο Ε', ο συγγραφέας καταλήγει στα συμπεράσματά του. Αναμφίβολα, πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο έργο που προσεγγίζει σφαιρικά και αναλύει εις βάθος τις επιμέρους πτυχές της θεματικής, καθώς ο συγγραφέας «κινείται» με άνεση στους χώρους του ενωσιακού δικαίου, πρωτογενούς και παραγώγου, του ανα-

δύμενου δικαίου βιώσιμης χρηματοδότησης αλλά και του δημοσίου οικονομικού δικαίου. Το βιβλίο αποτελεί ευπρόσδεκτη προσθήκη σε κάθε νομική βιβλιοθήκη, και ιδίως για νομικούς των οποίων η κύρια ενασχόληση είναι το ενωσιακό, τραπεζικό (& δίκαιο κεφαλαιαγοράς) και δημόσιο δίκαιο.

Ευτυχία Μουαμελετζή

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΘΕΟΔΟΣΗΣ (επιμ.); ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης: Θεσμικά ζητήματα και βασικά εργασιακά δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2023, x+245 σελ.

Το παρόν βιβλίο αποτελεί έναν συλλογικό τόμο, μία κάθετη συγκριτική νομική έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο του Προγράμματος Jean Monnet «Διάλογοι για τη Συνταγματική Ταυτότητα της ΕΕ» και υλοποιήθηκε από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) κατά τα έτη 2020-2023.

Το εν λόγω βιβλίο προλογίζει η Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ κα Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, η οποία έχει αναλάβει και την επιμέλεια του βιβλίου σε συνεργασία με τον Επίκ. Καθηγητή Εργατικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΔΠΘ και μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, κ. Γιώργο Θεοδόση.

Αντικείμενο της εν λόγω έρευνας αποτελούν δύο πολύ σημαντικά για τη θεμελίωση των κοινωνικών δικαιωμάτων νομικά κείμενα: ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΑΕΚΧ) και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ). Αν και ο ΑΕΚΧ αποτελεί τον πληρέστερο κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων στον κόσμο, η αποτελεσματικότητά του είναι περιορισμένη. Αντίθετα ο ΧΘΔΕΕ, από το 2009, μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, αποτελεί μέρος του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης και είναι ισόκυρος των ιδρυτικών Συνθηκών.

Ο υπό εξέταση συλλογικός τόμος σκοπό έχει να αναδείξει τις ομοιότητες και τις διαφορές των δύο υπό σύγκριση νομικών κειμένων και να αναλύσει τους λόγους που προκαλούν τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις μεταξύ τους καθώς και τον τρόπο με τον οποίο τα κείμενα αυτά προσεγγίζουν τα εργασιακά δικαιώματα.

Στην πρώτη ενότητα (γενικό μέρος), ο κ. Γιώργος Ν. Θεοδόσης παρουσιάζει τις αλληλεπιδράσεις που έχουν υποστεί τα δύο κείμενα και αναδεικνύει τις θεσμικές ιδιαιτερότητές τους. Κατ' αρχάς, ο ΧΘΔΕΕ έχει ευρύτερο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής και περιλαμβάνει ως επί το πλείον στον «οικουμενικά δικαιώματα». Από την άλλη, το πεδίο

εφαρμογής του ΑΕΚΧ καλύπτει ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών δικαιωμάτων που καταλαμβάνει και τις εργασιακές σχέσεις, ωστόσο εμφανίζει ρητές εξαιρέσεις, ιδίως όσον αφορά τους αλλοδαπούς εργαζόμενους. Πάντως, αν και ο ΑΕΚΧ εμπνέεται από το κοινωνικό δίκαιο της Ένωσης και αντιστρόφως, καθώς και ο ΧΘΔΕΕ έχει εμπνευστεί από τον ΑΕΚΧ, οι δύο Χάρτες δεν φαίνεται να παρουσιάζουν κοινή προσέγγιση ως προς το περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτό το χάσμα, βέβαια, έχει αρχίσει να γεφυρώνεται μέσω του ΔΕΕ, το οποίο παραπέμπει συχνά στα κοινωνικά δικαιώματα του ΑΕΚΧ για τις εκτιμήσεις του, καθώς και μέσω της καθιέρωσης της διαδικασίας συλλογικών καταγγελιών στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων. Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη προστασίας των εργαζομένων και των ευάλωτων ομάδων απαιτεί τη μείζονα ενίσχυση των κοινωνικών πολιτικών με βάση την αρχή της αλληλεγγύης.

Στη δεύτερη ενότητα, οι συγγραφείς προσεγγίζουν από τη σκοπιά των δύο κειμένων ειδικές θεματικές που αφορούν βασικά εργασιακά δικαιώματα. Κατ' αρχάς, η κα Έλλη Τσιτσιπά, Επιστ. Συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ και Υπ. Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, παρουσιάζει τις πηγές προστασίας του δικαιώματος στην εργασία τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο καθώς και το περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 ΑΕΚΧ. Όσον αφορά την αλληλεπίδραση του ΑΕΚΧ και του ΧΘΔΕΕ, η συγγραφέας τονίζει ότι ο ΑΕΚΧ κάνει λόγο, στο άρθρο 1, για ένα «δικαίωμα στην εργασία» («right to work»), ενώ ο ΧΘΔΕΕ, στο άρθρο 15, για ένα «δικαίωμα προς εργασία» («right to engage in work»). Συνεπώς, η τελευταία διατύπωση φαίνεται να έχει έναν πιο φιλελεύθερο προσανατολισμό, καθώς αποδίδει δικαιώματα και απευθύνεται σε ιδιώτες. Αντίθετα, το άρθρο 1 του ΑΕΚΧ ενέχει το στοιχείο της αλληλεγγύης, αφού επιβάλλει υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα μέρη και απευθύνεται στα κράτη.

Στη συνέχεια, η κα Αθηνά Γαϊτανίδου, Επιστ. Συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ και Υπ. Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, εξετάζει το δικαίωμα σε αξιοπρεπή χρόνο εργασίας, έτσι όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 2 ΑΕΚΧ και 31 ΧΘΔΕΕ. Παρουσιάζει τις πηγές του εν λόγω δικαιώματος και προσεγγίζει την ερμηνεία που έχουν δώσει στο δικαίωμα αυτό τα όργανα που είναι επιφορτισμένα με τον έλεγχο εφαρμογής των διατάξεων που το κατοχυρώνουν, δηλαδή η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ).

Παρακάτω, η κα Ματίνα Γιαννακούρου, Αν. Καθηγήτρια Εργατικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου, προσθέτει στο συλλογικό αυτό έργο έναν σχολιασμό της απόφασης του ΔΕΕ της 14ης Μαΐου 2019 στην υπόθεση C-55/18, CCOO. Αναφέρεται, συγκεκριμένα, στην ερμηνεία, για πρώτη φορά, από το ΔΕΕ της Οδηγίας 2003/88 που αφορά το ανώτατο όριο

μέσης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας (άρθρο 6) και τους χρόνους αναπαύσεως (άρθρα 3 και 5), χρησιμοποιώντας ως ερμηνευτικό οδηγό τα δικαιώματα του άρθρου 31 παρ. 2 του ΧΘΔΕΕ.

Ακολούθως, ο ένας εκ των δύο επιμελητών του βιβλίου, ο κ. Γιώργος Θεοδόσης, εμπλουτίζει το συλλογικό έργο με δύο ξεχωριστές μελέτες του. Η πρώτη αναδεικνύει το μείζον ζήτημα της προστασίας σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας. Το δικαίωμα της προστασίας από την απόλυση θεμελιώνεται τόσο στο άρθρο 24 του ΑΕΚΧ όσο και στο άρθρο 30 του ΧΘΔΕΕ. Μέσα από την ανάλυσή του, ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μακροπρόθεσμα οι δύο αυτές ευρωπαϊκές ρυθμίσεις, αλληλοτροφοδοτούμενες και σε συνδυασμό με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, θα μπορούσαν να συνδράμουν στη διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου ευρωπαϊκής πολιτικής στο δίκαιο των απολύσεων. Η δεύτερη μελέτη του, από την άλλη, αναφέρεται σε ένα ακόμη θεμελιώδες δικαίωμα των εργαζομένων, το δικαίωμά τους για ενημέρωση και διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 του ΑΕΚΧ και στο άρθρο 27 του ΧΘΔΕΕ.

Περαιτέρω, η Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, κα Άννα-Μαρία Κώνστα, και η κα Μαρία Σαπαρδάνη, Επιστ. Συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ και Υπ. Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, αναδεικνύουν το διαχρονικό, αλλά και πιο επίκαιρο από ποτέ, ζήτημα της ισότητας των φύλων στην εργασία. Το δικαίωμα σε ίσες ευκαιρίες και ίση μεταχείριση στην εργασία χωρίς διάκριση λόγω φύλου κατοχυρώνεται τόσο στον ΑΕΚΧ, στο άρθρο 20, όσο και στον ΧΘΔΕΕ, στο άρθρο 23. Παρόλα αυτά, όπως διαπιστώνουν οι συγγραφείς συμπερασματικά, το άρθρο 20 ΑΕΚΧ έχει πιο περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, αφού αφορά μόνον τις διακρίσεις στον εργασιακό βίο χωρίς να λαμβάνει υπόψη άλλους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Αντίθετα, το άρθρο 23 ΧΘΔΕΕ έχει πιο δυναμική διατύπωση και ενσωματώνει τη διάσταση του φύλου σε όλες τις δράσεις και πολιτικές.

Ο συλλογικός τόμος ολοκληρώνεται με τη συμβολή της Ομ. Καθηγήτριας της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και Διευθύντριας του ΚΔΕΟΔ, κας Χριστίνας Δεληγιάννη-Δημητράκου, η οποία αναλύει το δικαίωμα της συλλογικής διαπραγματεύσεως, ένα θεμελιώδες δικαίωμα που προσφέρει στους εργαζόμενους τη δυνατότητα να εξασφαλίζουν δίκαιες συνθήκες εργασίας. Το εν λόγω δικαίωμα θεμελιώνεται στα άρθρα 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ και 28 ΧΘΔΕΕ, τα οποία, αν και έχουν κοινά ιδεολογικά θεμέλια, ουσιαστικά δεν συγκλίνουν, αφενός λόγω των διαφορετικών δικαιωματοξιών στις οποίες ανήκουν, και αφετέρου εξαιτίας της διαφορετικής αντίληψης που έχουν υιοθετήσει η ΕΕΚΔ και το ΔΕΕ όσον αφορά τη συλλογική αυτονομία.

Αικατερίνη-Μαρία Τριανταφυλλίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Α' Εξάμηνο 2023

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Ευρωπαϊκό Δίκαιο (ΕυΔικ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧριΔ)

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Η διαμόρφωση και η εφαρμογή δεσμευτικού κανονιστικού πλαισίου ιδιωτικής προέλευσης ιδίως στον τομέα των μεταγραφών ποδοσφαιριστών, ΕπισκΕΔ 1/2023, σ. 23

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΟΝΤΩΝ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-270/21, A (Enseignant d'école maternelle), 02.03.2023, ECLI:EU:C:2023:147. Δεν θεωρείται ως «νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα» επάγγελμα για την ανάληψη και άσκηση του οποίου η εθνική νομοθεσία επιβάλλει προϋποθέσεις καταλληλότητας, πλην όμως παρέχει στους εργοδότες διακριτική ευχέρεια προκειμένου να εκτιμήσουν αν πληρούνται οι εν λόγω προϋποθέσεις, Αρμ 5/2023, σ. 709

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Η., Σημείωση στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 14.03.2023 στην υπόθεση Γεωργίου κατά Ελλάδας. Σιωπηρή απόρριψη από τον Άρειο Πάγο αιτήματος του προσφεύγοντος για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) σχετικά με την ερμηνεία διατάξεως του δικαίου της ΕΕ στο πλαίσιο ποινικής δίκης, ΠοινΧρ 3/2023, σ. 231

ΒΑΝΕΖΟΥ Σ., Μπορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα να επιφέρουν πρόσθετες εξαιρέσεις και περιορισμούς (πέραν των υφισταμένων) στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας;, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 201

ΖΗΣΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.05.2023 στην υπόθεση Sanchez κατά Γαλλίας. Ποινική καταδίκη πολιτικού για τη μη έγκαιρη διαγραφή ρατσιστικών σχολίων τρίτων στον «τοίχο» του στο Facebook [μη παραβίαση του αρ. 10 ΕΣΔΑ], ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 242

ΖΟΛΩΤΑΣ Τ., Η προστασία του παιδιού από τη βία και τη σεξουαλική κακοποίηση σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, ΔιΔικ 1/2023, σ. 13

ΚΥΒΕΛΟΣ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.06.2022 στην υπόθεση Γουλανδράς-Βαρδινογιάννη κατά Ελλάδας. Αρχή της απαγόρευσης επιβολής διπλής κύρωσης ("ne bis in idem"), Αρμ 1/2023, σ. 106

ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Το δικαίωμα στην εκπαίδευση κατά τη συνταγματική και υπερνομοθετική έννομη τάξη μέσα από το πρίσμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της προστασίας της θρησκευτικής συνείδησης - Τα ρευστά όρια της κρατικής παρέμβασης, ΘΠΔΔ 6/2023, σ. 624

ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 14.03.2023 στην υπόθεση Γεωργίου κατά Ελλάδας. Η

ανατιολόγητη άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ ως παραβίαση της ΕΣΔΑ, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 102

ΠΕΡΒΟΥ Ι., Η προστασία του επικοινωνιακού απορρήτου: δογματικές και δικαιοπολιτικές επισημάνσεις, ΕφημΔΔ 2/2023, σ. 239

ΠΙΣΙΜΙΣΗ Κ., Υγεία και περιβάλλον: η σύγκλιση των άκρων στο Διεθνές Δίκαιο; - Η δυναμική της διεθνούς προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠερΔικ 1/2023, σ. 32

ΡΑΙΚΟΣ Δ., Δίκαιη Δίκη και αποτελεσματική δικαστική προστασία. Η προβληματική της «μυστικής απόδειξης» στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, ΔιΔικ 3/2023, σ. 353

ΣΙΔΕΡΗΣ Δ., Η θρησκευτική ελευθερία στις εργασιακές σχέσεις, ΔΕΕ 4/2023, σ. 427

ΤΣΑΡΑΠΑΤΣΑΝΗΣ Δ., Υποκλοπές και απόρρητο: μια συγκριτική νομική μελέτη της άρσης απορρήτου των επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας, ΔτΑ 95/2023, σ. 17

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 11.10.2022 στην υπόθεση Safi και λοιποί κατά Ελλάδας. Παραβιάσεις της ΕΣΔΑ σε υπόθεση ναυαγίου σκάφους μεταναστών στο Φαρμακονήσι, ΘΠΔΔ 1/2023, σ. 111

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 11.10.2022 στην υπόθεση Ρανίον και λοιποί κατά Ρωσίας. Περιβάλλον και προστασία της ιδιωτικής ζωής: η εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕ-ΕυρΔ 4/2022, σ. 555

ΦΑΣΟΥΛΗΣ Β., Τα μη νομοθετικά μέτρα εφαρμογής της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 475

LENAERTS K. / RÜTH A., Η δογματική της ευρωπαϊκής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕΕργΔ 2/2023, σ. 129

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓΔΕΕ T-612/17, Google και Alphabet/Επιτροπή (Google Shopping), 10.11.2021, ECLI:EU:C:T:2021:763. Google Shopping, ΔΕΕ 4/2023, σ. 475

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Το βάρος απόδειξης και το μέτρο απόδειξης σε υποθέσεις καταχρηστικής εκμετάλλευσης δεσπόζουσας θέσης (άρθρο 102 ΣΛΕΕ) ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των εθνικών Αρχών Ανταγωνισμού: η αντικειμενική δικαιολόγηση μιας εκ πρώτης όψης κατάχρησης, ιδίως υπό το φως της νομολογίας των ενωσιακών δικαστηρίων και της πρακτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ΕΕμπΔ 2/2023, σ. 320

ΖΑΤΚΑΧ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-377/20, Servizio Elettrico Nazionale 12.05.2022, ECLI:EU:C:2022:379. Ερμηνεία του άρθρου 102 ΣΛΕΕ αναφορικά με την κατα-

χρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης, Ενέργεια & Δίκαιο 35/2022, σ. 209

ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ Β., Το δικαίωμα αποζημίωσης για παραβάσεις του δικαίου ανταγωνισμού: στο μεταίχμιο μεταξύ ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 700

ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Δ., Μερικές ακόμη σκέψεις για την αναλογική εφαρμογή του ΠΔ 219/1991 στις συμβάσεις διανομής, ΔΕΕ 1/2023, σ. 35

ΚΩΣΤΑΚΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΕ-φθεσ 1882/2022. Το πρόβλημα της εφαρμογής ενιαίας τιμολογιακής πολιτικής στα Δίκτυα Franchise, ΔΕΕ 6/2023, σ. 781

ΚΩΣΤΑΚΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΕ-φθεσ 2199/2022. Σύμβαση δικαιόχρησης (franchising) - Κρίσιμα ζητήματα, ΔΕΕ 5/2023, σ. 640

ΛΟΥΚΑΣ Δ., Ο αναθεωρημένος Κανονισμός Απαλλαγής κατά κατηγορίες για τις κάθετες συμφωνίες (Κανονισμός (ΕΕ) 2022/720): τι αλλάζει;, ΔΕΕ 2/2023, σ. 156

ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Οι επιρροές της «οικονομίας επιγραμμικών πλατφορμών» στο εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «επιχείρηση» και την εμβέλεια των κανόνων ανταγωνισμού, ΧρΙΔ 1/2023, σ. 22

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου: με αφορμή την 1438/2023 του Μονομελούς Εφετείου Αθηνών, ΕΕργΔ 3/2023, σ. 241

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-344/20, S.C.R.L. (Vêtement à connotation religieuse), ECLI:EU:C:774. Διακρίσεις λόγω θρησκείας στο χώρο εργασίας, Αρμ 1/2023, σ. 124

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-356/21, TP (Monteur audiovisuel pour la television publique), 12.01.2023, ECLI:EU:C:2023:9. Διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, Αρμ 2/2023, σ. 302

ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΞΥΛΑΚΗ Π., Η αστική ευθύνη του Δημοσίου για πράξεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας: από την ΣτΕ Ολ 1501/2014 στις ΣτΕ Ολ 799-803/2021, ΘΠΔΔ 2/2023, σ. 146

ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΑΛΤΟΥΔΗΣ Α., Ζητήματα του νέου δικαίου της πώλησης κατά τον Αστικό Κώδικα, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 3

ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΟΣ Α., Νέο δίκαιο της πωλήσεως του ΑΚ: οι σημαντικότερες καινοτομίες, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 14

ΚΑΤΕΛΟΥΖΟΥ Α., Οι απαιτήσεις ανταπόκρισης του πράγματος στη σύμβαση πώλησης με βάση το νέο νόμο 4967/2022, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 90

ΤΙΤΣΙΑΣ Δ., Νομοθετικά διλήμματα και επιλογές του ν. 4967/2022 κατά την ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/771, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 56

ΧΕΛΙΔΟΝΗΣ Α., Η πρόσφατη αλλαγή του δικαίου της πώλησης στον Αστικό Κώδικα με το ν. 4967/2022, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 41

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΠΑΠΑΔΑΚΗ Μ.-Δ., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-348/21, ΗΥΑ κ.λπ. (Impossibilité d'interroger les témoins à charge), 08.12.2022, ECLI:EU:C:2022:539. Η εφαρμογή του άρθρου 363 § 1 ΚΔΠ σε συνάρτηση με τις επιταγές του ενωσιακού και διεθνούς δικαίου, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 271

ΑΣΥΛΟ

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Πολιτικές και πρακτικές εξωεδαφικής ή εξωχώριας επεξεργασίας αιτημάτων ασύλου υπό το πρίσμα του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου, ΔιΔικ 3/2023, σ. 379

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 177/2023. Η έννοια της ασφαλούς τρίτης χώρας υπό το πρίσμα της εθνικής και ενωσιακής νομοθεσίας, ΘΠΔΔ 3/2023, σ. 276

ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ Β. / ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΠρθεσ 394/2022. Προσδιορισμός του περιεχομένου των διοικητικών ενεργειών συμμόρφωσης, ΔιΔικ 2/2023, σ. 261

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Δικαιολογείται η αντικειμενική ευθύνη του οδηγού ζημιογόνου οχήματος που κινείται με (πολύ) χαμηλή ταχύτητα, ΕΕμπΔ 1/2023, σ. 268

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-577/21, HUK-COBURG-Allgemeine Versicherung, 15.12.2022, ECLI:EU:C:2022:992. Υποχρεωτική ασφάλιση αστικής ευθύνης από ατυχήματα αυτοκινήτων, ΕΕμπΔ 2/2023, σ. 502

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΣΤΑΘΗ Β., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 39

ΣΤΑΘΗ Β. / ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 495

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΓΕΡΟΝΤΑΣ Α., Η δάνεια εμπειρία, υπερβολαβία και η συμπλήρωση ή διευκρίνιση των προσφορών: ανατροπές και αδιέξοδα, ΘΠΔΔ 1/2023, σ. 1

ΓΟΥΠΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1894/2022. Σκέψεις επ' αφορμή της ΣτΕ 1894/2022 ως προς την λυσιτέλεια της προδικαστικής προσφυγής και της αιτήσεως ακυρώσεως στις περιπτώσεις μη προηγούμενης εφαρμογής του άρθρου 102 του Ν 4412/2016 από την Αναθέτουσα Αρχή, ΘΠΔΔ 3/2023, σ. 328

ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-53/22, VZ, 09.02.2023, ECLI:EU:C:2023:88. Ένομο συμφέρον για την προσβολή πράξεων που αφορούν την ανάθεση δημόσιας σύμβασης: η έννοια του οριστικώς αποκλεισθέντος, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 83

ΠΑΝΑΓΟΥΛΙΑΣ Κ., Η ένταση του ελέγχου της ΕΑΔΗΣΥ επί των τεχνικών κρίσεων των αναθετουσών αρχών, ΘΠΔΔ 5/2023, σ. 498

ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ 419/2023. Ακύρωση όρου της διακήρυξης λόγω αντίθεσης στο ενωσιακό δίκαιο, ΘΠΔΔ 3/2023, σ. 324

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 501

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 45

ΚΟΥΓΙΟΥΜΟΥΤΖΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-349/21, ΗΥΑ κ.λπ. (Motivation des autorisations des écoutes téléphoniques), 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:102. Το ζήτημα της αιτιολογίας της δικαστικής παροχής άδειας για τη χρήση ειδικής συλλογής πληροφοριών, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 150

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ Γ., Social Media Intelligence και ορισμένοι προβληματισμοί για τον τρόπο χρήσεώς τους, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 33

ΠΑΠΑΡΣΕΝΙΟΥ Π., Ρήτρες τιμαριθμικής αναπροσαρμογής σε συμβάσεις παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΧρΙΔ 2/2023, σ. 146

ΤΣΑΡΑΠΑΤΣΑΝΗΣ Δ., Υποκλοπές και απόρρητο: μια συγκριτική νομική μελέτη της άρσης απορρήτου των επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας, ΔτΑ 95/2023, σ. 17

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΒΙΤΟΥΛΑΔΙΤΗ Θ., Η διαδικασία προδικαστικής παραπομπής άρθρου 267 ΣΛΕΕ, ΔιΔικ 2/2023, σ. 201

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-46/21 P, ACER/Aquind, 09.03.2023, ECLI:EU:C:2023:182. Το ΔΕΕ αποσαφηνίζει την ένταση του ελέγχου που ασκούν τα όργανα προσφυγής, ΠερΔικ 2/2023, σ. 301

ΚΑΤΣΟΡΧΗ Π., Η ευθύνη της ΕΕ προς αποζημίωση στο πλαίσιο των υπαλληλικών διαφορών, ΕυΔικ 1/2023, σ. 29

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΥΒΕΛΟΣ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.06.2022 στην υπόθεση Γουλανδρής-Βαρδινογιάννη κατά Ελλάδα. Αρχή της απαγόρευσης επιβολής διπλής κύρωσης (“ne bis in idem”), Αρμ 1/2023, σ. 106

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1411/2022. Η επίκληση του δεδικασμένου προηγούμενης ποινικής απόφασης αρκεί για την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στη διοικητική δίκη;, ΔΕΕ 5/2023, σ. 688

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Η διοικητική διαδικασία ως παράγων ενδυνάμωσης του κράτους δικαίου, ΘΠΔΔ 6/2023, σ. 601

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ Γ., Το νομικό καθεστώς των εκκλησιαστικών έργων: υπό το πρίσμα του δικαιώματος της θρησκευτικής αυτοδιοίκησης και του κοινοτικού δικαίου, ΘΠΔΔ 5/2023, σ. 514

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-372/21, Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland, 02.02.2023, ECLI:EU:C:2023:59, Αρμ 3/2023, σ. 448

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Νομικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί για τη χρήση του ChatGPT στην εκπαίδευση, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 6

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-224/20, Merck Sharp & Dohme κ.λπ., 17.11.2022, ECLI:EU:C:2022:893. Παράλληλες εισαγωγές, ανάλωση δικαιώματος και ανασυσκευασία φαρμακευτικών προϊόντων στο δίκαιο του σήματος, ΕλλΔνη 2/2023, σ. 585

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΡΗΓΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-237/20, Federatie Nederlandse Vakbeweging (Procédure de pre-pack), 28.04.2022, ECLI:EU:C:2022:321. Μεταβίβαση επιχείρησης, ΔΕΕ 1/2023, σ. 114

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-69/21, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Éloignement-Cannabis thérapeutique), 22.11.2022, ECLI:EU:C:2022:913. Απαγόρευση απέλασης αλλοδαπού για λόγους υγείας, ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 530

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Δ., Μερικές ακόμη σκέψεις για την αναλογική εφαρμογή του ΠΔ 219/1991 στις συμβάσεις διανομής, ΔΕΕ 1/2023, σ. 35

ΜΠΟΥΡΑ Η.-Α. / ΜΙΝΤΖΑΣ Θ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-348/22, Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Commune de Ginosa), 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:301. Η άμεση εφαρμογή του άρθρου 12 παρ. 1 & 2 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, ως προς την απαγόρευση αυτόματης ανανέωσης άδειας για την παραχώρηση κοινόχρηστης παραθαλάσσιας έκτασης, ΠερΔικ 2/2023, σ. 297

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-372/21, Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland, 02.02.2023, ECLI:EU:C:2023:59, Αρμ 3/2023, σ. 448

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Η αποζημίωση πελατείας στις συμβάσεις εμπορικής διαμεσολάβησης - Νομική φύση και νομικός χαρακτηρισμός αυτής, ΔΕΕ 6/2023, σ. 717

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-370/21, DOMUS-SOFTWARE, 01.12.2022, ECLI:EU:C:2022:947. Οδηγία 2011/7 – Αποζημίωση πιστωτή για έξοδα είσπραξης λόγω καθυστέρησης πληρωμής σε εμπορική συναλλαγή, ΕλλΔνη 2/2023, σ. 581

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΗΛΙΑΔΟΥ Α., Κλιματική αλλαγή και Ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πράσινη ενεργειακή μετάβαση, ΠερΔικ 2/2023, σ. 179

ΚΑΡΑΚΑΣΗ Κ., Ζητήματα Εφαρμογής του ΓΚΠΔ στη χρήση μαζικών δεδομένων στον τομέα της ενέργειας, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 24

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Εισαγωγή στο ενωσιακό δίκαιο του υδρογόνου, Ενέργεια & Δίκαιο 35/2022, σ. 23

ΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Η κατάργηση των ενεργειακών συνόρων και οι ευρωπαϊκές διασυνδέσεις, ΘΠΔΔ 4/2023, σ. 366

ΠΑΠΑΚΟΣΜΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2418/2022. Ηλιοθερμικοί Σταθμοί Παραγωγής Ηλεκτρικής Ενέργειας και συμβατότητα με το Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο για τις ΑΠΕ και με την Οδηγία Seveso II, ΠερΔικ 2/2023, σ. 256

ΤΑΡΝΑΝΙΔΟΥ Χ., Κατάχρηση αγοράς και ενέργεια: από τη χρηματιστηριακή μετεξέλιξη στην ενεργειακή κρίση, Ενέργεια & Δίκαιο 35/2022, σ. 42

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΚΑΡΥΔΗΣ Γ., Πλαίσιο επίλυσης επενδυτικών διαφορών που απορρέουν από μικτές διεθνείς συνθήκες ΕΕ και κρατών μελών με τρίτες χώρες, ΕυΔικ 1/2023, σ. 1

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΤΤΑΣ Β., Τεχνητή νοημοσύνη και διανοητική ιδιοκτησία: Υπόθεση DABUS, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 208

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Metaverse και αναφερόμενα νομικά ζητήματα, ΕλλΔνη 2/2023, σ. 376

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Νομικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί για τη χρήση του ChatGPT στην εκπαίδευση, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 6

ΨΑΡΑΚΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-104/22 P, ΗC/Επιτροπή, 27.04.2023, ECLI:EU:C:2023:351. Η τεχνολογία αναδύεται, η νομολογία συντονίζεται (Technology is emerging, case-law is tuning in), ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 272

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου: με αφορμή την 1438/2023 του Μονομελούς Εφετείου Αθηνών, ΕΕργΔ 3/2023, σ. 241

ΚΑΖΑΚΟΣ Α., Ο ψηφιακός εργαζόμενος, το άρθρο 69 ν. 4808/2021 και η διεύρυνση των νομικών εννοιών «εξαρτημένη εργασία» και «διευθυντικό δικαίωμα» - Κριτική δογματική ανάλυση - Νομολογιακές και νομοθετικές τάσεις – Η Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη βελτίωση των όρων εργασίας σε πλατφόρμες – Προτάσεις de lege lata και de lege ferenda, ΕΕργΔ 4/2023, σ. 369

ΣΙΔΕΡΗΣ Δ., Η θρησκευτική ελευθερία στις εργασιακές σχέσεις, ΔΕΕ 4/2023, σ. 427

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΜΠΑΡΜΠΑΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-662/18 και C-672/18, Ministre de l'Action και des Comptes publics (υπεραξία λόγω ανταλλαγής τίτλων),

18.09.2019, ECLI:EU:C:2019:750. Ανταλλαγή μετοχών – Ίση φορολογική μεταχείριση της υπεραξίας που τελεί υπό καθεστώς αναβολής και εκείνης που προκύπτει από την μεταβίβαση των τίτλων που ελήφθησαν ως αντάλλαγμα, ΔΕΕ 3/2023, σ. 397

ΡΗΓΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-237/20, Federatie Nederlandse Vakbeweging (Procédure de pre-pack), 28.04.2022, ECLI:EU:C:2022:321. Μεταβίβαση επιχείρησης, ΔΕΕ 1/2023, σ. 114

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-502/19, Corneli/EKT, 12.10.2022, ECLI:EU:T:2022:627. Άσκηση προσφυγής ακύρωσης ενώπιον του ΔΕΕ από μέτοχο πιστωτικού ιδρύματος εγκατεστημένου σε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που συμμετέχει στην Ευρωπαϊκή Τραπεζική Ένωση, κατά απόφασης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας περί υπαγωγής του τραπεζικού ιδρύματος σε καθεστώς προσωρινής διαχείρισης, Αρμ 1/2023, σ. 36

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-552/19, Malacalza Investimenti/EKT, 25.06.2020, ECLI:EU:T:2020:294. Απόρριψη αίτησης κυρίου μετόχου τραπεζικού ιδρύματος προς την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα περί πρόσβασης στα έγγραφα, Αρμ 5/2023, σ. 641

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η κεντρική τράπεζα ως Ιανός; Νομισματική και ρυθμιστική αρμοδιότητα στο παράδειγμα της απόφασης Banka Slovenije του ΔικΕΕ, ΕΕμπΔ 1/2023, σ. 12

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Ν., Η προστασία της υγείας στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και οι ελληνικές παραβιάσεις, ΘΠΔΔ 4/2023, σ. 361

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 1

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΑθ 291/2023. Το ανώτατο όριο της «πρόσθετης αποζημίωσης» απόλυσης του άρθρου 66 παρ. 3 ν. 4808/2021 και η συμβατότητά του με το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ΕΕργΔ 4/2023, σ. 433

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Η θέση της ΕΕ στον κόσμο: για μια «στρατη-

γικά αυτόνομη» εξωτερική δράση, με σεβασμό στις ενωσιακές αρχές και αξίες, ΘΠΔΔ 5/2023, σ. 481

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Ν., Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των Κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 25

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Οι αρχές της αποτελεσματικότητας και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας ως όρια στη δικονομική αυτονομία των κρατών-μελών, σύμφωνα με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕφημΔΔ 2/2023, σ. 150

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Β. / ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Οι εθνικές αρχές χρηματοδότησης ως εντεταλμένοι θεματοφύλακες των Συνθηκών, ΔΕΕ 3/2023, σ. 299

PAPPAS S., De la démocratie et de l'État de droit en l'Union européenne au XXIème siècle, ΔτΑ 95/2023, σ. 125

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ Ε., Προοπτικές προστασίας των καταναλωτών μετά τον Κανονισμό (ΕΕ) 2022/2065 σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών, ΔΕΕ 5/2023, σ. 561

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-200/21, BRD Groupe Société Générale και Next Capital Solutions Limited, 04.05.2023, ECLI:EU:C:2023:380. Ευρωπαϊκό δίκαιο καταναλωτή και εθνικό δικονομικό δίκαιο: αυτεπάγγελτος έλεγχος καταχρηστικότητας ΓΟΣ, ΕΛΛΔνη 3/2023, σ. 934

ΒΑΛΜΑΝΤΩΝΗΣ Γ., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-693/19 και SPV Project 1503, 17.05.2022, ECLI:EU:C:2022:395. Προστασία του καταναλωτή και δεδικασμένο. Το ΔΕΕ τάσσεται υπέρ της κάμψης του δεδικασμένου της διαταγής πληρωμής λόγω της παρέλευσης άπρακτης της προθεσμίας άσκησης της ανακοπής, επί καταχρηστικών ρητρών συμβάσεων που συνάπτονται με τους καταναλωτές, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 294

ΒΑΛΤΟΥΔΗΣ Α., Ζητήματα του νέου δικαίου της πώλησης κατά τον Αστικό Κώδικα, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 3

ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΟΣ Α., Νέο δίκαιο της πώλησης του ΑΚ: οι σημαντικότερες καινοτομίες, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 14

ΚΑΤΕΛΟΥΖΟΥ Α., Οι απαιτήσεις ανταπόκρισης του πράγματος στη σύμβαση πώλησης με βάση το νέο νόμο 4967/2022, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 90

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-179/21, Victorinox, 05.05.2022, ECLI:EU:C:2022:353. Προσυμβατική Ενημέρωση του Καταναλωτή περί εμπορικών εγγυήσεων σε Συμβάσεις μέσω Διαδικτύου μόνο αν έχει «έννομο συμφέρον» προς τούτο - Προς μια συσταλτική ερμηνεία της Οδηγίας για τα Δικαιώματα του Καταναλωτή, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 120

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του

ΔΕΕ C-555/21, UniCredit Bank Austria, 09.02.2023: ECLI:EU:C:2023:78. Επιστροφή εξόδων για τη λήψη ενυπόθηκης καταναλωτικής πίστωσης σε περίπτωση πρόωρης αποπληρωμής, ΔΕΕ 3/2023, σ. 365

ΠΑΠΑΡΣΕΝΙΟΥ Π., Ρήτρες τιμαριθμικής αναπροσαρμογής σε συμβάσεις παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΧρΙΔ 2/2023, σ. 146

ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Ο «ενδιάμεσος» έμπορος στο δίκαιο προστασίας του καταναλωτή και ο «επιγραμμικός ενδιάμεσος» του Ν. 4933/2022, ΕπισκΕΔ 1/2023, σ. 63

ΤΙΤΣΙΑΣ Δ., Νομοθετικά διλήμματα και επιλογές του ν. 4967/2022 κατά την ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/771, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 56

ΤΣΙΑΦΟΥΤΗΣ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-97/22, DC (Rétractation après l'exécution du contrat), 17.05.2023, ECLI:EU:C:2023:413. Δικαίωμα υπαναχώρησης στις εκπληρωθείσες συμβάσεις παροχής υπηρεσιών, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 300

ΧΕΛΙΔΟΝΗΣ Α., Η πρόσφατη αλλαγή του δικαίου της πώλησης στον Αστικό Κώδικα με το ν. 4967/2022, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 41

ΚΟΙΝΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ρ.-Ε., Η εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έναντι των ιδιωτών από αποφάσεις της ΚΕΠΠΑ περί επιβολής «έξυπνων κυρώσεων», ΕυΔικ 1/2023, σ. 12

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 26/2022. Η σημερινή Κυριακή είναι εργάσιμη, Arbeitssonntag, ΔΕΕ 4/2023, σ. 534

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η «ειδική άδεια προστασίας μητρότητας» του άρθρου 142 ν. 3655/2008 στην πραγματικότητα είναι άδεια φροντίδας τέκνου και τη δικαιούνται πρωτογενώς και οι δύο γονείς: επ' ευκαιρία της Μον.Εφ.Αθ. 1665/2022, ΕΕργΔ 1/2023, σ. 1

ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΟΥ Α., Συγκεκριαυμένη, υπό τον μανδύα συμβάσεων έργου, ενοίκιαση προσωπικού: με αφορμή την Α.Π. 2041/2022 και τη Μον.Πρωτ.Αθ. 668/2021, ΕΕργΔ 1/2023, σ. 11

ΡΗΓΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-237/20, Federatie Nederlandse Vakbeweging (Procédure de pre-pack), 28.04.2022, ECLI:EU:C:2022:321. Μεταβίβαση επιχείρησης, ΔΕΕ 1/2023, σ. 114

ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ Χ., Χρόνος εργασίας και περίοδοι ανάπαυσης: η ετοιμότητα προς εργασία στην ελληνική και την ενωσιακή νομολογία, ΕΕργΔ 1/2023, σ. 33

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΠΑΠΑΝΑΓΝΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Γε-ΔΕΕ T-718/20, Wizz Air Hungary/Επιτροπή (TAROM; aide au sauvetage), 04.05.2022, ECLI:EU:T:2022:276. Η σημασία της επιχείρησης κατά τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων στον τομέα των μεταφορών (συγκριτική μελέτη), ΔΕΕ 4/2023, σ. 450

ΧΑΛΚΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-702/20 και C-17/21, Dobeles Hes και GM. 12.01.2023, ECLI:EU:C:2023:1. Η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης δεν μπορεί να προκύψει από δικαστική απόφαση με την οποία επιδικάζεται αποζημίωση από εθνικό δικαστήριο, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 87

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΠΑΠΑΝΑΓΝΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Γε-ΔΕΕ T-718/20, Wizz Air Hungary/Επιτροπή (TAROM; aide au sauvetage), 04.05.2022, ECLI:EU:T:2022:276. Η σημασία της επιχείρησης κατά τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων στον τομέα των μεταφορών (συγκριτική μελέτη), ΔΕΕ 4/2023, σ. 450

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ. / ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Για την τιμή του κράτους δικαίου: μια πρώτη αποτίμηση των κανόνων για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περίπτωση παραβιάσεων των αρχών του κράτους δικαίου, Αρμ 5/2023, σ. 609

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Κατασταλτικός Έλεγχος: ο ex post μηχανισμός ελέγχου της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, Αρμ 5/2023, σ. 617

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Π., Προϋπολογισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης: ο ρόλος της φορολογικής εναρμόνισης μεταξύ των κρατών μελών στην επίτευξη των στόχων του, ΘΠΔΔ 2/2023, σ. 216

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Β. / ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Οι εθνικές αρχές χρηματοδότησης ως εντεταλμένοι θεματοφύλακες των Συνθηκών, ΔΕΕ 3/2023, σ. 299

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ. / ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ Σ., Ο καθαρός αέρας ως ζωτικό στοιχείο της ζωής και η προστασία του στην έννομη τάξη, ΠερΔικ 2/2023, σ. 223

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ Α., Η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τις ναυτιλιακές δραστηριότητες στο πλαίσιο της πράσινης ανάπτυξης, ΠερΔικ 2/2023, σ. 204

ΑΠΟΣΤΟΛΕΛΛΗ Ε. / ΠΑΤΡΑ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2462/2022. Έρευνα και εκμετάλλευση υδρογονανθράκων - Περιβαλλοντική Έγκριση του προγράμμα-

- τος - Πρώτη δικαστική αξιολόγηση, ΠερΔικ 1/2023, σ. 100
- ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Χ., Το περιβαλλοντικό έννομο συμφέρον στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής μεταξύ σφύρας και άκμονος: ένας διάλογος με την Ελλάδα και την Ευρώπη, ΘΠΔΔ 4/2023, σ. 377
- ΓΚΙΖΑΡΗ-ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ Α., Οι εξελίξεις στη σύγκρουση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Επιτροπή Συμμόρφωσης της Σύμβασης του Århus, ΕυΔικ 1/2023, σ. 24
- ΔΕΛΕΓΚΟΥ Α., Ο φόρος άνθρακα ως μέσο αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και η δυνατότητα εφαρμογής στην Ελλάδα, ΠερΔικ 1/2023, σ. 55
- ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Ε., Διοικητικός συντονισμός της δράσης των φορέων πολιτικής προστασίας κατά τη διαχείριση των φυσικών και ανθρωπογενών καταστροφών, ΠερΔικ 2/2023, σ. 210
- ΗΛΙΑΔΟΥ Α., Κλιματική αλλαγή και Ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πράσινη ενεργειακή μετάβαση, ΠερΔικ 2/2023, σ. 179
- ΚΑΓΙΟΓΛΟΥ Φ., Σχόλιο στην ΣτΕ 2519/2022. Σημαντική νομολογία της Διοικητικής Δικαιοσύνης που αφορά στο Περιβάλλον και τα Ύδατα, ΠερΔικ 1/2023, σ. 111
- ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΥ Β., Η αποσαφήνιση της σχέσης της Οδηγίας 2010/75/ΕΕ για τις βιομηχανικές εκπομπές με την Οδηγία 2008/50 για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα: η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση “Sdruzhenie Za Zemyata - dostar do pravosadie and Others” (C-375/21), ΠερΔικ 2/2023, σ. 195
- ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η κλιματική δίκη ως ανάχωμα στην κλιματική κρίση, ΠερΔικ 2/2023, σ. 183
- ΠΑΛΑΜΙΤΗ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 150/2023. Μη νόμιμη έγκριση εκτέλεσης αναγκαίων εργασιών αποκατάστασης λιμενικής υποδομής παραλιακής ζώνης Μεγίστης χωρίς εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ΠερΔικ 2/2023, σ. 278
- ΠΑΝΑΓΟΣ Θ., Ανθρωπογενείς παράγοντες επιδείνωσης της κλιματικής αλλαγής, ΠερΔικ 2/2023, σ. 190
- ΠΕΡΒΟΥ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 2519/2022. Πολιτική νερού και αρχή ανάκτησης κόστους υπηρεσιών υδάτων, ΠερΔικ 1/2023, σ. 109
- ΠΙΣΙΜΙΣΗ Κ., Υγεία και περιβάλλον: η σύγκλιση των άκρων στο Διεθνές Δίκαιο; - Η δυναμική της διεθνούς προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠερΔικ 1/2023, σ. 32
- ΠΟΥΛΑΚΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-873/19, Deutsche Umwelthilfe (Réception des véhicules à moteur), 08.11.2022, ECLI:EU:C:2022:857. Προς μια πρακτική εφαρμογή της Σύμβασης του Aarhus, ΘΠΔΔ 3/2023, σ. 346
- ΣΤΑΘΑΚΗ Μ., Οι πράσινες υποδομές στην υπηρεσία της δημόσιας υγείας: το παράδειγμα των Μονάδων Διαχείρισης Αποβλήτων, ΠερΔικ 1/2023, σ. 16
- ΣΤΑΘΑΚΗ Μ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 150/2023. Υποχρέωση εκπόνησης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) για την υλοποίηση παρεμβάσεων για την αποκατάσταση λιμενικής υποδομής σε παραλιακή ζώνη, ΠερΔικ 2/2023, σ. 275
- ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Η ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα και το αστικό πράσινο, ΠερΔικ 2/2023, σ. 238
- ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Η ατμοσφαιρική ρύπανση στο ενωσιακό δίκαιο, με αφορμή τις καταδικαστικές της Ελλάδας αποφάσεις επί των υποθέσεων C-633/21 και C-70/21, ΠερΔικ 2/2023, σ. 225
- ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-525/20, Association France Nature Environnement (Impacts temporaires sur les eaux de surface), 05.05.2022, ECLI:EU:C:2022:350. Απαίτηση ad hoc αξιολόγησης των επεμβάσεων στο περιβάλλον, ΠερΔικ 1/2023, σ. 168
- ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-61/21, Ministre de la Transition écologique και Premier ministre (Responsabilité de l’État pour la pollution de l’air), 22.12.2022, ECLI:EU:C:2022:1015. Οδηγία 2008/50/ΕΚ για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα - Μη απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες - Μη θεμελίωση ευθύνης του Δημοσίου, ΠερΔικ 1/2023, σ. 164
- ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-633/21, Επιτροπή/Ελλάδα (Valeurs limites – NO₂), 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:112. Ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα - Καταδίκη της Ελλάδας, ΠερΔικ 1/2023, σ. 160
- ΧΛΥΚΑ Φ., Δάση και κλιματική κρίση, ΠερΔικ 2/2023, σ. 235

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

- ΒΑΝΕΖΟΥ Σ., Μπορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα να επιφέρουν πρόσθετες εξαιρέσεις και περιορισμούς (πέραν των υφισταμένων) στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας;, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 201
- ΒΑΝΕΖΟΥ Σ., Το συγγενικό δικαίωμα των εκδοτών τύπου σύμφωνα με την Οδηγία για την ψηφιακή ενιαία αγορά (άρθρο 15), ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 455
- ΒΟΣΣΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-775/21 και C-826/21, Blu Air Aviation, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:307. Η παροχή υλικών μέσων ως κανονιστικό όριο του πεδίου εφαρμογής του δικαιώματος παρυσίασης στο κοινό, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 262
- ΚΟΝΤΟΥΜΑ Ε.-Λ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 1319/2022. Η αυτοτέλεια του δικαιώματος «εύλογης αμοιβής» των εκδοτών εντύπων του άρθρου 18 παρ. 3 του Ν 2121/1993 υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 112
- ΚΟΡΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥΑΓΓΕΛΗ Π., Οι εξαιρέσεις της παράθεσης και της παρωδίας στον ψηφιακό χώρο: το ειδικό καθε-

στώσ της Οδηγίας 2019/790/EK για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά, ΧρΙΔ 3/2023, σ. 165

ΚΟΤΤΑΣ Β., Τεχνητή νοημοσύνη και διανοητική ιδιοκτησία: Υπόθεση DABUS, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 208

ΜΑΡΑΝΤΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση ΕUIPO της 25.10.2022 στην υπόθεση R 1246/2021-5. Σχέση της πνευματικής ιδιοκτησίας με το δίκαιο των σημάτων, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 99

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Κίνδυνος σύγχυσης, «ο μέσος καταναλωτής» και διδάγματα της κοινής πείρας: εκτίμηση της πραγματικής κατάστασης ή περισσότερο κανονιστική-δογματική προσέγγιση;, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 641

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Πνευματική ιδιοκτησία και τεχνολογία: ιδιωτική αναπαραγωγή στο υπολογιστικό νέφος (cloud) – Συγχρόνως παρατηρήσεις στην απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ Austro-Mechana, ΧρΙΔ 2/2023, σ. 81

ΜΟΥΣΤΑΚΑ Ε., Το νέο εθνικό δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας & συγγενικών δικαιωμάτων έπειτα από τη θέσπιση του Ν 4996/2022, καθώς και άλλων διατάξεων - Γενική επισκόπηση και σκέψεις επί της σημαντικότερης αναμόρφωσης του Ν 2121/1993 από τη θέσπισή του μέχρι και σήμερα, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 40

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΑθ 2816/2022. Αρχή ανάλωσης δικαιώματος δημιουργού σε προγράμματα Η/Υ, αποζημίωση, χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 287

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Νομικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί για τη χρήση του ChatGPT στην εκπαίδευση, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 6

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Δημιουργικότητα και εφευρετικότητα υπό αναθεώρηση: η πρόκληση της τεχνητής νοημοσύνης, ΕπισκεΔ 1/2023, σ. 1

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-775/21 και C-826/21, Blu Air Aviation, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:307. Μια πιθανή αλλαγή πορείας για το ΔΕΕ αναφορικά με το χαρακτηρισμό της απλής εγκατάστασης εξοπλισμού για την προβολή οπτικοακουστικού ή μουσικού περιεχομένου προστατευόμενου από πνευματικά δικαιώματα ως «παρουσίασης στο κοινό»;, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 931

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Τεκμήρια νομιμοποίησης των οργανισμών συλλογικής διαχείρισης και υποχρεωτική συλλογική διαχείριση: η περίπτωση του άρθρου 7 παρ. 1 εδάφιο β' του ν. 4481/2017 σε συνδυασμό με το άρθρο 49 παρ. 1 του ν. 2121/93, ΧρΙΔ 3/2023, σ. 217

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Η., Σημείωση στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 14.03.2023 στην υπόθεση Γεωργίου κατά Ελλά-

δος. Σιωπηρή απόρριψη από τον Άρειο Πάγο αιτήματος του προσφεύγοντος για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) σχετικά με την ερμηνεία διατάξεως του δικαίου της ΕΕ στο πλαίσιο ποινικής δίκης, ΠοινΧρ 3/2023, σ. 231

ΚΩΤΣΟΓΛΟΥ Κ., Αθωωτική Απόφαση – Αιτιολογία – Αυτοτελείς Ισχυρισμοί. In dubio pro reo ή τεκμαιρόμενη αθώτητα;, ΠοινΧρ 2/2023, σ. 84

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 1411/2022. Η επίκληση του δεδικασμένου προηγούμενης ποινικής απόφασης αρκεί για την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στη διοικητική δίκη;, ΔΕΕ 5/2023, σ. 688

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Ν., Η γενετική ανάλυση στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας όπως διαμορφώθηκε με τον Ν. 4855/2021: προϋποθέσεις διενέργειας και ανακλύπτοντα ζητήματα υπό το πρίσμα των επιταγών του συστήματος της ελεγχόμενης πραγματογνωμοσύνης και του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, ΠοινΧρ 3/2023, σ. 161

ΤΟΠΑΛΝΑΚΟΣ Π., Γυναικοκτονία και Ποινικό δίκαιο: μια άδηλη διαδρομή στο πεδίο του αδίκου και της ενοχής, ΕΕ-ΕυρΔ 4/2022, σ. 463

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-552/19, Malacalza Investimenti/EKT, 25.06.2020, ECLI:EU:T:2020:294. Απόρριψη αίτησης κυρίου μετόχου τραπεζικού ιδρύματος προς την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα περί πρόσβασης στα έγγραφα, Αρμ 5/2023, σ. 641

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Ν., Η προστασία της υγείας στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και οι ελληνικές παραβιάσεις, ΘΠΔΔ 4/2023, σ. 361

ΠΕΡΒΟΥ Ι., Ψηφιακή διακυβέρνηση και δικαίωμα στην υγεία: σύγχρονες προκλήσεις, Αρμ 3/2023, σ. 453

ΠΙΣΙΜΙΣΗ Κ., Υγεία και περιβάλλον: η σύγκλιση των άκρων στο Διεθνές Δίκαιο; Η δυναμική της διεθνούς προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠερΔικ 1/2023, σ. 32

ΣΤΑΘΑΚΗ Μ., Οι πράσινες υποδομές στην υπηρεσία της δημόσιας υγείας: το παράδειγμα των Μονάδων Διαχείρισης Αποβλήτων, ΠερΔικ 1/2023, σ. 16

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-300/21, Österreichische Post (Préjudice moral lié au traitement de données personnelles), 04.05.2023, ECLI:EU:C:2023:370. Παράβαση του ΓΚΠΔ και

αποζημίωση για μη υλική ζημία (άρθρ. 82), ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 222

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-460/20, Google (Déréférencement d'un contenu prétendument inexact), 08.12.2022, ECLI:EU:C:2022:962. Διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης και αίτημα διαγραφής αποτελεσμάτων, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 925

ΚΑΡΑΚΑΣΗ Κ., Ζητήματα Εφαρμογής του ΓΚΠΔ στη χρήση μαζικών δεδομένων στον τομέα της ενέργειας, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 24

ΚΑΡΚΑΤΖΟΥΝΗΣ Β. / ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Σύμβαση ή συγκατάθεση για την online διαφήμιση; – Ένα ... μετα-δίλημμα στον απόηχο της Απόφασης της Ιρλανδικής Αρχής Προστασίας Δεδομένων για τη Meta, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 170

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Προστασία προσωπικών δεδομένων στο Metaverse, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 671

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Κίνδυνος σύγχυσης, «ο μέσος καταναλωτής» και διδάγματα της κοινής πείρας: εκτίμηση της πραγματικής κατάστασης ή περισσότερο κανονιστική-δογματική προσέγγιση;, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 641

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφ-Πειρ 476/2022. Επίκληση ποινικής απόφασης ως αποδεικτικού μέσου σε πολιτική δίκη – Νομιμότητα της επεξεργασίας, ΧρΙΔ 1/2023, σ. 42

ΜΥΛΩΣΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1838/2022. Πολιτική επικοινωνία και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων ειδικών κατηγοριών, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 89

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ Γ., Social Media Intelligence και ορισμένοι προβληματισμοί για τον τρόπο χρήσεώς τους, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 33

ΠΕΡΒΟΥ Ι., Ψηφιακή διακυβέρνηση και δικαίωμα στην υγεία: σύγχρονες προκλήσεις, Αρμ 3/2023, σ. 453

ΣΚΟΝΔΡΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-268/21, Norra Stockholm Bygg, 02.03.2023, ECLI:EU:C:2023:145. Αποδεικτικά μέσα ως επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 66

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-34/21, Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer, 30.03.2023. Ειδικές εθνικές διατάξεις επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων και ΓΚΠΔ, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 235

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-132/21, Budapest Elektromos Művek, 12.01.2023, ECLI:EU:C:2023:2. Το ζήτημα του αν η παράλληλη άσκηση των ένδικων μέσων που προβλέπονται στα άρθρα 77 έως 79 ΓΚΠΔ θα μπορούσε να οδηγήσει σε αντιφατικές αποφάσεις, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 77

ΠΤΩΧΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΤΣΑΣ Θ., Υποκειμενικές προϋποθέσεις στο πρόσωπο του οφειλέτη για την υπαγωγή του στη διαδικασία εξυγιάνσεως του Ν 4738/2020, ΔΕΕ 4/2023, σ. 417

ΣΗΜΑ

ΜΑΡΑΝΤΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση ΕUIPO της 25.10.2022 στην υπόθεση R 1246/2021-5. Σχέση της πνευματικής ιδιοκτησίας με το δίκαιο των σημάτων, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 99

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Κίνδυνος σύγχυσης, «ο μέσος καταναλωτής» και διδάγματα της κοινής πείρας: εκτίμηση της πραγματικής κατάστασης ή περισσότερο κανονιστική-δογματική προσέγγιση;, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 641

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-112/21, Classic Coach Company, 02.06.2022, ECLI:EU:C:2022:428. Δικαιώματα που παρέχει το σήμα – Έννοια του «προγενέστερου δικαιώματος», ΧρΙΔ 1/2023, σ. 53

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-197/21, Soda-Club (CO2) και Soda stream International, 27.10.2022, ECLI:EU:C:2022:387. Η εφαρμογή της αρχής της ανάλωσης του δικαιώματος στο σήμα στις περιπτώσεις επαναχρησιμοποίησης της συσκευασίας από τρίτο για τη διάθεση ξένου προϊόντος, ΕΕμπΔ 2/2023, σ. 612

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-224/20, Merck Sharp & Dohme κ.λπ., 17.11.2022, ECLI:EU:C:2022:893. Παράλληλες εισαγωγές, ανάλωση δικαιώματος και ανασυσκευασία φαρμακευτικών προϊόντων στο δίκαιο του σήματος, ΕλλΔνη 2/2023, σ. 585

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΑθ 2075/2022. Η προστασία της φήμης στο δίκαιο του σήματος, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 840

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 2808/2022. Διακριτικό γνώρισμα – Αποζημίωση – Οδηγία 2004/48 ΕΚ, ΕΕμπΔ 1/2023, σ. 236

ΨΑΡΑΚΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-104/22 P, HC/Επιτροπή, 27.04.2023, ECLI:EU:C:2023:351. Η τεχνολογία αναδύεται, η νομολογία συντονίζεται (Technology is emerging, case-law is tuning in), ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 272

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Οι μεταστροφές της νομολογίας – Κοινή προοπτική εθνικού και υπερεθνικού δικαστή (Μέρος Πρώτο), ΘΠΔΔ 2/2023, σ. 121

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Οι μεταστροφές της νομολογίας – Κοινή προοπτική εθνικού και υπερεθνικού δικαστή (Μέρος Δεύτερο), ΘΠΔΔ 3/2023, σ. 260

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1977/2022. Το επαγγελματικό ασυμβίβαστο του δικηγόρου εντός και εκτός ενωσιακού πλαισίου, ΘΠΔΔ 1/2023, σ. 108

ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓΔΕΕ T-324/21, Harley-Davidson Europe και Neovia Logistics Services International/Επιτροπή, 01.03.2023, ECLI:EU:T:2023:101. Το δικαίωμα χρηστής διοίκησης στην ΕΕ, ΘΠΔΔ 5/2023, σ. 591

ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-339/21, Colt Technology Services κ.λπ., 16.03.2023, ECLI:EU:C:2023:214. Το ζήτημα του επιμερισμού του κόστους για τη διενέργεια νόμιμων επισυνδέσεων μεταξύ του κράτους και των τηλεπικοινωνιακών παρόχων, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 214

ΜΑΝΙΑΔΑΚΗ Κ. / ΚΟΥΚΟΒΙΝΟΣ Δ.-Ρ., Η συζήτηση περί «δίκαιης συνεισφοράς» των ψηφιακών πλατφορμών, ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 195

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

ΚΑΡΔΟΥΛΙΑ Ε., Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η πολιτική της στον τομέα του τουρισμού, ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 433

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-502/19, Corneli/EKT, 12.10.2022, ECLI:EU:T:2022:627. Άσκηση προσφυγής ακύρωσης ενώπιον του ΔΕΕ από μέτοχο πιστωτικού ιδρύματος εγκατεστημένου σε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που συμμετέχει στην Ευρωπαϊκή Τραπεζική Ένωση, κατά απόφασης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας περί υπαγωγής του τραπεζικού ιδρύματος σε καθεστώς προσωρινής διαχείρισης, Αρμ 1/2023, σ. 36

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-552/19, Malacalza Investimenti/EKT, 25.06.2020, ECLI:EU:T:2020:294. Απόρριψη αίτησης κυρίου μετόχου τραπεζικού ιδρύματος προς την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα περί πρόσβασης στα έγγραφα, Αρμ 5/2023, σ. 641

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΒΛΙΧΟΥ Α.-Μ., Φορολογία και ψηφιακή οικονομία, ΔΕΕ 5/2023, σ. 588

ΑΡΝΑΟΥΤΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΔΠρΠειρ 205/2023. Ερμηνευτική προσέγγιση της διάταξης του άρθρου 87 παρ. 1 του Κ.ΦΠΑ, πριν και μετά την τροποποίησή της με το άρθρο 111 του Ν 4514/2018, ΘΠΔΔ 4/2023, σ. 469

ΔΕΛΕΓΚΟΥ Α., Ο φόρος άνθρακα ως μέσο αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και η δυνατότητα εφαρμογής στην Ελλάδα, ΠερΔικ 1/2023, σ. 55

ΚΟΥΝΗ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1586/2022. Μόνιμη εγκατάσταση για σκοπούς ΦΠΑ, ΔΕΕ 1/2023, σ. 142

ΚΥΒΕΛΟΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 971/2022. Λαθρεμπορία πετρελαιοειδών προϊόντων – Φοροδιαφυγή, Αρμ 2/2023, σ. 284

ΜΠΑΡΜΠΑΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-662/18 και C-672/18, Ministre de l'Action και des Comptes publics (υπεραξία λόγω ανταλλαγής τίτλων), 18.09.2019, ECLI:EU:C:2019:750. Ανταλλαγή μετοχών – Ίση φορολογική μεταχείριση της υπεραξίας που τελεί υπό καθεστώς αναβολής και εκείνης που προκύπτει από την μεταβίβαση των τίτλων που ελήφθησαν ως αντάλλαγμα, ΔΕΕ 3/2023, σ. 397

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-305/05, Ordre des barreaux francophones και germanophone κ.λπ., 26.06.2007, ECLI:EU:C:2007:383. Το δικηγορικό απόρρητο υπό την Οδηγία DAC 6: περιεχόμενο και όρια, ΔΕΕ 1/2023, σ. 122

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι., Unshell Directive: η καταπολέμηση της φοροαποφυγής μέσω χρήσης «εικονικών» επιχειρήσεων, ΔΕΕ 4/2023, σ. 439

ΣΧΙΝΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-695/20, Fenix International, 28.02.2023, ECLI:EU:C:2023:127. Η φορολογική μεταχείριση του «μεσάζοντος» εξ απόψεως ΦΠΑ κατά την παροχή ηλεκτρονικών υπηρεσιών, ΔΕΕ 4/2023, σ. 547

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, ΕΕΕυρΔ 1/2023, σ. 1

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Ε., Διοικητικός συντονισμός της δράσης των φορέων πολιτικής προστασίας κατά τη διαχείριση των φυσικών και ανθρωπογενών καταστροφών, ΠερΔικ 2/2023, σ. 210

ΚΟΥΓΙΟΥΜΟΥΤΖΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-349/21, HYA κ.λπ. (Motivation des autorisations des écoutes téléphoniques), 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:102. Το ζήτημα της αιτιολογίας της δικαστικής παροχής άδειας για τη χρήση ειδικής συλλογής πληροφοριών, ΔΙΤΕ 1/2023, σ. 150

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-305/05, *Ordre des barreaux francophones και germanophone κ.λπ.*, 26.06.2007, ECLI:EU:C:2007:383. Το δικηγορικό απόρρητο υπό την Οδηγία DAC 6: περιεχόμενο και όρια, ΔΕΕ 1/2023, σ. 122

ΠΑΠΑΔΑΚΗ Μ.-Δ., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-348/21, *HYA κ.λπ. (Impossibilité d'interroger les témoins à charge)*, 08.12.2022, ECLI:EU:C:2022:539. Η εφαρμογή του άρθρου 363 § 1 ΚΔΠ σε συνάρτηση με τις επιταγές του ενωσιακού και διεθνούς δικαίου, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 271

ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-69/21, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Éloignement-Cannabis thérapeutique)*, 22.11.2022, ECLI:EU:C:2022:913. Απαγόρευση απέλασης αλλοδαπού για λόγους υγείας, ΕΕΕυρΔ 4/2022, σ. 530

ΡΑΙΚΟΣ Δ., Δίκαιη Δίκη και αποτελεσματική δικαστική προστασία. Η προβληματική της «μυστικής απόδειξης» στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, Διδικ 3/2023, σ. 353

ΣΙΔΕΡΗΣ Δ., Η θρησκευτική ελευθερία στις εργασιακές σχέσεις, ΔΕΕ 4/2023, σ. 427

LENAERTS K. / RÜTH A., Η δογματική της ευρωπαϊκής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕΕργΔ 2/2023, σ. 129

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 13245/2021. Αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Αρμ 4/2023, σ. 548

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 7378/2022. Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής, Αρμ 2/2023, σ. 244

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Διασυνοριακές διαφορές εταιριών – Ειδική Δικαιοδοτική Βάση της αδικοπραξίας (άρθρο 7 περ. 2 Κανονισμού 1215/2012), ΔΕΕ 5/2023, σ. 597

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 136/2022. Μονομερής διασυνοριακή μεταβολή του τόπου διαμονής τέκνου, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 180

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-644/20, *W.J. (Changement de residence habituelle du créancier d'aliments)*, 12.05.2022, ECLI:EU:C:2022:371. Εφαρμοστέο δίκαιο σε υπόθεση διατροφής δύναται να είναι υπό προϋποθέσεις το δίκαιο του κράτους της νέας συνήθους διαμονής των δικαιούχων και αυτό παρά την παράνομη μετακίνηση των παιδιών, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 285

ΚΑΠΑΚΤΣΗ Σ.-Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-646/20, *Senatsverwaltung für Inneres und Sport*, 15.11.2022, ECLI:EU:C:2022:879. Αναγνώριση σε κράτος μέλος της λύσης γάμου η οποία συμφωνήθηκε μεταξύ

των συζύγων και απαγγέλθηκε από ληξιαρχο άλλου κράτους μέλους, Αρμ 4/2023, σ. 521

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-393/21, *Lufthansa Technik AERO Alzey*, 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:104. Ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος, Αρμ 4/2023, σ. 594

ΜΟΥΖΑΚΗ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΘεσ 48/2021. Το παράνομο στην παραβίαση ενοχικής υποχρέωσης με την εκδήλωση αντισυναλλακτικής συμπεριφοράς, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 882

ΜΟΥΣΤΑΪΡΑ Ε., Κέντρο κυρίων συμφερόντων φυσικών προσώπων σύμφωνα με τον [Αναδιατυπωμένο] Ευρωπαϊκό Κανονισμό 848/2015 περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας- Νομολογία ΔΕΕ και αγγλικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 3/2023, σ. 657

ΣΑΦΟΥΡΗΣ Γ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-572/21, *CC (Transfert de la residence habituelle de l'enfant vers un État tiers)*, 14.07.2022, ECLI:EU:C:2022:562. Διεθνής δικαιοδοσία σε διαφορές γονικής μέριμνας, Αρμ 5/2023, σ. 658

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Ν., Διεθνής δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων επί τροχαίων ατυχημάτων με στοιχεία αλλοδαπότητας, Αρμ 2/2023, σ. 161

ΦΕΡΕΣΙΔΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-358/21, *Tilman*, 24.11.2022, ECLI:EU:C:2022:923. Προϋποθέσεις έγκυρης σύναψης παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας, περιεχόμενη στους ηλεκτρονικά διαθέσιμους Γενικούς Όρους εγγράφως συναφθείσης συμβάσεως, και απόδειξη αποδοχής αυτής από τα μέρη, ΕλλΔνη 1/2023, σ. 279

ΨΑΡΑΚΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-104/22 *P, HC/Επιτροπή*, 27.04.2023, ECLI:EU:C:2023:351. Η τεχνολογία αναδύεται, η νομολογία συντονίζεται (Technology is emerging, case-law is tuning in), ΔΙΤΕ 2/2023, σ. 272

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ – ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΠΑΛΑΜΙΤΗ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 150/2023. Μη νόμιμη έγκριση εκτέλεσης αναγκαίων εργασιών αποκατάστασης λιμενικής υποδομής παραλιακής ζώνης Μεγίστης χωρίς εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ΠερΔικ 2/2023, σ. 278

ΠΑΛΑΜΙΤΗ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ 2375/2022. Ζητήματα δικαιοδοσίας στο δίκαιο του αιγιαλού, ΠερΔικ 1/2023, σ. 76

ΠΑΠΑΚΟΣΜΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2418/2022. Ηλιοθερμικοί Σταθμοί Παραγωγής Ηλεκτρικής Ενέργειας και συμβατότητα με το Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο για τις ΑΠΕ και με την Οδηγία Seveso II, ΠερΔικ 2/2023, σ. 256

ΣΤΑΘΑΚΗ Μ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 150/2023. Υποχρέωση εκπόνησης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) για την υλοποίηση παρεμβάσεων για την αποκατάσταση λιμενικής υποδομής σε παραλιακή ζώνη, ΠερΔικ 2/2023, σ. 275

ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Η ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα και το αστικό πράσινο, ΠερΔικ 2/2023, σ. 238

